

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті
Западно-Казакстанский инновационно-технологический университет
West-Kazakhstan innovative-technological University

БҚИТУ Хабаршысы

Вестник ЗКИТУ

Bulletin of WKITU

№1(5) 2019

Орал / Уральск/ Uralsk

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

**БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ИННОВАЦИЯЛЫҚ-ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ**

Ғылыми журнал

**ВЕСТНИК ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОГО ИННОВАЦИОННО-
ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

Научный журнал

**BULLETIN OF WEST KAZAKHSTAN
INNOVATIVE TECHNOLOGICAL UNIVERSITY**

Scientific journal

Выпуск 1 (5) 2019г.

Орал / Уральск / Uralsk

Қантар - Наурыз 2019ж. Январь - Март 2019г. January -March 2019	Журнал 2018 жылдан шыға бастаған Журнал издается с 2018г. The journal was founded in 2018	Жылына 4 рет шығады Выходит 4 раза в год Published 4 times a year
---	--	---

Қазақстан Республикасының ақпарат және коммуникация министрлігі 07.12.2017 ж. No16782-Ж
куәлік

Мекеме: Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті

Журнал 2018 жылдың сәуір айынан бастап тоқсанға бір рет шығады

Бас редакторы:

Габдуалиева Р.С. – экономика ғылымдарының докторы, профессор

Редакция алқасы:

Бурахта В.А. – химия ғылымдарының докторы, профессор

Сабыр М.Б. – филология ғылымдарының докторы, профессор

Суханова И.Ф. – экономика ғылымдарының докторы, профессор, Вавилов Н.И. атындағы СМАУ

Ерназаров Ж.Т. – тарих ғылымдарының кандидаты, доцент

Қадырғалиев Н.М. – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор

Жумаев Ж.Ж. – экономика ғылымдарының кандидаты, профессор

Джумакаева Б.С. – химия ғылымдарының кандидаты, профессор

Капанов Х.Х. – философия ғылымдарының кандидаты, профессор

Доукариева У.К. – филология ғылымдарының кандидаты, профессор

Хайрушин Ж.К. – философия ғылымдарының кандидаты, профессор

Мансурова М.А. – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

Уракчинцева Г.В. – биология ғылымдарының кандидаты, доцент

Байтлесова Л.И. – химия ғылымдарының кандидаты, доцент

Ихсанов К.А. – техника ғылымдарының кандидаты, доцент

Осипов Н.И. – тарих ғылымдарының кандидаты, ғылыми қызметкер

Султангужиева А.Ж. – экономика ғылымдарының кандидаты

Машанова С.А. – экономика магистрі

Түлеуова А.М. – қазақ тілі мен әдебиеті магистрі

Курманова Ж.Б. – мәдениеттану магистрі

Сатымова К.М. - педагогика магистрі

**ТЕРАПЕВТИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ РАЗЛИЧНЫХ СХЕМ ЛЕЧЕНИЯ
ПРИ БРОНХОПНЕВМОНИИ ЯГНЯТ**

Жайлаубаева Г.А., Жубантаев И.

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана

Аннотация: В статье представлены результаты испытания различных схем лечения ягнят, больных хронической бронхопневмонией. Показана эффективность лечения ягнят больных хроническим течением бронхопневмонии внутримышечным введением окситетрациклина в комплексе с внутренним введением сульфадимезина в условиях племенного хозяйства ЗКАТУ им. Жангир хана по разведению акжайкской мясо-шерстной породы овец.

Ключевые слова: акжайкская мясо-шерстная порода овец, ягнята, препарат, внутримышечно, интратрахеально, бронхопневмония.

Главной задачей работников сельского хозяйства, является значительное увеличение поголовья животных, производства продуктов животноводства и улучшение их качества.

Для обеспечения выполнения поставленных задач необходима мобилизация всех резервов, одним из которых является снижение ущерба, который терпит животноводство и, в частности, овцеводство от незаразных болезней. На незаразные заболевания приходится до 94% от общего ущерба, из них 34% составляют болезни органов дыхания [1, 2, 3].

Однако, несмотря на все это, пневмонии животных до сих пор остаются малоизученными: не полностью выяснены вопросы их этиологии и патогенеза; не изучены изменения, возникающие в обмене веществ у больных животных.

Все это требует определения эффективной схемы лечения в конкретных условиях хозяйства, которое способствовало бы как нормализации обменных процессов в организме больного, так и восстановлению дыхательной функции легких.

Экспериментальные исследования были проведены в племенном хозяйстве ЗКАТУ им. Жангир хана по разведению акжайкской мясо-шерстной породы овец на ягнятах акжайкской мясо-шерстной породы 6-7 месячного возраста больных хроническим течением бронхопневмонии. Для этого мы создали 3 группы животных по 5 голов в каждой. Первые 2 группы были опытными и 3-я контрольная. Всего под опытом было 15 ягнят.

Первую группу подопытных больных ягнят в количестве 5 голов лечили внутримышечным введением окситетрациклина в дозе 10 тыс. ЕД на 1 кг живой массы в 5 мл дистиллированной воды. Окситетрациклин вводили 7 дней, через каждые 12 часов. Также внутрь им задавали сульфадимезин в дозе 0,5 г. Три раза в день в течение 6 дней. Кроме того, через каждые 6 дней в дозе 0,5 мл. внутримышечно вводили тривитамин. Вторую группу подопытных ягнят в количестве 5 голов лечили по методике профессора П.С. Ионова (интратрахеально) в течение 8 дней. Для этого больного ягненка помещали в спинно-боковом положении в специально сделанное корыто. Перед введением бензилпенициллина рефлекторно вызывали кашель для удаления «мокроты» и для

анестезии слизистой оболочки трахеи вводили в нее в 5 мл 0,5% теплого раствора новокаина и затем через 4-5 минут бензилпенициллин в дозе 250 тыс. ЕД в 5 мл стерильного 0,85%-го физиологического раствора хлорида натрия при температуре раствора 38-39⁰. Бензилпенициллин мы вводили интратрахеально с правой и левой сторон поочередно. Кроме того, также как и животным первой подопытной группы через каждые 6 дней в дозе 0,5 мл. внутримышечно вводили тривитамин.

При лечении всех подопытных ягнят, больных хроническим течением бронхопневмонии, прежде всего, улучшили их условие содержания и кормление. Больных ягнят содержали отдельно от здоровых животных, выгоняли на прогулку вблизи кошары. Давали им свежескошенную траву. В корыте постоянно была свежая вода. В жаркие дни с целью предотвращения от перегревания их содержали под тeneвым навесом.

Здоровых и больных подвергали клиническому обследованию общепринятыми клиническими методами, включающего в себя: осмотр, измерение температуры тела, пульса, частоты дыхательных движений, типа дыхания, аускультацию и перкуссию. Основное внимание уделяли общему состоянию животных, приему корма и воды, наличию носовых истечений.

До и после опыта проводили гематологические анализы проб крови по методу И.П. Кондрахина[4].

При исследовании крови после курса лечения (таблица 1) в целом по группе в среднем незначительно увеличилось количество гемоглобина от 8,7 до 11,5 г/%. Количество лейкоцитов осталось почти на прежнем уровне. Показатели СОЭ за один час в среднем снизились с 19,2 до 17,2 мм. У большинства ягнят в гемограмме отмечали уменьшение количества нейтрофилов и увеличение лимфоцитов и эозинофилов (таблица 2). Такие изменения гемограммы и СОЭ указывают на благоприятный исход заболевания.

Однако у ягненка № 1 при клиническом исследовании общее состояние улучшилось, в легких по-прежнему были слышны слабые сухие хрипы. СОЭ немного ускорилась. Эти данные говорят о неполном клиническом выздоровлении ягненка.

Таким образом, при внутримышечном введении окситетрациклина клинически выздоровело 80 % ягнят, а у 20 % общее состояние значительно улучшилось.

Таблица 1 - Изменение количества эритроцитов, гемоглобина, лейкоцитов и СОЭ у больных ягнят, при хронической бронхопневмонии до и после лечения окситетрациклином

№	Кол-во эритр., млн/мкл	Гемоглобин, г/100 мл	Кол-во лейкоц., тыс/мкл	СОЭ в мм			
				15 мин.	30 мин.	45 мин.	60 мин.
1	8,1	9,0	11,6	4,0	7,0	12,0	16,0
	5,0	11,0	16,6	3,0	6,0	10,0	13,0
2	9,0	9,8	8,1	4,0	7,0	11,0	15,0
	7,6	15,0	9,6	8,0	11,0	15,0	18,0
3	8,0	9,8	10,0	6,0	10,0	13,0	17,0
	8,1	11,4	9,0	3,0	7,0	10,0	14,0
4	6,6	5,8	13,8	11,0	17,0	24,0	30,0
	5,7	7,4	8,7	5,0	11,0	15,0	21,0
5	8,8	9,2	9,4	5,0	8,0	12,0	18,0
	7,9	13,0	8,7	6,0	12,0	16,0	20,0
M± m	8,1±0,40	8,7±0,53	10,5±0,65	6,0±0,92	9,8±1,27	14,4±1,63	19,2±1,92
	6,8±0,45	11,5±0,89	10,5±1,00	5,0±0,61	8,14±0,94	13,1±0,93	17,2±1,13

Примечание: в числителе – до лечения окситетрациклином; в знаменателе – после лечения окситетрациклином.

После курса лечения ягнят интратрахеальным введением бензилпенициллина произошло улучшение общего состояния у большинства животных. У ягнят почти прекратился кашель. Температура тела только у одного ягненка осталась незначительно повышенной и равнялась $40,4^{\circ}$, в легких хрипы исчезли.

При исследовании крови во всех группах среднегрупповой показатель содержания эритроцитов и гемоглобина был заметно выше (соответственно от 7,2 до 7,5 и от 7,8 до 11,4), а количество лейкоцитов снизилось от 11,9 до 10,04 (таблица 3). Показатели скорости оседания эритроцитов уменьшились от 33,4 до 22,2 мм. При выведении гемограммы у большинства ягнят нейтрофилов было ниже, отмечали увеличение лимфоцитов (таблица 4). Вышеуказанные изменения крови указывают на положительное воздействие на организм большинства больных ягнят антибиотика и благоприятный исход болезни.

Таблица 2 - Изменение лейкоцитарной формулы у ягнят, больных хроническим течением бронхопневмонии до и после внутримышечного введения окситетрациклина

№	Б	Э	Нейтрофилы			Л	Мон
			Ю	П	С		
1	-	0,4	0,8	5,0	41,0	49,0	3,8
	1,2	4,8	0,3	4,7	51,1	33,6	4,3
2	0,2	0,3	0,9	7,3	39,0	48,0	4,3
	1,0	4,6	0,5	4,9	50,4	34,5	4,1
3	-	0,5	0,7	6,0	36,0	51,8	5,0
	0,8	5,0	0,4	4,5	46,7	38,6	4,0
4	0,1	0,7	0,7	8,0	44,8	41,6	4,1
	1,3	4,5	0,2	4,6	51,2	33,8	4,4
5	0,3	0,6	0,6	6,2	42,0	45,2	5,1
	1,2	4,7	0,3	4,8	50,1	34,7	4,2
M±m	0,1±0,003	0,5±0,07	0,7±0,05	6,5±0,52	40,5±4,47	47,1±1,73	4,5±0,25
	1,1±0,09	4,7±0,08	0,3±0,05	4,7±0,7	49,9±0,83	35,0±0,91	4,2±0,7

Примечание: в числителе – до внутримышечного введения окситетрациклина; в знаменателе – после внутримышечного введения окситетрациклина

Таблица 3- Изменение количества эритроцитов, гемоглобина, лейкоцитов и СОЭ у больных ягнят, при хронической бронхопневмонии до и после лечения интратрахеальным введением бензилпенициллина

№	Кол-во эритр., млн/мкл	Гемоглобин, г/100 мл	Кол-во лейкоц., тыс/мкл	СОЭ в мм			
				15 мин.	30 мин.	45 мин.	60 мин.
6	6,1	9,4	16,5	7,0	14,0	18,0	23,0
	6,4	12,4	13,4	8,0	19,0	27,0	36,0
7	7,9	7,2	8,2	10,0	30,0	45,0	52,0
	8,4	9,7	9,2	4,0	7,0	12,0	18,0
8	8,1	8,4	12,4	5,0	21,0	33,0	42,0
	8,5	8,3	8,8	4,0	9,0	13,0	18,0

продолжение таблицы 3

№	Кол-во эритроц., млн/мкл	Гемоглобин, г/100 мл	Кол-во лейкоц., тыс/мкл	СОЭ в мм			
				15 мин.	30 мин.	45 мин.	60 мин.
9	7,8	7,6	11,8	4,0	10,0	16,0	22,0
	8,2	8,3	8,2	5,0	9,0	14,0	19,0
10	6,1	6,4	10,6	8,0	16,0	23,0	28,0
	6,3	9,2	10,6	5,0	10,0	15,0	20,0
M±m	7,2±0,20	7,8±0,18	11,9±0,91	6,8±0,75	18,2±2,38	27,0±3,80	33,4±3,97
	7,5±0,23	11,4±0,67	10,04±0,650	5,2±0,52	10,8±1,48	16,2±1,92	22,2±2,40

Примечание: в числителе – до лечения интратрахеальным введением бензилпенициллина; в знаменателе – после лечения интратрахеальным введением бензилпенициллина

Однако все же следует отметить, что при клиническом исследовании у ягненка № 6 общее состояние было несколько хуже, чем у других ягнят. СОЭ у ягненка № 6 немного ускорилась по сравнению с другими ягнятами. В легких были слышны сухие хрипы. У ягненка № 6 количество лейкоцитов уменьшилось от 16,5 до 13,4, что указывает на незначительную лейкопению.

Таблица 4 - Изменение лейкоцитарной формулы у ягнят, больных хроническим течением бронхопневмонии до и после интратрахеального введения бензилпенициллина

№	Э	Нейтрофилы				Л	Мон.
		М	Ю	П	С		
6	0,6	-	0,8	9,0	55,0	28,0	6,6
	4,8	-	0,3	4,7	49,6	35,1	4,3
7	0,5	-	0,9	7,0	57,7	28,3	5,6
	5,0	-	0,2	4,6	49,0	35,6	4,6
8	0,4	-	0,8	8,4	55,6	28,3	6,5
	4,9	-	0,5	4,5	49,7	35,1	4,4
9	0,7	-	0,7	9,8	54,5	27,5	6,8
	4,7	-	0,4	4,8	48,2	36,3	4,5
10	0,6	-	0,7	8,8	54,9	29,0	6,0
	4,8	-	0,2	4,7	49,7	35,1	4,2
M±m	0,5±0,05		0,7±0,05	8,6±0,46	55,5±0,57	28,2±0,24	6,3±0,21
	4,8±0,05		0,3±0,06	4,7±0,05	49,2±0,29	35,4±0,23	4,4±0,07

Примечание: в числителе – до интратрахеального введения бензилпенициллина; в знаменателе – после интратрахеального введения бензилпенициллина

Таким образом, при интратрахеальном введении бензилпенициллина клинически выздоровели 80 % ягнят.

Больные ягнята контрольной группы в количестве 5 голов были выделены отдельно. Уход, содержание и кормление было такое же, как и у животных опытных групп. В этой группе какое-нибудь лечение не проводилось. Показатели крови ягнят контрольной группы отражены в таблице 5, 6.

Таблица 5 - Данные количества эритроцитов, лейкоцитов и СОЭ у ягнят контрольной группы при хронической бронхопневмонии

№	Кол-во эритр., млн/мкл	Гемоглобин, г/100 мл	Кол-во лейкоц., тыс/мкл	СОЭ в мм			
				15 мин.	30 мин.	45 мин.	60 мин.
11	9,3	9,2	15,1	4,0	9,0	13,0	17,0
12	9,3	8,0	15,0	5,0	9,0	12,0	17,0
13	5,6	7,3	8,6	5,0	9,0	15,0	21,0
14	8,3	8,1	8,2	6,0	12,0	17,0	23,0
15	8,5	7,8	8,6	4,0	9,0	14,0	19,0
M±m	8,2±0,48	8,08±0,21	11,1±0,99	4,8±0,19	9,6±0,42	14,2±0,61	19,4±0,82

Таблица 6 - Данные лейкоцитарной формулы у ягнят контрольной группы с хроническим течением бронхопневмонии, до опыта

№	Б	Э	Нейтрофилы				Л	Мон.
			М	Ю	П	С		
11	-	0,4	-	0,8	5,9	39,6	48,5	4,8
12	0,2	0,3	-	0,7	6,0	41,0	47,1	4,7
13	0,1	0,5	-	0,9	6,5	41,9	45,6	4,5
14	-	0,6	-	0,8	8,0	40,0	46,0	4,6
15	-	0,5	-	0,7	7,0	39,8	47,1	4,9
M±m	0,06±0,03	0,5±0,05		0,8±0,03	6,7±0,38	40,5±0,43	46,9±0,51	4,7±0,07

В течение опыта без соответствующего лечения общее состояние у большинства ягнят ухудшилось. Часто повышалась температура тела. Слизистая оболочка носа была синюшной. Слизисто-гнойное истечение из носовой полости становилось все больше, кашель усилился. При аускультации в легких были слышны сухие хрипы, а при перкуссии выраженные очаги притупления.

Таким образом, при хроническом течении бронхопневмонии ягнят наиболее эффективное действие оказывает внутримышечное введение окситетрациклина в дозе 10 тыс. ЕД на 1 кг живой массы в комплексе с внутренним введением сульфадимезина. Применение бензилпенициллина на 0,85% физиологическом растворе хлорида натрия при интратрахеальном введении оказалось менее эффективным.

Список литературы:

1 Бусыгина О.Г. Терапевтическая эффективность иммуностимулирующих препаратов при бронхопневмонии телят / О.Г. Бусыгина, К.Х. Папуниди // Современные проблемы ветеринарной фармакологии и токсикологии: мат. 2-го съезда ветеринарных фармакологов и токсикологов России. - Казань, 2009. - С. 56-59.

2 Позов С.А. Показатели крови поросят при бронхопневмонии / С.А. Позов, М.Г. Стаматов // Москва, Ж. «Ветеринария», 2006. -№ 10. - С. 60-62.

3 Позов С.А. Эффективность прополиса при бронхитах у поросят/С.А. Позов, Н. Г. Марутянц // Молодые аграрии Ставрополя: сб. науч. тр. Ставроп. ГАУ. - Ставрополь «АГРУС», 2003. -С. 45-46.

4 Кондрахина И.П. Методы ветеринарной клинической лабораторной диагностики: Справочник / под ред. И.П. Кондрахина. - М.: КолосС, 2004. - 520 с.

ОӘК 619:616.24-002.153:636.3

ҚОЗЫЛАРДЫҢ БРОНХОПНЕМОНИЯСЫ КЕЗІНДЕГІ ӘРТҮРЛІ ЕМДЕУ СЫЗБАЛАРЫНЫҢ ТЕРАПИЯЛЫҚ ТИІМДІЛІГІ

Жайлаубаева Г.А, Жубантаев И.

Жаңгір хан атындағы Батыс- Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Қозылардың жіті бронхопневмониясын емдеуде түрлі схемаларды қолдану нәтижесінде, 1 кг тірілей салмағына 10мың ӘБ мөлшерінде бұлиық етке окситетрациклинді 12сағат сайын 7 кун емдеу схемасы тиімді саналады.Бұл схеманың жоғары өндеу тиімділігі Жаңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университетінің Ақжайық етті жүнді бағыттағы қой шаруашылығын асылдандыру қожалығының қозылардың жіті бронхопневмониясын емдеу кезінде ветеринарлық практикада кең қолдануға ұсыну арқылы бұл аурудың алдың алуға болады

Кілт сөздер: ақжайық етті жүнді бағыттағы қой,қозылар, препарат,бұлиық ет,интратрахеальды,бронхопневмония.

ОӘК 796.01(075.8)

ШОРТ-ТРЕКТІҢ СПОРТ ТҮРІ РЕТІНДЕГІ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

Ганиева Г.А. Пересветов Н.Н.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Мақалада қазіргі кездегі шорт-тректің спорт түрі ретіндегі жалпы сипатталады. Шорт- трек спорты өте ерте заманнан бері келе жатқан қысқы спорттың бір түрі. Бұл спорт қиын да қызықты спорт болып табылады. Қиындығы мұздың үстінде тепе- теңдікті, әртүрлі бұрылыстарда жүгіру техникасын сақтау. Бұл спортпен айналысқан адамның ерік- жігері, күш- қайраты басым болады. Шорт- трек спортымен айналысу адамда қырағылықты дамытады, себебі басқа адамды қағып кетпес үшін, жан- жақты бағдарлап отыру керек. Шорт- трек күрделі спорттың бірі сондықтан, бұл спорт адамды төзімділікке, шыдамды, мықтылыққа тәрбиелейді

Кілт сөздер: шорт-трек, денсаулық, жастар, спортшылар

Жас ұрпаққа тәрбие және білім беру бүгінгі таңдағы әлеуметтік экономикалық өзгерістер қатарында адам санасындағы күрделі жанғыру үрдісімен астаса жүріп жатыр. Бұл туралы Қазақстан. Республикасының тұжырымдамасында: “Қоғамды ізгілендіру-XXI ғасырдың табалдырығында өркениетті дамудың табалы, мұның өзі әлеуметтік қатынастарды ұйымдастырудың тиімді нысандарына қол жеткізуге байланысты болып

отыр. Бұл қатынастарда алдымен әлемнің тұтқасы ретінде адам анық көрінуі тиіс” делінген. Демек, болашақ ұрпақтың жеке тұлға болып қалыптасуында тәрбиенің гуманистік бағыт алуы тиіс және адамның қарым-қатынасында ізгілік қатынасты қалыптастырудың ең тиімді мүмкіндіктерін тауып, оны жастар тәрбиесіне ұтымды пайдалану өте маңызды мәселе. Адамдар арасында гуманистік қарым-қатынасты қалыптастыру барлық тәрбие орындарының, соның ішінде, әсіресе мектептің негізгі міндеті.

Қоғамның жаңа дәуірге аяқ басу жағдайында халықтың ғасырлар бойы жинақтаған ізгілік мұрасында ден қоюы-адамгершілікке бұрудың негізгі көрінісі. Қазір адамзат болашағына табиғат экологиясымен қатар адамгершіліктің күйзеліс қаупі төнеп тұрған кезде адам өміріне жауапкершілікпен қарап, баланың жеке тұлға болып қалыптасуына мейлінше көмектесу қажет.

Бұл жұмысты әрбір жастың бойында өзіне деген сенім, қоғамға деген қажеттілігін сезіну, өзінің қалыптасуына, өзін-өзі тәрбиелеуге, денесін шынықтыруға, денсаулығын сақтауға, бір сөзбен айтқанда, өз организмнің мүмкіндіктерін толық пайдалана алатын жеке тұлғаны қалыптастыру шарт. Өйткені, қазіргідей қатаң бәсекелестік жағдайында қоғамға іскер – кәсіпкер адамдар керек – ақ. Бұл әр адамнан рухани бай мәдениеттілігі, кәсіби білікті, зерделік әлеуметті жоғары болуды талап етеді.

Шорт-трек өткен жылдың соңында Солтүстік Америкада пайда болған. Бірақ осы күнге дейін өнертапқыштың кім екені жұмбақ болып келеді. Ағылшындықтар бұл ойынды өздерінің отандастары ойлап тапты деп айтқанымен, әлі күнге дейін нақты мәліметтер табылмады. Канадаға көшіп келген бір жераударушы шорт-тректі көрсетіп, кейіннен жарыс ұйымдастырылған. Бірақ канадалықтар бұл нұсқамен келіспейді, олардың ойынша ешқандай ағылшындық емес, канадалықтардың өздері ойлап тапқан. Қазір кімнің ойлап тапқанын анықтау мүмкін емес. Бастысы канадалықтар алғаш рет қысқа жолда ұлттық әлем Чемпионатын ұйымдастырды. Бұл жарыс 1905 жылы ұйымдастырылып, жеңімпаз Фред Логен болған.

Англияда жарыстар алғаш рет кейінірек ұйымдастырылған болатын. 1906 жылы канадалықтардан кейін жаңалықты олардың оңтүстік көршілері меңгерді. 1906 жылы АҚШ Чемпионат ұйымдастырды. Онда жеңімпаз Морис Вуд атанды. Бұл ұлттық біріншіліктер қазіргі жарыс ережесі бойынша, яғни төрт қашықтық бойынша көп ұпай жинау арқылы мықтыны анықтау.

Он жылдан кейін шорт-трек бойынша халықаралық Чемпионат ұйымдастырылып, оған Канада мен АҚШ өкілдері қатысты. Онда канадалық Рассел Уелер барлығынан жақсы өнер көрсетті. Бірнеше уақыттық үзілістен 1926 жылы жарыс қайтадан жанданып, қазіргі таңда Солтүстік Америка Чемпионаты деген атауға ие. Бұл жарыстарға еуропалықтар қатысқанымен, ешқашан жеңіс тұғырына көтерілмеді. Еуропада шорт-трек 1914 жылы Англияда алғаш жарыстар ұйымдастырылғаннан кейін пайда болды. 1930 жылы спортшылардың қашықтыққа жүгіру бойынша жарысқан ел Чемпионаты өткізілді. Англияда екі жылдан кейін бір және екі км жүгіру бойынша екі чемпиондық титул бойынша ойын өткізілді. Ағылшындардың бұл бастамасын Шотландықтар да қолдап 1937 жылдан бастап ұлттық Чемпионаттарды өткізе бастады. 1948 жылдан бастап Англия мен Шотландия арасында жыл сайынғы ойындар ұйымдастырылады. 70 жылдардан бастап конькимен қысқа жүгіруде Нидерландта, Бельгияда, Францияда, Италияда және Еуропаның басқа қалаларында шұғылдана бастады. Әлем Чемпионатын өткізу туралы ұсыныс түсіп, шорт-тректің ережесін нақтылау қажет болды. Бұл сұрақтарды 1966 жылы Венада өткізілетін конькимен жүгірушілердің Халықаралық одағының кезекті конгресінде шешу қарастырылды. 1973 жылы Копенгагендегі ХКО-ның 35 конгресінде шорт-трек бойынша техникалық комитеттің хатшысы Джон Хардис және Жан Гренье шорт-трек бойынша филь көрсетіп, журналдар әкеліп қысқа жолда жүгіруді жарнамалайды.

Бұл шорт-тректің танымалдылығының туына септігін тигізді. 1975 жылы ХКО конькимен қысқа жолда жүгіру бойынша техникалық комитет құру туралы шешім қабылдайды. Осыған дейін мұздағы би, мәнерлі сырғанау, конькимен жылдамдыққа жүгір сында ХКО үш комитеті болатын. 1976 жылы Америкалық ұлттық федерацияның бастамасымен американың Шампейн және Иллинойс штаттарында он елдің өкілдері келген алғашқы әлемдік турнир өткізілді. 1977 жылы Нидерландыда алғашқы ел чемпионаты өткізілді. Бұны кейіннен әлем чемпионатының бейресми командалық жарыстары деп атады. 80 жылдардың ортасында шорт-трек мынадай деңгейде көрінді. Егер бұрын ол конькимен жылдамдыққа жүгірудің түрі болса, енді ол спорттың бөлек түрі ретінде қарастырылды.

Осы кезге дейін барлығы дерлік қысқа жолда классикалық конькимен жарысуды байланыстырса, енді қосымша байланыстырушылар азая бастады. 1985-1986 жылдың қысынан бастап Канаданың, Жапонияның, Голландияның, Италияның мықты шорт-трекшілері шорт-тректің арнайы дайындығына ауысты. 1985 жылдан ақпан айынан бастап Италияда өткен бүкіләлемдік Универсиада жарыстары бағдарламасынан кейін кеңес спортшыларын шорт-трекке баулу жұмысы жүргізіле бастады. Бұл жарыс кезінде классикалық қашықтықтар кенеттен қасқа жолда жүгіруге алмастырылды. Осы кезде кеңес спортшылары шорт-тректің не екені туралы көмескі түсініктері бар болатын. Бұл жарыс барысындағы қысқа жолда конькимен жүгіруде кеңес спортшылары ешқандай жұлде де атақта алған жоқ.

Шорт-трек бойынша 85 – Универсиадада 13 елден 55 конькиші қатысты. Ерлер арасындағы жүгіруден канадалықтар жеңімпаз атанса, әйелдер арасында алма-кезек жеңімпаз болып голландықтар, американдықтар, жапондықтар атанды. Кеңес спортшылары Италиядан ешқандай жұлде алмай келгенімен, халықаралық кездесуден тәжірибе жинақтады.

Мәскеу мен Ленинградта шорт-трек шеберлерінің орталықтары ашылды. С.М.Киров атындағы Ленинград жеңіл өндіріс институтының базасында ел құрама командасы құрылды. 1985 жылы қазан айында КССР спорт комитетінің алқасы елде шорт-тректі дамыту туралы шешім қабылдады. 1985-1986 жылдары Мәскеу мен Ленинградта шорт-трек бойынша алғашқы ресми жарыстар өткізілді. 1986 жылдың аяғында ХКО Мәскеуде 16 әлемнің күшті спортшылары қатысып жүгіруден жарысты көрсеткен семинар өткізілді. Семинарға қатысу үшін Мәскеуге Челябинскіден, Ригадан, Уфадан, Минскіден, Алматыдан, Пермьнен, Ленинградтан, Могилевтен жаттықтырушылар мен қазылар келді. 1987 жылдың орта шамасында шорт-трек әлемнің 21 елінде танымал болды. 1988 жылы Еуропа кубығында В.Троицкая 500 м қашықтықта күміс медаль алса, 3000 м қашықтықта қола медаль алды.

В.Троицкая мен М.Пылаева 1988 жылы американың Сент-Луисе қаласында өткізілген әлем чемпионатына қатысып, Калгариде өтетін қысқы Олимпиада ойындарына қатысу құқығын иеленді. Калгаридегі Ақ Олимпиадада В.Троицкая финалда 1000 м қашықтықта үшінші орын иеленді.

Алғашқы халықаралық бастамалар бойынша біздің спортшылар әлем конькишілеріне қарағанда біліктілік деңгейлері төмен екені анықталды. Оның себебі де түсінікті болды, шорт-трек елде алғашқ қадамдарын енді жасаған болатын. Ал оның дамуы мен шарықтауы ешкімде күмән тудырмайды.

Сондықтан оқушылардың дене қасиетінің жан жақты дамуына шорт-тректің жаттығуларының әсері мол. Шорт-тректің бір түрі мұз айдынында жүгіру. Оның дәлелі: Грециядағы бір үлкен жартастың бетінде жазылған – «Мықты боламын десең – жүгір, әдемі болам десең жүгір, ақылды боламын десен – жүгір» деген девиздің 2500 жыл бұрын жазылған. Жан-жақты дамыған, денсаулығы мықты, дара тұлғаларды тәрбиелеу ежелден – ақ халық арманы. Бүгінгі таңда өз тәуелсіздігін өз қолына алға егеменді еліміз – Қазақстан мектептерінің алдында қояр талаптары да осы болмақ.

Әдебиеттер:

1. Брасалин А.И., Крешнев В.В., Панов Г.М., Разинов Ю.И. Шорт-трек: Примерная программа спортивной подготовки для детско-юношеских спортивных школ. – М: Пресс, 2007
2. Зациорский В.М. Физические качества спортсмена. – Питер, 2005
3. Павловский Ю.А, Богданов И.А. Шорт-трек. М., Физкультура и спорт. М., 1989
4. Петров Н.И. Конькобежный спорт. Учебник для техники физкультуры. Изд. 4. М., Физкультура и спорт. 1982
5. Платонов В.Н. Общая теория подготовки спортсменов в Олимпийском спорте. Учебное издание. Олимпийская литература. Киев, 2011
6. Панов Г.М. Физкультура и спорт. Г. Физкультура и спорт, 1983.

УДК 796.01(075.8)

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ШОРТ-ТРЕКА КАК ВИДА СПОРТА

Пересветов Н.Н., Ганиева Г.А.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

***Аннотация:** Статья посвящается изучению влияния подвижных игр на льду на уровень физической и технической подготовленности у юных шорт-трековиков. Шорт-трек стал одним из популярных видов спорта в мире после введения его в программу Зимних Олимпийских игр. В подготовке юных спортсменов велика роль подвижных игр на льду, так как с их помощью наиболее эффективно развиваются такие физические качества, как ловкость, быстрота, скоростно-силовые качества, а также решаются не менее важные задачи для шорт-трековика - совершенствование координации движений, развитие тактического мышления, обучение технике и др.*

***Ключевые слова:** шорт-трек, здоровья, молодежь, спортсмены*

ӘОЖ 614.8.086.5:620.179.1

БҰЗЫЛМАЙТЫН ҚАДАҒАЛАУ БОЙЫНША ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТЕТІН ЖШС «КАЗ-ЕН» КОМПАНИЯСЫНЫҢ ИОНДАУШЫ СӘУЛЕЛЕНУ ӘСЕРІНЕН ҚОРҒАНУ ШАРАЛАРЫН БАҒАЛАУ

Курмашева Г.Р.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

***Аңдатпа:** Мақалада ЖШС «КАЗ-ЕН» (Атырау облысы, ҚР) радиоактивті элемент – Иридий 192 пайдалана отырып, құбыржолдарының дәнекерлеу қосылыстарын радиографиялық тәсілімен дефектоскопия жүргізу кезінде қауіптілігін бағалау көрсетілген. Мақалада аса қауіпті өндірістерді сәйкестендірудің негіздемесін қамтитын қауіпті объектілер туралы жалпы мәліметтер берілген, негізгі технологиялық жабдықтар мен қосалқы объектілердің тізбесі келтірілген, өндіріс технологиясы сипатталған, иондаушы сәулелену көзінің, өндірістік қызметте пайдаланылатын басқа да қауіпті заттардың қауіпті әсерінің сипаттамасы берілген, белгілі авариялар туралы*

мәліметтер негізінде авариялардың туындау және құбыржолдардың дефектоскопиясы бойынша жұмыстарды жүргізу кезінде қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі техникалық шешімдер ұсынылған.

Кілт сөздер: радиоактивтілік, дефектоскопия, жерасты магистральды құбырлар, мұнай және газ саласы, қауіп, апат, өнеркәсіптік қауіпсіздік, тәуекел оқиға.

Жалпы мәліметтер. ЖШС «КАЗ-ЕН» құбыржолдардың дәнекерлеу қосылыстарын радиографикалық тәсілмен Иридий 192-мен жарақталмаған рентген аппараттарын және дефектоскоптарды қолдана отырып сапасын бақылау бойынша жұмыстар жүргізеді. Өндіріс технологиясын қамтамасыз ету үшін ЖШС «КАЗ-ЕН»-де қызметкерлермен жасақталған және қажетті материалдармен, аспаптармен, жөндеу техникасымен, көлік және жүк көтергіш механизмдермен жабдықталған көмекші қызметтер бар. ЖШС «КАЗ-ЕН» өзінің өндірістік құрамында аса қауіпті заттарды пайдалану, сақтау бойынша (Атырау қаласындағы Қарабатан нысанындағы және Атырау облысы, Жылыой ауданы, Тенгиз кен орнындағы Тенгиз нысанындағы дефектоскоптар қоймасы) және радиациялық, иондық сәулеленудің көздерін тасымалдау (сақталу орнынан өндірістегі жұмыс орнына дейін), атап айтқанда: Baltagraph XSD 225 (Бельгия) түріндегі рентген аппараты, Niton XLT 898w (США) қорытпа анализаторы және Иридий 192-изотопымен «Сентинель-Дельта» түріндегі гамма-дефектоскоптар бар. Компанияның өндірістік қызметінің негізгі салаларының бірі - мұнай-газ секторындағы кәсіпорындарға бұзылмайтын қадағалау бойынша қызмет көрсету.

Бақылау технологиясы. ЖШС «КАЗ-ЕН» өнеркәсіптік нысанының қауіпсіздігін талдау технологиялық процестегі өнім немесе бөлік ретінде пайдаланатын қауіпті заттың сипаттамасына кіретін өндіріс технологиясы туралы мәліметтер мен оның аппараттық хатталуы, технологиялық құрал-жабдықтың орналасу сызбасы мен техникалық сипаттамасын бейнелеумен қауіпті зат шегіне қарайтын өндірістің технологиялық сызбасы, өндіріс процестеріне қатысатын қауіпті заттардың технологиялық тораптарға таралуы туралы мәліметтер, өнеркәсіп нысанының қауіпсіз және тұрақты жұмысқа жетуге бағытталған техникалық шешімдері, оның жарылыс-өрт қауіпсіздігін қамтамасыз етуі, сондай-ақ апатқа қарсы тұрақтылық, қызметкердің қауіпсіздігі және төтенше жағдай кезіндегі мүмкін болатын қызметтерімен өндірістің технологиясын басқару пунктінің сипаттамасы берілген.

1-кесте

№	Параметр атауы	Параметрі
1	Заттың аталуы:	
1.1	Химиялық	Иридий
2	Эмпирикалық формуласы:	<i>Ir</i>
2.1	Атомдық нөмірі	77
4	Жалпы мәліметтер:	
4.1	Қайнау температурасы, °C (101 кПа қысымда)	5300
4.2	20 °C-дегі қысымы, кг/м ³ (101 кПа қысымда)	22,4
4.3	Атомдық салмағы	192,22
5	Жарылу, өрт қауіптілігі туралы мәліметтер	жанбайды, жарылуға қауіпті емес
6	Улылық қауіптілігі туралы мәліметтер:	
6.1	Өлімге апаратын улылық мөлшері	6 Зв
6.2	Шекті улылық мөлшері	50 мЗв
7	Әрекеттесу қабілеті	ерімейді

1 кестенің жалғасы

№	Параметр атауы	Параметрі
8	Иісі	иіссіз
9	Коррозиялық әсері	жоқ
10	Сақтық шаралары	қауіптілігі 1-ші класс
11	Адамдарға әсер етуі туралы ақпарат	тура байланыстан шектеу
12	Қорғану құралдары	қорғасынды костюм
13	Төтенше жағдайлар кезінде затты зиянсыз күйге аудару тәсілдері	арнайы қорғасынды контейнер
14	Заттың әсерінен зардап шегушілерге алғашқы көмек шаралары	зардап шегушіні қауіпті аймақтан көшіру

Өнеркәсіптік қауіпсіздікті арттыру бойынша шаралар. ЖШС«КАЗ-ЕН» нысандарында жұмыстар жүргізу кезінде жыл сайын технологиялық құрал-жабдықтар мен қосымша техниканы қауіпсіз пайдалану және сенімділігін қамтамасыз ету бойынша ұйымдастырушылық-техникалық шаралар түрінде өнеркәсіптік қауіпсіздікті арттыру бойынша іс-шаралар жасалып, жүзеге асырылады.

2-кесте

Құрал- жабдықтардың аталуы	Саны, дана	Мақсаты	Техникалық сипаттамасы
Рентген аппараты	1	Рентгеноскопия	Baltograph XSD 225 - маркасы Қуаттылығы – 225 кВт
Гамма-дефектоскоп	9	Гаммаскопия	«Сентинель-Дельта 880» - маркасы Белсенділігі – $3,7 \times 10^{12}$ Бк дейін
Рентген аппарат	1	Қорытпалар анализаторы	Niton XLT 898w - маркасы Қуаттылығы – 40 кВт

Қауіпті нысандар мен заттар. ЖШС «КАЗ-ЕН» өнеркәсіптік нысанының қауіпсіздігін талдау технологиялық процестегі өнім немесе бөлік ретінде пайдаланатын қауіпті заттың сипаттамасына кіретін өндіріс технологиясы туралы мәліметтер мен оның аппараттық хатталуы, технологиялық құрал-жабдықтың орналасу сызбасы мен техникалық сипаттамасын бейнелеумен қауіпті зат шегіне қарайтын өндірістің технологиялық сызбасы, өндіріс процестеріне қатысатын қауіпті заттардың технологиялық тораптарға таралуы туралы мәліметтер, өнеркәсіп нысанының қауіпсіз және тұрақты жұмысқа жетуге бағытталған техникалық шешімдері, оның жарылыс-өрт қауіпсіздігін қамтамасыз етуі, сондай-ақ апатқа қарсы тұрақтылық, қызметкердің қауіпсіздігі және төтенше жағдай кезіндегі мүмкін болатын қызметтерімен өндірістің технологиясын басқару пунктінің сипаттамасы берілген.

3-кесте

№ р/с	Қадағалау түрі	Қадағалаудың кезеңділігі
1	Гамма-сәуле дозасының қуатының радиациялық басының бетін 0,1 және 1 м қашықтықта өлшеу	Жылына кемінде 2 рет
2	Сақтау орындары мен көлік құралдарының қорғау тиімділігін бақылау	Жылына кемінде 2 рет
3	Жұмыс орындарындағы гамма-сәулелену мөлшерінің қуаттылығын өлшеу, радиациялық қауіпті аймақтардың өлшемдерін анықтау	Тоқсанға бір рет, сондай-ақ әрбір жарықтандыру технологиясы өзгеру кезінде
4	Дефектоскоптардың, көлік құралдарының, контейнерлердің, қоймалардың радиоактивті заттармен ластану деңгейін анықтау	Тоқсанға бір рет
5	«А» тобының қызметкерлерінің сәулеленуінің жеке мөлшерін өлшеу	Тоқсанға бір рет

Қауіптер мен тәуекелдерді талдау. ЖШС «КАЗ-ЕН» өндірістік аймағындағы жұмыстар кезіндегі қауіптер мен тәуекелдерді талдау орын алған апаттар мен ақаулар туралы мәліметтерді зерттеу негізінде орындалды. Мұнда апатты жағдайлардың пайда болуы мен дамуының әртүрлі сценарийлері қарастырылып, апаттың пайда болуы мен даму жағдайлары зерттелді, қауіптер мен тәуекелдерді талдаудың әртүрлі әдістемелерін қолданумен апаттар қатері мен төтенше жағдайларды бағалау жүргізілді.

Қауіпті сандық бағалау. Аймақтық нысандардағы апат қауіптілігінің деңгейі үш көрсеткіш бойынша қауіптілік деңгейін ұпайлық бағалауға негізделген Кинней тәсілімен есептелді.

Р – мүмкін болатын қауіпті оқиғалардан асудың ықтималдық көрсеткіші, 4-кестемен анықталады.

4-кесте. Р - асудың ықтималдық көрсеткішін анықтау

№	Ұпай	Ықтималдық деңгейі
1	10	Жоғары
2	6	Орташа
3	3	Әрқашан емес, бірақ мүмкін
4	1	Төмен
5	0,5	Сенгісіз, бірақ мүлде алып тастауға болмайды
6	0,2	Іс жүзінде мүмкін емес
	0,1	Ақиқатқа мүмкін емес

Е – қатерге ұшырау жиілігінің көрсеткіші, 5-кестеде ұпаймен анықталады.

5-кесте. Қатерге ұшырау жиілігінің көрсеткішін Е анықтау

№	Ұпай	Жиілігі
1	10	Үнемі (сағатына бір реттен сирек емес)
2	6	Жиі (күніне бір реттен сирек емес)

5 кестенің жалғасы

№	Ұпай	Жиілігі
3	3	Кейде (аптасына бір реттен сирек емес)
4	2	Үнемі емес (айына бір реттен сирек емес)
5	1	Сирек (жылына бірнеше рет)
6	0,5	Өте сирек (жылына бір реттен сирек)

G – қауіпті оқиғаның салдары болып табылатын зақымданудың салмақтылық көрсеткіші, 6-кестеде ұпаймен анықталады.

6-кесте. G зақымдануының салмақтылық көрсеткішін анықтау

№	Ұпай	Салдарлары
1	100	Катастрофалық (көптеген адамдардың өлімі)
2	40	Трагедиялық (бірнеше адамдардың өлімі)
3	15	Өте салмақты (бір адамның өлімі)
4	7	Ауыр (еңбекке қабілеттіліктен толықтай айрылу)
5	3	Айтарлықтай (уақытша еңбекке қабілетсіздік)
6	1	Жеңіл (жедел медициналық көмекті шақырумен шектелу)

(R.I) қатер деңгейінің көрсеткіштері мына формуламен анықталады:

$$R.I = P \cdot E \cdot G$$

Егер осы формуламен есептелген қатер деңгейінің көрсеткіштері 50-ден аспаса, онда қатер қолайлы болып есептеледі.

ЖШС «КАЗ-ЕН» аумақтық құрылыстарындағы мүмкін апаттарды талдауға сүйене отырып, ықтималдық деңгей көрсеткішін $P = 0,5$ қабылдауға болады.

Жарақаттану мен апаттылықты талдау нәтижелері қатерге ұшырау жиілігінің көрсеткіштерін $E = 0,5$ деп қабылдауға мүмкіндік береді, ал қауіпті оқиғаның салдары болып табылатын зақымданулардың салмақтылық көрсеткіші $G = 1$.

Осылайша, Кинней тәсілімен, қатер деңгейінің көрсеткіші:

$$R.I = P \cdot E \cdot G = 0,5 \cdot 0,5 \cdot 1 = 0,25$$

Осы әдістеме бойынша есептелген өрт қатерінің көрсеткішін құрайды:

қауіпті оқиға жіберудің ықтималдық көрсеткіші $P = 0,5$;

қатерге ұшырау жиілігінің көрсеткіші $E = 0,5$;

зақымданулардың салмақтылық көрсеткіші $G = 1$

$$R.I = P \cdot E \cdot G = 0,5 \cdot 0,5 \cdot 1 = 0,25$$

Осылайша, нысан бойынша қатер көрсеткіші 0,25-ке және өрт қатері көрсеткіші 0,25-ке тең аумақтық құрылыстарда техногенді апаттар қатерінің деңгейін негізге ала отырып, ЖШС «КАЗ-ЕН» қауіпті өнеркәсіптік нысаны бойынша тұтастай қатер деңгейін **қолайлы** деп есептеуге болады.

Қауіптер мен тәуекелді талдаудың негізгі нәтижелері. Тәуекелдерді бөлу және қоршаған ортаны қорғау бойынша, оның ішінде пайда болу және даму ықтималдығы, көрсеткіштері, тәуекелді сандық бағалау алынды.

Әдебиеттер:

1. Имангазин М.К. Методологическая инструкция «Методика идентификации опасностей, оценки и управления рисками (МИОТ-01-02-2006)». Издательство АО «ТНК «Казхром», 2006.
2. Круглов В.А. Защита населения и хозяйственных объектов в чрезвычайных ситуациях. Радиационная безопасность. / В.А. Круглов, С.П. Бабовоз, В.Н. Пилипчук и др. / Под ред. В.А. Круглова. – Мн.: Амалфея, 2003. – 368 б.
3. ГОСТ 12.4.120-83 «Средства коллективной защиты от ионизирующих излучений. Общие требования»

УДК 614.8.086.5:620.179.1

ОЦЕНКА МЕР ЗАЩИТЫ ОТ ВОЗДЕЙСТВИЯ ИОНИЗИРУЮЩЕГО ИЗЛУЧЕНИЯ ТОО «КАЗ-ЕН» ОКАЗЫВАЮЩЕГО УСЛУГИ ПО НЕРАЗРУШАЮЩЕМУ НАДЗОРУ

Курмашева Г.Р.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

***Аннотация:** На примере предприятия ТОО «КАЗ-ЕН» (Атырауская область, РК) показана оценка опасности при проведении дефектоскопии сварных соединений трубопроводов радиографическим способом с использованием радиоактивного элемента Иридий 192. В статье даны общие сведения об опасных объектах, включающие обоснование идентификации особо опасных производств, приведен перечень основного технологического оборудования и вспомогательных объектов, описана технология производства, дана характеристика опасного влияния источника ионизирующего излучения, других опасных веществ, используемых в производственной деятельности, представлены технологические данные о распределении опасного вещества в технологическом оборудовании, технические решения по обеспечению безопасности при проведении работ по дефектоскопии трубопроводов, проанализированы условия возникновения и развития аварий на основе сведений об известных авариях, дана количественная оценка опасности риска аварий и чрезвычайных ситуаций.*

***Ключевые слова:** радиоактивность, дефектоскопия, подземные магистральные трубопроводы, нефтегазовая отрасль, опасность, авария, промышленная безопасность, риск, инцидент.*

ӘОЖ 635-134.631.347.3

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ DAҚЫЛДАРЫНА АРНАЛҒАН БҮРІККІШТЕРДІҢ ТАРАТУ ЖҮЙЕСІН СЫНАУ СЫНЫПТАМАСЫ

Омаров А.Н. , Мухтаров М. У., Каирғалиев Е. К., Бакыткалиев А. А.

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

***Аңдатпа:** Мақалада ауыл шаруашылығы дақылдарын бүріккіштердің тарату жүйесін сынаудың жіктелуі ұсынылады, жұмыс сұйықтығын енгізу процесінің сапалық*

және сандық сипаттамаларын, сондай - ақ оларға әртүрлі сыртқы факторлардың әсерін анықтауға байланысты мәселелер қарастырылады.

Кілт сөздер: бүріккіш, бүріккіштерді орнату қадамы, бүріккіш штангасын орнату биіктігі, жүйедегі қысым, агрегаттың қозғалыс жылдамдығы.

Кіріспе. Өсімдіктерді қорғау бойынша іс-шаралардың тиімділігі бүгінгі күні бүріккіш техника мен жинақтаушыларды таңдаудың негізгі өлшемі болып табылады. Енгізу технологиясы, өңдеу объектісінің ерекшеліктері, сорғының техникалық мүмкіндіктері және гидрожүйенің сипаттамалары, қоршаған орта шарттары жиынтығында пестицидтер енгізудің сапалық көрсеткіштеріне айқындаушы түрде әсер ететін факторлар болып табылады. Әртүрлі бүріккіштерді тәжірибеде қолдану метеорологиялық шарттармен де, агротехникалық талаптармен де шектеледі. Алайда өңдеу сапасы тек техникалық сипаттамаларға ғана емес, сонымен қатар бүріккіш жүйе компоненттерінің техникалық жағдайына да байланысты болады.

Бүріккіштердің бүріккіш жүйесінің сапалық және сандық сипаттамаларын анықтау үшін тиісті объектілерді сынауды ұйымдастыру маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын кешенді зерттеулер жүргізу қажет.

16504-81 МЕМСТ-қа сәйкес сынақ деп сынақ объектісі қасиеттерінің сандық және (немесе) сапалық сипаттамаларын оған әсер ету нәтижесі ретінде, оның жұмыс істеуі кезінде, объектіні моделдеу және (немесе) әсер ету кезінде эксперименталды анықтау түсініледі. Сынақтың түрлік көптірлілігі негізінде эксперименттің мақсаты мен міндеттерін басым түрде көрсететін әр түрлі белгілер қойылған [1, 5].

Бүрку процесіне түрлі факторлардың әсерін зерттеу кезінде ғылыми-практикалық қызығушылық:

1. Бүрку жүйесі компоненттерінің конструкторлық-технологиялық шешімдерін әзірлеу.
2. Өңдеу сапасын берілген деңгейде көтеру немесе қолдау.
3. Белгіленген өлшемдер бойынша сапалық көрсеткіштерді бағалау.

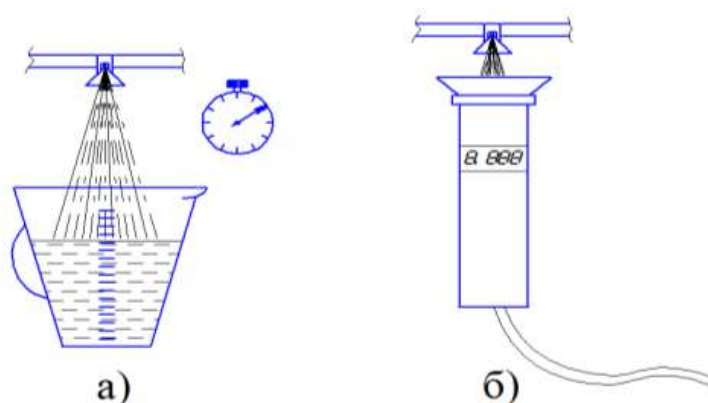
Сынаудың қандай да бір сыныптамалық топқа жататынын анықтау тәсілін жүйелеу және оңайлату мақсатында біз бүріккіштердің бүріккіш жүйесін сынаудың келесі сыныптамасын ұсынамыз (сурет 1). Осы жіктеменің негізінде жүргізілетін эксперименталды зерттеулердің материал сыйымдылығы мен технологиялылығы жатыр [8].

Сурет 1. Сынақтарды сыныптамалық топтастыру бүрку жүйесі

Материалдар және зерттеу әдістемесі. Жоғарыда аталған сынақтардың барлық түрлерінің ішінен ең аз ақпараттылыққа, әдетте, экспресс-сынақтарға ие болады. Іс жүзінде олар негізінен өлшеуіш сыйымдылықтың немесе экспресс-тестерлердің көмегімен

белгіленген қысым кезінде бүріккіштердің Шығыс сипаттамаларын анықтаудан тұрады (сурет 2).

Сурет 2. Бүріккіштердің шығыс сипаттамаларын анықтау а) өлшеуіш цилиндр және секундомер көмегімен; б) экспресс-тестердің көмегімен;

Ақпараттылығы аз болғандықтан, экспресс-сынақтар бүрку процесіне түрлі факторлардың әсерін зерттеу үшін шектеулі қызығушылық тудырады. Олар негізінен бүріккіш штангасында тозған бүріккіштерді калибрлеу және анықтау үшін қолданылады.

Өндірістік сынақтар санатына біз бүріккіштердің бүріккіш жүйесін сынауды ұсынамыз, олар бүріккіштің жұмыс тораптарын әзірлеу, құрастыру, дайындау және құрастыру сатысында жүргізіледі. Атап айтқанда, бүріккіштердің штангаларында бүріккіштерді монтаждау кезінде Шығыс сипаттамаларына сәйкес келмейтін бүріккіштерді таңдауға мүмкіндік беретін қармау ені бойынша жұмыс сұйықтығының біркелкі еместігін анықтау үшін сынақ жүргізіледі (сурет 3).

Сурет 3. Бүріккіштің бүріккіш жүйесін өндірістік сынау (Teejet Technologies, Spraying Systems Co)

Өндірістік сынақтар жүргізу барысында бүріккіштері бар бүріккіш штангасын бір-бірімен хабарланбайтын көлден ең арналарды білдіретін қабылдау сыйымдылығының үстінде берілген биіктікте белгілейді [2]. Осы арналар бойынша сұйықтық өлшеуіш цилиндрлерге түседі. Берілген уақыт аралығының аяқталуы бойынша бүріккіш штангасын

қармау ені бойынша жұмыс сұйықтығының біркелкі емес таралу дәрежесі туралы айтуға мүмкіндік беретін өлшеулер жүргізу қажет (сурет. 4). Келтірілген схемада бүріккіш штангасының учаскесінде жұмыс сұйықтығы шығысының 1-1 нормадан едәуір ауытқуы көрсетілген. Өркелкілік дәрежесін анықтау үшін математикалық статистика әдістерін қолдану ыңғайлы:

$$\sigma = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (q_i - \bar{q})^2}, \text{ л/мин} \quad (1)$$

мұндағы q_i — i -м бүріккішпен жұмыс сұйықтығының шығыны, л/мин;

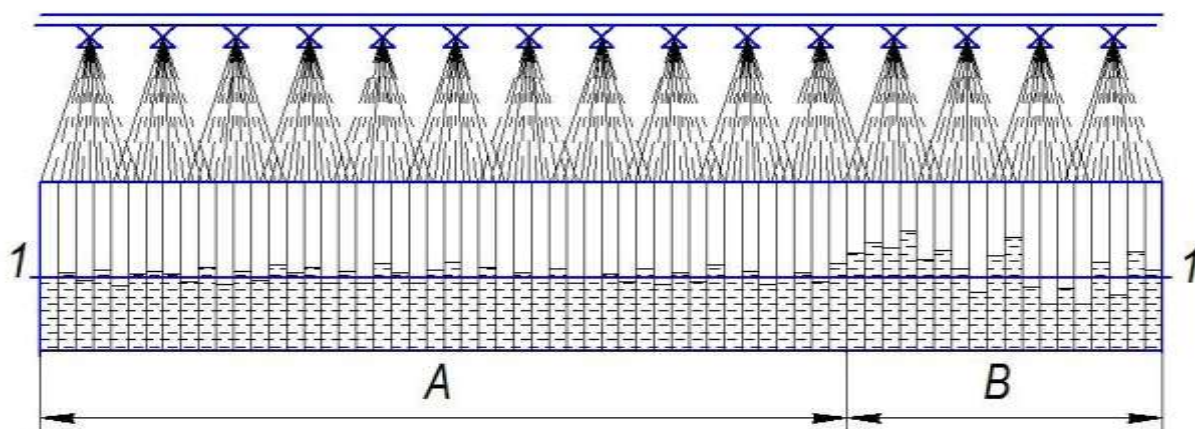
n —штангадағы бүріккіштердің саны;

— $\bar{q}$ —орташа шығыс, л/мин.

Орташа шығынның қандай үлесін анықтау үшін оны орташа шашыраңқы, шығынды вариациялау коэффициентін табады:

$$\nu = \frac{\sigma}{\bar{q}} \cdot 100, \% \quad (2)$$

Вариация коэффициенті-көрсеткіш салыстырмалы болғандықтан, оны жұмыс сұйықтығының біркелкі таралуын бағалау үшін қолдануға ыңғайлы. Егер вариация коэффициенті 10% - дан аз болса, тарату біркелкі болады. Вариация коэффициентінің жоғары мәні бүріккіштердің бүрку технологиялық процесіне қойылатын техникалық талаптарға сәйкес келмейтіндігін көрсетеді.

Сурет 4. Бүріккіштің басып алу ені бойынша жұмыс сұйықтығының біркелкі бөлінбеуін анықтау

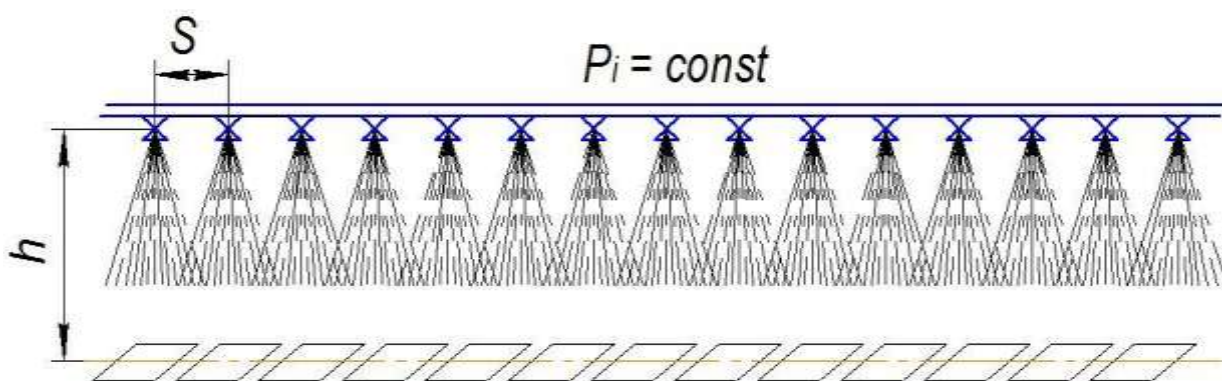
Бүріккіш жүйенің өндірістік сынақтарын жүргізу кезінде кіріс параметрлері ретінде штанганы орнату биіктігі, жүйедегі жұмыс қысымы, бүріккіштерді қармау ені бойынша орналастыру қойылады. Бүріккіштің штангасы тікелей қозғалмайтын болса, статикалық сынақтардан басқа, жұмыс сұйықтығын енгізудің нақты шарттарын қайта құруға мүмкіндік беретін динамикалық сынаулар да жүргізіледі. Бұл ретте табиғи топырақ бедері өзгеретін амплитудасы бар тік жазықтықта штанганың тербелісі есебінен имитацияланады. Мұндай сынақтар жоғары дәлдікпен бүрку процесінің сандық сипаттамаларын анықтауға және түзетуге, жүйенің монтаждалатын компоненттерінің жоғары сапа деңгейін қолдауға

мүмкіндік береді, алайда олар химиялық қорғау процесінде өте маңызды болып табылатын кейбір сапалық көрсеткіштерді бағалауға мүмкіндік бермейді. Мұндай көрсеткіштерге, мысалы, тозаңның дисперсиялығы, тамшылы фракциялардың мөлшерін және өңделетін беттің жабын тығыздығын көрсететін. Осы көрсеткіштер далалық сынақтар процесінде анықталады.

Шашырату жүйесінің далалық сынақтары МЕМСТ Р 53053-2008 бойынша сынау бағдарламасына сәйкес жүргізіледі [3]. Бұл ретте метеорологиялық жағдайлар (температура және ауаның салыстырмалы ылғалдылығы, желдің жылдамдығы және машинаның қозғалысына қатысты желдің бағыты), жердің рельефі мен микрорельефі, топырақтың ылғалдылығы мен қаттылығы және т. б. белгіленеді.

Жабынның тығыздығы мен шашыраудың дисперсиялығы ұстанатын тамшылардың ағуын азайту үшін толуолдағы (ортоксилолдағы) парафиннің үш, бес пайыздық ерітіндісімен өңделген борланған қағаздан жасалған карточкаларда анықталады. Жұмыс сұйықтығы ретінде бояғыштың бір-екі пайыздық сулы ерітіндісі қолданылады.

5 суретте осындай типті сынақтарды жүргізудің ықтимал схемасы ұсынылған. Бүріккіштің жұмыс өткелдерін сынау барысында реттелетін параметрлерге (әдетте, бүріккіштерді орнату қадамы S , бүріккіш штангасын орнату биіктігі h , жүйедегі қысым P , агрегаттың қозғалыс жылдамдығы және т.б.) сәйкес келетін жиілікпен жүйелі жүзеге асыру кезінде ұстап қалатын беттерді жабу жүргізіледі.

Сурет 5. Бүріккіштің тарату жүйесіне далалық сынақтар жүргізу кезінде ұстап қалатын беттерді орналастыру

Бүріккіш жұмысының сапалық көрсеткіштерін бағалау эксперимент барысында алынған ақпаратты талдау және өңдеу негізінде жүргізіледі. Ұстағыш беттер микроскоптауға ұшырайды немесе кейіннен компьютердің көмегімен өңдеу арқылы сканерлейді. Деректерді өңдеу нәтижелері бойынша тамшылардың орташа өлшенген санын анықтауға болады [6].

Жабынның қалыңдығын мына формула бойынша анықтауға болады:

$$P = \frac{N}{F} \quad (3)$$

мұндағы N —есепке алынған тамшылардың жалпы саны, шт.;

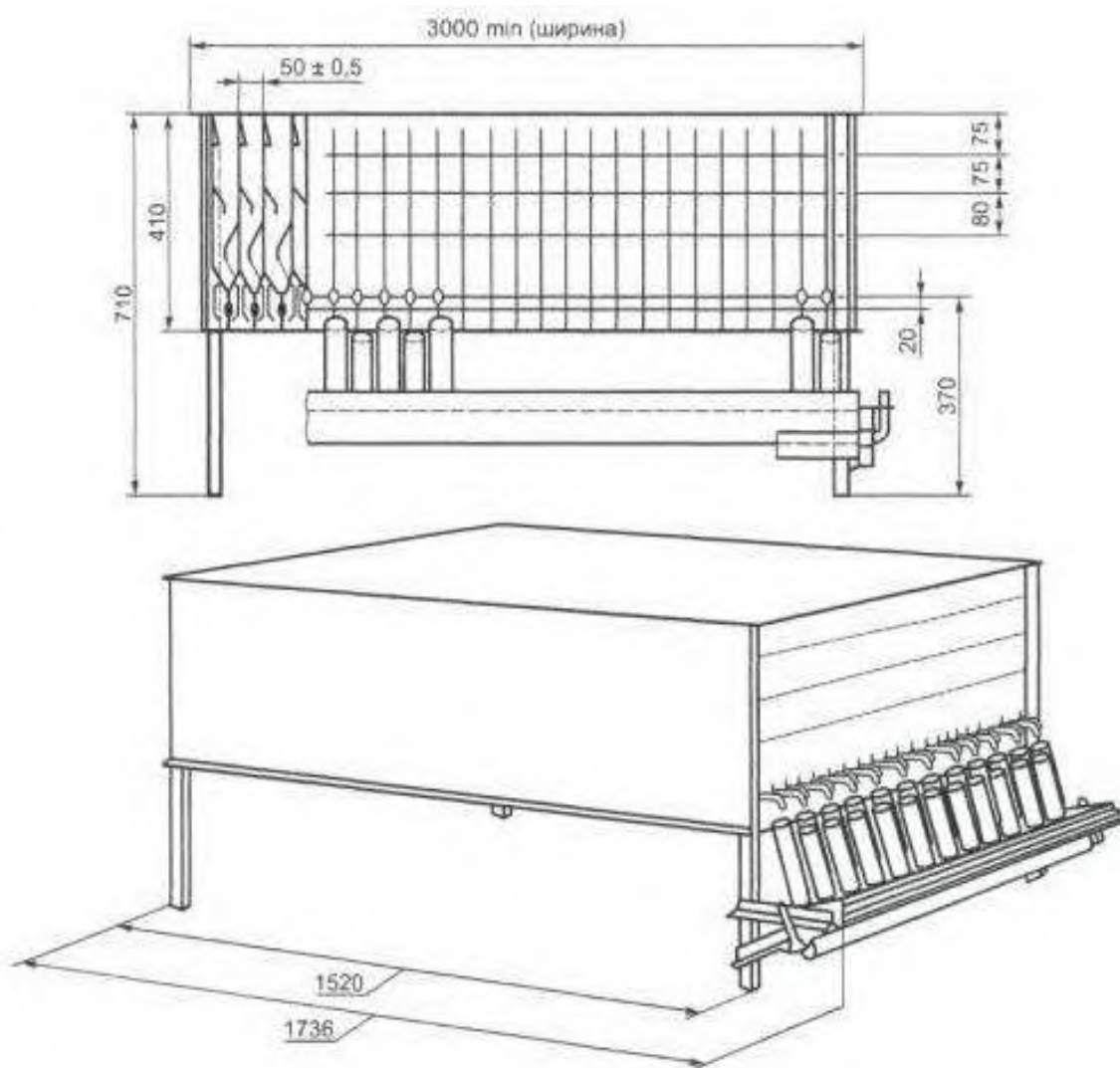
F —зерттелетін алаң, см².

Бүріккіштер жұмысының сапалық көрсеткіштерін анықтау үшін далалық сынақтарды жүргізудің айқын артықшылығы-қол жетімділік, көрнекілік, жұмыстың табиғи

жағдайларына толық жақындау болып табылады. Мысалы, аулаушы беттерді тек қана жер бетінде ғана емес, сонымен қатар ауыл шаруашылық дақылдарында (ағаштарда, бұталарда және т.б. – сынақ жүргізу шарттарына байланысты) орналастыруға болады [9].

Дала сынақтарының елеулі кемшілігі, әрине, процестің жоғары еңбек сыйымдылығы болып табылады. Көбінесе бүріккішті әр түрлі режимдерді белгілей отырып, бірнеше рет күйге келтіруге, содан кейін алынған деректерді өңдеуге уақытша шығындар туралы айтпастан, өңделген карточкаларды қолмен жинауға және топтастыруға тура келеді. Бұдан басқа әрбір енгізілген өзгермелі фактормен (қысым, жылдамдық, орнату биіктігі және т.б.) машинаның жұмыс өту еселігі артады. Сондықтан, көзделетін мақсаттарға байланысты, көбінесе арнайы стендтердің көмегімен тозаңдату жүйесінің жекелеген компоненттерін зертханалық сынауға тартылады.

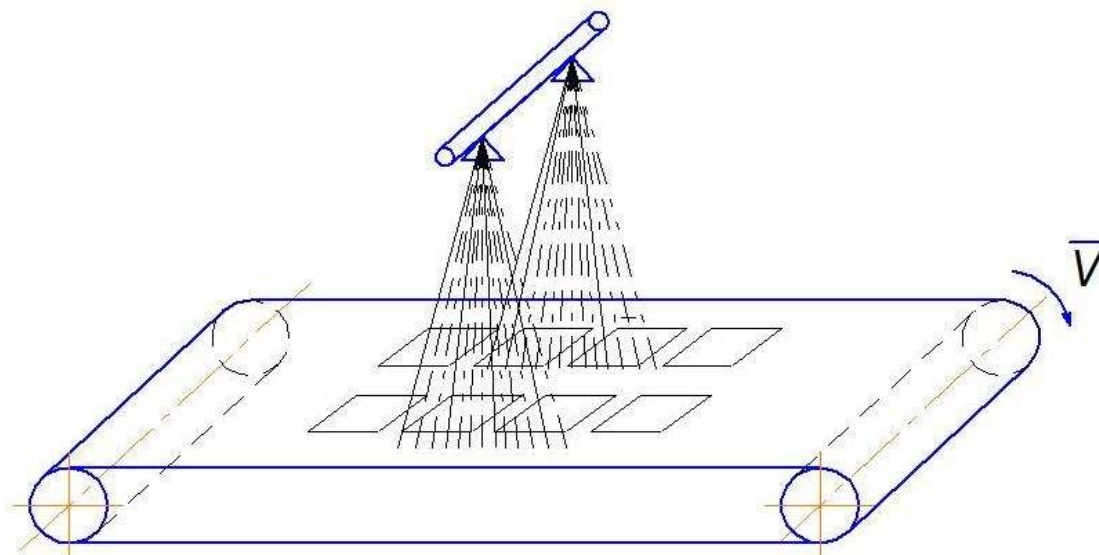
Бүріккіштердің тарату жүйесінің зертханалық сынақтарының мысалы ретінде белгіленген сынау қысымы кезінде сұйықтықты жинау құрылғысымен жабдықталған және бүріккіш қондырмаларға кәдімгі беріліс үшін сынау стендісі қызмет ете алады [4]. MEMCTISO 5682-1-2004 сәйкес стенд компоненттері (сурет 6) белгіленген талаптарға сәйкес болуы тиіс, барлық пайдалану сипаттамалары мен сынақ параметрлері тиісті хаттамада көрсетілуі тиіс.

Сурет 6. Тозаңдату жабдығын сынау кезінде сынау стендінің үлгі түрі (MEMCT ISO 5682-1-2004 алынды)

Суреттегі сынақ стендінің болуы. 6, зертханалық сынақтарды жүргізу барысында белгіленген қысым диапазонынан жұмыс қысымына, жағдайына байланысты, белгіленген уақыт аралығына (кемінде 60 с) қондырмалар шығысының біркелкілігін анықтауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ әрбір комплектілі саптама үшін 1% - дан аспайтын қателігі бар сынақ қысымы кезінде шашыраған көлемді өлшейді [5].

Тарату жүйелерін сынау кезінде басқа сапалы көрсеткіштерді анықтау үшін күріш ұсынылған қосымша жабдықты пайдалануға болады. 7. Бұл құрылғының мақсаты келесідей. V транспортер қозғалысының жылдамдығын реттей отырып, бүріккіштің түрлі жылдамдық режимдерін имитациялайды. Транспортер таспасында одан әрі өндеуге және микроскопиялауға (сканерлеуге) ұшырайтын ұстағыш беттер орналасады.

Сурет 7. Бүріккіш штангасының ленталы транспортердің көмегімен өңделетін беттің үстінен қозғалуын имитациялау

Бүріккіштердің тарату жүйелерін зертханалық сынаудың сөзсіз артықшылығы шектеулі кеңістіктерде жұмыс істеу мүмкіндігі, сондай-ақ жеке тораптарды бөлек сынау болып табылады. Алайда, Зертханалық жағдайларда табиғи жағдайда бүріккіштердің сапалы көрсеткіштеріне тікелей әсер ететін кейбір факторларды ескеру мүмкін емес. Оларға өзгеретін метеорологиялық жағдайларды, желдің жылдамдығын, рельефті, ұсақ тамшылы фракциялардың булануын және т. б. жатқызуға болады [7].

Қорытынды. Ұсынылған ауыл шаруашылығы дақылдарын бүріккіштердің тарату жүйелерін сынау тәсілдерін талдай отырып, сынаулар техникалық прогрестің ажырамас бөлігі болып табылатындығы туралы қорытынды жасауға болады және бүріккіштің технологиялық процесін жетілдіру жөніндегі жұмыстарды жүргізуге мүмкіндік береді. Ең алдымен енгізудің сандық және сапалық сипаттамаларын анықтау үшін далалық және зертханалық сынақтар ең қолайлы және қолжетімді болып табылады. Сонымен бірге бұл сынақтар бүріккіш компоненттерінің конструкторлық-технологиялық шешімдерін әзірлеу және жетілдіру кезінде зерттеулердің мақсаттары мен міндеттеріне барынша толық жауап береді. Біз үшін салыстырмалы талдау мүмкіндігі бар бүріккіштердің тарату жүйесі компоненттерінің жұмыс параметрлері туралы көрнекі түсінік беруге мүмкіндік беретін әмбебап стенділерді қолдана отырып, зертханалық сынақтар ерекше қызығушылық тудырады. Біз осы саладағы өсімдіктерді химиялық қорғау процесін жетілдіруге қатысы бар инженерлер мен мамандарға сыртқы ортаның факторларын есепке алатын және реттеуге мүмкіндік беретін, сондай-ақ жүргізілген сынақтардың нәтижелері туралы жоғары ақпараттылығы бар технологиялық стенділерді әзірлеуге баса назар аудару керек деп есептейміз.

Әдебиеттер:

1. ГОСТ16504-81 Система государственных испытаний продукции. Испытания и контроль качества продукции. Основные термины и определения.
2. Catalog 51 Teejet Technologies [Электронный ресурс].–Режим доступа: www.teejet.com (дата обращения: 01.02.2013).
- 3.ГОСТР53053-2008 Машины для защиты растений. Опрыскиватели. Методы испытаний.
- 4.ГОСТISO5682-1-2004 Оборудование для защиты растений. Оборудование распылительное. Часть1. Методы испытаний распылительных насадок.
5. Омаров А.Н. Методика исследований и обработки экспериментальных данных полевых опытов / А.Н. Омаров // «Научные основы развития современного садоводства в условиях импортозамещения», ВНИИС, г.Мичуринск, - 2016. – С. 132 – 137.
6. Омаров, А.Н.Методика изучения процесса локального внесения растворов в посевах свеклы и обработки полученных данных / А.И. Завражнов, К.А.Манаенков, С.В. Соловьев, А.Н. Омаров, А.В.Балашов // В сбор. докл. «Актуальные проблемы научно-технического прогресса в АПК». – Ставрополь: «АРГУС». – 2016. – С. 82–89
7. Омаров, А.Н. Совершенствование технических средств для локальной обработки посевов сахарной свеклы / А.Н.Омаров, А.Ю. Бектилезов //Материалы XXXII международной научно-практической конференции «Innovation in Science Education and Technology» (United Kingdom, London, 8-9 October 2017). – «European research», 2017. – №9(32). – С. 11-16
8. Омаров А.Н. Исследование технического средства для распределения потоков пестецидов / А.Н. Омаров, М.К. Бралиев, М.У. Мухтаров // «Наука в центральной России», г. Тамбов – 2018. - №5(35). - С. 34-41.
9. Омаров А.Н. Исследования опрыскивателей для химической обработки посевов пропашных культур / А.Н. Омаров // I Национальная научнопрактическая конференция с международным участием «Инновации природообустройства и защита окружающей среды» Саратов, РФ 23–24 января 2019 г. - С. 573-576.

УДК 635-134.631.347.3

ИСПЫТАНИЯ СПРИНКЛЕРНЫХ СИСТЕМ ДЛЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КУЛЬТУР

Омаров А.Н. , Мухтаров М. У., Каиргалиев Е. К., Бакыткалиев А. А.

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г.Уральск

***Аннотация.** В статье предлагается классификация испытаний распределительной системы опрыскивателей сельскохозяйственных культур, рассматриваются вопросы, связанные с определением качественных и количественных характеристик процесса внесения рабочей жидкости, а также влияние на них различных внешних факторов.*

***Ключевые слова:** опрыскиватель, шаг установки опрыскивателей, высота установки опрыскивающей штанги, давление в системе, скорость движения агрегата.*

ЭФФЕКТИВНОСТЬ АМИЗОНА В КОМПЛЕКСНОЙ ТЕРАПИИ ТЕЛЯТ БОЛЬНЫХ КАТАРАЛЬНОЙ БРОНХОПНЕВМОНИЕЙ

Сатыбаев Б.Г., Жубантаев И.Н., Закирова Ф.Б.

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г. Уральск

Аннотация: В данной статье авторы изучают эффективность амизона при комплексной терапии телят, больных катаральной бронхопневмонией в условиях крестьянского хозяйства «Азамат» Западно-Казахстанской области. В результате исследования достигнута более высокая экономическая эффективность в опытной группе животных за счет применения в схему лечения препарата Амизон.

Ключевые слова: иммуномодулятор, телята, острая форма, катаральная бронхопневмония, гематологический и биохимический показатели, среднесуточный прирост живой массы.

Введение. Интенсификация отрасли молочного скотоводства предусматривает, прежде всего, выполнение мероприятий по обеспечению населения продуктами питания. Важнейшей задачей при этом является сохранность молодняка [1]. Заболевания новорожденных животных, связанные с нарушением обменных процессов, иммунодефицитом и адаптацией к условиям промышленного животноводства, широко распространены и причиняют большой экономический ущерб [2].

Разработка и усовершенствование новых более эффективных методов лечения заболеваний респираторной патологии у сельскохозяйственных животных является одной из актуальных проблем современного животноводства [3]. Многие работы отечественных и иностранных ученых посвящены разработке методов лечения бронхопневмонии у молодняка сельскохозяйственных животных, однако проводимые лечебно-профилактические мероприятия постоянно нуждаются в совершенствовании и конкретизации с учетом факторов вызывающих заболевание [4].

В немалой степени решению этих вопросов может способствовать применение средств обладающих иммунокорригирующей направленностью действия, которые способны активизировать защитно-приспособительные механизмы адаптации молодняка к окружающей среде и тем самым повысить сохранность и последующую продуктивность животных.

Материалы и методы исследования. Научно-производственные опыты проведены на телятах хозяйства «Азамат» Западно-Казахстанской области.

Для исследования отбирали телят возрастом 2,5 месяца, симментальской породы, живой массой – 78 кг., заболевших острой катаральной бронхопневмонией. Отбор проводили по принципу пар – аналогов по возрасту, массе, течению болезни.

Животные имели одинаковые условия содержания и кормления.

Здоровых и больных подвергали клиническому обследованию общепринятыми клиническими методами, включающего в себя: осмотр, измерение температуры тела, пульса, частоты дыхательных движений, типа дыхания, аускультацию и перкуссию. Основное внимание уделяли общему состоянию животных, приему корма и воды, наличию носовых истечений.

До и после опыта проводили гематологический и биохимический анализы проб крови по методу И.П. Кондрахина[5].

У телят опытной и контрольной групп при биохимическом анализе сыворотки крови определяли содержание общего белка, уровень резервной щелочности, неорганического фосфора, кальция и содержание каротина.

Гематологическое исследование крови проводили по следующим направлениям: содержание гемоглобина в крови определяли методом Сали. Подсчет эритроцитов и лейкоцитов осуществляли в счетной камере Горяева. Лейкоцитарную формулу определяли в окрашенных мазках крови по Романовскому-Гимза.

Кровь для анализа - брали утром до кормления животных.

В качестве антикоагулянта использовали гепарин.

Лечение животных осуществлялось по следующим схемам:

Схема лечения животных контрольной группы.

- Сульфадиметоксин 0,5-1 таб. 2 р/д., бициллин-1 мл 600000 ЕД в/м 1р/3дня.
- Кофеин бензоат натрия 10% - 2мл, 1р/дн.
- Тривит по 3мл, 1р/7дн.

Схема лечения животных опытной группы.

- Энрофлокс – 5% раствор во флаконах,
- Амизон – лиофилизированный порошок,
- Кофеин-бензоат натрия – 20% раствор в ампулах,
- Глюкоза – 10% раствор в ампулах,
- Аммония хлорид – порошок.

Из антимикробных препаратов был использован энрофлокс в виде стерильного прозрачного раствора, 1 мл. 5%-раствора, который содержит 50 мг.энрофлоксацина. Препарат представляет собой фторхинолон третьего поколения. Способ применения: подкожно один раз в день в течение 5 дней подряд, 5% раствора в расчете 1 мл.на 10 кг. массы животного.

В качестве противовоспалительного средства с иммуномодулирующим действием применяли амизон. Препарат выпускается в виде 2,5%-го раствора в ампулах по 1 мл. Использовали препарат из расчета 25 мг/кг массы животного дважды в день. Введение внутривенное. Препарат готовили из сухого лиофилизированного порошка. В качестве растворителя использовали физиологический раствор. Перед введением животному, отвешивали один грамм амизона, который растворяли в 20 мл.физиологического раствора, что соответствовало его 5%-ной концентрации. Стерильный раствор вводим дважды в день в течении 7 дней подряд. Глюкоза. Использовалась для пополнения энергизатрат. В опыте использовали глюкозу, в виде 5%-го раствора в флаконах 200 мл/внутривенно. Кофеин-бензоат натрия. Используется, как стимулятор ЦНС. В опыте использовали кофеин в виде 20%-го раствора в ампулах по 10,0 мл/внутривенно. Амония хлорид. Используется, как отхаркивающее средство. Внутрь, в виде порошка. *Результаты исследования.* Заболевание это вызывается целым комплексом факторов и в каждом хозяйстве сочетание их разное. Как показали исследования, проведенные нами в крестьянском хозяйстве «Азамат»телята содержатся со дня рождения до 10-дневного возраста в индивидуальных деревянных клетках, расположенные на территории родильного отделения. В этот период их выпаивают сначала молозивом, а затем молоком от матери. По достижении 10-дневного возраста телят переводят в групповые станки, расположенные также на территории родильного отделения. В этот период их продолжают выпаивать молоком и начинают приучать к концентрированным и грубым кормам.

По достижении 1 месяца телят переводят в групповые станки, расположенные на территории родильного отделения под открытым небом. Группы формируются по мере поступления с учетом возраста и живой массы. Там их содержат группами по 10–12 голов.

В данном случае контрольная и опытная группы – находились по 10 голов в каждом станке.

С начала 2019 года массового заболевания бронхопневмонией в хозяйстве не регистрировали. Возникло данное заболевание сразу у большого количества животных только в начале апреля 2019 года, что было связано с резкой сменой погодных условий: дожди, резко понизилась температура воздуха. Заболевали телята в возрасте 2,5 месяца, которые содержались в групповых станках, расположенных под открытым небом, и не были переведены своевременно в теплые помещения.

Важно отметить, что все заболевшие бронхопневмонией телята раньше переболели диспепсией, то есть в возникновении бронхопневмонии важную роль играет такой фактор, как снижение общей резистентности организма, в результате перенесенного ранее заболевания.

У заболевших телят отмечалось общее угнетение, пониженная реакция на раздражители, повышенная температура тела (до 39,9-40,5°C), учащение пульса до 96-116 ударов в минуту, учащение дыхания до 32-40 дыхательных движений в минуту.

Часто у телят наблюдалось вынужденное лежачее положение тела, шерстный покров взъерошен. Лимфатические узлы при пальпации: подчелюстные не пальпируются, предлопаточные и коленной складки подвижные, безболезненные, упругой консистенции, местная температура не повышена. Конъюнктивы гиперемированы, слегка отечны.

При исследовании области сердца и сердечного толчка отклонений от нормы не обнаружено, границы сердца не изменены, при аускультации у некоторых телят отмечалось усиление первого тона. Пульс ритмичный, учащенный, жесткий, хорошего наполнения, величина пульсовой волны большая, спадает умеренно.

Основные изменения отмечались при исследовании органов дыхания. При осмотре больных телят выявлено появление характерного поверхностного дыхания, затем по мере развития заболевания у телят отмечалась одышка, чаще смешанная, и преобладание брюшного типа дыхания. На 3-4 день заболевания появлялись носовые истечения: прозрачные, обильные. Также на 3-4 день появлялся кашель. В начале болезни кашель сухой и болезненный, непродолжительный, затем - влажный, продолжительный, безболезненный.

При перкуссии изменений задней границы легких не отмечалось, а при перкуссии поля легких у всех больных телят были выявлены очаги притупления. При аускультации хорошо прослушивались хрипы в бронхах и в легких, сухие хрипы с течением времени и развитием заболевания переходили во влажные.

Прием корма и воды не нарушен, но аппетит заметно понижен, акт жевания вялый, жвачка и отрыжка редкие, сокращения рубца урежены, ритмичные, умеренного спадания.

При гематологическом исследовании крови больных телят были выявлены значительные изменения, указывающие на наличие острого воспалительного процесса в организме животных. Результаты анализов крови приведены в таблицах 1,2.

В частности, отмечено увеличение общего количества лейкоцитов на 69%, снижение количества эритроцитов на 29,5%, а также количества гемоглобина на 36%. Также отмечается нейтрофилия со сдвигом ядра влево.

При биохимическом исследовании крови больных телят отмечено снижение уровня каротина на 27%, кальция на 34%, фосфора - на 21%. Повышена резервная щелочность и понижено содержание общего белка в сыворотке крови. Такие изменения свидетельствуют о снижении уровня обмена веществ и глубоком нарушении обмена веществ. Это связано в первую очередь с нарушением баланса питательных веществ в рационах телят, а также снижением уровня газообмена в тканях организма телят, что вызвано нарушениями в функционировании легочной ткани.

Из данных, представленных в таблицах 1 и 2 видно, что после лечения в крови больных телят первой группы повысилось содержание гемоглобина, количества

эритроцитов. Количество лейкоцитов снизилось до физиологической нормы, отсутствуют юные формы нейтрофилов.

Таблица 1 - Гематологические показатели крови телят

Группа	Дата исследований	Гемоглобин	Эритроциты, млн.	Лейкоциты, тыс.	Б	Э	Нейтрофилы					
							М	Ю	П	С	Л	М
1-контрольная	2.04.19	7,26	4,47	16,07	-	3,2	-	0,4	31,2	42	20	3,1
	12.04.19	10,2	5,4	11,8	-	4,0	-	-	4,9	31	54	4,5
2- опытная	2.04.19	7,23	3,9	16,4	01	3,3	-	0,3	30,0	40	24	2,4
	12.04.19	11	6,9	7,7	-	0,2	-	-	3,1	30	63	3,8

Таблица 2 - Биохимические показатели крови телят

Группа	Дата исследований	Каротин, мг %	Кальций, г	Фосфор, г	Рез.щелочн.	Общ.белок, г%
1-контрольная	2.04.19	0,250	6,73	6,38	36,4	5,6
	12.04.19	0,279	7,05	7,50	33,3	7,16
2- опытная	2.04.19	0,258	6,8	6,15	35,6	5,5
	12.04.19	0,282	8,3	7,77	33,24	6,8

В крови телят опытной второй группы отмечено повышение содержания гемоглобина, количества эритроцитов. Изменения в лейкоцитарной формуле аналогичны таковым в первой группе.

Также произошли существенные изменения в биохимических показателях крови телят после их выздоровления. У выздоровевших телят отмечается повышение содержания общего белка, кальция.

Изменения гематологических показателей крови телят после проведенного лечения в опытной группе значительно лучше, чем в контрольной группе. Такая же картина наблюдается и в биохимических показателях.

Таблица 3 - Результаты лечебных мероприятий

Группа	Заболело голов	Продолжительность лечения	Выздоровело голов	Пало голов	Среднесуточные привесы, кг
1-я контрольная	10	10	8	2	0,2
2-я опытная	10	7	10	-	0,4

По данным таблицы 3 среднесуточные приросты живой массы у опытной группы телят на 100% выше, чем у телят контрольной группы. При этом в опытной группе выздоровели 100% телят, в отличие от контрольной, в которой падеж телят составил 20%.

Заключение. Причиной заболевания телят в крестьянском хозяйстве «Азамат» Сырымского района стал несвоевременный перевод их в закрытые помещения в связи с изменившимися погодными условиями.

Бронхопневмония у телят протекала остро и характеризовалась повышением температуры тела, снижением аппетита, кашлем, одышкой, серозно-катаральными истечениями из носовой полости. При перкуссии устанавливали очаговые притупления легочного поля. При аускультации поля легких прослушивалось усиленное везикулярное дыхание, влажные хрипы. При исследовании крови больных бронхопневмонией телят было установлено, что содержание гемоглобина ниже нормы, значительно увеличены количество лейкоцитов, нейтрофильный лейкоцитоз со сдвигом ядра влево. Количество общего белка и кальция в сыворотке крови ниже нормы, резервная щелочность также ниже физиологической нормы.

Применение амизона в комплексном лечении животных с признаками острой катаральной бронхопневмонии способствовал стопроцентному выздоровлению больных животных. После дачи препарата побочных явлений у телят не наблюдалось.

Список литературы:

1. Булыгина М.В. Профилактика вторичных иммунодефицитных состояний у новорожденных телят в племенных хозяйствах / М.В. Булыгина // Мат. Межд. конф. - СПбГАВМ. - С. Петербург. - 2000. - С. 68-69.
2. Федоров Ю.Н. Иммунологический мониторинг: тенденция развития // Вет. патология. - 2003. - №1 (5). - С. 79-85.
3. Факторы защиты и морфофункциональные изменения при послеродовом эндометрите у коров / С.М. Сулейманов, Ю.Н. Масьянов, И.Т. Шапошников, В.И. Михалёв, И.С. Толкачев, А.А. Щербаков // Ветеринария. – 2012. - № 6. - С. 39-42.
4. Терехов В.И. Этиопатогенетическая фармакотерапия смешанной кишечной инфекции у новорожденных телят: Автореф. дис. докт. биол. наук. - Воронеж, 2000. - 32 с.
5. Кондрахина И.П. Методы ветеринарной клинической лабораторной диагностики: Справочник / под ред. И.П. Кондрахина. - М.: КолосС, 2004. - 520 с.

КАТАРАЛЬДЫ БРОНХОПНЕВМОНИЯМЕН АУЫРАТЫН НАУҚАС БҰЗАУЛАРДЫҢ КЕШЕНДІ ТЕРАПИЯДАҒЫ АМИЗОННЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Сатыбаев Б., Жубантаев И., Закирова Ф.

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Төлдердің жіті катаральді бронхопневмониясын Амизон препаратымен кешенді емдеуде 100% көрсетті. Тәжірибелік топтардағы төлдерді емделу уақыты 7 күн, бұл басқа топтармен салыстырғанда 3 күнге кем.

Кілт сөздер: иммуномодулятор, бұзаулар, жіті түрі, катаральді бронхопневмония, гематологиялық және биохимиялық көрсеткіштер, тірілей салмақтың орташа тәуліктік өсімі.

ӘОЖ 796.01(075.8)

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДЕНЕ ҚАСИЕТТЕРІН ДАМУДА ЕҢ МАҢЫЗДЫ ҚҰРАЛ РЕТІНДЕ ВОЛЕЙБОЛ СПОРТТЫҚ ОЙЫН ҚОЛДАНУ

Сулейменова Л.У., Альмуханов Б.У.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Мақалада волейбол ойынының қозғалысы адам баласына аса пайдалы табиғи қозғалыс пен дене мүшелерінің қимылынан жүгіру, жүру, секіру, лақтыру т.б. жаттығулары сипатталады. Волейбол ойнау реакция жылдамдығын, ептілікті, төзімділікті қалыптастыруға көмектеседі, тыныс жүрек-тамыр, бұлшық ет жүйелерін нығайтады, ой шаршауынан арылтады, жалпы алғанда организмге игі әсер етеді. Волейболдың адам денсаулығына пайдасы зор: денсаулықты жақсартады, өкпенің дұрыс тыныс алуына көмектеседі, бұлшық еттерді қатайтады, қимыл әрекетте тез ойлауға көмектеседі, ми қызметін реттеуге көмектеседі, мінез-құлықты реттеуге көмектеседі, топ мүшелерімен жақсы қарым қатынас орнатуға, психологиялық ахуал туғызуға көмектеседі.

Кілт сөздер: волейбол, қозғалыс, денсаулық, тарих

Оқушылардың дене және адамгершілік қасиеттерін тәрбиелеу ісінде ойын да өз кезегінде көптеген әдістердің бірі болып табылатындығы белгілі. Соның ішінде, спорттық және ұлттық қимыл-қозғалыс ойындарының маңызы жоғары болып саналады. Бұл ойындардың мақсаты- қазіргі таңда адамдарға жан-жақты үйлесімді тәрбие беру жолдарын қарастыру.

Оқушылардың жалпы дамуына спорттық ойындарымен айналыстың әсері көптеген авторлардың (Адамбеков, Тастаков, Таникеев және т.б.) зерттеу мәліметтерінде ұсынылған. Онда жас ерекшеліктері ескеріп, ұсынылған ойындар жүйесінің жалпы динамикалық үлгісі берілді.

Қазіргі таңда мамандардың зерттеу тақырыбы спорттық ойындары болып табылады. Оқушыларға дене тәрбиесі сабағын өткізу барысында спорттық ойындарын ғылыми тұрғыда дұрыс таңдап, оны қолдана білу үлкен пайдасын тигізеді. Бұл жерде спорттық ойындарының тәрбиелік мәні зор екенін атап айту керек.

Волейбол (volleyball, volley — «қалқып ұру», ball — «доп») - спорттық ойындарының түрі, анығырақ айтқанда, командалық спорт түрі. Волейбол алаңында әрбір спортшы маңызды рөл атқарады. Волейбол ойыншысы биіктікке секіру қабілеті жоғары, реакциясы мықты, командаластарымен еркін түсінесетін, физикалық әлеуетін соққы жасау кезінде орынды пайдаланатын ойыншы болғаны жөн.

Волейбол ойнаушы адамдардың бұл ойынды ұнатуының басты себептері: салауатты өмір салтын ұнату, ережелерінің оңай болуы және волейбол ойнау үшін көп құралдың қажет болмауы. Мұнда екі команда тордың екі жағына бөлініп тұрып, әр команда өздеріне тиесілі арнайы алаңда ойнайды. Ойынның мақсаты - волейбол добын команда өкілдері өздерінің алаңдарына түсіріп алмау керек, керісінше, қарсылас команданың белгіленген алаңына түсіріп, ұпай алу қажет.

Волейбол ойынының қозғалысы адам баласына аса пайдалы табиғи қозғалыс пен дене мүшелерінің қимылынан жүгіру, жүру, секіру, лақтыру т.б. жаттығулардан тұрады. Бұл ойынды он жасар баладан бастап қай жаста болмасын ойнай береді. Сондықтан да, волейбол дене тәрбиесі пәні жаттығуларының бірі ретінде ең тиімді де ағзаға пайдалысы болып табылады. Ойын барысында нақты қозғалыс нәтижесінде ең бастысы адамның координациясы қалыптасады. Қандай жаттығу болмасын, қозғалыс барысында нақтылы орындалады. Айталық, шабуылдау кезінде допты қарсыласының алаңға дәл түсіру, болмаса допты әріптесіне дәл бере білу, допты қарсыласының алаңына алдап тастау т.б. Демек адамның барлық қабілет-қасиетін қалыптастыратын ойынның бір түрі.

Волейбол ойынының кіндік кескен ортасы – Американың Гелиоке қаласы. Бұл 1895 жылы болған оқиға еді. колледж оқытушысы Вильям Морган сабақ кезінде теннис орнын екі сырыққа бойлап жоғары көтеріп қойып, оқушыларға допты екі жаққа допты алма-кезек лақтырып ойнауды көрсетіп, оны оқушылардың да қайталауын талап етеді.

Волейбол — деген сөздің мағынасы “ұшатын доп”. 1896 жылы волейбол ойыны көпшілік назарына ұсынылды, ал 1897 жылы бұл ойынның ережесі жасалынды. Волейбол ойынының Европа мемлекетіне таралуы XX ғасырдан басталған. 1967 жылы Чехословакияда тұңғыш рет алғашқы жарыс ұйымдастырылды да, Франция, Румыния, Ауғанстан, Индия, Қытай, Корея, Жапония және Россияда волейбол ойынын қалаушылардың арнайы клубтары ашылды. 1947 жылы халықаралық волейбол федерациясы (ФИВБ) ұйымдастырылды. Европа мемлекеттерінің алғашқы біріншілігі 1948 жылы дүние жүзінің біріншілігі 1949 жылы өткізілді. Адам баласының ойлап тапқан әрбір пайдалы әрекеттерінің өміршеңдігі оның қоғам мүшелерінің ортақ қазынасына, өмірлік салтқа айналуынан көрінетін шындық. Олай болса біз әңгіме етіп отырған волейбол спорт ойыны – бар ұлт үшін ортақ қазына, өйткені оны өмірге құштар жандар ойлап тауып өмір нәріне енгізген ғой.

Волейбол – біздің халқымыз арасында XX ғасырдың 30-жылдарынан бастап кең жайыла бастаған ойын. Волейбол ойынына тән ерекшелік – оның ұжымдық сипаты, ол жастар үшін тәрбиенің шешуші факторы және біздің қоғам жағдайында бала өмірін ұйымдастырудың негізгі формасы да десе қателеспейміз. жеке тұлғаның жан — жақты дамуы үшін ұжымда қолайлы жағдайдың болуы қажет. Тұлға жарасымды даму мүмкіншілігін ұжымнан алатын болғандықтан ұжымда тұлғаның бас бостандығы болуы басты шарт. Себебі әрбір өзінің мүшелерін ұйымдастыру қажеттігі қоғамның өзі бетбұрыс ұжым ретінде өмір сүретіндігінен туындайды.

Қоғамда ұжымдарды ортақ іс-әрекеттерінің түрлеріне қарай ажыратады, солардың ішінде спорт ұжымдары шешуші орындардың біріне жатады. Себебі дене тәрбиесі – мәдениет пен спорт, денсаулық кепілі, олай болса ұжымдық іс-әрекетті тез шешуге көмектесетін спорт ойындары, оның ішінде волейбол ойыны және ол ойынға қатысушылар еліміздің әлеуметтік – экономикалық дамуын тездету, қоғам дамуының жаңа деңгейін жоғары дәрежеге көтереді. Осы жағдайда барлық жастағы қоғам мүшелері

үшін ортақ спорт ойыны волейбол адамның өмірін, оқуын, спорттық жетістіктерін, жасампаздығын, күш қуат мәдениетін ұйымдас-тырудың ең тиімді құралы.

Қазақстанда алғашқы жарыс 1926 жылы Қызылордада ұйымдастырылды. Қазақстан волейболы 20 ғасырдың 60-жылдары жақсы дамыған. Ол спорт шебері, КСРО-ның еңбек сіңірген жаттықтырушысы Октябрь Жарылғаповтың есіміне тікелей байланысты. Оның құрған «Буревестник» ерлер командасы 1969 жылы КСРО-ның, 1970 – 71 жылы Еуропа чемпиондарының кубогін жеңіп алды. Қазақстанда тәрбиеленген Валерий Кравченко, Олег Антропов, Надежда Смолеева 1968 жылы Мексикада өткен 19-Олимпиялық ойындардың, 1969 жылы Жәнібек Саурамбаев Еуропаның чемпионы атанды. Мұндай табысқа 1988 жылы Сеулдегі 26-Олимпиялық ойындарда Ольга Кривошеева, Елена Чебукина, Татьяна Меньшовалар жетті. Алматының АДК әйелдер волейбол командасы 1984 жылы КСРО-ның чемпионы атанды. Волейболшылардың халықаралық одағы 1924 жылы құрылған; 1992 жылдан осы одаққа Қазақстан Республикасының Волейбол федерациясы мүше.

Әйел волейболшылар табысы да ауыз толтырып айтарлық. Алматыдағы Ұй құрылысы комбинаты командасы 1984-1992 жылдар аралығында КСРО-ның чемпионы атанды. Ал 1985 жылы Қазақстандық волейболшы қыздар Италияда өткен еуропа кубогін жеңіп алды. Қазіргі Қазақстан Республикасының волейболшы қыздары кіндік Азиядағы ең азулы ойыншылар қатарында. Мемлекетіміздің намысын қорғаушылар дайындауда жетекші тұлғалар бапкерлер екендігі белгілі, бірақ сол ұлағатты ұстаздардың өздері үшін де үздіксіз іздену, үйрете отырып кемелдену бұл өмір заңы екені бәрімізге мәлім. Сондықтан да авторлар бұл әдістемелік оқу – құралын болашақ спорт мамандары мен жас бапкерлер үшін қосымша әдістемелік құрал ретінде ұсынуды ниет еткен. Әр түрлі қимылдарды түрлі қарқында, бағытта, түрлі жылдамдықпен орындай отырып, адам ағза жүйесінде және ішкі құрылыстарына жақсы әсер алады. Адам ойын үрдісі кезінде жоғары эмоциялды жүктеме және үлкен қуанышқа бөлініп, қанағат алады. Дене тәрбиесі жүйесінде волейбол ойынының маңызы зор.

Балалар және үлкендер қажетті дағдыларды имене отырып, өз бетінше үнемі дене шынықтыруды жетілдіруге, ден саулықты сақтауға, көңіл күйін көтеруге және ұзақ өмір сүруге мүмкіндік бар.

Қорыта келе, балалар мен жасөспірімдердің дене тәрбиесінің негізгі құралы ретінде волейбол спорттық ойын оқу-процесінде кеңінен қолдану қажет. Себебі, еліміздің ұлттық ерекшеліктерін ескере отырып, негізінен, ең оңай және әсерлендіруші іспетті спорттық ойындар біршама басым.

Біздің ойымызша, бұл мәселенің ғылыми тұрғыда өңделуі халықтың дене тәрбиесіне деген қызығушылығын арттырады және сәбилік шақтан қартайғанға дейін дене тәрбиесімен айналысу дағдыларын қалыптастырады.

Әдебиеттер:

1. Беляев А. В. Савин М.В. Волейбол: Учебник для высших учебных заведений физической культуры. Под редакцией Беляева А. В., Савина М.В., — М.: «Физкультура, образование, наука», 2000. — 368 с., ил.
2. Курамшин «Теория и методика физической культуры»
3. Кун «Всеобщая история физической культуры и спорта»- 1987.
4. Основы волейбола О.Чехов. Физкультура и спорт, 1979
5. Столбов В.В. История физической культуры и спорта- 1975.
6. Физкультура и спорт. Малая энциклопедия – М.: «Радуга», 1982

УДК 796.01(075.8)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОЛЕЙБОЛЬНОЙ СПОРТИВНОЙ МЫСЛИ КАК ВАЖНЕЙШЕГО ИНСТРУМЕНТА РАЗВИТИЯ ФИЗИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ УЧАЩИХСЯ

Сулейменова Л.У., Альмуханов Б.У.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: В статье характеризуется использование спортивных игр по волейболу как важнейшего инструмента развития физических качеств учащихся. Волейбол создает благоприятные возможности для проявления смекалки, ловкости, силы, быстроты, выносливости, волевых качеств, взаимопомощи и других качеств, свойств личности. Важнейшими качествами для игроков в волейболе является прыгучесть для возможности высоко подняться над сеткой, реакция, координация, физическая сила для эффективных ударов. Игровые виды спорта, в том числе волейбол, можно рассматривать как высшую форму спортивных игр, включенных в мировую систему спортивных соревнований. Волейбол можно рассматривать как высшую форму спортивных игр, включенных в мировую систему спортивных соревнований.

Ключевые слова: волейбол, движение, здоровье, история

УДК 547.912

МЕТОДЫ ОЧИСТКИ ПОЧВЫ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ПОЛОТНА ОТ ЗАГРЯЗНЕНИЙ НЕФТЬЮ И НЕФТЕПРОДУКТАМИ

Халикова А.В., Сеницкая Г.Б.

Самарский государственный университет путей сообщения, Россия, г.Самара

Аннотация: Статья посвящена проблеме очистки почв, загрязненных нефтью и нефтепродуктами. Рассмотрены современные физико-химические, химические и биологические методы очистки почв. Исследовано влияние на эффективность очистки загрязненных почв железнодорожного полотна обработки ее растворами минеральных и минерально-органических удобрений. Показано существенное увеличение скорости разложения нефтепродуктов при использовании растворов концентрации 0,03% масс.

Ключевые слова: загрязнение почвы нефтью и нефтепродуктами, методы очистки почв, почвенные микроорганизмы, минеральные удобрения, минерально-органические удобрения

Загрязнение почвы вдоль железнодорожного полотна нефтью и нефтепродуктами происходит как в процессе транспортировки, так и вследствие использования продуктов переработки нефти в качестве топлива и смазочных материалов. Разложение нефти и продуктов ее переработки в почве в естественных условиях происходит крайне медленно, поэтому в настоящее время применяются различные методы очистки.

Среди применяющихся методик рекультивации почвы можно выделить на физико-химические, химические, а также биологические методы очистки [1, 2].

Физико-химические методы очистки заключаются в воздействии на загрязненную почву как чисто физическими факторами, ускоряющими процессы разложения до

углекислого газа и воды, такими как ультразвук, электрический ток, так и адсорбционные методы очистки, которые скорее относятся к физико-химическим. Также предлагается для регенерации загрязненных почв использовать поверхностно-активные вещества, которые за счет моющего действия позволяют удалить углеводороды нефти без их разложения. Однако, данный способ существенно усложняет технологию обработки почв, поскольку необходимо разработать также методы удаления нефтепродуктов с адсорбированными на их поверхности молекулами ПАВ.

Применение физических методов является эффективным, но весьма дорогостоящим, использование же адсорбентов не решает проблему очистки, поскольку способствует локализации нефтяных загрязнений, но не избавляет от них.

При химических методах очистки используют сильные неспецифические окислители, такие как активный кислород (озон, пероксид водорода), или перманганат калия, которые в органической химии используются для окисления широкого спектра углеводородов и кислородсодержащих органических веществ. Как правило, почву обрабатывают горячими растворами перечисленных реагентов, а также непосредственно газом (озон). В отличие от физических методов химическая очистка достаточно экономична и приводит к полному разложению загрязнителей, причем, в зависимости от химической природы вещества и концентрации используемого окислителя, время очистки может составлять в некоторых случаях несколько минут. Однако, протекающие при химическом окислении процессы трудно контролировать, и в результате продукты неполного окисления могут оказаться не менее токсичными для природных экосистем, чем первичные загрязнители.

В связи с вышеизложенным наибольшее распространение в настоящее время приобрели биологические методы очистки почвы. К ним можно отнести как методы стимуляции активности микроорганизмов, населяющих почву, и участвующих в процессе разложения нефтепродуктов, так и внесение специальных штаммов углеводородоокисляющих микроорганизмов.

Популяция почвенных микроорганизмов существенно увеличивается при внесении в почву минеральных удобрений, при посеве некоторых растений, таких как овес, ячмень, вика, а из трав донник и райграс, а также за счет увеличения доступа кислорода при рыхлении почвы.

Наиболее распространенным способом биологической ремедиации является обработка почвы такими биопрепаратами как Олеворин, Деворойл, Бациспектин и др. Одновременное внесение в загрязненную почву торфа или биогумуса существенно ускоряет процесс восстановления почвы, а также снижает ее токсичность. Однако следует отметить, что для полного восстановления почвы необходима неоднократная обработка почвы названными биопрепаратами, что существенно удорожает процесс очистки. К тому же показано, что внесение биопрепаратов эффективно при свежих разливах нефти. Если загрязнение старше 5 лет, то за этот срок происходит естественное увеличение числа почвенных микроорганизмов, употребляющих нефтепродукты в процессе своей жизнедеятельности. Вследствие этого при таких загрязнениях внесение посторонних микроорганизмов является неэффективным, более целесообразно стимулировать жизнедеятельность уже имеющихся путем внесения минеральных удобрений.

Нами проведены лабораторные исследования [3] эффективности применения минеральных удобрений при очистке загрязненной нефтью и нефтепродуктами почвы. Образцы почвы для исследований отбирались из поверхностного слоя наиболее загрязненных участков железнодорожного полотна Куйбышевской железной дороги.

Исследуемая почва обрабатывалась водными растворами минеральных удобрений различной концентрации и выдерживалась в теплом солнечном месте в течение 40 дней. Степень очистки контролировалась путем анализа на содержание общего углерода в исследуемых образцах.

Было показано, что наиболее эффективно использование азотно-фосфорных удобрений, внесение калийных удобрений существенного влияния на качество очистки не оказывало. Также экспериментальным путем была подобрана оптимальная концентрация раствора минерального удобрения, она составила 0,03% масс. Показано, что за данный промежуток времени внесение минерального азотно-фосфорного удобрения (нитроаммофос) ускорило процесс разложения нефтепродуктов в 1,8 раз по сравнению с контрольным образцом.

Еще более эффективна обработка водными растворами минерально-органических удобрений. В качестве такового использовали жидкое удобрение «Идеал», которое наряду с минеральными удобрениями содержит вытяжку из продуктов жизнедеятельности дождевых червей или биогумус. При внесении в загрязненную почву раствора 0,03%-ной концентрации при температуре 20-25°C за месяц содержание общего углерода в почве снизилось на 71%.

Таким образом, применение минеральных удобрений, существенно ускоряет разложение нефтепродуктов и может быть использовано для восстановления почв вдоль железнодорожных путей.

Список литературы:

1. Восстановление нефтезагрязненных почвенных экосистем./ Сб.науч.трудов АН СССР. 1988. 345 с.
2. Сеницкая Г.Б., Халикова А.В. Сравнительный анализ эффективности различных методов очистки почвы от нефти и нефтепродуктов на железнодорожном транспорте. / Материалы Междунар. науч.-практ.конференции «Инновации в системах обеспечения движения поездов». Самара. 2016. - С.141-142.
3. Анфилофьев Б.А., Сеницкая Г.Б., Халикова А.В. Ускорение деструкции нефти в почвах / Вестник Самарского государственного университета. - 2001. - №4(22). - С.142-145.

ӘОЖ 547.912

ТЕМІРЖОЛ ТӨСЕМІНІҢ ТОПЫРАҒЫН МҰНАЙМЕН ЖӘНЕ МҰНАЙ ӨНІМДЕРІМЕН ЛАСТАНУДАН ТАЗАРТУ ӘДІСТЕРІ

Халикова А.В., Сеницкая Г.Б.

Самара мемлекеттік байланыс университеті, Ресей, Самара қ.

Аңдатпа: Мақала проблемасы ластанған топырақты тазарту мұнаймен және мұнай өнімдерімен. Топырақ тазартудың заманауи физика-химиялық, химиялық және биологиялық әдістері қарастырылған. Темір жол төсемінің ластанған топырақтарын минералды және минералды-органикалық тыңайтқыштардың ерітінділерімен өңдеудің тиімділігіне әсері зерттелді. 0,03% масс концентрациясы ерітінділерін пайдалану кезінде мұнай өнімдерінің ыдырау жылдамдығының айтарлықтай артуы көрсетілген.

Кілт сөздер: топырақтың мұнаймен және мұнай өнімдерімен ластануы, топырақты тазарту әдістері, топырақ микроорганизмдері, минералды тыңайтқыштар, минералды-органикалық тыңайтқыштар

БИЛИНГВАЛЬДЫ ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК АСПЕКТІЛЕРІ

Абдрахманова Д.Ж., Peter Owen

¹South Metropolitan TAFE, Fremantle, Australia

²Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Андатпа: Мақаласы жоғары білім беру жүйесінде болашақ мамандардың базалық құзыреттіліктерді қалыптастырудың бір құралы ретіндегі пән мен тілді біріктіріп оқыту тақырыбына арналған. Соның ішінде пән мен тілді біріктіріп оқытудың CLIL әдісіне теориялық талдау жасалған.

Кілт сөздер: CLIL, тілдік құзыреттілік, билингвальды оқыту, когнитивті құзыреттілік

Әлемдік білім беру жүйесінің жаһандандырылуы білімдік парадигманың ауыстырылуына, білім беру үрдісін ұйымдастыру тәсілдерінде күрделі өзгерістерге әкеліп соқты. Жаңа білімдік парадигмада шетел тілі қосымша құзыреттілік емес, ғылыми білім алу тұрғысынан білім алуды ауқымдандыру және интеграциялау мүмкіндігін беретін ақпаратты беру және алу құралы ретінде қарастырылады. Осы орайда, Қазақстан басқа мемлекеттердің көпжылдық тәжірибесіне сүйене отырып, әртүрлі білім деңгейінде көптілде білім беру үрдісін енгізу үстінде. Көптілді білім беру үрдісін енгізуде оқытушыға қойылатын маңызды әрі негізгі міндеттердің бірі оқыту әдісін таңдау. Нақты бір пәнге қатысты билингвальды оқыту әдістемесін таңдау және енгізу сол пәннің негізгі мазмұнын және тілді меңгерудің тиімділігін арттыруда өте маңызды аспект болып табылады.

Әлемдік тәжірибеде көптілді оқытудың тәжірибеден өткен көптеген әдістемелері бар. Солардың ішінде CLIL (Content and Language Integrated Learning), EMI (English as a Medium of Instruction), ESP (English for special purposes), EAP (English for academic purposes), WAC (Writing across curriculum), CBI (Content-Based Instruction). Осы әдістемелердің ішінде Қазақстанның білім жүйесінде CLIL әдістемесіне басымдылықтар берілген.

Қазіргі кезде CLIL 3 модельмен жүзеге асырылады:

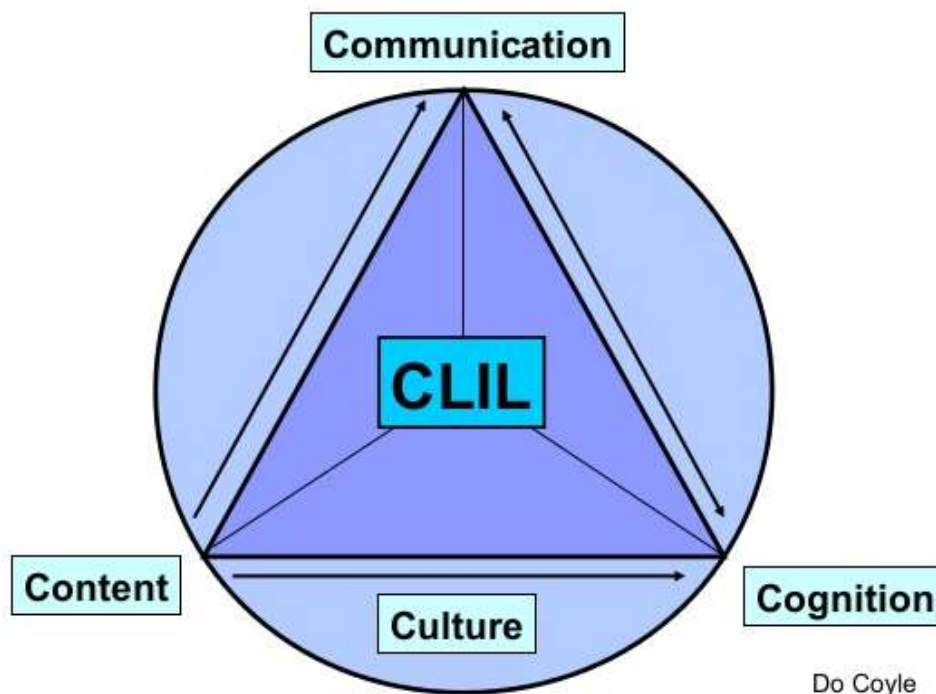
- Пән оқытылатын тілде дайындық ретінде және бөлек тілді алдын-ала оқу;
- Пәндік мазмұнды ана тілінде меңгергеннен кейін шетел тілінде меңгеру;
- Тіл мен пәнді бір курс ішінде меңгеру[1].

Соңғы модель CLIL дескрипторларына көбірек сәйкес келеді. Бұл бағдардың басым тұстарының ішінде, оның ақпаратты қабылдау және өңдеудің когнитивті деңгейін іске қосатын ойлау үрдістерін белсендіру қабілеті ерекшеленеді. Бұл өз кезегінде пәндік мазмұнды түсініп қоймай, оны талдау, салыстыру және қорытындылау мүмкіндігін береді дегенді білдіреді. Ойлау үрдісін дамыту негізгі контент арқылы жасалады, осыған байланысты білім неғұрлым берік және реттелген болады.

CLIL әдістемесі тақырыбындағы мақалалардың саны аз болғанымен бірқатар қайшылықтар туындап отыр. Көптеген ғалымдар CLIL әдістемесін ESP (арнаулы мақсаттағы ағылшын тілі) әдістемесінің бір түрі ретінде қабылдайды, басқалары бұл әдістеме халықаралық білім беру саласында, яғни шетел тілі, оның ішінде басым бөлігінде ағылшын тілі болғанда – көпұлтты студенттер контингенті арасында негізгі

коммуникация құралы болған жағдайда ғана іске асыру дұрыс және мүмкін деп есептейді[2,3]. Бұл көзқарасқа қарсы пікір білдірушілер, CLIL әдістемесін бұлай түсіну EMI (English as a Medium of Instruction) екеуі арасында жаңылыс болады деп есептейді[4].

CLIL әдістемесінің дидактикалық мүмкіндіктерін британ профессоры Д.Койл «4 C»(content, communication, cognition, culture) туралы теорияда айтты[1].

Сурет 1 - Д.Койлдың «4 C» моделі

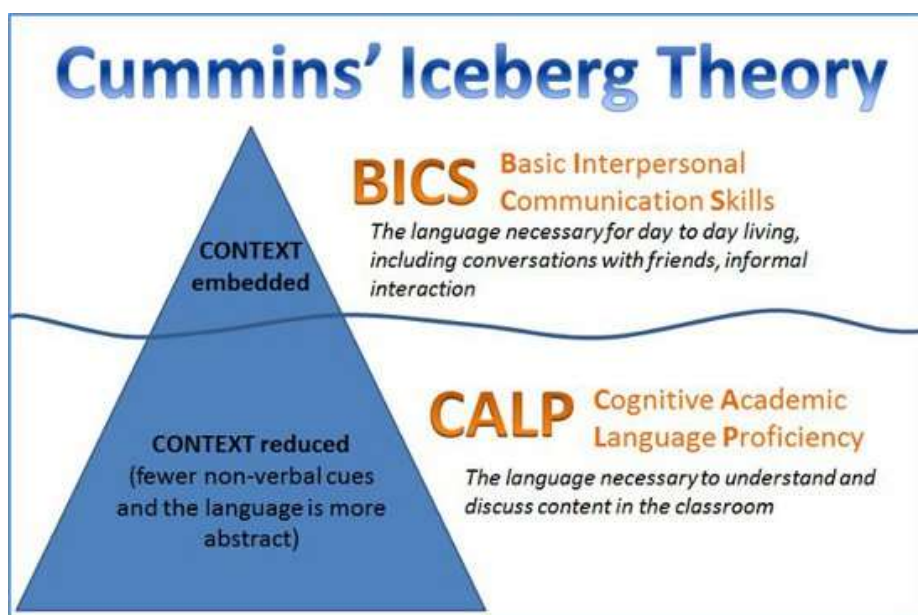
1-суреттегі ағылшын ғалымының теориясына сәйкес, тілдік, мәдени және әлеуметтік аспектілердің бір тәсілге бірігуі, жалпы тілдік құзыреттілік деңгейін арттыруды, пән мазмұныннеғұрлым терең ұғынудыжәне жоғарғы ретті ойлау дағдыларын дамытуды қамтамасыз етеді.

Жалпы CLIL әдісінің негізгі принциптерін анықтауда төрт аспект белгіленді. Оның әрқайсысы оқушының жас ерекшелігіне, әлеуметтік-тілдік ортасына және CLIL әдісіне тереңдеу деңгейіне байланысты жүзеге асады.

1. Мәдени аспект
2. Әлеуметтік аспект
3. Тілдік аспект
4. Пәндік аспект

Ойлау үрдістерін жеделдету есебіненкогнитивті құзыреттіліктер құру деңгейін арттыру туралы Джеймс Камминс(J. Cummins) болжамы CLIL әдісінің дидактикалық мүмкіндіктерінің маңызды дәлелі бола алады. Болжам екінші шет ел тілінде ойлау мен сөйлеу арақатынасымен байланысты ішкі когнитивті үрдістерді қарастыратын билингвизмнің когнитивті теориясына негізделеді.

Ойлау мен сөйлеу оқшауланбаған түсініктер екені белгілі. Олар бір байланысқан тізбекте қызмет етеді және бұл байланыстың жоғалуы, осы екеуінің біреуінің тиімділігін төмендетеді. Дж.Камминс теориясы «BICS/CALP» атауына ие, мұндағы BICS (Basic Interpersonal Communicative Skills) – жалпы тілдік құзыреттілік, а CALP (Cognitive Academic Language Proficiency) – когнитивті тілдік құзыреттілік[5].

Сурет 2 - Дж.Камминстың «BICS/CALP» теориясы

«BICS/CALP» теориясының негізінде Б.Блумның когнитивті біліктіліктер таксономиясына негізделген. Дж.Камминс ойынша түсіну және қолдану сияқты Б.Блумның сипаттаған төменгі реттік ойлау дағдылары базалық құзыреттіліктерге кіреді, ал талдау, синтез, бағалау сияқты жоғарғы реттік ойлау дағдылары – когнитивті құзыреттіліктерге кіреді(2-сурет).

Дж. Камминстің «BICS / CALP» теориясына негізделген жиі қарастырылатын екі факторлы байланыс моделі - жоғары білім жүйесінде CLIL моделінің теориялық негізі болып табылады. Бұл модель ESP мен CLIL арасын ажырату кезіндегі дидактикалық тәсілдер мен құралдарды анықтауға ыңғайлы.

Когнитивті жағынан сипатталған ағылшын тілінде ойлау және сөйлеудің біріккен принципі - CLIL әдістемесінің негізгі элементі болып табылады. Бұл принцип ESP әдісімен салыстырғанда тәсілдің тиімділігін арттырады.

ESP қолданылуы барысында оқу және бағалауға Блум таксономиясындағы төменгі реттік тілдік дағдылар қатысады, бұл өз кезегінде алынатын білімді жеңілдетеді және формалдайды. Ал CLIL әдістемесінде оқытудың мазмұны пәндік аймақтың мазмұнымен анықталады және оқыту нәтижелерін бағалау тілді білумен емес, пәнді меңгеру деңгейімен анықталады.

CLIL тақырыбындағы қарқынды зерттеулерге қарамастан, оған деген қызығушылық және әдістеменің Қазақстандағы орта білім, орта кәсіптік және жоғары кәсіби білім саласында қолданылуы артып келеді. Сонымен, тілді интенсивті оқу тұрғысында студенттер үшін CLIL әдістемесінің бірқатар артықшылықтары бар:

- CLIL уақытты ұтымды пайдалану мүмкіндігін береді, яғни бұл тәсілді қолдану шетел тілін меңгеру үшін қосымша сағаттар бөлуді қажет етпейді;
- CLIL жан жақты кәсіби құзыреттіліктерді жан жақты дамытады;
- CLIL мәдениетаралық байланыс дағдыларын дамытады, бұл өз кезегінде әлемдік еңбек нарығы тұрғысынан өте маңызды;
- CLIL шетел тілін оқуға ынталандырады.

Дегенмен әлемдік озық тәжірибеде өз орнын тапқан еуропалық жоғары білім саласынан жай көшіріп қолдану оқытудың тиімділігін арттырмайды, сондықтан да оны пәннің спецификасына сай лайықтап қолдану қажет.

Әдебиеттер:

1. Lucietto S. A Model for Quality CLIL Provision // International CLIL Research Journal. 2008. Vol. 1. № 1. P. 83–92.
2. Anderson L., Krathwohl D. A. Taxonomy for learning, teaching and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives. New York: Longman, 2001. 336 p. (Translated from English)
3. Klimova B. CLIL and the teaching of foreign languages. Procedia – Social and Behavioral Sciences. 2012. Vol. 47. P. 572–576. Available at:
4. Hunter J., Smit U. CLIL: the bigger picture. A respond to: A. Bruton. 2013. CLIL: some reasons why and why not // System. 2014. Vol. 44. № 4. P. 160–167. DOI:
5. Cummins J. Language, Power and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire. Clevedon: Multilingual Matters, 2000. 320 p.

УДК 331.361

МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ БИЛИНГВИАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

Абдрахманова Д.Ж., Peter Owen

¹South Metropolitan TAFE, Fremantle, Australia

²Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: В статье рассматривается тема интегрированного предметно-языкового обучения как инструмент формирования базовых компетенции будущего специалиста с высшим профессиональным образованием. В частности, анализируется теории CLIL подхода мировой педагогической литературе и представлены рекомендации по адаптации CLIL к реалии отечественной системы высшего образования.

Ключевые слова: CLIL, языковые компетенции, билингвальное обучение, когнитивные компетенции

ОӘК 37.013

ХАЛЫҚТЫҚ ПЕДАГОГИКА АРҚЫЛЫ СТУДЕНТТЕРІНІҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТАЛҒАМЫҢ АРТТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Абуова А. С., Темирбаева Л.К.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті

Аңдатпа: Уақыт университет жастарды жаңа заман талаптарына сай, әрі озық ұлттық дәстүр рухына тәрбиелеп, өмірге әзірлеу секілді жауапты міндеттерді жүктеп отыр. Егеменді елімізге сай ұрпақ тәрбиелеп шығудың бірден-бір жолы ол – өсіп келе жатқан ұрпақты эстетикалық тұрғыдан шыңдау. Осыны халықтық педагогика арқылы жүзеге асыруға болады.

Кілт сөздер: Жастар, этнопедагогика, мәдениет, ұрпақ, тәрбие, халық, шығармашылық.

Қазақстанда халықтық педагогикалық ойларды бүгінгі тәрбие мен білім беру барысында жүзеге асыруға бағытталған біршама тәжірибе жинақталған. Бұлардың ішінде, әсіресе, халқымыздың тәлім-тәрбиелік ой-пікірлерінің зерттелуі, жинақталуы, жариялану жолы Қ.Жарықбаевтың еңбектерінде айқын көрініс тапқан. Халықтық педагогика этнопедагогиканың зерттеу пәні болып табылады. Этнопедагогика халықтық педагогиканы түсіндіреді және қазіргі жағдайда жанұяда, университет те оны қолданудың жолдарын ұсынады, этникалық топтардың тәжірибелерін жинап, зерттейді.

Халық педагогикасымен айналысушылар қоғам дамуының алғашқы сатыларында – ақ тәрбиеге өзіндік көзқарас болғандығын, мақсатқа сай тәрбиелеудің жолдары ойластырылғандығын мәлімдейді. Қазақ этнопедагогикасының қайнар-бұлағы біздің заманымызға дейінгі дәуірден бастау алады. Ұлттық мәдениеттің тегі сол ұлттың ұлт болып қалыптаспай тұрған кезінен бастап – ақ жеке ұлыстардың ұрпағын тәрбиелеуден туындағаны белгілі. Жастардың жан-жақты дамуы үшін, әсіресе сұлулық пен сымбаттылыққа қанық болулары үшін оқу-тәрбие үрдісінде халықтық педагогиканы қолдану өте маңызды. Адамдардың эстетикалық сезімдері олардың өмірінде зор роль атқарады. Әсемдікті көре, түсіне, жасай білу адамның рухани өмірін байытады, қызғылықты етеді, оған ең жоғары рухани ләззаттануға мүмкіндік береді.

Біз әр адамның адамгершілікті тұлғалық мәнін жан-жақты дамытуға ұмтыламыз, сондықтан әр студенттің сезімін нәзіктігін, көркемдікті, әсем нәрсені сүйенетіндей етіп дамытуымыз керек. Адамның әсемдікті және жексұрындықты, сәулеттілік және ождансыздықты, қуаныш пен қайғыны т.б. түсінуіне байланысты, оның саналы тәртібі мен мінез – құлқы айқындалады. Осыдан келіп адамның әсемділікке шынайы көзқарасы мен мұраттары болуы керек екендігі шығады. Студенттердің жалпы мәдениеті, яғни эстетикалық тәрбиенің маңызды жақтары ізеттілік, ұқыптылық, жылы шырайлылық, қайырымдылық, тазалықты сақтау т.б. Жалпы эстетикалық мәдениет – бұл қатынас эстетикасы, киім-кешек эстетикасы, үй-жағдай эстетикасы, манера, дене қимылы, т.б. А.С. Макаренко еңбектерінде бұл проблемаға зор мән берілген. Жеке адамның сыртқы мәдениеті мен ішкі дүниесінің ұштасып жатуы эстетикалық сұлулықтың белгісі. А.П. Чеховтың сөзімен айтқанда адамда: бет, киім, жан, ой – бәрі сұлу болу керек [1].

Этнопедагогика ұғымын айналымға тұңғыш енгізген чуваш ғалымы Г.Н. Волков. Этнопедагогика – халықтың тәрбиелік тәжірибесін, оның көзқарасын зерттейтін ғылым, сонымен қатар тұрмыстық педагогикасы, ұлт, ру, тайпа педагогикасы туралы ғылым. Зерттеу объектісі халықтың тәлім-тәрбиесі жөніндегі ұғым түсініктері, дәстүрлері, тәжірибесі болып табылатын ғылым саласы ретіндегі этнопедагогика қалыптасу, даму үстінде.

Әсіресе соңғы жылдары оның зерттеу пәні, әдістері туралы, халықтық педагогикалық идеяларды бүгінгі тәрбие теориясы мен практикасында жүзеге асыру жолдарының мәселелері туралы зерттеулер едәуір көп. Бұлардың ішінде халықтық педагогиканың пайда болуы мен дамуы, қазіргі жайы жан-жақты сөз етіліп, оның теориялық - әдістемелік мәселелерін анықтауға бағытталған еңбектердің маңызы айтарлықтай [2]. Өкінішке орай, көптеген зерттеуші ғалымдар бұл мәселенің соншалықты көкейтестігіне үстіртін қарайтын секілді.

Көрнекі қазақ ғалымдары А. Байтұрсынов, М. Дулатов, М. Жұмабаев, Ж. Аймауытов халықтық педагогиканың тәжірибесін зерттей білуге ерекше мән берді. Сонымен қатар, этнопедагогика, халықтық педагогика мәселелеріне қатысты ой түйіндерді Г.Н. Волков, К.Ж. Кожаметова, Е.Л. Христова, З.Ә. Әбілова, Қ.Б. Жарықбаев, Ә. Табылдиев сияқты ғалым зерттеушілердің осы мәселені жан-жақты зерттеген еңбектерінен кездестіреміз.

Алайда халықтық тәрбиенің зерттелу тарихына шолу халық шығармашылығына арналған зерттеулер мен жарияланымдарда оның ерте заманнан келе жатқан тарихи құбылыс екендігі айтылғанмен, халықтық педагогикалық ескерткіштер оқу үрдісінде және аудиториядан тыс жұмыстарда қолданылғанмен, жастарды тәрбиелеуде оның ролі жайлы

ойлар айтылғанмен көптеген ғылыми еңбектердің әлсіз тұсы халық педагогикасын оқып үйренудің теориялық мәселелері қамтылмайтындығын байқатады. Этнопедагогиканың мәселелерімен айналысушы ғалым А.Э. Измаилов: «Халық педагогикасы ұрпақтан – ұрпаққа көбінесе ауызша түрде жалғасып келе жатқан, халықтың тарихи және әлеуметтік тәжірибесінің жемісі, оның іс-жүзінде тексерілген білімінің мағлұматтарының жиынтығы. Халықтық педагогиканың ескерткіштері халық ертегілерінде, аңыздарында, жырларында, мақал-мәтелдерінде сақталып, ұлттық салт-дәстүрлер арқылы өзінің көрінісін беріп отырады» - деп орынды атап көрсеткен.

Халықтық педагогика ұғымына көптеген зертеуші ғалымдар өздерінше анықтама береді. Біз Г.Н. Волковтың берген анықтамасын ұсынамыз: Халықтық педагогика – тәрбие мәселелері жөніндегі эмпирикалық мағлұматтардың және білімдердің жиынтығы. (1958) Халықтық педагогика - халық ауыз әдебиетіндегі, салттарындағы, ырымдарындағы, балалар ойындары мен ойыншықтарындағы сақталған педагогикалық мағлұматтарымен тәрбиелеу тәжірибесінің жиынтығы (1974).

Халықтық тәрбие тарихи даму үрдісіндегі тірі дене болып табылады. Халықтық педагогиканың әлеуметтік бағыттылығы, әсіресе көне жазба ескерткіштерде мақалдар мен мәтелдер, ертегілер мен жырлар, бата, тілек секілді тәрбие құралдарында толығырақ бейнеленген. Қазақ этнопедагогикасының қайнар-бұлағы біздің заманымызға дейінгі дәуірден бастау алады. Ұлттық мәдениеттің тегі сол ұлттың ұлт болып қалыптаспай тұрған кезінен бастап-ақ жеке ұлыстардың ұрпағын тәрбиелеуден туындағаны белгілі. Қазақтың жазу мәдениеті арқылы белгілі болған ұлттық педагогикалық ойлардың тарихы ертедегі тас жазулардан (Күлтегін, Білге қаған т.б.) басталады. Одан кейінгі қолжазба, баспа арқылы бізге жетіп, оқу-жазу үрдісімен этнопедагогиканың арқауы болған тәлімдік ойлар тарихы өзектестігімен ұлттық педагогиканың (этнопедагогиканың) дамып ғылым болып қалыптасқанын көрсетеді.

Қазақтың жазу мәдениетінде Қорқыт атаның тәрбиелік мәні зор жырлары мен мақал-мәтелдері, Әл Фарабидің ұлттық мәдениет пен ғылым, білім, поэзия, музыка жөніндегі тұжырымдары, Ахмет Яссауидың діни тәрбиенің мәні туралы ойлары, Жүсіп Баласағұнидің кемелді болу жолдарын көрсетуі, Мұхаммед Хайдар Дулатидың ұлы тәлімгерлік ойлары, Абайдың өсиеттері, Ыбырайдың педагогикалық ойлары, Шоқанның ел мәдениетін арттыру үшін істеген әрекеттері, Ахмет Байтұрсыновтың ұлттық білім беру жүйесі, Мағжан Жұмабаевтың қазақ педагогикасын түзеуі, Жүсіпбек Аймауытовтың қазақ психологиясы ғылымын зерттей бастауы, кейінгі ғалымдардың қазақ этнопедагогикасын ғылым ретінде қалыптастырып, пән ретінде оқытуға ұсынуы ұлттық педагогиканың (халық педагогикасымен педагогикалық ойлардың), яғни қазақ этнопедагогикасының дамып, қалыптасу жолдарын көрсетеді.

Қазақ халқының өте әрідегі ата – бабаларының өмір сүрген кезінен (Түрік қағанаты) бастау алып, күні бүгінге дейін кәдесіне жарап келе жатқан рухани мұраның бірі – халықтық педагогика. «Халықтық педагогика, - делінген Қазақ кеңес энциклопедиясында, - тәрбие жөніндегі халықтың педагогикалық білім тәжірибесі. Халық педагогикасын зерттеу негізіне педагогикалық мазмұн мен бағыттағы халық ауыз әдебиетінің шығармалары, этнографиялық материалдар, халықтық тәрбие дәстүрлері, халықтық ойындар, жанұя тәрбиесінің тәжірибелері т.б. жатады.

Халық педагогикасының негізгі түйіні еңбек тәрбиесі және өндірістік білім, дағды, шеберліктерді ұрпақтан ұрпаққа қалдыру». Ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық тәлім-тәрбиенің белгілі жүйесінде жас буын жадына біртіндеп сіңіріп отыратын арнаулы жолдар, тиісті тәсілдер де болған. Мәселен, мақал-мәтелдерде адамгершілік, имандылық тәрбиесіне байланысты әдеп-ғұрыптар насихатталса, жұмбақтар мен айтыстарда – ақыл – ой тәрбиесі, өлең, жыр-дастандарда - әсемдік (эстетикалық) тәрбиесінің негізгі принциптері, ал ертегілер халықтық тәрбиенің сан алуан мәселелерін қозғайтын тәлімдік материал ретінде пайдаланылған. Демек, халықтық педагогика – тәлім-тәрбиелік ой –

пікірдің ілкі бастауы, халықтың рухани мұрасы. Бұл жердегі еске алатын негізгі жайт: осындай халықтық мұралардың бәрі бірдей кәдеге жарай бермейді, олардың озығы мен қатар тозығы да бар. Ең негізгі мәселе – бұларды бүгінгі күннің талап тілегімен байланыстыра пайдалана білу болмақ. Егеменді еліміздің пердесі ашылмай, шіркеуленіп келген ұлттық тәрбиесі жиырмасыншы ғасырдың тоқсаныншы жылдарынан бастап, еркін қолға алынды да, көптеген оқыту бағдарламалары мен оқу құралдары пайда болды. Ғалым К. Оразбекова «Иман және инабат» (1993) деген кітабында имандылық - ұлттық тәрбиенің негізі деп көрсетіп, қазақ этнопедагогикасының бір қайнар көзін ашты. М. Оразаев, М. Смаилова сияқты педагогтар «Қазақ халқының салт-дәстүлері» деген кітап жазып, қазақ этнопедагогикасының салт-дәстүрге байланысты саласын айқындады. Профессорлар Қ. Жарықбаев пен Ә. Табылдиев «Әдеп және жантану» (1994) оқулығын жазып, қазақ этнопсихологиясы мен этнопедагогикасы ғылымының негіздерін айқындады. Ғалым С. Ғаппасов «Ізгілік әліппесі» (1995) «Халық педагогикасының негіздері» (1996) деген еңбектерінде қазақ этнопедагогикасының ғылыми-медициналық және танымдық ерекшеліктерін дәлелдеді. Ә. Табылдиев «Қазақтың халық педагогикасы және тәрбие» атты еңбегі арқылы қазақтың ауыз әдебиеті мен салт-дәстүрлерінің тәрбиелік мәнін ашып берді. Профессор С. Қалиев «Қазақ этнопедагогикасының негіздері және тарихы» (1998) деген оқу құралы арқылы қазақ этнопедагогикасының қайнар-бастауы біздің заманаымыздан бұрын белгілі бола бастағандығын дәлелдеп, бұл ғылымның теориялық негіздерін айқындап берді. Зерттеушілер Ұ. Асыллов пен Ж. Нұсқабаев «Әдеп» атты оқулығында (1999) қазақтың салт-дәстүрлеріндегі тәлім-тәрбиелік мақсаттарды жеткізе дәлелдеді.

Қазақ халқының тәлімдік мәні зор ой толғаныстары бесік жыры мен батырлық эпостарда, ертегілер мен аңыздарда, шешендік сөздер мен айтыс термелерде, мақал-мәтелдерде көптеп кездеседі. Мұндағы ұрпақ тәрбиесінің негізгі түйіні – адамгершілік-имандылық, ақыл-ой, еңбек, эстетика, дене, отбасы тәрбиесіне байланысты мәселелерге келіп тіреледі. Этнопедагогика ғылымы екі саладан тұрады: халықтың ауыз әдебиеті мен салт-дәстүрлерінен құралған ауыз әдебиеті және ұлттық тәлім-тәрбиенің жазу мәдениетіндегі көрінісі.

Халықтың игі әдеттері дағдылана келе әдет-ғұрыпқа, әсерлі әдет – ғұрыптар салт-дәстүрлерге айналып, халықтың өмірінде қалыптасқан салт-дәстүрлер салт-сана болып қалыптасқан. Халықтың салт-дәстүрлері рәсімдер мен жөн жоралғылар, рәміздер, ырымдар мен тыйымдар, түрлі сенімдер арқылы өмірде қолданыс тауып келеді. Оның бәрі толысып, дамып, жаңарып отырады [3].

Салт – дәстүр дегеніміз – халықтардың кәсібіне, сенім-нанымына, тіршілігіне байланысты қалыптасқан ұрпақтан-ұрпаққа ауысып отыратын қоғамдық құбылыс [4]. Халықтың игі мәдени дәстүрлері: ізеттілік, қайырымдылық, мейірімділік, қонақжайлылық, имандылық, иманжүзділік – барлық мәдени үлгі өнегелі іс-әрекеттердің көрінісі - әдеп деп аталады. Қазақ халқының осы игі дәстүрлерін айқындап, дәлелдей келе, халықты рухани тазалығы жағынан алып, қазақ халқын әдепті, яғни қайырымды, мейірімді халық деп атауға әбден болады. Этнопедагогикадағы салт-дәстүрлердің ұлттық санаға сіңіп, біржола заңдандырылуы – салт-сана деп аталынады. Ұлттық санаға сіңіп, қалыптасқан салт-дәстүрлер сол ұлттың ой санасының дәрежесін көрсетеді. Ұлттық сананың қозғаушы күші – ұлттық намыс, ұлттық абырой. Ол жеке тұлғалардың перзенттік борышты өтеу дәрежесіне сай өмірден өз көріністерін байқатады. Халықтық педагогиканың құрамдас бөліктері: әдет-ғұрып, таным, наным, ұғым, салт, сана және дәстүрлер.

Қазіргі кездегі эстетикалық тәрбиенің міндеттерін шешу үшін халықтың осы уақытқа дейінгі тәжірибесін меңгеру қажет. Мәдени құндылықтарды жасауда әр халықтың өзіндік ерекшелігі бар. Халық әрдайым әсемдікті іздеді, қолдан жасады және оны өмірде, тұрмыста, еңбекте бекітуге тырысады. Оны халқымыз үй жиһаздарын жасауынан және оны әсемдікті сезінудегі тәрбие құралы ретінде пайдалануынан көруге болады. Халықтық

эстетикалық тәрбие жүйесінде лирикалық, үйелмендік, тұрмыстық, әдет-ғұрыптық, еңбектік және т.б. әндер мен өлеңдер ерекше орын алады. Бұлар да эстетикалық тәрбие құралдары ретінде қызмет етті. Халқымыздың әндері, жанры және тақырыбы жағынан өте бай. Көптеген әндер би қимылдарымен байытылды.

Қазақ халқының музыкалық аспаптарының түрлілігі таңқаларлықтай (домбыра, шертер, аса таяқ, шаңқобыз, ұран, жетіген, үскірік, қамыс сырнай, дабыл т.т.). Олар бос уақытта пайдаланылып жас ұрпаққа эстетикалық тәрбие беру ісіне қызмет етті. Халқымыздың тұрмысына енген қолданбалы қолөнер бұйымдар, олардың әшекейленіп жасалуы эстетикалық тәрбиеде өз алдына бір сала. Эстетикалық тәрбиеде халық ауыз әдебиетінің маңызы өте зор болды. Оның мазмұны халқымыздың бүкіл өмір тәжірибесін қамти отырып, жас ұрпақ санасын әсемдік сезімін, талғамын, қажеттілігін билейді. Эстетикалық тәрбиенің күрделі мәселелерін айқындауда біз халықтың жинақтаған педагогикалық білімімен тәрбие тәжірибесіне сүйенуіміз қажет. Студент түсінігінің эстетикалық жақтан қалыптасуы халықтық педагогика және тағы сол сияқты көптеген факторлардың ықпал ету нәтижесінде болады. Сондықтан университет оқытушылары студенттердің эстетикалық талғамын іс-жүзінде, теория жүзінде де арттыра отырып, көрген білгендерімен сұлулықты қабылдауға көмектесуі керек. Студенттердің эстетикалық сезімін дамыту оларға мынау жақсы, әдемі, ал мынау жаман, көріксіз деп ауызша айтуда ғана жүзеге аспайды, сонымен бірге бала күнделікті тұрмыста да, оқуда да эстетикалық талғампаздықтың үлгі өнегесін күн сайын көріп отыруы керек.

Тәрбие жүргізу ісінде үйрету, пайымдату, сендіру, әсерлендіру тәсілдері қолданылады. Ұлттық тәрбие үлгілерін көрсетіп, үйрету үшін сахналық тәсілдерді қолданудың мәні зор. Сөзді жаттау, оны сахнада мәніне жеткізіп, мәнерлеп айта білу, өмір құбылыстарын әсерлендіре көрсету, кейіпкер бейнесін айнытпай көрсету әрбір тәрбиеленушінің санасына сан қырымен әсер ететін құбылыс. Ата-бабамыз сыртқы көрнекі сұлулық пен ішкі рухани сұлулықты мойындай отырып, олардың орнын анықтауға келгенде, ішкі рухани сұлулыққа көбірек көңіл бөліп, мазмұн сұлулығына көбірек жан тартады.

Студенттерге әдепті әсемдіктен бөліп түсіндіруге болмайды. Егер оларды бөліп айтуға болатынын мойындасақ, онда әдепсіз сұлулықтың да болатынын мойындауға тура келер еді де, сұлудық өлшемдері тек сыртқы белгілер, симметрия, пропорция, түр-түстер сәйкестігі, т.б. ғана болып шығады. Орыстың атақты әдебиет сыншысы әрі эстет В.Г. Белинский сұлулықты барлық уақытта моральмен бірге қабылдап келген қоғамдық тәжірибеге сүйене отырып: «Сұлулық шындықпен моральмен бір туысқан. Егер шығарманы көркемдік құндылыққа ие десек, онда ол сөз жоқ, әдеп-инабаттылық жағынан да құнды болады», - дейді. Халқымыз дене сұлулығына, әсіресе қыз баланың көрікті болуына ерекше көңіл бөлген. Аналар «Аттың көркі – жал, қыздың көркі шаш» деп ұққан. Қыз баланың шашын жақсы өсіру үшін айранмен, ірімшіктің сары суымен немесе қынамен жудырған. Шаштарын қос бұрым немесе бестемше етіп өру бойжеткен қыздардың көркі болған. Қыз бен жігіт айтысындағы: «Атымды әкем сүйіп Несіп қойған, шашымды бестемшелеп есіп қойған» деген сөз тіркестері осы пікірді дәлелдейді.

Халық жанрларында аруларды «Шашының ұзындығы ізін басты» немесе «Қыпша бел, қиылған қас, қолаң шашты» деп сипаттаған. Халық даналығы арулардың киім киісіне де ерекше мән берген. «Адам көркі – шүберек, ағаш көркі жапырақ», «Қыз өссе – елдің көркі» деп қыз баланы қынама қамзол, дүрия бешпент, кәмшат бөрік, қос етек көйлек, биік өкше етік тіктіріп кигізген. Сырға, білезік, шолпы, шашбау, жүзік сияқты әшекей заттарды тақтырған.

«Қыздың көзі қызылда» деген мақал да қыз баланың әшекей заттарға үйірлігін білдіреді. Ұзатылған қыздың ауылында айтылатын «Жар-жар», «Жұбату», «Сыңсу» өлеңдерінде, келін түсіру тойларында орындалатын «Беташарда» қыздың, жас келіннің басты – басты киімдері, сән-салтанаты, сұлулық бейнесі мақтала жырланған.

Студенттерге музыка ерекше эстетикалық ықпал жасайды: ол студенттерді жігерлендіреді, олардың көңіл-күйін біріктіреді, қимылға эстетикалық сипат береді. Эстетикалық көзқарасты тәрбиелеудің негізгі құралы - өнер. Ол шындықты көркем, сезімді қабылданылатын бейнелер арқылы бере отырып және осылар арқылы адам сезімімен санасына әсер етіп, оның көзқарасын қалыптастыруға жәрдем етеді. Педагогикада эстетикалық көзқарасты тәрбиелеу тәрбиенің басқа салаларымен тығыз байланысы қаралады. Студенттердің ақыл-ой тәрбиесін, зерттелген құбылыстар әсемдігін ашпай жүзеге асыру мүмкін емес. Еңбекке тәрбиелеу – адамдардағы әсемдікті еңбек мазмұны мен процесін танымай саналы тәртіп пен мінез-құлықты тәрбиелеу мүмкін емес. Сондай-ақ әсемдікке көзқарасты тәрбиелеуді өмірден, белсенді іс-әрекеттен және мұраттарға жету жолындағы күрестен оқшау қарауға болмайды. Университет студенттерді әсемдікті өмірден, адамдар қылықтарынан, еңбек іс-әрекетінен, еңбек нәтижесінен көруді және ләззат алуды үйретіп қана қоймайды, күнделікті өмірде осы әсемдікті жасау ынтасы мен іскерлігін тәрбиелейді. Сонымен эстетикалық тәрбие табиғаттағы, өнердегі, еңбектегі, өмірдегі ең жақсыны қабылдау, одан ләззат алу. Эстетикалық тәрбие адамда дүниедегі әдемілік атаулыны бағалай білуге үйретеді, өнер шығармаларын тануға, қастерлеуге баулиды. Эстетикалық тәрбиенің өзіне тән міндеттері бар. Олардың бірі – эстетикалық сезімді және эстетикалық қабылдауды тәрбиелеу. Өмірдегі, өнердегі әдемілікті сезу және көру адамдарда әртүрлі болады. Біреулер әдемілікке үңіле қарап, оның сырын білуге тырысады, ал кейбіреулер оған онша мән бермейді, қалай болса солай қарап жанынан өте шығады.

Әдемілікті сезу үшін, оған түсіну үшін ең алдымен бейнелеу өнері, музыка және ән саласынан әр бір адамда білім болуы керек. Білім адамды әдеміліктің объективтілік критерийлерімен қаруландырады. Білімді адам сұлулықты бағалай біледі, түсінеді. Айналадағы дүние сезімталдық, эстетикалық қабылдау қырағылығы, ықыластылық, қамқорлық баланың эстетикалық дамуының негізі болады. Бастауыш сынып оқушылары әр түрлі пәндерді оқудың нәтижесінде табиғаттың, еңбектің сұлулығын және адам іс-әрекетінің әдемілігін бағалай білуді түсінеді. Олар әдемі жазуға мәнерлеп оқуға және айтуға үйренеді. Ал бұл мәдениетті сөйлеуге, көркемдік танымын қалыптастыруға, қиялын дамытуға игі әсер етеді.

Сонымен халықтық педагогиканы оқу-тәрбие үрдісінде тиімді қолдана отырып, студенттерге эстетикалық талғамын арттыруға болады деген қорытындыға келдік. Бүгінгі таңда жоғары оқу орнында әрекетін ұйымдастыруда студенттің жеке тұлғалық қасиетін қалыптастыруда эстетикалық мәдениетке оқытушы ерекше назар аудару керек.

Әдебиеттер:

1. Қоянбаев Ж.К. Педагогика. – Алматы, 2001.
2. Әбілова З. Ә. Этнопедагогика. – Алматы, 1997.
3. Табылдиев Ә. Қазақ этнопедагогикасы. – Алматы, 2000.
4. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбиесі. – Алматы, 1995

ОСОБЕННОСТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВКУСА СТУДЕНТОВ СРЕДСТВАМИ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКИ

Абуова А. С., Темирбаева Л.К.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *Этнопедагогика исследует педагогический опыт трудящихся, выявляет возможности и эффективные пути реализации прогрессивных педагогических идей народа в современной науке и практике, анализирует педагогическое значение тех или иных явлений народной жизни и разбирает их соответствие или несоответствие современным задачам воспитания.*

Этнопедагогика можно было бы в общем и целом представить как историю и теорию народного (естественного, обыденного, неформального, внешкольного, традиционного) воспитания. Этнопедагогика – наука об эмпирическом опыте этнических групп в воспитании и образовании детей, о морально-этических и эстетических воззрениях на исконные ценности семьи, рода, племени, народности, нации.

Ключевые слова: *Этнопедагогика, наука, практика, традиция, воспитания, народ, семья, молодежь, культура, ,творчество.*

ОӘК 37.013. (075.)

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРҒА ПСИХОЛОГИЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ КӨРСЕТУ ЖҰМЫСЫНЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРЫЛУЫ

Айтмуханбетова Ж.А. Гинаятова А. А.,

Батыс Қазақстан инновациялық – технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: *Бұл мақалада инклюзивті білім беру баршаның сапалы білімге қол жетімділігін қамтамасыз етуге бағытталғанын және білім беру жүйесін тарату процесінің бірі болып табылады. Ол балалардың дене, психикалық зияткерлік, мәдени-этникалық, тілдік және басқада ерекшеліктеріне қарамастан, сапалы білім беру ортасына айрықша білім алу қажеттіліктері бар балаларды қосуды, барлық кедергілерді жоюды, олардың сапалы білім алуы үшін және олардың әлеуметтік бейімделуін, социумге кірігуін көздейді.*

Кілт сөздер: *Инклюзивті білім беру, ерекше қажеттілігі бар балалар, педагогикалық-психологиялық сүйемелдеу, түзету-дамыту.*

Бүгінгі таңда еліміздегі мемлекеттік саясаттың маңызды басымдықтарының бірі білім беру жүйесінің дамуы болып табылады. Мемлекеттік саясаттың негізгі басымдылығы ретінде әр адамның интеллектуалды дамуын, психофизиологиялық және жеке-дара ерекшеліктерін ескере отырып, олардың сапалы білім алуға құқылы екендігін атауға болады. Сапалы білім – бұл барлығы үшін қолжетімді болу шартын қалыптастыруға бағытталған білім беру жүйесін түрлендіру үдерісіндегі – инклюзивті білім беру.[1]

Қазіргі таңда дүниежүзінің назарын аударып отырған мәселе ол — балалардың жеке сұраныстары мен ерекшеліктеріне ортаның және отбасының қатысуымен білім беру

үрдісіне толық қосуды қарастыратын инклюзивті білім беру болып табылады. Инклюзивті білім беру – барлық балалардың психикалық және физикалық мүмкіндіктеріне, ата-аналарының әлеуметтік және экономикалық мәртебесіне, мәдениетіне, жеке ерекшеліктеріне қарамастан білім алуы мен нәтижелі табысқа жетуі үшін қажет жағдайлар жасау және білім берудің баршаға қолжетімділігін қамтамасыз ету. Яғни, инклюзивті білім беру-ол баршаның сапалы білімге қол жетімділігін қамтамасыз етуге бағытталған білім беру жүйесін тарату процестерінің бірі болып табылады. Инклюзивті білім беру балалардың әр түрлі дене, психикалық, зияткерлік, мәдени- этникалық, тілдік және өзге де ерекшеліктеріне қарамастан, сапалы білім беру ортасына айрықша білім алу қажеттіліктері бар балаларды қосуды, барлық кедергілерді жоюды, олардың сапалы білім алуы үшін және олардың әлеуметтік бейімделуін, социумға кірігуін көздейтін оқыту түрі.[2]

Инклюзивті білім берудің тиімділігі: Инклюзия сөзі латын тілінен аударғанда «өзімді қосқанда» ал, ағылшын тілінен аударғанда «араластырамын» деген мағынаны білдіреді.

Инклюзивтік білім беру- барлық балалардың тең құқығын анықтайды және адамдармен қарым-қатынасына қажетті қабілеттілікті дамытуға мүмкіндік береді.Ерекше қажеттіліктері бар баланың мектепке дайындығын анықтау үшін оларды жазу,сызу, оқуға үйретпес бұрын олардың қабілеті бойынша жеке ерекшелігін, психологиялық дайындығын байқау керек.

Белгілі психологтар Д.В.Эльконин, Р.С.Немов зерттеулері бойынша,баланы жүйелі оқыту үшін психологиялық дайындығына ерекше назар аудару керек дегенді атап айтады. Ерекше қажеттілігі бар балаларға сабақ жүргізетін мұғалімі алдымен баланың даму ерекшелігін анықтайтын тесттер арқылы ойының, қиялының, зейінінің тұрақтылығын анықтап алу керек. Ол үшін «Дөңгелек қию», «Лабиринт», «Көру әдісі», «Есту әдісі», сияқты тесттерді қолданып, баланың шама-шарқын анықтап алуға болады. Ұйымдастыру қабілетіне ерекше көңіл бөліп отыру керек.Осы мақсатта мектептерде әр түрлі себептермен оқу бағдарламасына ілесе алмаған балаларды бастауыш сыныпта анықтап, диагностикаланған соң, ата-аналардың жеке өтініші бойынша түзету-дамыту, яғни инклюзивті сыныпқа ауыстыру ұсынылады. Ата-аналарына қосымша түсіндіру жұмыстары жүргізіліп, түзете-дамыту сыныптарының көмегі зор екендігі,балалар өздерін басқа балалардан кем санамау үшін оларды қоғамнан бөлмей,жалпы мектепте оқытудың мәні ерекше екендігі айтылады.

Инклюзивті білім берудің тиімділігі диагностикаланған оқушылар жалпы білім беретін мектепте дені сау балалармен қатар білім алуына жағдай жасайды. Білім берудің бұл түрінде ерекше қажеттілігі бар баланың өз-өзіне сенімі артады,ол маңайындағылар тарапынан өзіне қолдау бар екендігін сезінеді, бұл баланың өзін-өзі бағалай білуіне, қоршаған ортасына сүйіспеншілікпен қарауына, өзін қоғамның толыққанды мүшесі сезінуіне жол ашады.Оқытудың бұл түрі арқылы ерекше қажеттілігі бар бала өз қабілетіне сай, ата-анасынан алшақтамай, яғни арнайы мектеп-интернаттарда тұрып оқуға мәжбүр болмай,тұрғылықты жерде білім алады. Қоғаммен біте қайнасып, әлеуметтік жағынан бейімделеді. Ата-анасы да баласының дамуы мен тәрбиесіне белсене қатысып, жеткіншек алдында жауапкершіліктері артады.

Бүгінгі таңда инклюзивті білім беру басымдық танытуда. 2015 жылы туылғаннан 18 жасқа дейінгі 141 952 ерекше қажеттілігі бар балалар немесе жалпы бала санының 2,8 %-ды анықтайды. Анықталған ерекше қажеттіліктері бар балалар 7-12 % әлемдік көрсеткішпен салыстырғанда 2,8 %-ды құрайды [3].

Бүгін де халыққа жаппай білім беру үдерісі Қазақстан білім саясатының негізгі қағидаларының бірі болып табылады. Дакар Декларациясына қол қоя отырып, Қазақстан 1990 жылғы Дүниежүзілік жалпыға бідей білім беру форумы және 2000 жылғы

Дүниежүзілік Дакар форумында қабылданған мақсат-міндеттемелерді қабылдаған болатын.

Сапалы білім өмір деңгейін жақсартудың аса маңызды шарты болғандықтан, Қазақстан мемлекеттік саяси векторы халыққа сапалы білім беруді және сапалы білімді дамытуға бағытталған.

Инклюзивті тәжірибені пайдаланатын мектептер үшін психологиялық-педагогикалық бағыттағы мәселелерді қарастыру қажет.

Бір жағынан, жалпы білім беретін мектептер педагогикалық қауымдастығы бұл үрдіске дайын емес. Алайда оқушылардың ата-аналары балаларының жалпы білім беретін мектептерде оқытылғанын қалайды. Екі тараптың да объективті негізделген жақтаушы әрі даттаушы дәлелдері жеткілікті, ал олардың арасында барлығымен тең дәрежеде қатынасқысы келетін бала қалады.

Мектептерде берілген жүйені енгізу үшін арнайы психология және педагогика саласындағы педагог кадрларын даярлау қажет. Педагог мамандары ерекше қажеттілігі бар балалардың барлығының медициналық-психологиялық аспектілері жайында хабардар болуы тиіс [4].

Оқытылатын мерзім бойы сүйемелдеу тобы адекватты тәсілдер мен оқыту әдістерін таңдауды, даму динамикасын бағалау негізінде ерекше қажеттілігі бар жандардың жалпы білім беретін бағдарламаға бейімделуін жүзеге асырады. Берілген топ мүшелері оқу бағдарламасына өзгеріс енгізуге құқы бар.

Психологиялық-педагогикалық мәселелерді шешу жүйесінің басты мәселелерінің бірі – ата-аналармен жұмыс жасау. Ерекше балалардың ата-анасы ажуа-мысқыл, сыныптастар және мұғалімдермен түсініспеушілік, ерекше қажеттілігі бар баланың жағдайын түсінбей тұрып оған қарсы көзқарастың қалыптасуы, т.б. жағдайлардан қорқып балаларын қарапайым мектептерге беруге қауіптенеді. Басты мақсат – ерекше қажеттілігі бар баланы жанұяда тәрбиелеуде қажет болатын практикалық біліктілікті үйренуге көмектесу. Жоғарыда көрсетілген мәселелердің шешімі барлық балалардың тең дәрежеде білім алуына негізделеді.

Ерекше қажеттілігі бар балаларды инклюзивті білім жүйесін одан әрі жетілдіру үшін ең алдымен терең ғылыми түсініктеме, барлық мүмкін болатын жағымды және жағымсыз салдарды болжау әрі модельдеу шараларын талап етеді.

Сонымен, инклюзивті білім жайында айтқанда, ерекше қажеттілігі бар балалардың жалпы білім беру мекемелерімен қатынасудың техникалық жағдайын ғана емес, сонымен қатар ерекше сұраныстары бар баланың психофизикалық мүмкіндігін ескеру негізіндегі оқу-тәрбиелеу үрдісінің негізгі спецификасына айрықша мән беру қажет.

Әдебиеттер:

1.Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы ҚР президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсандағы № 1118 Жарғысы – Астана, 2010.

2.Мовкебаева З.А. Вопросы подготовки педагогических кадров в Республике Казахстан к работе в условиях инклюзивного образования. Педагогика и психология. -№ 2 (15)-2013.- С.6-11.

3.Мектептегі психология –Психология в школе. Теоретические вопросы психологии. № 3 (93) 2016. 17-18 б.

4.Выготский Л.С. Вопросы теории и истории психологии. М.: Педагогика, 1982. - 488 с.

5.Грачев Л.К. Программа социальной работы с семьями, имеющими детей инвалидов.- М., 1992 ж.-345 б.

ОРГАНИЗАЦИЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДДЕРЖКИ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Айтмуханбетова Ж.А. Гинятова А. А.,

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: В этой статье инклюзивное образование является одним из ключевых приоритетов для всех, чтобы обеспечить доступ к качественному образованию и распространить систему образования. Это ребенок физическая, психическая, интеллектуальное, культурные, этнические происхождения, язык и другие особенности, независимо от качества образовательной среды для детей с особыми образовательными потребностями, и устранить все препятствия, добавив высококачественное образование и быть в состоянии обеспечить их социальную адаптацию и интеграции в общество.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дети с особыми потребностями, педагогическая и психологическая поддержка, коррекция и развитие.

УДК-159.923:316.6

ВЛИЯНИЕ КУЛЬТУРНО-ДОСУГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА НРАВСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКУЮ КУЛЬТУРУ ПОДРОСТКОВ

Аманиязова С. Б., Обыденкина Л.В.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: В статье рассматривается влияние культурно-досуговой деятельности на нравственно-эстетическую культуру подростков. Так же рассматривается теоретическое осмысление проблемы нравственного воспитания подростков.

Ключевые слова: досуг, культура, образование, нравственность, эстетический, поведение, ценности, профессионализм, деятельность.

На современном этапе развития в Республике Казахстан происходят глубокие социально-культурные преобразования, которые требуют новых подходов к формированию культуры молодежи. Одной из главных задач государства в области культуры является создание условий для патриотического и эстетического воспитания граждан путем приобщения к ценностям национальной и мировой культуры, реализуемая через культурно-досуговую деятельность.

В своём Послании «Казахстанский путь 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» первый Президент страны Н.А.Назарбаев отметил, что «необходимо дать новые импульсы развитию все казахстанской культуры. Следует разработать долгосрочную Концепцию культурной политики. В ней надо обозначить меры, направленные на формирование конкурентоспособной культурной ментальности казахстанцев[1, стр.5].

Досуг оказывает огромное влияние на все сферы жизнедеятельности человека. Особенно велико его значение в подростковом возрасте, являющемся периодом интенсивного развития и формирования личности. Именно в этом возрасте складываются

основы нравственности, формируются социальные установки, отношения к себе, к людям, к обществу, а также стабилизируются черты характера и основные формы межличностного поведения. Главные мотивационные линии этого возрастного периода, связанные с активным стремлением к личностному самосовершенствованию, - это самопознание, самовыражение и самоутверждение.

Формирование личности подростка, юноши или девушки, носит всеобъемлющий характер. В этом процессе проявляют себя эстетическое воздействие природы и вещей, целесообразно организованная учебно-трудовая и общественная деятельность, общение учащегося в быту, спорте, игре. Но наиболее эффективным, несомненно, является формирования нравственно-эстетической культуры подростков средствами культурно-досуговой деятельности, как процесс целенаправленного воздействия видами искусства, в котором у воспитуемых формируются художественные чувства и вкус, любовь к искусству, умение понимать его, наслаждаться им, способность творить в области культуры.

Подростковый период - время активного формирования личности, преломления социального опыта через собственную активную деятельность индивида по преобразованию своей личности, становление своего "Я". Центральным новообразованием личности подростка, по мнению психологов, является формирование чувств взрослости, развитие самосознания. Этот возраст представляет идеальную возможность приобщения формирующейся личности к ценностям принятых в обществе, к жизненной этике и эстетике.

Духовность и нравственность являются важнейшими, базисными характеристиками личности, они определяются как устремленность личности к избранным целям, как ценностная характеристика сознания. Формирование духовно-нравственной культуры необходимо рассматривать как процесс организованного, целенаправленного как внешнего, так и внутреннего воздействия на духовно-нравственную сферу личности, являющуюся системообразующей ее внутреннего мира.

Осуществление духовно-нравственного воспитания в условиях культурно-досуговой среды возможно на основе гуманистических ценностей, личностного подхода, гуманизации межличностных отношений и средового подхода в формировании личности. Культурно-досуговая деятельность должна обеспечиваться интеграцией диагностических, проектирующих, аналитических, нормативных и других компонентов, связанных с обеспечением организации свободного времени подростков.

Организация культурно-досуговой деятельности и выявление ее организационно-педагогического потенциала зависит от корректировки индивидуального пути духовно-нравственного развития каждого участника, стимулирования его духовного самопознания и саморазвития, мобилизации духовно-нравственных и культурно-смысловых ресурсов как необходимых условиях развития каждого подростка[46, стр. 236].

Культурно-досуговая деятельность обеспечивает эффективное развитие личности при условии ее активного вовлечения в социально-ориентированную деятельность, в участие в социально-значимых проектах и благотворительных акциях, участие в различных культурно-досуговых мероприятиях, в художественной самодеятельности. Проектирование культурно-досуговой среды связано с массовой работой, с обеспечением условий для продвижения социальных молодежных брендов, комфортного саморазвития личности по нескольким направлениям: духовно-нравственном, социальном, коммуникативном, интеллектуальном, творческом и т.д. Данные направления обеспечивают формирование субъективной позиции личности, в соответствии с которой она может формировать определенные духовно-нравственные идеалы и позиции.

Актуален вопрос о выделении механизмов реализации культурно-досуговой деятельности. Не очень много исследований, занимающихся этой проблематикой, однако это очень важный вопрос для науки в сфере социально-культурной деятельности. Встает вопрос о необходимости осмысления в новых условиях и на новом уровне способов и механизмов трансляции универсальных духовно-нравственных ценностей в субъективный мир индивида в условиях культурно-досуговой среды. В прямой зависимости от выделенных факторов и условий находится проблема разработки эффективной модели формирования духовно-нравственной культуры личности с учетом противоречивых тенденций в развитии общества и его информационного развития.

В связи с этим воспитание, ориентированное на формирование духовно-нравственной культуры молодежи, выступает как одна из важных задач социально-культурной деятельности.

Однако, современные социально-культурные технологии не удовлетворяют сегодня всем требованиям, предъявляемым к развитию духовно-нравственной культуры. Многие исследования, как теоретического, так и прикладного характера, не учитывают современные социокультурные тенденции организации культурно-досуговой деятельности, не выявляют факторов и барьеров в организации досуга молодежи, не рассматривают стимульные аспекты организации формирования духовно-нравственной культуры молодежи, а многие культурно-досуговые учреждения до сих пор имеют слабую материальную базу, не позволяющую использовать современные информационные технологии в развитии личности подростков.

Организация продуктивной досуговой деятельности, использование подростками свободного времени тесно связаны с общей культурой, образованием, развитием духовного потенциала, сущностных сил и к художественно-творческих способностей. Являясь частью свободного времени, досуг привлекает подростков его нерегламентированностью и добровольностью выбора его различных форм, демократичностью, эмоциональной окрашенностью, возможностью сочетать физическую, интеллектуальную, творческую, созерцательную и игровую деятельность. Однако все эти преимущества досуговой сферы деятельности пока еще не стали достоянием, привычным атрибутом образа жизни многих подростков. Досуговая деятельность подростков по своему содержанию разнообразна и тесно связана со становлением личности, так как это деятельность в социально значимых целях, где реализуются культурные потребности, как отдельного подростка, так и группы в целом.

Научение подростков умениям и навыкам самоорганизации — важная социально-педагогическая задача, которая представляет собой один из важнейших этапов на пути к овладению ими культурой досугового времяпрепровождения. Необходимо развивать у них умения самоанализа, адекватную самооценку, разумное управление своим поведением. Все эти умения приобретаются в процессе успешного овладения подростками навыками самоорганизации. Досуг подростков, отличается сложностью и противоречивостью. Во-первых, имея возможность выбирать занятия на досуге по собственному желанию, молодые люди часто не готовы к осознанному выбору видов деятельности, способствующих полноценному формированию личности. Во-вторых, стремясь к самостоятельности в выборе форм использования досуга, подростки, тем не менее ограничены определенным кругом социальных ролей, по сравнению со взрослыми[47, стр. 24].

Особенности организации культурно-досуговой деятельности подростков охотно перенимают от взрослых их модели его заполнения, причем не всегда положительные и соответствующие уровню их физического и психического развития. Виды досуговой деятельности можно классифицировать по пяти группам: отдых, развлечения, праздники, самообразование, творчество. Каждый из видов досуговой деятельности может быть использован для самоорганизации или организации досуга подростка. Иногда досуг

подростка выходит на первое место в его жизни. Поэтому очень важно в этот период заполнить свободное время подростка. Только не надо забывать, что организация досуговой деятельности должна проходить не под принуждением подростка, а только с согласия и заинтересованности взрослого ребёнка.

Самой распространённой формой проведения досуга подростков является общение со сверстниками. Одной из главных тенденций подросткового возраста является переориентация общения с родителей, учителей и вообще старших на ровесников, более или менее равных по положению. Организационные формы работы с подростками должны быть направлены на развитие их познавательных интересов и способностей. Подростковый период развития характеризуется существенными изменениями всех сторон личности – психики, физиологии, взаимоотношений, когда подросток субъективно вступает в отношения с миром взрослых. Поэтому только дифференцированный подход в выборе тех или иных форм сможет обеспечить эффективность их воздействия [48, стр. 19].

Другим важным направлением культурно- досуговой деятельности является трудовое воспитание. Цель трудового воспитания заключается в оказании содействия в профессиональной ориентации подростков. Важное значение имеют встречи с представителями различных профессий, экскурсии на производственные участки, где ребята знакомятся с представителями различных профессий, технические кружки моделирования. Следующее направление культурно-досуговой деятельности – формирование личности с высоким нравственным сознанием и поведением – нравственное воспитание. Принцип нравственного воспитания – это принцип воспитания на положительных примерах. Поэтому, одной из основных сторон культурно- досуговой деятельности является эстетическое воспитание. Его цель – развитие способностей оценивать, воспринимать и утверждать прекрасное в жизни и в искусстве с общечеловеческих позиций духовного наследия. Педагогическая задача учреждений культуры состоит в том, чтобы вовлечь подростков в свою деятельность с помощью организаций шоу-представлений, творческих конкурсов красоты («мисс-лето», «джентльмен-шоу»), встречи с музыкантами, модельерами, поэтами, посещение выставок и многое другое.

Таким образом, все эти направления культурно-досуговой деятельности взаимосвязаны, взаимозависимы, совершенствование (этой деятельности) личности делает эту деятельность наиболее эффективной. В процессе направленного воспитания личности подростка, с одной стороны происходит духовное и нравственное развитие, с другой – идет своеобразная дифференциация способностей подростка, раскрываются разнообразные интересы и потребности, происходит социализация подростков, которая носит положительную направленность. Сложившиеся в настоящее время формы культурно-досуговой деятельности имеют целью, прежде всего, духовное развитие личности подростка, построенного на взаимоотношении с социальной средой и обществом в целом.

Список литературы:

1. Послание первого Президента Республики Казахстан - Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Казахстанский путь 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» от 17.01.2014 г. – Астана, 2014.
2. Аванесова, Г. А. Культурно-досуговая деятельность: Теория и практика организации: учеб. пособие для студ. вузов / Г. А. Аванесова. - М.: Аспект Пресс, 2006. - 236 с.
3. Бразговка, Л. Нравственные основы преобразования младшим подростком собственной жизни / Л. Бразговка // Воспитание школьников : науч.-метод. журн. - 2009. - №2. - С. 24-26.

4. Гладилина, В. И. Культурно-досуговая деятельность как средство самоутверждения самовыражения личности подростка : автореферат дис. канд. пед. наук: 13.00.05 / В. И. Гладилина. - СПб. : СПбГУКИ, 2008. - 19с.

ОӘК-159.923:316.6

ЖАС ӨСПІРІМДЕРДІҢ АДАМГЕРШІЛІК ЭСТЕТИКАЛЫҚ -МӘДЕНИЕТІНЕ МӘДЕНИ БОС УАҚЫТ ҚЫЗМЕТІНІҢ ӘСЕРІ

Аманиязова С. Б., Обыденкина Л.В.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Мәдени-сауық қызметінің адамгершілік эстетикалық мәдениетін жасөспірімдер, сонымен қатар жас өспірімдерді адамгершілік тәрбиелеу мәселесін теориялық тұрғыдан түсіну қарастырылады.

Кілт сөздер: бос уақыт, мәдениет, білім, адамгершілік, эстетикалық, мінез-құлық, құндылықтар, кәсібилік, қызмет.

ОӘК 002.6(075)

АКТ БАҒАЛАУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДАҒЫ

Арыстанова А. Б.

Батыс Қазақстан инновациялық- технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Қазақстан Республикасының жалпы білім беретін мектептері педагогтеріне арналған үшінші (базалық) деңгейлік біліктілікті арттыру курстарында мұғалім қызметіндегі маңызды дүние -педагогтің өзінің жай-күйін сезіну қабілеті мен қажеттілігі, өз міндеттерін, әрекетін және нақты педагогикалық жағдаятта қол жеткізген нәтижесін бақылау, бағалау, түзету және өзінің педагогикалық іс-әрекетін жетілдіру мақсатында салыстыра алуы болып табылады. Аталған әрекеттер мұғалімнің ойлауының дамуына ықпал етеді.

Кілт сөздер: ақпараттық технолгия, фотофрагменттер жасау, телекоммуникациялық технология.

Қазіргі кезде қоғамдық әлеуметтік өмірдің барлық саласында түбірлі өзгерістердің болуына байланысты білім жүйесінде де, оның мазмұны мен оқыту әдістемесінде де біршама жаңарулар болып жатыр. Соның бірі оқушыларды жобалау іс әрекетіне баулу. Білуге деген құштарлық, бақылауға тырысушылық, тәжірибеден өткізуге дайын тұру, жаңа мағұлматтар жинауға талпынушылық балаға тән дәстүрлі мінез болып табылады. Ал зерттеу жұмысымен айналысу, шығармашылық жоба жазу оқушының аналитикалық ойлау қабілетін дамытады, шешім қабылдай алу қабілетін қалыптастырады. Оқушыны ізденушілікке баули отырып, ғылым мен техниканың жетістігіне сәйкес армандарына жетуге, өз жолдарын дәл табуға көмектеседі. Жобалау әдісінің негізінде оқушылардың танымдық қызығушылығын арттыру, өздігінен білім алу, жобаның тақырыбын дұрыс түсініп, аша білу, сын тұрғысынан ойлау қабілеттері жатыр. Бұл әдіс оқушылардың

өздігінен жұмыс істей білуіне, жеке, топпен, жұппен берілген белгілі бір уақыт аралығында жүргізілетін іс әрекетке негізделген.

Жобалау латын сөзі, «алға жылжу» деген мағынаны білдіреді. Ол таным әдісі ретінде оқушыларға оқу мен білімнің өмірдегі рөлін сезінуде, оқу мен білімді мақсат етуден гөрі құрал етуде, ойлау мәдениетін игеруге көмек беруі тиіс.

Оқушыны зерттеу, жобалау жұмыстарына қатыстыру үшін алдымен,оны қызықтыра отырып, зерттеу, іздену талабын қалыптастыру керек. Яғни оқушы ақпарат құралдарын пайдалана отырып ақпаратты ала білуге, оны басқаларға хабарлай білуге, өздігінен шешім қабылдауға үйрету ұстаздың міндеті.Зерттеу жобасының бірнеше түрі бар:

- **зерттеу жобасы** (проблеманы көре білу ең маңыздысы, нақты құрылымы бар: өзектілігі,

- мақсаты, зерттеу тәсілдері, қорытындысы)

- **шығармашылық жоба** (нақты құрылымы жоқ, соңғы нәтижеге байланысты дамиды, ол

- газет, сценарий, бейнефильм түрінде де болады)

- **ақпараттық жоба** (кез келген объект н/е құбылыс туралы ақпарат жинау, қорытындылау)

- **практикаға бағытталған жоба** (соңғы нәтиженің нақтылығына байланысты, нәтижеге жетуді негізгі мақсат, міндет етіп қою)

Қазақстандағы жалпы білім беретін салада 2003 жылы жаңадан жасалған технология бағдарламасының мазмұны еңбекке баулу бағдарламасына қарағанда көлемдірек. Өйткені мұнда компьютерлік техникаға жастарды оқыту мен тәрбиелеуге, оқушылардың өз бетінше және шығармашылық тұрғыдағы жұмыстарына мән берілген. Технологиядағы жобалау әдісі шығармашылық және өз бетінше орындалатын жұмыстарды дамыту мақсатында ұсынылып отыр. Ал шығармашылық қызметке үйрету оқушылардың әдеби және көркем туындылардың үлгісі мен макетін, «жаңалықтарды», техникалық мәтіндерді шешу идеялары сияқты ерекше табыстарға қол жеткізеді.

Барлық жоба күрделі болуы және бір оқушының орындауы міндетті емес, жобаны бірнеше оқушы бірігіп орындауына да болады. Жобаның тақырыбы оқушының мүмкіншілігіне жауап береді, ал шығарылған қорытынды практика жүзінде іске асып, қолданылуы қажет.

Жобаны орындау барысында оқушы технология пәнінде алған білімін пайдаланып қана қоймай, сондай ақ өзіндік практикасын, басқа пәндерден алған білімін де пайдалана алады. Бұл оқушының бағалы, сапалы жұмысын, жауапкершілігінің жоғары болуын, өзіне талап қоя алуын, қойған мақсатына жетуін, топтаса жұмыс істеу дағдыларын, шығармашылық қабілетінің артуын қалыптастырады.

Жоба жұмысын 5- 9 сынып аралығында, бағдарлама бойынша 4-тоқсанда 16 сағат көлемінде өту талап етіледі. Технология сабағында осы сыныптарда жоғарыда аталған жоба түрлерінің «зерттеу», «ақпараттық», «шығармашылық» түрлері кең тараған.

Сонымен қатар ақпараттандыру жағдайында оқушылар меңгеруге тиісті білім, білік, дағдының көлемі күннен күнге артып, мазмұны өзгеріп отыр.Сондықтан мектептің білім беру саласында ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы білімнің сапасын арттыру, білім беру үрдісін модернизациялаудың тиімді тәсілдерін ұйымдастыру жұмыстары жүріп жатыр.

Қазіргі таңда дамыған елдерде ақпараттық және телекоммуникациялық технологияның кеңінен қолдануына байланысты жастардың алдына жаңа функционалды талаптар қойыла бастады. Осы қабілеттер мен біліктер баланың жас кезінен қалыптасуы оқу және еңбек әрекеттерін орындау кездерінде одан әрі қарай дамуы керек. Егер еңбектің политехникалық экономикалық және экологиялық аспектілер, ақпараттық және жоғары технологиялармен танысуға жеткілікті көңіл аударылса, ондағы жұмыстардың сан алуан орындалуымен өзіндік білім алу жағын қалыптастыруды дайындауға халықтық, аймақтық

жанұя дәстүрлерін жалпы адамзаттың құндылықтарды жаңғыртатын және сақтауға бағытталса аталған мақсаттарға жетуге болады. Технология пәні бойынша, 9 сыныптарда оқу бағдарламасы бойынша «Қоғамдық өндіріс және қызмет көрсету саласы, экология және кәсіптік бағдар» бөлімі берілген. Бұл бөлім негізгі мектеп бітіруші оқушыларды кең ауқымды жұмысшы мамандықтарымен таныстыру, әртүрлі маңызды кәсіби қасиеттерін дамытудағы адамның мүмкіндіктері туралы, түрлі саладағы мамандық иелеріне сипаттама беріліп және зерттеп зерделеу бойынша шығармашылық есеп жасап, презентациялау үшін өте тиімді.

Осы кезеңде жобалаудың зерттеу және ақпараттық түрлерін пайдаланған оң нәтиже береді. Оқушыларға «Мамандық типтері» туралы мағлұматтар берілгеннен кейін, 5 типтің таңдаған біреуіне жоба жасалып, презентациялау тапсырылады. Мысалы: «Адам-Адам», «Адам-Техника», «Адам- белгі жүйелері», «Адам-Табиғат», «Адам-Көркем образ». Ол үшін төмендегідей жоба жоспары ұсынылады:

1. Кіріспе
2. Өзектілігі
3. Проблемасы
4. Мақсат - міндеттері
5. Күтілетін нәтижесі
6. Нысаны
7. Пәні
8. Мамандық типіне талдау *(таңдағанына)*

а) фотофрагменттер

б) жалақылары *(салыстырмалы түрде)*

в) сұраныс мүмкіндігі *(мамандықтың қазіргі кездегі сұранысы)*

г) осы мамандыққа байланысты оқу орындары

д) денсаулыққа жағымсыз тұстары *(осы типтегі мамандықтардың)*

9. Кәсіби өсу перспективасы *(осы мамандық бойынша)*
10. Қорытындысы
11. Жарнамалық проспект *(мамандық типіне н/е бір мамандыққа)*
12. Пайдаланылған әдебиеттер

Жоба жеке оқушымен немесе топпен орындалады. Дегенмен топпен жасалған жоба нәтижелі болатынына көз жеткізуге болады.

Жоба презентациясы сәтті шығу үшін мына критерийлерге назар аудару керек:

- компьютерді меңгеруі;
- Power Point бағдарламасының мүмкіншіліктерін меңгеруі;
- бір - біріне сенімділікпен қарау және қолдау;
- мұғалім тарапынан дұрыс бағыт - бағдар беру;
- слайдтардың безендірілуінің эстетикалық талапқа сай болуы;
- фотофрагменттердің сапасына қарауы;
- жарнама проспектісінің мазмұны;
- әр оқушының жеке дамуына, дербес жұмыс жасауына көңіл аудару;
- берілген тақырыптың ашылуы;

Бұлай жұмыс жасау қызықты әрі оңай, себебі олар өз практикасында информатикадан алған білімдерін қолдана алады.

Оқу үрдісінде компьютер оқып- үйрену нысаны ретінде, сонымен бірге оқыту, тәрбиелеу, дамыту мен оқытудың мазмұнын меңгеруді диагностикалау құралы ретінде де әрекет етеді.

Нәтижесінде 9- сынып оқушылары жобалау іс әрекеті арқылы және ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, технология сабағынан алған білімдерін толықтырып қана қоймай, қазіргі заман талабына сай техникалық құралдарды жетік меңгеруге, мақсат

пен міндет қоя алуға, ізденушілікке, сыртқы ортамен интернет арқылы, фотофрагменттер жасау арқылы қарым- қатынас жасап, өмірде кездесетін нақты құбылыстарға бейімделеді, машықтанады. Көпшілік алдына шығып өз көзқарастарымен бөлісуді, дәлелдеуді үйренеді.

Жаңа ақпараттық технология еңбек сапасы мен педагог біліктілігі деңгейіне білімділік жөнінде ғана емес, педагогикалық шеберлігіне де қатаң талап қояды. Мұндай жағдайда мұғалім мен оқушы арасындағы қарым қатынас өзгереді, оқушылар өздерін нақты мәселе шешімін іздеуде мұғаліммен бірдей деңгейде сезінеді. Сонымен қатар ол оқушының пәнге деген қызығушылығын арттырып, интеллектуалдық, шығармашылық белсенділігін, дарындылығын дамыту факторларының бірі болып табылса, ұстаз үшін шеберлік пен сауаттылығын арттыра отырып, даму бағытына сәйкес ізденімпаздыққа үйрету құралы болып табылады..

Ал жобалау- таным әдісі ретінде оқушыларға оқу мен білімнің өмірдегі рөлін сезінуде, оқу мен білімді мақсат етуден гөрі құрал етуде, өз бетінше қызметтік әрекеттерге үйрету арқылы алдына мақсат қоюға және оны өз күшімен орындауға баулиды, көмектеседі. Сондықтан кез келген елдің болашағы білім беру жүйесінің деңгейіне байланысты болғандықтан, әрбір баланы білімді, жеке тұлға ретінде қалыптастыру білім беруісіндегі басты міндет.

Әдебиеттер:

1. Ермаков Н.Т., Ноғайбаланова С.Ж Информатика. 12 жылдақ мектептің 2-4 сыныптарына арналған оқулықтар. – Алматы, «Алматыкітап», 2004.
2. Ермаков Н.Т., Ноғайбаланова С.Ж. 2-4 сыныптарына информатика оқыту әдістемесі., – Алматы, «Алматыкітап», 2004.
3. Антаева Т.Б., Вьюшкова Е.А. Информатика. 12 жылдық мектептің 2-4 сыныптарына арналған оқулықтар. – А., ``Атамұра``, 2004.
4. Вьюшкова Е.А. 2-4 сыныптарда информатиканы оқыту әдістемесі, - А., ``Атамұра``, 2004.
5. А.В., Горина К.И., Суворова Н.И. Информатика в играх и 1,2,3 класс. – М., ``Баласс``, 2002.
6. Кабулова Г., Мұхаметжанова С., Айтбакина Б. Основы информационной культуры (в 4 тетрадях) 1-4 классы. А, ТОО ``Аруна`` ЛТД, 2004.
7. Мединформатики. 1-2 год обучения. Учебная книга CD. Продукция КИРИЛЛ и МЕФОДИЙ.
8. Кетов А, Ю., Шапошников Д.Е. Персональный компьютер: Шк. Энциклопедия, 2000.

УДК 002.6(075)

ОЦЕНКИ ИКТ В ОРГАНИЗАЦИОННОМ ПРОЦЕССЕ

Арыстанова А.Б.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

***Аннотация:** Важнейшим предметом деятельности учителя на курсах повышения квалификации базового уровня для педагогов общеобразовательных школ Республики Казахстан является способность и потребность педагога чувствовать свое состояние, сопоставлять свои задачи, действия и результаты, достигнутые в конкретной педагогической ситуации, с целью контроля, оценки, коррекции и*

совершенствования своей педагогической деятельности. Данные действия способствуют развитию мышления преподавателя.

Ключевые слова: *информационные технологии, создание фотофрагментов, телекоммуникационные технологии.*

ОӘК 002.6(075)

ЖАЛПЫ ОРТА БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҮКІМЕТ ҰҒЫМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Арыстанова А. Б.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: *Ақпараттық мәдениетті ақпараттық үрдістерді ұйымдастырудағы адамдардың ақпараттық қарым-қатынасын қанағаттандыру, қабылданған шешімдердің тигізетін әсерін болжап, әлемді біртұтас күйде көрсете алатын ақпаратты жасау, сақтау, өндеу, тасымалдау, бейнелеу және пайдалану істерін тиімді ұйымдастыру жолындағы жеткен деңгей т үрінде қарастыру керек.*

Кілт сөздер: *электрондық үкімет, ақпараттарды жариялау және тарату, электрондық мемлекеттік сатып алулар*

Ақпараттық ғасырдың жұртшылық үшін ең тиімді тұсы - мемлекет пен қоғам арасындағы байланысты одан сайын жақындастыруында болып табылады.

Тез құбылып, шапшаң өзгеріп жатқан жылдам даму дәуірінде қарапайым, жеңіл және ыңғайлы тәсілмен, қазіргі заманғы технологияларды белсенді қолдана отырып мемлекеттің қоғам үшін барлық бағытта ұтқыр қарым- қатынас жасай білуі бұқара жұртшылықтың өміріне ғана емес, тұтастай елдік бәсекелестікке де өз әсерін тигізбек. Халықтың сұраныс-талаптарын қанағаттандыру, оларға көрсетілетін қызметтер сапасын жақсарту да мемлекеттің қаншалықты ақпараттық технологияны игергендігін көрсетіп, замана көшіне қаншалықты ілесе алғандығын айғақтайды.

Осы тұрғыдан алғанда халыққа нақты қызметтерді сапалы жүргізудің көрінісі «электрондық үкімет» арқылы жүзеге асатыны да белгілі. Осыдан оншақты жыл бұрын әлемнің технологияға қарыштаған елдерінде пайда болған «электрондық үкімет» ұғымы ақпараттық технологияларды кеңінен қолдануға негізделіп, азаматтар мен ұйымдарға барынша кең ауқымда қызмет көрсетуге бағытталып отыр. Қысқаша айтқанда, «электрондық үкімет» дегеніміз мемлекет атқаратын барлық қызметтер мен функцияларды электронды формат бойынша сапалы түрде жүзеге асыру дегенді білдіреді. Қазіргі таңда әлем елдері арасында осындай қызметті аса белсенді пайдаланатын «электрондық үкіметке» қол жеткізген көшбасшы ел болып Сингапур саналса, бұрынғы кеңестік кеңістікте Эстонияның жетістігін сарапшылар жоғары бағалайды.

«Электрондық үкімет» (e-Government) термині барлық мемлекеттік органдардың басын біріктіріп, оларға интернеттің, электронды терминалдардың немесе тіпті ұялы телефондардың көмегімен тұрғындарға қызмет көрсетуге мүмкіндік беретін біртұтас жүйені білдіреді. Жеке тұлғаларға ғана емес, компания мен кәсіпкерлерге де.

Мұнда мемлекет, бизнес және азаматтар арасындағы өзара қарым-қа тынасты электронды үкімет ішіндегі G2C (мемлекет-азаматтар) G2B (мемлекет-бизнес) және G2G (мемлекет-мемлекет) деп аталатын негізгі модельдер ат-қарады.

Елімізде электронды үкімет құру идеясын Мемлекет басшысы өзінің республиканы әлемдегі бәсекеге қабілетті елу елдің қатарына енгізу туралы Қазақстан халқына жыл сайынғы жолдауында білдірген болатын. 2004 жылғы 10

қарашада электронды үкіметті ендіру туралы «Қазақстан Республикасында электрондық үкіметті қалыптастырудың 2005-2007 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы Президент Жарлығымен бекітілді.

Бағдарламаны іске асыру келесі міндеттерді кезең-кезеңмен шешу жоспарланған болатын:

Электрондық үкіметті қалыптастырудың бірінші кезеңінде – ақпараттарды жариялау және тарату.

Екінші кезеңі - мемлекеттік органдар мен азаматтардың өзара қарым-қатынасына тікелей және қайтармалы жолды интерактивті қызмет ұсынады.

Үшінші кезеңде - қаржылық және заң операцияларын үкіметтік порталдар арқылы жүзеге асыру жолымен транзакциялық қызмет көрсету.

Төртінші кезеңде - ақпараттық қоғамды толық қалыптастыру.

Бағдарлама 2005 жылы іске қосылып 2 жыл ішінде е-үкіметтің инфрақұрылымы қалыптастырылып, базалық құрамдас бөліктері құрылды: веб-портал және шлюз, ведомствоаралық электрондық құжат айналымы, куәландырушы орталықтары, бірыңғай көлік ортасы.

Сонымен қатар, 2007 жылы бүкіл ел бойынша бірыңғай тізілімге біріктірілген жеке және заңды тұлғалардың мемлекеттік деректер қоры тұрақты пайдалануға енгізілді. Веб-портал арқылы мемлекеттік органдардың 20 интерактивтік қызметтері іске асырылды.

2007 жылы электронды үкіметті дамыту мақсатында «Қазақстан Республикасында электрондық үкіметті қалыптастырудың 2008-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы қабылданды, онда электрондық үкіметтің базалық инфрақұрылымын және қол жеткізу тетіктерін кеңейту және дамыту мақсаттары алға қойылды, мемлекеттік басқарудың және әлеуметтік маңызы бар мемлекеттік қызметтерді ұсыну үдерістерінің сапасын және тиімділігін арттыру мақсатында электрондық үкіметтің құрамдас бөліктерін дамыту;

Үшінші кезеңнің алғышарты транзакциялық кезеңде «Электрондық мемлекеттік сатып алулар» АЖ құру болды. Бұдан былай кәсіпкер кеңсесінен шықпай тендерлерге қатыса алады. 2010 жылдың 1 қаңтарынан бастап барлық мемлекеттік сатып алулар <http://www.goszakup.gov.kz/>. мемлекеттік сатып алулар веб-порталында электрондық қалыпта баға ұсынымдары арқылы жүзеге асатын болады.

2009 жылы кәсіпорын субъектілеріне арналған «Е-лицензиялау» жобасын ендіру басталды. Бұл кәсіпорындардың лицензия алу барысындағы үдерістерді жеңілдету және лицензияланатын қызмет түрлерін жүзеге асыру. Е-лицензиялау – лицензия алуға өтінім берген адамның, оның өтінімін қарау жолындағы үдерістің барлығын бақылауға мүмкіндік береді. Мұның барысында өтінімді қарастырып жатқан адаммен өтінімді жіберген адам арасындағы қарым-қатынасқа жол берілмейді. Ол сыбайлас жемқорлық саласындағы үлкен тиімділікке ие.

Мемлекеттік бағдарламаның өңірлік бағыттары қоса дамуда. Өңірлерде электрондық құжат айналымының бірыңғай жүйесі ендірілді, 2009 жылдың қыркүйек айынан бастап барлық әкімшіліктер электрондық құжат айналымының жеделдігін пайдалануда. 5 таңдалған қызметке «Электрондық әкімдік» жүйесінің түп тұлғасы әзірленіп, Павлодар облысының әкімдігіне тәжірибелі пайдалануға ендіру жүргізілді.

2009 жылдың желтоқсан айында «Бірыңғай нотариалды ақпараттық жүйе «е-нотариат» жобасының Астана қаласы бойынша пилоттық өндірістік пайдаланылуға қосылды, оның мақсаты нотариалды іс-әрекеттер туралы есептің уақтылы және нақтылы болуын және нотариустардың тиімді жұмыстарын олардың ҚР Әділет министрлігімен, республикалық және өңірлік нотариалды палаталармен өзара іс қимылдарын қамтамасыз ету. Өз кезегінде халыққа сапалы, құқықты нотариалды

қызметтер ұсынылады. Бірыңғай нотариалды ақпараттық жүйені республиканың барлық өңірлеріне ендіру 2010-2012 жылдарға жоспарлануда.

Осыдан біз еліміздегі электрондық үкіметтің қарқынды дамуын көреміз. 2010 жылы Қазақстан Республикасындағы электрондық үкіметтің дамуына Біріккен Ұлттар Ұйымымен жоғары баға берілді. БҰҰ Экономикалық және әлеуметтік даму департаментімен дайындалған, электрондық үкіметке жахандық дайындық рейтингісінің жыл сайынғы деректеріне сәйкес, Қазақстан соңғы жыл ішінде әлемдік рейтингідегі 81 орыннан Ресейді (59 орында), Беларусьяны (64 орында) және Украинаны (54 орында) артта қалдырып қарқынды түрде 46 орынға көтерілгендігі айғақ.

Елімізде е-үкіметтің қызметтерін пайдаланушылардың (заңды және жеке тұлғалар) саны 70 мыңға жуық тіркелген.

Азаматтардың мемлекеттік электрондық жобаларға қатысуы «электрондық қатысу» (e-participation) көрсеткіштері бойынша жіктеуіште Қазақстан елі 2008 жылғы көрсеткіштермен салыстырғанда (106 орыннан) 18 орынға көтерілген.

Қазақстанда алғаш рет электрондық оқыту жүйесін (e-learning) енгізу міндеті анықталған Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Жарлығымен бекітілген Білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы қабылданған болатын. Білім және Ғылым министрі Б.Т. Жұмағұловтың бағалауы бойынша – бұл білім берудің барлық деңгейін қамтитын қағида түріндегі жаңа ортақ жүйелі көзқарас.

Жүйені құрудың мақсаты – жаппай сапалы білімге бағытталған озық білімдік ресурстар мен технологияларға білімдік процестің барлық қатысушыларының тең қатынас құруын қамтамасыз ету. Жасы мен әлеуметтік жағдайына тәуелсіз түрде барлық халыққа техникалық пен кәсіптік оқыту, жоғары білім беру жүйелерінің әр түрлі формалары мен жеке меншіктік білімдік қызметтерді жеткізушілер (оның ішінде арақашықтықтан оқыту) арқылы базалық машықтарды жетілдіру мен ие болу мүмкіндіктері ұсынылатын болады. Оқу мекемелерімен, сондай-ақ әлеуметтік әріптестермен бірлесіп, өндірістен қол үзбестен оқыту қарастырылатын болады. Адам оқытудың түрін, ырғағы мен мерзімін, білім алу процесін дербестендіруді өзі таңдай алады.

Сертификаттар беретін тәуелсіз агенттіктерде білім алушылардың алған мамандығының деңгейін бағалаудан өткізу арқылы, білімдік қызметтерді мемлекеттік пен жеке меншіктік жеткізушілердің оқыту нәтижелерін мойындау бойынша тиімді шаралар дайындалатын болады.

Ғұмыр бойы оқыту оқытудың қалыпты және қалыпты емес формаларын қамти отырып, мектепке дейінгі жастан бастайтын және зейнеткерлік жаспен аяқтайтын (6-65 жас) оқытуды қамтиды.

Ал Қазақстанда алғаш рет 2006 жылдың 12- сәуірінде «электрондық үкімет» порталы өз жұмысын бастаған болатын. Осы күннен бастап елімізде ақпараттық қоғамды орнатудың негізі қаланды десе де болады. Содан бергі кезеңде атқарылып жатқан жетілдіру шараларын жүргізу нәтижесінде қазіргі уақытта 70-тен астам электрондық және 2000-нан астам ақпараттық қызмет көрсетулерді ұсынып отырған портал мемлекеттік қызметтерге қолжетімділік тұрғысынан негізгі бастау болып табылады. Бұған дейін веб-порталды құру мен дамыту үш кезең бойынша: ақпараттық кезең (2005-2006 жылдары), интерактивтік кезең (2006-2007 жылдары), транзакциялық кезең (2008-2009 жылдары) жүзеге асырылған болатын. Порталды іске қосу барысында Білім және ғылым министрлігі, Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі, Индустрия және жаңа технологиялар, Әділет, Қаржы, Денсаулық сақтау, Мұнай және газ министрліктері мен Мемлекеттік қызмет істері агенттігі және Ұлттық банктің қызметтерін қамтыған 377 ақпараттық қызмет көрсетулер ұсынылды. Ақпараттық қызмет көрсетулерден басқа, «Электрондық пошта», «Байланыстар»,

«Күнтізбелік жоспарлау», «Жазылу» секілді сервистер де қосымша жүзеге асып келді. Ал соның ішінде ең алғашқы электрондық қызмет түрі порталда 2007 жылы пайда болған еді. Бұл ретте Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігіне қарасты Мемлекеттік зейнетақы төлеу орталығындағы салымшылардың зейнетақылық салымдарының есеп-шотқа түсуі туралы ақпарат берілген болатын. Дәл осы қызметтің түрі күні бүгінге дейін порталдағы ең көп сұранысқа ие қызмет түрі болып саналады.

Тоқтала кететін жайт, Қазақстанда осыдан бес жылға жуық бұрын жүзеге аса бастаған электронды түрдегі қызмет көрсетудің жағымды жақтары ауыз толтырып айтарлықтай. Ең алдымен биліктің халық алдындағы қызмет сапасы жақсара түсті. Екіншіден, шенеунік пен қарапайым халық арасындағы байланыс бойынша жекелеген адамдардың қатысуы шектеледі. Бұл сыбайлас жемқорлықтың алдын алып, талаптанушы, өтініш жасап, сұрау салушы тұлғаға тікелей билікке ортадағы делдалсыз шығуына мүмкіндік туғызады. Үшіншіден, жұртшылықты қағазбастылықтан арылтып, қарапайым халықтың уақытын ғана емес, қалтасындағы қаржысын да үнемдеуге зор ықпалы бар. Мәселен, бұған дейін қызмет көрсетудің 74 түрін жүзеге асыру үшін 164 түрлі құжат қажет болатын. Бұл шамамен алып есепке салсақ, 2010 жыл бойына азаматтардың 62 миллион құжаттардың көшірмелері мен түпнұсқаларын ұсыну қажеттігі болғандығын білдіреді. Әрине, аталған сома қарапайым жұртшылық үшін айтарлықтай шығын болса, мемлекеттік органдар үшін де ауыр салмақ болатыны даусыз. Соған орай, электронды үкімет болашақта да қағаз жүзінде құжат алмасуды барынша қысқартуға алып келеді және қызметтердің көп бөлігін біртіндеп электронды форматқа аудару көзделеді. Яғни, түптеп келгенде «электрондық үкімет» шынайы көрініс бергендегі артықшылықтар: үнемді түрде әкімшілік басқаруды жүзеге асырады; қоғам мен Үкімет арасындағы қарым-қатынасты түбегейлі өзгертеді; биліктің халық алдындағы жауапкершілігі артып, қоғам дамуында демократия жетіле түседі.

Ал алдағы мақсат - қоғам назарын «электрондық үкіметті» барынша пайдалануға аудару, азаматтардың е-қызметтерді пайдалануға деген қызығушылығын арттыру болып табылады. Расында, жұртшылықты «электрондық үкімет» арқылы мемлекеттік қызметтердің ұсынылатын жеңіл жолы туралы ақпараттандырудың маңызы зор. Бұл бағыттағы жұмыстар да қарқын ала бастады десе болады. Мәселен, өткен жылдың нәтижелері бойынша электронды үкімет порталында 15 мемлекеттік қызмет және жергілікті атқарушы органдардың 20 мемлекеттік қызметі электронды форматқа көшіріліп, «e - gov» порталын пайдаланушылардың саны бір жылда бес есеге артқан. Ал 2009 жылы алынған анықтамалардың саны 20 мыңнан астам болса, 2010 жылы 1,5 миллионға жуық анықтама алынды. Сондай-ақ осы 2011 жылдың тек алты айында 3,5 миллионнан астам анықтама алынып отыр. 2010 жылы бұл порталға 20 мыңдай адам тіркелген болса, биылғы жылдың алты айында ғана 26 мыңдай адам тіркеліп үлгерді. Күніне 20 мыңдай адам осы порталдан анықтама алады. Яғни күн өткен сайын еселеп өсуде. Жалпы, электрондық үкімет порталында 70-тен астам электрондық және 2000 ақпараттық қызмет түрлері ұсынылған болса, тағы 15 қызмет түрі қосылатынын айтқан едік. Бұның ішінде жергілікті әкімшіліктермен қызмет түрлері, Ішкі істер министрлігінің қызметтері сынды ерекше маңызды мәселелер ескеріледі. Портал арқылы 6 миллионнан астам электрондық анықтама берілген. Өткен жылы еліміз электронды үкіметті дамыту бойынша 192 елдің ішінде 46- орынға табан тіреді (2008 жылы 81-орында тұрған). Ал биылғы 2011 жылғы көрсеткіш сарапқа салынса, Қазақстан тағы да он сатыға өрлейді деген үміт бар. Қазіргі таңда қызметтерді электронды үкімет порталы, электронды үкімет төлем шлюзі арқылы төлеуді іске асыру мәселелері бойынша екінші деңгейлі банктермен белсенді жұмыстар жүргізіліп жатыр. Сонымен қатар баж салығын төлеуге байланысты төлем терминалдары операторларымен, кедендік бақылау комитетімен белсенді жұмыс жүргізуде.

Әдебиеттер:

1. Уэбстер Ф. Теории информационного общества, М.:Аспект Пресс, 2004
2. Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе, Екатеринбург: У-Фактория, 2004
3. Хартман А., Сифонис Дж. Стратегии успеха в Интернет-экономике, М.: Лори, 2001
5. Гейтс Б. Бизнес со скоростью мысли, М.: Эксмо-Пресс, 2000
6. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под. Ред. Иноземцева В.Л., М.: Academia, 1999
7. В.И. Дрожжина. Совершенствование государственного управления на основе его реорганизации и информатизации. Мировой опыт.- М.: Эко-Трендз, 2002.
8. Тони Блэр. Модернизация правительства. "Белая книга" британского электронного правительства.
9. Мизрохи, С. В. Turbo Pascal и объектно-ориентированное программирование / С. В. Мизрохи. – М. : Финансы и статистика, 1992. – 193 с.
10. Компьютерная технология обучения:словарь-справочник/Под редакцией В. Ю. Гриценко, А. М. Довгялло, А. Я. Савельева-К.: «Накова думка», 1992
11. Нұрғалиева Г. Қ. Электрондық оқулықтар – мұғалім мен оқушы арасындағы әрекеттестікті гуманизациялау құралы// «Информатика негіздері» республикалық журналы, №2, 2002.- 2-3 б.
12. Тажиғұлова А. И. Конструирование электронных учебников//Научно-практический журнал «Информационные технологии в Казахстане

УДК 002.6(075)

ФОРМИРОВАНИЕ ПОНЯТИЯ ЭЛЕКТРОННОГО СЕРВИСА В СИСТЕМЕ ОБЩЕГО СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Арыстанова А. Б.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: Информационные культуры следует рассматривать на уровне, достигнутом на пути эффективной организации деятельности по созданию, хранению, обработке, транспортировке, изображению и использованию информации, способной прогнозировать влияние принимаемых решений, удовлетворять информационное взаимодействие людей в организации информационных процессов.

Ключевые слова: электронный сервис, опубликование и распространение информации, электронные государственные закупки

БОЛАШАҚ МАМАН ЖӘНЕ ОНЫҢ КӘСІБИ DAҒДЫЛАРЫН ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ахметов Т.Р., Амангелдиева Б.Н.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

***Аңдатпа:** Бұл мақалада болашақ маманның кәсіби дағдыларын жетілдірудің мәселесі қарастырылған. Кәсіби құзыреттілік, оның түрлері мен сипаты және ЖОО оқу үрдісінде студенттердің кәсіби іс-әрекетін дамытудың жолдары көрсетілген.*

***Кілт сөздер:** болашақ маман, кәсіпқойлық, кәсіби құзыреттілік, шығармашылық қабілет, кәсіби іс-әрекет.*

Еліміздің жоғары кәсіби білім берудің көп деңгейлі құрылымы және жоғары мектептің халықаралық білім беру жүйесіне жоспарлы интеграциялануы, жоғары оқу орнын қазіргі заманның талаптарына сай басқару мәселелері жаңа тәсілдерді талап етеді. Болашақ мамандардың кәсіби шығармашылық мүмкіндіктерінің дамуына, олардың білім беруде кредиттік технологияны енгізу шарттарында кәсіби хабардарлығының бейімделуі жоғары оқу орындарында оқу үдерістерін ұйымдастыруда сапалы өзгерістердің қажеттілігін көрсетеді.

Біздің ғасыр - білім, ғылым және сапа ғасыры. Осы үшеуі элиталық білімнің негізі болып табылады. Біз жоғары оқу орындарын тек білім беруші мекеме деп қарайтын біржақты түсініктен арылып, оның ғылымның бастауы және кіндігі деп түсінгеніміз жөн, өйткені элиталық білімді ғылым жетістігінсіз беру мүмкін емес, ал оның деңгейін анықтайтын өлшем – сапа.

Бүгінгі таңда жоғары білімнің мақсатына жаңаша түсінікпен қарасақ, оны дамытудың басты стратегиялық бағдары өмірге жауапкершілікпен қарайтын, дүниетанымдық мәдениеті жетілген, шығармашылық ойлауға дағдыланған, іскерлік қабілеттілігі биік, гуманистік ойлауы басым, заманауи білім беру технологияларымен қаруланған, адамгершілік қасиеттері мол білікті мамандардың жаңа ұрпағын қалыптастыру болып табылады.

Кәсіпқой - өзінің біліміне, шаруаға икемділігіне қарай әр түрлі кәсіппен шұғылданатын, жеке меншік, бірлестік немесе қауымдастық түріндегі жұмыс орнын ұйымдастыратын жеке тұлға. Басқаша айтқанда, кәсіпқой дегеніміз - кәсіби іс-әрекеттің жоғары деңгейіне жеткен, еңбек ету барысында өзін өзгертіп, дамытып отыратын, кәсіпке өзінің дара шығармашылық үлесін қосып отыратын, өзінің дара орнын тапқан, қоғамды өз еңбегінің нәтижесінде қызықтыра білетін, өз кәсібінің қоғамдағы беделін көтере білетін маман.

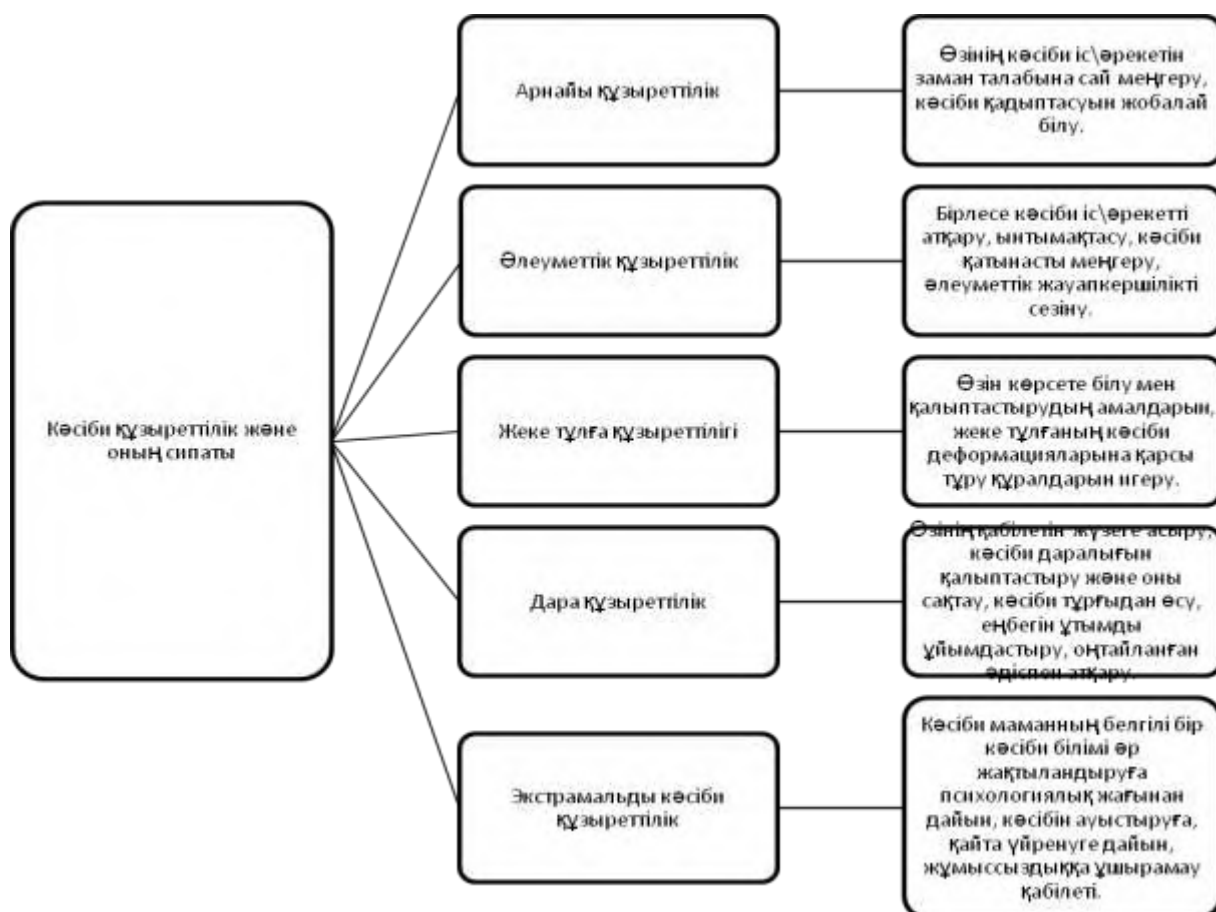
Кәсіпқойлық дегеніміз:

- Кәсіби қызметін кәсіп ретінде таңдап алып, нақты кәсіпке айналдыру;
- Кәсіби іс-әрекет талаптарын игеру, жоғары экономикалық тиімділікке қол жеткізу;
- Жоғары нәтижеге жету, оның тұрақтылығын сақтау;
- Бір кәсіп аясында бірнеше іс-әрекетті меңгеру;
- Кәсіби ойлану, кәсіби түйсік, кәсіптік мәселелерді шешудегі дербестік;
- Кәсіби қатынас және этикалық нормаларды меңгеру;

- Кәсіби шаруашылық нәтижелерін басқа адамдардың игілігіне арнай білу, оларды рухани байыту;
- Адамдармен басқа кәсіби шаруашылықпен қарым-қатынас жасау, олармен оңай тіл табысуға, бірлесіп жұмыс атқаруға икемді болу;
- Бәсекеге қабілетті болу, өнімдерінің сапасына басқалардың қызығушылығын туғыза білу;
- Басқа іске көшу, әмбебаптық қабілеттілікті игеру;
- Кәсіп арқылы шығармашылығын байыту;
- Кәсіби жоба жасау, оны тәжірибеден өткізу, кәсіби өрлеудің стратегиясын жасау, өзінің кәсіби өмірінің мақсаттарын жүзеге асыру;
- Қызметінің мотивациялық және қимылдық жақтарының үйлесімін табу;
- Кәсіби жағынан машықтану, үнемі ізденіс үстінде болу, жақсыдан үйрену;
- Өзінің дара кәсіби дамуының нәтижелерін қоғамның, басқа да адамдар мен кәсіпқойлардың игілігіне арнау [1].

Жалпы кәсіпқой - өз ісінің маманы.

Кәсіпқойдың кәсіби құзыреттілігі қалыптасқан жағдайда, бәсекеге қабілетті өнім өндіре алады, өз шаруашылығын дамытады. Кәсіби құзыреттіліктің көптеген түрлерін атауға болады (№1 кестеде көрсетілген).

Кесте 1. Кәсіби құзыреттіліктің түрлері және оның сипаты.

Ал мамандардың кәсіби құзыреттілігі дегеніміз - ол әртүрлі кәсіби бірлестіктерде бейімделуі, өнімді қызмет етуге керекті мәдениеті, еңбек етуі, салааралық білім іскерліктері мен қабілеттіктері.

Мамандардың құзыреттілігін оның еңбегінің нәтижесіне, шығармашылық деңгейіне қарап бағалауға болады. Кез келген кәсіпқой маман өз әрекетімен кәсіби іс-әрекетінің түпкі нәтижесіне сай талаптарға жауап беретін жұмыстарды атқара алса ғана, кәсіби құзыретті болып саналады.

Адамдар кәсіпқой болып тумайды. Сондықтан жастарды мектеп қабырғасынан бастап кәсіпқойлыққа дайындау қажет.

Кредиттік оқыту технологиясының негізгі мақсаты студенттерді мамандығы бойынша кәсіпқойлыққа дайындаумен ғана шектелмей, олардың кәсіби құзыреттілігінің қалыптасуына мүмкіндік жасау болып табылады.

Педагог-ғалымдар мен оқытушылардың ұстаздық қызметінің басты міндеті - студент жастардың бойындағы шығармашылық қабілетін тани білу, олардың қабілетін дамыту жолдарын қарастыру, ынталандыру, мүмкіндік жасау, шығармашылыққа тәрбиелеу болмақ.

Студенттерде шығармашылық қабілеттілікті қалыптастыру үшін мамандығына қатысты базалық пәннен сабақ беретін оқытушы-ұстаз, ең алдымен, оларды шығармашылыққа икемдеу керек. Ол үшін:

- Студенттердің пәнге қызығушылығын тудыру;
- Ізденімпаздылыққа баулу;
- Пәннің ғылыми-практикалық маңызынан хабардар ету;
- Сол пәннің оның болашақ кәсіби мамандықты игеруіне нақты әсері болғандығына сендіру;
- Пәнге қатысты ғылым саласының бүгінгі жетістіктері мен болашағы туралы және де басқа ғылым салаларымен өзара байланысы туралы ақпараттармен қамтамасыз ету;
- Теориялық білімсіз ғылыми жетістікке жетпейтінін нақты мысалдар арқылы жеткізу;
- Ұлы ғалымдардың еңбек жолдарымен, ашқан жаңалық шығармаларымен таныстыру;
- «сен де жаңалықтар ашасың, қоғам сеннен жаңалықтар күтіп отыр, оған сенің мүмкіндігің бар» деген сенім жүктеу;
- Мамандыққа қатысты жаңа технологиялар мен құралдарды игеруге көмектесу;
- Кәсіби шығармашылықтың маңызын түсіндіру, шығармашылық көзқарас және үміт қалыптастыру;
- Ең бастысы, студенттерді шығармашылыққа жетектейтін педагогикалық негіздегі оқу әдістемелік нұсқаулар мен пәндік әдіснаманы қамтамасыз ету.

Қазіргі жас мамандарға қойылатын талап та өте жоғары. Себебі, ғылымның шарықтай дамуына байланысты өндірістік техника мен технология күн сайын өзгеріске ұшырауда. Техника мен технологияның жетістігі, бір жағынан алып қарағанда, педагогикалық әдіснаманы жүзеге асыруды жеңілдетеді [2].

Болашақ мамандардың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру - ақпараттық қоғамның қазіргі дамуында жоғары оқу орындарына қойылатын негізгі талаптардың бірі болып табылады. Ақпараттық қоғам еңбек мазмұнының өзгеруін сәйкес жылдам бейімделетін, жаңа білімдерді және дағдыларды қысқа мерзімде игеру қабілетіне ие болатын мамандарды қажет етеді.

Кәсіби даярлықтың қалыптасуы мен дамуы - маманның стратегиялық, тактикалық және оперативтік іскерліктер кешенін меңгерудің, маман ретінде өзіне, кәсіби іс-әрекет нысаны мен пәніне маңызды кәсіби бағыт берудің күрделі үдерісі.

И.Б.Гриншпунның пікірінше, студенттердің кәсіби іс-әрекетті меңгеру үдерісінде оқыту үрдісінің мынандай амалдарын қолдануға болады:

- Студенттің арнайы ұйымдастырылған белсенділігінің барысында шынайы, кәсіби құрылымы жағынан жақын іс-әрекеттің қажетті амал тәсілдерін меңгеру;

- Ис-әрекет амал-тәсілдерін, қажет болған жағдайда түсіндіре отырып, сол қажет иелеріне (кәсіпкерлердің) көрнекті түрде көрсетуі;

- Студенттің жадында сақталуын және одан соң оны өзі дербес туындатып, жүзеге асыра алуын ескере отырып, кәсіби іс-әрекетінің ұғымдық моделін мазмұндау;

- Шындық өмірдің жекелеген салаларын сипаттаудың ғылымда қолданылған амалдары туралы жеңілдетілген түсініктерді хабарлау және оны студент кәсіби іс-әрекетте өзіндік тәсілдерін жасау үшін пайдаланады деп болжау [3].

Қазіргі заманның жаңа даму сатысында жоғары білім беру жүйесі әлемдік білім беру кеңістігінде бәсекеге қабілетті деңгейдегі сапаға сәйкес келуі тиіс. Осыған орай кәсіби білімнің мақсаты, мазмұны және оны оқыту тәсілдері қайта қаралып, оқу жүйесін реттеу, жетілдіру, ұйымдастыру мәселелері зерттеліп, өз шешімін табуды қажет етеді.

Қоғамның болашағы жастардың тұлғасын тәрбиелеу мен оқытуда жоғары мектептің алатын орны ерекше. Оның қызметі үнемі жетілдірілуде. Жаңа заман талаптарына сәйкес жоғары оқу орындарында білім алушылардың көптеген рухани-әлеуметтік мәселелерін шешуді қамтамасыз етуі қажет. Осыған орай жоғары оқу орнының алдына қойып отырған мақсаттарының бірі - өркениетті қоғамға қажетті бәсекеге қабілетті жоғары білімді мамандарды даярлау.

Кәсіби табысты, сәтті тұлға ерекшеліктерін акмеология тәрізді жаңа ғылым саласы зерттейді. Кәсіби іс-әрекетте табысты болу дағдылары мен іскерліктерін жоғары оқу орын студенттеріне университет қабырғасында тәрбиелеп қалыптастыру қажет.

Ғылым мен техниканың дамуы болашақ мұғалімдерде ақпараттық-компьютерлік кәсіби білім мен іскерліктердің дамуына, құзырлылықтың қалыптасуына баса назар аударады. Болашақ мұғалімдердің бойында ұйымдастырушылық қызметі, өз бетінше шешім қабылдауға дағдыландыру, берілген жауапкершіліктің орындау, ұжымда адамгершілік, психологиялық ахуалдықстап тұру қабілеттерін қалыптастыру ең маңызды міндеттердің бірі болып табылады [4].

Бүгінгі таңда болашақ маманның профессиограммасын жасау қазіргі кезде психология, педагогика, әлеуметтану ғылымдарының өзекті міндеттерінің бірі болып саналады. Бұл міндетті шешуге байланысты ғылыми зерттеулер жүргізіп жүрген ғалым-психологтар, педагогтар - Н.В.Кузмина, В.А.Сластенин, Т.М.Баймолдаев, Г.Т.Хайруллин, Г.С.Саудабаева, С.Г.Тәжібаева, Н.Намазбаева, М.Н.Сарыбеков және т.б.

Мамандар профессиограммасын жасауда әлеуметтанушылардың «маман моделі» қасиеттерін қамтитын мынадай төрт түрлі блок болады:

- 1) Кәсіптік;
- 2) Әлеуметтік;
- 3) Саяси-идеялық;
- 4) Әлеуметтік-психологиялық.

Қазіргі таңда Қазақстанда білім беру жүйесін дамыту стратегиясының негізгі қағидаларына байланысты іске асырылуда. Оның мақсаты дүниежүзілік тарихтың, түркі халықтарының, көшпелі өркениеттің, Орталық Азия елдерінің тарихы тұлғасында ғылымның, мәдениет пен ағарту жүйесінің дүниетанымдық синтезі негізінде жас ұрпаққа жоғары сапалы білім мен тәрбие бере алатын жоғары білімнің жаңа шын мәніндегі тұңғыш ұлттық моделін қалыптастыру болып табылады [5].

Қазақстан Республикасында жоғары білімнің мынадай басты мақсаттары мен міндеттері бар:

- Ол адам құндылықтарын, демократия, бейбітшілікті нығайту мақсатында барлық адамдардың бүкіл өмір бойы дара дамуы мен әлеуметтік әрекетіне қажетті мүмкіндіктерді қамтамасыз етуі тиіс;

- Ғылым мен технологияны дамыту жолымен қоғамның мәдени, әлеуметтік экономикалық дамуына сүбелі үлес қосу;

- Өзі үшін жауап бере алатын жоғары білікті мамандарды, азаматтарды даярлауды бір мезгілде жүзеге асыру;
- Тұтас алғанда қоғамның, оның ішінде білім жүйесінің дамуы мен жақсаруына үлес қосу [6].

Д.Голланд тұлғаның белгілі бір мамандыққа сәйкес келуін анықтау әдістемесінің авторы болды, оның пікірінше, вербалды белсенділіктердің жоғары деңгейі кәсіпкер типіндегі тұлғаның маңызды қасиеті болып табылады. Сондықтан да коммуникативтік қабілеттерді диагностикалаудың қадрлық менеджментте маңызы зор [7].

Жоғары эмоционалдық тітіркену, күйзеліс жағдайларын азайтуды көздейді, психологиялық кеңес беру мен психокоррекцияны керек етеді. Психологиялық қызмет жоғары оқу орындары, отбасы, басқа әлеуметтік институттармен бірлесіп болашақ маманның моральдық құндылықтарын қалыптастыру мақсатында олардың күштерін реттеуге мүмкіндік береді. Қазіргі күні әрбір қадамды психологтың нұсқауларымен салыстыруда талап етеді. Осы ереженің сақталуы болашақ маманды дайындаудың деңгейін көтереді.

Қазіргі жағдайда студенттік кезінен бастап жоғары дәрежелі маманды дайындау кәсіби білім берудің бүкіл жүйесінің белсенді қосылуын талап етеді: 1-орында оқу пәндерінің мазмұнына, оқытудың тәсілдері мен әдістеріне. Оқу бағдарламалары бір ғылымның ғылыми білімдерінің бейнесі ретінде абстрактылы сипатта болып және шындық өмірден, яғни болашақ кәсіби іс-әрекеттен алшақ болатын пәнді оқыту деп түсіндіріледі. Осындай білім беру мазмұнына көзқарас энциклопедизм идеясы мен тұлғаның жан-жақты даму тұжырымдамасынан туындайды, бірақ әлеуметтік тәжірибені меңгеру негізінде жатқан психологиялық механизмдерді есепке алмайды.

Әдебиеттер:

1. Құрманұлы О. Кәсіпқой маманның кәсіби құзыреттілігінің қалыптасту мәселелері // Қазақстанның ғылыми әлемі / бас ред.п.ғ.к., ӘбуовӘ.Е. 2010 №4.
2. Кенжебеков Б.Т. Университет студенттерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың теориясы мен практикасы. – Астана, ЕҰУ, 2001. – 270б.
3. Гриншпун И.Б., Вачков И.В., Пряхников Н.С. Введение в профессию психолог (соавт.,редактор). – Москва.: МАПСи, 2001.
4. Тілеуова С.С. Кәсіптік білім беруді ақпараттандыру - заман талабы // Қазақстанның ғылыми әлемі / бас ред. п.ғ.к., Әбуов Ә.Е. 2010 № 4.
5. Ниязов Г.Ж. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану - білім мамандығы студенттерінің кәсіби құзырлығын қалыптастырудың маңызды элементі. Пед. ғыл. канд. дисс... – Алматы 2008.
6. Бидайбеков Е.И. Информатизация образования в Казахстане. –Алматы: Кітап. 1998.
7. Голланд Д. Прогноз достижений студента в колледже // Психологическое образование. – Одесса. - 2016.

ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МАСТЕРСТВА БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА И ЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ

Ахметов Т.Р., Амангелдиева Б.Н.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: В данной статье рассматриваются проблемы усовершенствования профессиональных навыков будущих специалистов, профессиональная компетентность и ее виды, а также показаны пути развития профессиональной деятельности студентов в учебном процессе в вузе.

Ключевые слова: будущий специалист, профессионализм, профессиональная компетентность, творческая способность, профессиональная деятельность.

ОӘК 456

БУЛЛИНГ ФЕНОМЕНЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫ АРАСЫНДАҒЫ ПАЙДА БОЛУ СЕБЕПТЕРІ

Балашева Г.С.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Андатпа: Мақалада шетелдік және отандық зерттеушілердің көзқарастары мен идеяларын талдау негізінде қорқыту (зорлық) құбылысы және орта мектептегі оқушыларға оның себептері қарастырылады.

Кілт сөздер: буллинг, булли, буллинг куәгері, мектептегі буллинг, қорлау көріністері, зорлық-зомбылық.

Қазіргі білім беру мекемелеріндегі психологиялық қызметтің өзекті мәселелерінің бірі - ол буллинг немесе мектептегі қорлау болып табылады. Аталған мәселе барлық әлемдегі білім беру мекемелерінің ортақ проблемасы. Статистика бойынша мектепте әр түрлі буллинг формаларына 2 пайыздан 15 пайызға дейін қыз балалар, ал ер балалар арасында 6-27 пайыз қорлау процестеріне кірістірілген. Қоғамның қазіргі даму тарихында психологтар мектепте қысым көрсету, зомбылық жасау жағдайларының көбейіп кеткендігіне қатты қынжылады. Балалардың арасындағы бұзақылық, төбелестер, әлімжеттік жасау, күш көрсету оқиғалары сияқты агрессиялық әрекеттер қоғамды ерекше алаңдатады.

Қазақстан Республикасының Адам құқықтары жөніндегі ұлттық орталығының жетекшісі В. Калюжный 2015 жылдың шілде айында жария еткен деректерді негізге алатын болсақ, білім беру саласындағы буллинг статистикасы келесідей: балалардың 66,3%-ы мектептегі зомбылықпен бетпе-бет келген, куәсі немесе себепкері немесе құрбаны болған, оның үстіне сұрауға қатысқан балалардың 23%-ы қол жұмсау зомбылықтарының құрбаны болса, 20% - құрбылары тарапынан бопсалауға ұрынған, 27% - мұғалімдер тарапынан күш көрсету түрінде жаза алған [1, 169-175 б.].

Қазіргі психологияда күні бүгінге дейін қорлау, қудалау әлеуметтік өзара әрекеттесудің ерекше жағдаяты ретінде қарастырылған емес. Оның жекелеген элементтері «агрессия көріністері», «виктимизация», «топтағы төмен әлеуметтік мәртебе» ретінде суреттелетін. Мектептегі зорлық-зомбылық мәселесі отандық ғылымда қақпағы жабулы күйінде қалған, қозғалмаған тақырыптардың бірі болып келді [2, 25-32 б.]. Зерттеуші психологтардың қазіргі таңда буллинг мәселесіне аса ден қоюы өміршендік, өмірге бейімділік феноменін туғызуда (И.А. Александрова, Т.О. Арчакова, И.А. Баева, С.А. Богомаз, Е.В. Бородкина, И.В. Дробинина, И.А. Кузьмин, О.А. Кузнецова, Д.А. Леонтьев, С.Р. Мадди, Т.В. Наливайко, Е.И. Рассказова, И.А. Регуш, Р.И. Стецишин және басқалары). Алайда қазіргі кезеңде бұл құбылыс туралы пікірлердің бір арнаға тоғыспайтынын айта кету керек. Әртүрлі авторлар бұл ұғымды тұлғалық бейімделушілік әлеуетімен (А.Г. Маклаков), тұлға әлеуетімен (Д.А. Леонтьев) және басқа да ұғымдармен байланыстырады [3, 28-33 б.].

Қазіргі таңда «буллинг» туралы түсініктің аясы айтарлықтай кеңейді - бейнетаспаға түсірілген төбелестен бастап [4] жаппай озбырлыққа дейін [5]. «Буллинг» ұғымының этимологиясына тоқтала кетейік. «Буллинг» (bullying) термині ағылшын тіліндегі bully сөзінен аударғанда «бұзақы, төбелесқұмар, ұрыншақ, зорлықшыл» дегенді білдіреді [6]. Скандинавиялық және ағылшын тілді елдерде бұл құбылыстың анықтамасы ретінде келесі терминдер қолданылады: шетке қағу, кемсіту, моббинг (баланы қорлаудың, қудалаудың топтық түрлері), буллинг [7]. Интернетте Bully OnLine (www.bullyonline.org) атаулы ресурсты құрған Т. Фалд буллингті «бір жұмыскердің екінші жұмыскерге немесе жұмыскерлер тобына қатысты жүйелі жағымсыз сипаттағы әрекеті, оған еш себепсіз, болмашы нәрселер үшін тиісу, жұмысына ешқандай негізсіз теріс баға беру немесе бағалаудан бас тарту, жұмыскерді немесе жұмыскерлер тобын өзгелерден оқшаулау, шетке қағу, олар туралы қаңқу сөздер мен жалған ақпарат тарату» деп қарастырады [8]. Д. Лейн мен Э. Миллер буллингті бір бала немесе балалар тобы тарапынан басқа балаға (басқа балаларға) қатысты қасақана түрде қатыгездік танытуы, физикалық және (немесе) психикалық тұрғыдан қорлауы деп біледі [9, 240-276 б.].

Психотерапевт И.С. Бердышев келесідей анықтаманы қолдайды: «буллинг - бір немесе бірнеше адамның тарапынан саналы түрде, ұзақ уақыт бойы жүзеге асырылатын зорлық, қорлық, ол өзін қорғаудан туындамайды» [10, 5 -б.].

Белгілі социолог И.С. Конның айтуынша, буллинг - бұл «өзгелердің үрейін туғызуға және оларды өзіне бағындыруға бағытталған физикалық немесе психологиялық сипаттағы қорқытып үркіту, террор» [11, 15-18 б.].

Осы айтылғандарды зерделей отырып, мектептегі қорлауды (буллинг) агрессордың өз құрбанына қатысты түрлі сипаттағы әрекеттері деп бағалаймыз. Сонымен бірге И.Г. Малкина-Пых деген ғалымның мына пікірін дұрыс деп есептейміз: «агрессордың құрбанына қарсы барлық әрекеттері оны эмоциялық, физикалық, экономикалық немесе сексуалдық тұрғыдан төмендетуге бағытталады» [12, 17 -б.].

Буллинг мәселесінің аспектілерінің бірі ретінде О.А. Мальцева балаларға қатыгездік көрсету, олардың мүдделерін аяққа таптау, соның салдарынан қарым-қатынастарда күш қолдануды келтіреді. Білім беру жүйесінің тұлғаның дамуына мүмкіндік бермейтін қатаңдығымен қатар, мектептерде балаларымыз құрбылары, жоғарғы сынып оқушылары, сондай-ақ педагогтар тарапынан түрлі кемсітуге, мазақтауларға, қорлауға ұшырап жатады. Өз зерттеулерінде ол оқушыларға қолданылатын психикалық қысымның келесі белгілерін айырып көрсетеді:

- оқушылардың атына жасалған үркітушілік сипаттағы қатерлі сөздер;
- оқушыларды әдейі бөлектеу, шетке қағу;
- оқушыға жасына сай келмейтін шамадан тыс қатаң талаптар қою;
- ар-намысына тию, қорлау;
- баланы жүйелі түрде еш негізсіз айыптау, сынау арқылы оның жанын күйзелту;

- оқушыға үнемі теріс мінездеме беру, оқушыны ұнатпайтындығын, жаратпайтындығын ашық көрсету [13, 51-54 б.].

Осылайша мектеп ортасына қатысты айтар болсақ, буллинг тек балалар арасында ғана емес, сонымен қатар «мұғалім/ересек-бала» қатынастар жүйесінен де байқалады. Е.В. Гребенкин өз зерттеулерінде мектепті мектеп қауымдастығының барлық мүшелеріне бірдей қатаң нормативтік талаптар қоятын және тыныс-тіршілігі бір ізбен жүріп жатқан мекеме ретінде қарастырады. Мысал ретінде ғалым баланың намысын қорлап жатқан мұғалімді келтіреді, оның мінез-құлқын, әрекетін өзінің жігерсіздігін, қабілетсіздігін жасыру амалы ретінде, өзінің тұлғасының жоғары тұрғандығын басқаша көрсете алмайтындығымен түсіндіреді [14].

«Буллинг» (мектептегі қорлау) дефинициясын бұдан тереңірек талдауға, біздің пікірімізше, буллинктің негізгі түрлерін қарастыру жатады.

Д. Лэйн зорлық-зомбылықтың физикалық және психикалық түрлерін бөліп көрсетеді [9]. И.С. Бердышев сөз, әрекет және агрессияға негізделген буллинг түрлерінің бар екендігін айтады [10]. С.Т. Мерцалова зорлық-зомбылықты физикалық, эмоциялық, вербалды және сексуалды деп бөледі [15, 25-32 б.].

Американдық зерттеушілер буллинктің сегіз негізгі типін ажыратады:

1. Сөзбен қақтығысу (флейминг) - екі немесе одан көп адам арасында әдетте көпшілік орындарда, әлеуметтік желілерде туындайтын қысқаша эмоциялық керіс. Кейде ұзаққа созылатын жанжалға (holuwar - қасиетті соғыс) айналуы мүмкін.

2. Орынсыз шабуылдау - адамды үнемі орынсыз соқтығу арқылы қинау (harassment), коммуникацияның дербес каналдарын артық жүктеу арқылы құрбанға бағытталған қайталанатын қорлау сипатындағы хабарламалар (мысалы, ұялы телефонға жіберілген sms хабарламалар, үздіксіз қоңырау шалу) [16].

3. Жала жабу (denigration) - адамның жанын жаралайтын жалған ақпарат тарату. Сексуалдық сипаттағы мәтінді хабарламалар, фото, әндер. Құрбандарға жекелеген жасөспірімдер ғана емес сынып түгел айналуы мүмкін (мысалы, «мектепте кімнің орны қандай» деген сияқты тізім таратылуы мүмкін), сыныптастар туралы түрлі әзілдер жазылған арнайы «сын кітаптары» (slam books) құрылады.

4. Біреудің атын жамылу - белгілі бір адамның атын иемденіп алу (impersonation), қудалаушы құрбанның атын, оның әлеуметтік желілерге, блогқа, поштаға, лездік хабарламалар жүйесіне кіретін атын, қол жеткізу құпиясөзін пайдаланып, оның атынан хабарлама жазып немесе ұқсас никнейммен аккаунт құрып, құрбанның атынан жағымсыз нәрселер жазады [17].

5. Алдампаздық, құпия ақпаратты алдау арқылы біліп алып, тарату (outing & trickery) - дербес, жеке сипаттағы ақпаратты қолға түсіріп, оны интернетте жариялау немесе оны білмеуге тиісті адамдарға тарату.

6. Бөлектену, бойынаулақ салу (остракизм, оқшаулану). Кез-келген адам қандай болмасын бір топтың мүшесі болғысы келеді. Топтан шығып қалу кейбір адам үшін әлеуметтік өліммен тең. Адам неғұрлым өзара әрекеттесу шеңберінен шығып қалатын болса, өзін қажетсіз сезініп, жайсызданып, ұнжырғасы түседі. Виртуалды ортада бұл баланың эмоциялық көңілінің толықтай бұзылуына алып келеді [18, 177-191 б.].

Онлайн-бөлектену құпиясөз бен қорғалатын, ұнамсыз адамдар немесе пошталардың тізімі құрылатын кез-келген ортада жүзеге асырылуы мүмкін. Кибер-остракизм лездік хабарламалар немесе электронды хаттарға жауап бермеуден де байқалады.

7. Киберқудалау – шабуыл жасау, ұрып-соғу, зорлау, т.б. мақсаттарда құрбанды жасырын түрде аңду.

8. Хеппислеппинг (HappySlapping - шаттыққа толы шапалақ, ұнамды ұр тоқпақ) – бұл атау ағылшын метросында жасөспірімдердің жүргіншілерді іұрып, басқаларының сол көріністі ұялы телефон камерасына түсіріп алуынан туындаған болатын. Қазіргі таңда бұл

атау нақты өмірден алынған зорлық, зомбылық бейнеленген роликтердің жалпылама атауына айналды. Бұл роликтерді құрбанның өзінің рұқсатынсыз мыңдаған адамдар қарап шығады [19, 11-22 б.].

Зорлық-зомбылықтың келесі түрлері көрсетілген тәсілдеме дәстүрлі болып табылады:

1) эмоциялық зомбылық - құрбанды эмоциялық қыспаққа алу, оның намысына тиіп, кемсіту, төмендету. Бұл жағдайда басты қару адамның дауысы болып табылады. Эмоциялық зомбылықтың көптеген көріністерінің ішінде кеңінен таралғандары:

- ажуалау, мазақ ат қою, мысқылдау, бітпейтін ескертулер, шындыққа жанаспайтын бағалау, басқа балалардың көзінше келемеждеу, мұқату, т.б. Бұл буллинг түрі көбінесе дене тұрқында ақаулары бар, акценті, дауысының ерекшеліктері бар немесе академиялық оқу үлгерімі төмен балаларға бағытталады [20];

- сыртқа итеру, оқшаулау, ортадан қуу, құрбанмен тілдесуден қашқақтау, бас тарту. Бұл әдісті пайдаланудың бастамашысы әдетте бұзақы болып табылады. Құрбан қасақана бөлектеніп немесе оны сынып оқушыларының бір бөлігі немесе барлығы бөлектейді. Бұған қоса түрлі мазмұндағы хаттарды тарату, бір-бірінің құлағына құрбанға естіртіп кемсітетін сөздер сыбырлау, тақтаға, қоғамдық орындарда мазақ сөздер жазып қою (баламен ойнамай қою, онымен бір партаға отырудан бас тарту, туған күндеріне шақырмау, т.б.) [21];

2) физикалық зомбылық - құрбанға күш көрсету, соның нәтижесінде тіпті дене жарақатын салу. Физикалық қысымға ұрып-соғу, соққы беру, шапалақпен ұру, желкесінен түйіп жіберу, мүлкін бүлдіру, соның нәтижесінде киімін, оқулықтарын немесе құрбанның басқа да жеке заттарын бүлдіру, ұрлап алу немесе тығып тастау. Тек кейбір шеттен шыққан жағдайларда қару, мысалы, пышақ, қолданылуы мүмкін. И.Г. Малкина-Пых айтып кеткендей, мұндай оқиғалар қыздардан гөрі ұлдар арасында жиі кездеседі [22]. Әдетте физикалық және эмоциялық зомбылық екеуі қатар жүреді. Келемеждеу мен мұқату ұзақ уақытқа созылып, құрбанның жанын қатты жаралауы мүмкін;

3) ересек немесе басқа баланың өзінің сексуалдық қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін немесе пайда табу үшін сексуалдық зомбылық жасауы немесе баланы (ұл немесе қыз баланы) арам оймен жаман әрекетке итермелеуі, жолдан тайдыруы. Сексуалдық сипаттағы азғыруға сондай-ақ баланы проституцияға, порно бизнеске итермелеу, баланың алдында жыныс мүшелерін және бөксесін жалаңаштау, оларды сығалап қарау [23, 58-66 б.].

4) экономикалық қыспаққа алу - басқа адамды бақылау үшін ақшаны пайдалану. Экономикалық буллингті пайдалану құрбаннан ақша талап ету, таңғы астарын, талондарын, т.б. тартып алудан тұрады. Құрбанды өзгенің мүлкін ұрлауға мәжбүрлеуі де мүмкін [24].

Жасөспірімдер ортасындағы буллинг әлеуметтік тұрғыдан болдырмауды қажет ететінкелеңсіз құбылысқа саналады. Әлеуметтанушылар да, психологтар да жоғары сынып оқушылары арасындағы буллинг туралы алдын алу және жою қажеттігі туралы ортақ пікірде. Соңғы кездері психолог ғалымдар әлеуметтік ортаның дамуына сәйкес буллингті мәселелерге көп көңіл бөлуде. Соның ішінде аса маңызды мәселелер ретінде буллинг ұғымына сипаттама беру, буллинг түрлерін анықтау, буллингтің пайда болуына және дамуына ықпал ететін факторларды анықтап, оларға түсініктеме беру, буллингті жағдайлардан шығу тәсілдерін анықтау және іс – жүзінде пайдалану тұрғылары қарастырылуда. Оның себебі, буллингті мәселелерді психологиялық тұрғыдан жан-жақты зерттеу, психологиялық-рефлексиялық тәсілдер мен әдістемелер қарастыру және пайдалану жасөспірімдер арасында психологиялық қарым – қатынас мазмұнын тиімді меңгеруге ықпал етеді. Сонымен қатар, мұндай жағдайларда жасөспірімдердің өздерінің еріктерін басқара алуға қажетті психологиялық білімдерді игеру және оны практикада қолдану – психологиядағы өзекті мәселелердің бірі.

Аталған зерттеулерде жасөспірімдер арасындағы буллингті болдырмау тұлғааралық қарым – қатынастары тұрғысынан біртұтас мәселе ретінде арнайы зерттелмеген.

Әдебиеттер:

1. Байздрахманова А.К. Современные подходы к проблеме изучения буллинга в казахстанской школе // Учёные записки Санкт-Петербургского государственного института психологии и социальной работы. - 2015. - Том 24. - № 2. - Б. 169-175
2. Мерцалова С.Т. Насилие в школе: что противопоставить жестокости и агрессии? // Директор школы. - 2000. - № 3. – Б. 25-32.
3. Касаткин В.Н., Симонятова Т.П., Манелис Н.Г., Медведовская Т.А., Митькин А.С., Страхов М.Ю., Тувельский А.Н., Тарасова Т.А. Предупреждение насилия в школе // Воспитание школьников. - 2007. - №2. – Б. 28-33.
4. Мухаркина А. В качканарских школах эпидемия буллинга: жертв травли снимают на видео / Качканарский четверг. - 2008. // [http:// www. kchetverg .ru/?p=589](http://www.kchetverg.ru/?p=589).
5. Roland E. Bullying: the Scandinavian research tradition. In D. Tattum (Ed.), Bullying in School. 1989. - 89 б.
6. English-Russian dictionary of common lexis. / Англо-Русский словарь общей лексики. - М., 2005. - 48 б.
7. Руланн Э.Г. Как остановить травлю в школе. Психология моббинга. - М.: Генезис, 2012. - 264 б.
8. Фалд Т. Буллинг. Офисные хулиганы / Т. Фалд, В. Кичкаев // <http://psyfactor.org/lib/bulling.htm>.
9. Лэйн Д. Школьная травля (буллинг). / Детская и подростковая психотерапия / Под ред. Д.Лэйна, Э.Миллера. - СПб.: Питер, 2001. - 330 б.
10. Бердышев И.С. Лекарство против ненависти. // Первое сентября. - 2005. - № 18. – Б. 5.
11. Кон И.С. Что такое буллинг и как с ним бороться // Семья и школа. - 2006. - №11. – Б. 15-18.
12. Психологическая помощь в кризисных ситуациях: справочник практического психолога / И. Г. Малкина-Пых. - М.: Эксмо. - 2005. - 960 б.
13. Мальцева О.А. Профилактика жестокости и агрессивности в подростковой среде и способы ее преодоления. // Тюменский государственный университет - 2009. - № 7. – Б. 51-54.
14. Гребенкин Е.В. Профилактика агрессии и насилия в школе. - Р-н/Д: Феникс, 2006. - 157 б.
15. Мерцалова Т. Насилие в школе: что противопоставить жестокости и агрессии? // Директор школы. - 2008. - №3. – Б. 25-32.
16. Дусманбетов Г.А., Шерьязданова Х.Т. Психология деструктивных факторов процесса социализации старших подростков. - Алматы: Казахский государственный женский педагогический институт, 2003. - 110 б.
17. Найденова Л. Кибербуллинг: опасное виртуальное «быкование» // http://ru-cyberpsy.blogspot.ru/2011/03/blog-post_2700.html.
18. Бочавер А.А., Хломов К.Д. Кибербуллинг: травля в пространстве современных технологий. // Психология. - 2014. - Т. 11. - № 3. – Б. 177-191.
19. Солдатова Г.У. Кибербуллинг в школьной среде: трудная онлайн-ситуация и способы совладания // Образовательная политика. - 2011. - № 5(55). – Б. 11-22.

20. Петросянц В.Р. Психологическая характеристика старшеклассников, участников буллинга в образовательной среде, и их жизнестойкость: Автореферат дис. ... канд. психол. наук. - СПб.: РГПУ им. А.И. Герцена, 2011. - 210 б.
21. Козлова Г.Л., Мирейчик Л.Н., Пряхина М.В. Насилие над детьми. Его виды и возможности предупреждения. - Мн., 2003. - 76 б.
22. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы. - М.: Эксмо, 2006. - 1008 б.
23. Кон И.С. Сокращение детей и сексуальное насилие // Педагогика. - 1998. - № 5. - Б. 58-66.
24. Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире / Под ред. Этьенна Г.Круга и др./ Пер.с англ.- М: Весь Мир, 2003. - 376 б

УДК 456

ФЕНОМЕН БУЛЛИНГА И ПРИЧИНЫ ЕГО ВОЗНИКНОВЕНИЯ У СТАРШЕКЛАССНИКОВ

Балашева Г.С.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет г.Уральск

Аннотация: В статье на основе анализа взглядов и представлений зарубежных и отечественных исследователей рассматриваются феномен буллинга(насилия) и причины его возникновения у старшеклассников. Отражены статистические показатели данного социально-психологического феномена.

Ключевые слова: буллинг, школьная среда, жертвенное поведение, страх, безнаказанность.

ОӘК 32(091)

МЕМЛЕКЕТТІК ҚҰРЫЛЫС МӘСЕЛЕСІНІҢ ОТАНДЫҚ САЯСИ АҚЫЛ – ОЙ ТАРИХЫНДА ЗЕРТТЕЛУІ

Гайсина М.Б., Ерназаров Ж.Т.

Батыс Қазақстан инновациялық технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Әрбір халық өз өткен кезеңінің рухани қазынасын игермей, өз ұлтының сана – сезімінің мөлдір қайнарын сусындамай тұрып өзін толыққанды ұлт ретінде сезіне алмас. Тәуелсіздік алғаннан бері, біз ұлттық қазынамызды қайта жинақтай бастадық және ата – бабамыз армандаған мәңгілік елдігімізді құруға қолымыз жетті. Бұл бағытта отандық саяси ақыл – ой қалыптасуын зерттеу ерекше орын алады. Елбасы ХХІ ғасырда қуатына енген жаһандану дәуірінде тәуелсіздікке қол жеткізгеннен гөрі, оны ұстап тұру әлдеқайда қиын екенін тарихи сабақтастықты тарқата отырып, ерекше атап өтті.

Кілт сөздер: Елбасы, мемлекет, идеология, тәуелсіздік, ұлт, тарихи сана, болашақ.

Әрбір халық өз өткен кезеңінің рухани қазынасын игермей, өз ұлтының сана – сезімінің мөлдір қайнарын сусындамай тұрып өзін толыққанды ұлт ретінде сезіне алмас. Тәуелсіздік алғаннан бері, біз ұлттық құндылығымызды қайта жинақтай бастадық және

ата – бабамыз армандаған тәуелсіз елімізді құруға қолымыз жетті. Мемлекеттің пайда болуы мен оның адамзат үшін пайдасы туралы мәселе отандық саяси ойшылдарының зерттеуінде ерекше орын алады.

Отандық саяси ақыл – ой дамуында көшпелі өмір салты өшпес із қалдырды. Бұл жерде мысалға дарынды тарихшы Л.Н.Гумилевтің сөзін келтіре кетелік: «Көшпенділер мәдениеті өзінің үшмыңжылдық тарихында өзіндік рухани дамуды басынан кешірді» [1, 5 б.].

Қазақ халқының тарихын әріден бастайтын болсақ «Күлтегін» жырын, Бумын (Момын) қағанды еске түсіруге болар еді. Тәуелсіздік идеясын алғаш ұсынған сол ұлы бабамыз болатын. Күллі исі түркі жұртының бабасы Туұлы Бумын мәңгілік қара тасқа қашап тұрып «Мингу Ел» – «Мәңгі ел» деп кейінгі мәңгі ұрпағына жазып қалдырды.

Көшпенді өмір салтының рухани жаршылары мен сақтаушылары ақындар мен жыраулар болды. Олардың мұрасы бізге даланың ауызша тарихы арқылы жетті. Өмір шындығын батыл жырлағандықтан, халық жырауларды «әділеттілік жаршылары» деп атады. Олар дала өлкесінде хандар мен сұлтандардың кеңесшілері, билік қасындағы халық өкілдері болды. XX ғасырға дейінгі қазақ даласындағы саяси ақыл – ой әлеуметтік – утопиялық сипаттағы идея болды.

Көшпенді қоғам әлеуметтік – саяси ақыл-ойы бірқатар ерекшеліктерге ие. Ең алдымен бұл қайырымдылық пен ерлікке табыну. Бұл жайында кезінде Ш.Уәлиханов жазды. Оның ойынша дала ордасының тұрғыны қазақ өзінің адамгершілік қасиеттері бойынша түркі тектес басқа отырықшы халықтардан анағұрлым биік тұр [2, 14 б.]. Көшпенділер өз елін «Мәңгі аспанмен» ажырамас бірлікте қарастырған. Мұндай көзқарас Ұлы Жібек Жолымен жүріп өткен Марко Полодан бастап көптеген зерттеушілерде кездеседі.

Көшпелі қоғам әлеуметтік-саяси ойының тағы бір ерекшелігі, оның адамгершілік қағидасына толығы. Бұл, сонау әл-Фараби бабамыздан бастау алған «Адам бол!» идеясы. Абай бұл қағиданы жаңа биіктікке көтерді және бұл үрдіс қазіргі қазақ ақыл – ойында да жалғасын табуда. Қазақ қоғамы ақыл – ойының осы бір қырын шетелдік зерттеушілер де көрсетті. Қазақ ұлтының тарихын зерттеген шетел ғалымдары туралы зерттеу жүргізген отандық тарихшы М.Лаумулин өзінің «Сырттан көзқарас» атты еңбегінде былай деп жазды, – «Қазақ қоғамындағы құқықтық және әлеуметтік қатынастар адамгершілік идеясына негізделген» [3, 71 б.].

Көшпенділер өз Отанын, жерін ерекше қадірледі. Бізге жеткен аңыздардың бірі осы сүйіспеншілікті жырлайды. Ғұндар ханы Мөде халқына соғыс қасіретін әкелмес үшін жауларына қадірлі арғымағы мен сүйікті жарын беруге келісті. Бірақ, одан батпақты жерді сұрағанда Мөде хан қасиетті жер үшін қан төгуге бұйырған [4, 52 б.].

Қазіргі отандық әлеуметтік – саяси ақыл – ой тарихындағы мемлекет мәселесінің дамуын бес кезеңге бөлуге болады.

1. Философ – ғұламалардың қоғамдық – саяси көзқарастары. Олардың ілімдері грек және араб мәдениетінің қағидаларына негізделді. Ең көрнекті өкілдер әл – Фараби мен Ж. Баласағұн.

Әл – Фараби (870-950 ж.ж.) Оның қоғамдық саяси көзқарастары «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары», «Мемлекет қайраткерінің даналығы» және т.б. бүкіл әлемге әйгілі трактаттарында көрініс тапты.

«Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» трактатында әл – Фараби қала – мемлекеттерді салыстыра отырып мәңгілік ел мен ең әділетті қоғамды іздейді. Еңбектен грек ақыл – ойының, әсіресе Аристотельдің әсері айқын сезіледі.

Ал, «Мемлекет қайраткерлерінің даналығы» трактатында әл – Фараби өзін шығыс ойшылы ретінде танытты. Ол енді үлгілі, әділетті қоғам мен мәңгілік елдікке бастаушы ақылды, қайырымды билеуші туралы аңсайды. Оның ойынша, адам надан билеуші билеген елден ғылым – ілімнің дамуына қамқорлық жасап отырған білімді билеушісі бар

елге кетуі тиіс. ХХІ ғасырда өмір сүріп отырған қазақ ұлты, әл – Фараби сынды ұлы бабасы аңсаған мәңгілік елдікке бастаушы көреген дана һәм қажымас қайраткер Елбасының тарихи шындыққа айналғандығының куәсі болып отыр.

Ж.Баласағұнның (1017 - белгісіз) көзқарастары «Құтты білік» дастанында көрініс тапты. Ж. Баласағұн әміршінің өз халқы алдындағы үш қасиетті міндетін көрсетті. Біріншіден, билеуші мемлекетін күмістей таза ұстауы қажет. Екіншіден, билеуші заңдары бірін – бірі жоққа шығармауы қажет. Үшіншіден, билеуші өз еліндегі ең мардымсыз өзгерісті де біліп отыруы қажет.

Сол сияқты халықтың да үш қасиетті міндеті бар. Біріншіден, халық өз билеушісін құрметтеуі. Екіншіден, халық әмірші салған алым – салықтарды уақытында төлеп тұруы. Үшіншіден, халық қашанда өз әміршісінің жанында табылуы қажет.

2. Сопылық ағым өкілдерінің қоғамдық – саяси көзқарастары Қ.А. Иассауи, С.Бақырғани және т.б. мұсылман дінін уағыздаушылар ойларында көрініс тапты. Олар жаратушыға деген ұлы сүйіспеншілікке шақырды. Өзінің «Диуани хикмет» (Ақыл кітабы) атты еңбегінде Қ.А. Иассауи халықтың өз билеушісіне қарсы шығуын үлкен күнә санады. Сопылық ағым өкілдері билеушіні қайырымды болуға шақырды. Егер әкесі ұлына қандай қамқорлық көрсетсе, әмірші де өз халқына осындай қамқорлық көрсетуі қажет. Мәңгілік елдіктің ең басты қағидаларының бірі Елбасы мен халық бірлігі. Осы тұрғыдан келетін болсақ, сопылық ағым өкілдерінің қоғамдық – саяси көзқарастарының, қазіргі қазақ елі халқының қоғамдық санасымен үндесіп жатқандығын көруге болады және мұның өзі елдің саяси тұрақтылығы мен экономикалық гүлденуінің ең басты алғышарттарының бірі.

3. Жыраулар мен ақындардың қоғамдық – саяси көзқарастары. Олардың көзқарастары көшпелі ортаның өз ішінде қалыптасып дамыды. Ең көрнекті өкілдері Асан Қайғы мен Бұқар жырау.

Ағылшын гуманисті Томас Мордан жүз жыл бұрын өмір сүрген Асан Қайғы (1361 – 1469) өз қиялындағы аралын (Утопия) іздеді. «Жерұйықта» адамдар бақытты өмір сүреді, «қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған» заман болды. Бұл әлеуметтік утопизм идеясының алғашқы көрініс табуының бірі болды.

Асан Қайғының «Жерұйық» идеясы адам баласының ақыл-ойы дамуының тарихындағы аса ұлы идеялардың бірі. Бұл да – өте терең, ұлы гуманизмге толы ғажап идея. Халқының болашағын ойлап, ұлтының қамын жеген дана және дара ойшыл қазақтың кең даласын шарлап адамға да, малға да жайлы жұмақ болар жерді іздейді. Ол елде жұрттың бәрі тең, бәрі шат – шадымен тіршілік етеді. Ел аласы, ру таласы болмайды. ХХІ ғасырдағы қазақ ұлты, Асан Қайғы аңсаған «Жерұйықта» өмір сүріп отырғандықтарын, жарқын да мәңгілік болашақ жолына нық қадам басқандықтарын мақтанш сезіммен алға тарта алады.

Бұқар жырау (1685 – 1777). Қазақ даласында өте күшті орталықтандырылған мемлекет болуын аңсаған жыраулар тобының бастауында тұрды. Ол күшті хан билігін жақтады. Хан жанында «Хан кеңесі» болуы тиіс. Хан олардың ақылын өзі қажет деп санаған жағдаяттарда пайдаланады. Қазақ елі Бұқар жырау аңсаған «Хан кеңесінің» қазіргі заманға лайықты түрі қос палаталы кәсіби Парламентке ие болды.

4. Қазақ ағартушыларының қоғамдық – саяси көзқарастары орыс ағартушылары мен революционер-демократтар ықпалымен дамыды. Ағартушылық негізгі білім, ғылым бәрін түзейді, бәрін құтқарады деген қағидаға табыну болды.

Ш.Уәлиханов (1835 – 1865). Көшпелі қоғам әлеуметтік құрылымы мен сот жүйесін зерттеді. Оның көзқарастары «Даладағы мұсылман діні», «Сот реформасы туралы хат» және т.б. еңбектерінде көрініс тапты.

Өзінің «Алтышардың ар жағында немесе Қытайдың Нан – Лу провинциясының алты шығыс қаласындағы 1858 – 1859 жж. жағдай» атты еңбегінде, мұсылман дінінің Шығыс халықтарының саяси, азаматтық өміріне тигізіп отырған зор әсері туралы жазды. Барлық мұсылман шығысында Құран азаматтық мекемелер негізі. Ол қоғамдық және халықтар

арасындағы қатынастарды реттейді, сол себепті – де мұсылман елдері халықтарының өмірі бір – біріне ұқсас [5, 28 б.].

Қазіргі қазақ елінің геосаяси орналасуы да өте күрделі. Мемлекеттілік идеясын дамытуда Ш.Уәлихановтың жағырафиялық – саяси идеяларын пайдалану ұлттық құндылықтарымызды әлемге мойындатудың бірден – бір жолы болары сөзсіз.

5. XX ғасырдың басындағы қазақ зиялыларының қоғамдық – саяси көзқарастары. Қазақ елінің мемлекеттілігінің ғылыми – теориялық базасын XX ғасырдың басындағы қазақ зиялылары қалады. Олардың артына қалдырған ғылыми мұралары орасан зор және қай – қайсысынан болмасын қазақ елінің тәуелсіз ел болуына қажетті ғылыми – теориялық тұжырымдар мен қолданбалы – тәжірибелік ұсыныстар табуға болады. Қазақ зиялылары енгізген діни талаптар мен зайырлы құндылықтардың бір – бірін толықтыра өмір сүруі ұстанымдары, діни және зайырлы ерекшеліктерді біріктірген сайлау жүйесі, әлеуметтік төңкерістер жағдайында ұлттық мемлекеттілікті құру ұстанымдары қазіргі заманда да ең озық идеялар болып отыр.

М.Дулатовтың «Оян, қазақ!» жырымен ілесе қазақ зиялыларының ұлттық сана – сезімі қалыптаса бастады. Ұлттық сана – сезімінің бекуіне 1916 жылғы ұлт – азаттық көтеріліс үлкен әсер етті. Ұлт зиялылары көзқарастарында ұлттық мақтаныш, ұлттық мәдениет сезімдері көрініс тапты.

Бұл кезеңде Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов, М.Дулатов, М.Тынышпаев, М.Шоқаев және т.б. ұлт зиялылары қазақ жерінің мемлекеттік тәуелсіздігі идеясын көтерді. Қазақ жері тұңғыш рет саяси тартыс сахнасына айналды. «Алаш», «Үш жүз» атты екі ұлттық партия және көптеген ұлттық саяси ұйымдар құрылды. Бұлар артына орасан зор қоғамдық – саяси идеялар қалдырды.

Қазақстан ең алдымен елімізді мекендейтін барлық тұрғынды этностық, нәсілдік ерекшеліктеріне қарамастан, біртұтас, унитарлы мемлекеттің азаматы ретінде қарастырып, тең мүмкіндіктер бере білді. Әртүрлі ұлт өкілдерінің өз тілі мен дәстүрін, әдет-ғұрыптарын дамытуға толықтай мүмкіндіктер жасалды.

Қазақстандағы толеранттық бір күнде қалыптасқан жоқ, оның негізі, әрине, қазақ халқында жатыр. Бүгінгі қазақ халқының толеранттығының тамыры тым тереңде. Ол сонау халықтардың депортациясы кезінде алпыстан астам ұлт өкілдерін қабылдап, жарты нанды бөліп беріп, бір бөлмелі құжырасынан орын берген кезден басталады.

Әдебиеттер:

1. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера земли. – М., 1983. – 185 с. С. 5
2. Уәлиханов Ш. Шығармалар жинағы. – Алматы, 1985. – 450 бет. 14 бет.
3. Лаумулин М.Т. Сырттан көзқарас. Қазақ жинағы. – Алматы., 1994. – 120 бет. 71-84 беттер.
4. Кляшторный С.Г., Султанов Т.И. Летопись трех тысячелетий. – Алматы, 1992. – 600 с. С. 52
5. Уәлиханов Ш. Шығармалар жинағы. – Алматы, 1985. – 450 бет. 28 бет.

УДК 32(091)

ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УСТОЙСТВА В ИСТОРИИ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ

Гайсина М.Б., Ерназаров Ж.Т.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: Единство народа и его будущее невозможно без опоры на духовное наследие прошлого, без обращения к истокам национального самосознания. Обретение независимости дало нашему народу исторический шанс на возрождение собственной государственности и восстановление духовного сокровища нации. В связи с этим особое место в этом процессе играет изучение отечественной политической мысли. В условиях глобализации идеологическое обеспечение сохранения национальной идентичности приобретает особую значимость.

Ключевые слова: Лидер нации, государственность, идеология, независимость, нация, историческое сознание, будущее.

ОӘК 373.2 (075.32)

БҮГІНГІ ҚАЗАҚ ОТБАСЫНДАҒЫ БАЛА ТӘРБИЕСІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Дауесова А.Ж., Сидрахметов С.Е.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Бұл мақалада жасөспірімдермен жасалатын теріс әрекеттер мен қылмыс санының көбейіп немесе азайып кету себебінің бір төркінін сол қоғамдағы ұрпақ тәрбиесіне қатысты жұмыстың қуаттылығы мен осалдығынан екені айылады. Бала тәрбиесін зерттеп, талдап жүрген ғалымдардың да пікірі осындай.

Кілт сөздер: Құқық бұзушылық, жауапкершілік, жасөспірім, қазақы тәрбие

Адам – әрекет иесі, өнер иесі, қоғам қожасы, барлық жақсылықтың да, жамандықтың да бастамасы. Адам мен адамның қарым-қатынасынан байлық та, батылдық та, жиһанкездік те, кедейлік те, сүйіспеншілік те, жауыздық та, ізгілік те, парасаттылық та, адамгершілік те жасалынады. Адам баласы өзінің болашақ ұрпағын тәрбиелеуде маңызды орын алады.

Қазақ халқы өзінің ұрпақтары туралы, олардың болашақ бақыты туралы көп ойланды, олардың өзінен әлдеқайда ілгері болуы үшін, артық болуы үшін өздерінше амал тәсілдер ойлады. Осы тәжірибелер жиынтығын тәрбие тағылымы деп атады. Мұны жоққа шығаруға болмайды, халық жойылмай, ұрпақ тәрбиесі де жойылмақ емес екендігі, қазақ халқының ой пікірі болатын.

Қазақ халқының үй іші тәрбиесіне таңданған В.И.Даль 1832 жылғы 5 қарашадағы күнделігінде әділеттілік іздеп шаршаған, бірақ қайрат-жігерін жоғалтпаған сұңғақ бойлы әдемі келген қыз Мәуленді даладан көріп: «Мидай дала... ешбір мектеп жоқ, кітап жоқ, айнала қараңғылық... бірақ Мәулен өте ғажайып тәрбиеленген» - деп, жазып қойған. Оралдан 30-40 шақырым жерде болған осы бір әсерлі оқиға негізінде ол «Бекей мен Мәулен» деген повесін жазуға бел байлаған[1, 7 б.].

Қазақы ортадағы тәрбиенің осал еместігін орыстың басқа да ориенталистері жазғаны белгілі. Қазақ халқының ұрпақ тәрбиелеуде ұстанған негізгі бағыты – ата-бабалардың үлгі-өнегесі, ақыл-кеңесі, дүниеге шынайы көзқарасы, бостандыққа, еркіндікке, тәуелсіздік-дербестікке ұмтылысы. Бұрынғы қазақ халқының ұрпақ тәрбиелеудегі ортасы үй іші, ауылы, руы, аймағы, бүкіл атырабы болатын. Осы ортаның басында ақсақалдары бастап, бел ортасында аналар, әжелер, кейуаналар жүрген. Сондай ақ қазақ халқының ұрпағының тәрбиелі, білімді, инабатты, үлкенді құрметтеуге тәрбиелеуде өзіндік үлес қосқан қазақ зиялылары мен ағартушыларының орны ерекше болды.

Қамшының сабындай қысқа ғұмырын ұрпақ тәрбиесін зерттеуге арнап, самай шаштарын ағартқан ғұламалардың соңына жазып қалдырып кеткен нақыл сөздеріне сүйенсек, ешкім де мына жарық дүниеге қылмыскер қалпында келмейді. Ана сүті аузынан кеппеген сәбиді жақсылыққа да, жамандыққа да үйрететін отбасы, ошақ қасындағы тәрбие. Абайдың «Адамды тәрбиелеуге болмайды деген кісінің тілін кесіп алар едім» деген аталы сөзінің де түп-төркіні осы мағынаға саяды. Ал, қазақ сол ғалымдардың том-том еңбектеріндегі бүге-шігесіне дейін дәлелденіп жазылған пәлсапалық ойларды «Ұяда нені көрсен, ұшқанда соны ілесің» деп бір ауыз сөзбен түйіндей салған. Қалай десек те, бала тәрбиесіне қатысты сан алуан пікірлердің салмағы ең алдымен көзінің ағы мен қарасындай перзентін дүниеге әкелген отбасындағы ата-ананы іздеп табады. Оны жоққа шығаруға болмайды. Алайда, ұрпақ тағдырына қатысты жауапкершіліктен басты қазынасы адам үшін жағдай жасауға тиісті қоғамды да шет қалдыра алмаймыз.

Жасөспірімдермен жасалатын теріс әрекеттер мен қылмыс санының көбейіп не азайып кету себебінің бір төркінін сол қоғамдағы ұрпақ тәрбиесіне қатысты жұмыстың қуаттылығы мен осалдығынан іздестірсек қателеспес едік. Бала тәрбиесін зерттеп, талдап жүрген ғалымдардың да пікірі осындай. Статистикалық мәліметтер бойынша еліміздегі әрбір 10-шы қылмыстың кәмелетке толмағандардың қолдарымен жасалатындығын бекітіп отыр.

Бұл келеңсіз жағдайдың негізгі себептері бір жағынан отбасында ата-ана мен баланың арасындағы тығыз қарым-қатынастың болмауы, ата-ананың бала тәрбиесіне жете мән бермей, немқұрайлы қарап, баланың «қарны тоқ, киімі көк» болса болдының кейпін келтіруі болса, екінші жағынан әр үйдің ерке баласы болған жастың жұдырыққа жүгініп, бірін-бірі мойындамай, «өз дегенімді істетемін» деудің салдарынан орын алуда. Құқық бұзушылықтың ұшығуының тағы бір себебі: жастардың шетел кинофильмдеріндегі дөрекі, ұрып соғар, басқаны кемітудің арқасында «батыр» болатын кейіпкерлерге еліктеуі.

Әрбір құқық бұзушылық пен қылмыс - бір отбасы үшін орны толмас қайғылы оқиға. Қылмыстың нәтижесі біреуді өлімге, енді бірін мүгедектікке апарса, біреу өз өмірінің болашағына балта шауып, темір тордың ар жағында қалады. Қалай десек те, құқық бұзушылық жақсылыққа апармайтынын естен шығармайық. Жас балалардың құқықбұзушылығына бос уақыттың көптігі, пайдалы іспен айналыспаушылық, ата-ана тарапынан бақылаудың өз дәрежесінде болмауы, құқықтық білімінің аздығы, сан саласы жақсы істермен қызықтырып, өзіне тартатын аулалық клубтардың жабылуы басты себепкер болып, мектептен бос уақытында не істерін білмей, еріккен баланың қандай болса да еліктеушілік танытуына әкеліп соғуда.

Кәмелетке толмағандар қылмыстары мен оларды қылмыстық және қоғамға жат әрекеттерге тарту туралы істер жөніндегі сот тәжірибесі сотталушылардың қатарында тұрмысы қолайсыз отбасыларында тәрбие көріп жүрген жасөспірімдер арасында жиі орын алып отыр. «Балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу – ата-ананың етене құқығы және міндеті», - деп Қазақстан Республикасы Конституциясының 27-бабында белгіленген[2, 117 б.]. Ал, жанұядағы ауыр психологиялық жағдай жасөспірімді көшеге қаңғытып, қылмыс жасауға мәжбүрлейді. Кейбір ата-аналардың бала бос уақытын қалай өткізеді, қандай мүдделері бар, кіммен достасып жүргеніне бақылау жасауға қолдары тимейді, баласына көшедегі бұзық аға-тәтелердің «қамқоршы» болғандарын байқамай

қалады. Кәмелетке толмағандар тарапынан жасалатын қылмыстардың арасында, пайдакүнемдікке қатысты күш көрсету қылмыстарының үлесі зор. Сондай-ақ, оған кейбір жағдайларда тағылық, шектен тыс қатыгездік белгілері де тән. Бұл қылмыстардың көпшілігі бірге қатысу (көбіне қоса орындау түрінде) арқылы, әсіресе топпен (жартысына жуығы) жасалады, бұл жеткіншектердің психикалық ерекшеліктерін көрсетеді. Олармен жасалатын қылмыстардың шамамен әрбір үшіншісі үлкендермен бірлесіп жасалады.

Сондықтан, заңнамамен кәмелетке толмағандарға ерекше жаза түрлері, жаза тағайындау шарттары, мерзімдерді есептеу, соттылықты жою қарастырылған. ҚР ҚК-нің 6-бөлімінде кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауапкершілігінің ерекшелігі туралы мәселелер айқындалған, яғни, ҚК-нің 78-бабында көрсетілгендей, қылмыс жасаған кезде он төртке толған, бірақ, он сегізгі толмағанадамдар танылады. Бұл ерекшеліктер шын мәнінде, ҚК-нің Жалпы бөлімі ережелерінен шегініс болып есептеледі; олар қылмыс субъектісінің жасына ғана негізделген және алынып тастайтындардың барлығы жауапкершілік пен жазаны жеңілдетуге бағытталған [3, 78 б.].

Қазіргі таңдағы қолданыстағы заңдарымызда кәмелеттік жасқа толмағандар үшін қылмыстық жауапкершілік он төрт жастан басталады. Жеңіл-желпі қылмыстар болмаса, адам өлтірумен байланысты ауыр әрекеттерге рахымшылық жасалынбайды. Кейінгі қолданысқа енгізілген Қылмыстық кодекстегі «Кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауапкершілігін қарастыратын» 6-бөлімде 83,84,85 баптар бар. Бұл баптарда жасалынған қылмыстың жеңілдігіне қарай балама жазаларды да қолдану көзделген. Жасөспірімдердің ісін бұрынғыдай кез келген сот емес, кәмелеттік жасқа толмағандардың істері жөніндегі арнайы ювеналдық соттар қарайды. Жаңа жүйенің өзіне тән тәртібі бойынша қылмыс жасаған кәмелетке толмағандардың ісін арнайы тергеушілер жүргізіп, оны осы салаға бейімделіп, машықтанған прокурорлар қадағалайды [4, б.].

Бүгінде өрімдей жастардың қылмыс жасауы көз үйренген көрініске айналып, елді елең қылып отыр. Тәртібі қиын бала есейген сайын қылмыстың ауыр түрлерін жасауға бейімі арта беретінін ескерсек, бұл аса өткір мәселе екенін мойындауға мәжбүрміз. Жыл сайын жаз маусымы басталып, оқушылар демалысқа шыққанда жасөспірімдердің тәртібін қадағалайтын құқық қорғау органдарының жұмысы екі есе көбейеді. Қазақстанда заң бойынша кәмелетке толмаған жасөспірімдерге түнгі сағат 22.00-ден кейін компьютерлік клубтарда отыруға және түнгі сағат 23.00-ден кейін көшеде ата-анасыз жүруге тыйым салынған. Оқушылар демалысқа шығып, мектеп сабағы мен үй тапсырмасынан қолдары босағанда, жоғарыда айтылған ережелерді барлығы бірдей сақтай бермейді. Әсіресе, жасөспірімдердің қолымен жасалған қылмыстар мен құқықбұзушылықтар жаз мезгілінде көп тіркеледі. Тәртіп сақшылары қанша жерден жұмыс істеп жатырмыз десе де, жасөспірімдер арасындағы қылмысты азайту күнтәртібінде тұр.

Жалпы құқық тәртібін бұзуға бейім балалар, қоғамдық тәртіпті бұзған, қылмыс жасап ішкі істер бөлімдерінде есепте тұрған балалардың басым бөлігі жайсыз отбасылардан шыққан. Ал, енді бір тобы кейбір ата-аналардың бала тағдырына алаңдамауынан, оларды өз беттерінше қалдырып, мектептен тыс бос уақыттарында немен шұғылданып жүргендерін қадағаламауынан орын алады. Сонымен қатар, әр азаматтың міндеті - заң талаптарын бұзбау, екінші жағынан өзіне жүктелген міндетін орындау. Заңның ең басты мақсаттарының бірі – қоғамдағы алуан мінезді адамдарды салауатты өмір салтына тәрбиелеу. Заңды білмеу – құқықтық мәдениеттің елеулі кемшілігі.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы мемлекетінде жас балалар және жасөспірімдер арасында (ұрлық, бұзықшылық, зорлық-зомбылық) саны артуда. Үлкендер жасөспірімдердің арасындағы тәрбиесі «қиын» балалармен қалай жұмыс істеу керектігі жайлы жан-жақты ізденістер үстінде. Бұл тек біздің облысымызда ғана емес, бүкіл Республика бойынша өзекті мәселенің біріне айналып отыр. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаев Қазақстан халқына жолдаған жолдауында «Біз аға ұрпақты, ана мен баланы, жастарды қамқорлық пен ілтипатқа бөлейтін әлеуметтік бағдарланған қоғам,

ел халқының барлық жолдары тұрмысының жоғары сапасы мен алдыңғы қатарлы әлеуметтік стандарттарын қамтамасыз ететін қоғам құрамыз» деген. Бұл, яғни бәсекеге қабілетті ел болу үшін жас ұрпақты тәрбиелей білуіміз керек. Тәрбие отбасынан басталады. Ал өмірге келген ұрпақты тәрбиелеу ол ең бірінші отбасының міндеті. Балаға тәрбие беріп, өмірге қосуы, ол - атаменен ананың жауапты ісі. Қазіргі кезде кейбір отбасында әке мен шеше ішімдікке салынып, болмаса неке тәртібін бұзып, немесе некесіз бала туып, ол баланы тастап «тастанды» қатарын көбейтіп жүрген қаракөз қыздарымыздың саны күн санап артып отыр. Сондықтан да, бұл қоғам дертін алдын алу қажет.

Тәрбие ұғымы мәнді де мағыналы ұғым, Әл-Фарабидің «Тәрбиесізберілген білім, ол адамзаттың қас жауы» дегені дәл бүгінгі күнге айтылған секілді. Сондықтанда ата-ана қолдарымыз тимейді, жұмысбастылықпен ақталып не болмаса мектепке бала тәрбиесін ысырып қоюдың қажеті жоқ. Бала – құдайдың берген аса құнды, бағалы байлығы, ол – болашағың, бүкіл ұлт қазынасы, ұлт тірегі, мемлекет құрушы. Оның тағдырына жүрдім-бардым қарауға болмайды. «Ел болам десең, бесігіңді түзе» деп амамыз қазақ айтқандай, әр-бір ата-ана өз баласының тәртібі мен тәрбиесіне аса мән беріп, бос уақытта немен айналысатынына қатаң бақылау жасаса, жасөспірімдер арасында құқықбұзушылық пен қылмыстың төмендеуіне көп септігін тигізер еді.

Әдебиеттер:

1. М.Тілеужанов Халық тағылымы. – Алматы, 1996. – 299 б.
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.
3. Нормативные акты и материалы по вопросам защиты прав несовершеннолетних. – Алматы, 2007. – 197 с.
4. Мауленов Г.С. Основные характеристики преступности в Республике Казахстан. – Алматы, 1999. – 160с.
5. Нарикбаев М.С. Уголовная ответственность несовершеннолетних. // «Правовая инициатива». – 1998. – №1. – С.
6. Бегалиев К.А. Предупреждение безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних. – Алматы, 1990. – 198 с.

ОӘЖ 373.2 (075.32)

БҮГІНГІ ҚАЗАҚ ОТБАСЫНДАҒЫ БАЛА ТӘРБИЕСІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Дауесова А.Ж., Сидрахметов С.Е.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

***Аннотация:** В статье рассматриваются негативные последствия действий подростков и рост числа и количества преступлений связанные с профилактикой и уязвимостью работы по воспитанию поколения в обществе. В статье также приводятся мнения ученых, которые изучают и анализируют работы по воспитанию молодежи.*

***Ключевые слова:** Правонарушение, ответственность, подросток, казахское воспитание.*

МЕКТЕПТЕГІ БАЛАЛАРДЫҢ ГИПЕРАКТИВТІ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНЫҢ КӨРІНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Джармухамбетова Г.З.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Бұл мақалада мектептегі балаларда гиперактивті мінез-құлықтың пайда болу себептері әр қырынан түсіндіріліп, гиперактивті балалармен өзара қарым-қатынас қиындықтары мен оның алдын-алу жолдары қарастырылады.

Кілт сөздер: гиперактивтілік, гиперактивті мінез-құлық, гиперактивті бала.

Қазіргі барлық әлеуметтік-психологиялық процестердің негізінде білім сапасын жоғарылату педагогикалық іс-әрекеттің позитивті бағыты мұғалім-оқушы арасындағы қарым-қатынас, өзара түсінулер, талаптарға тез көңіл аудару, мектептегі оқушылардың мінез-құлқы, бір-бірін қабылдау процестерінің негізгі аспектілерін білу аса маңызды сұрақтардың бірі болып саналады. Мұғалімдердің оқу процесінде педагогикалық әсерлер бірден барлық оқушының бірдей қабылдап, әсер еткенін қалайды

Оқу процесінде оқушының қызығушылығы мен танымдық белсенділіктің қалыптасуы ең алдымен оқушының мінез-құлқы мен жеке басының қалыптасуын қадағалап отырудан басталады.

Мектептегі психологтар балаларды оқыту мен тәрбиелеуде айналасындағыларға бейберекет, тәртібі бұзық, ашуланшақ, мазасыз, шыдамсыз, әңгіме кезінде жиі дауысын көтеріп, қызуқандылыққа салынатын, мұғалімдерді тыңдамайтын балалармен жиі кездеседі. Зерттеушілер мұндай оқушыларды «Гиперактивті бала» деп қарастыруда.

Гиперактивті бала қимыл-қозғалысы шапшаң, импульсивті, жасаған әрекетін қадағалай алмауы, қимыл-қозғалыстары шамадан тыс белсенді, жоғары эмоционалдылық, орнынан рұқсатсыз тұрып жүреді. Мұндай балалар басқаруға келмейтін, ескертулерді қабылдамайды, ережелерге бағынғысы келмейді, кез-келген жағдайда өзін белсенді ұстайды: жүгіреді, шулайды. Жылдам, әрі көп сөйлейді, Сөйлеп тұрған адамның сөзін бөліп, әңгімеге араласады, сұрақты көп қояды, бірақ жауаптарды тыңдамайды. Мұндай балаларға өте қиын бір нәрсеге зейін аудару, бастаған ойының немесе әрекетін аяғына дейін жеткізу. Айналасындағы балалармен конфликтіге келіп, агрессиясын бақылай алмайды: итереді, қозғалады. Сондықтан гиперактивті балаларды белсенді, демонстративті, эмоционалды балалардан ажырата білу керек.[1,54 б]

Гиперактивтіліктің негізгі белгілері:

Алаңғасарлық – зейінін тұрақтандыру, мұқиятсыздық.

Жоғары белсенділік – қозғалғыш, әрдайым қозғалып отырады.

Импульсивтілік – шыдамсыз, күте алмайды: сұрақты аяғына дейін тыңдамай, сұраққа жауап бере бастайды, ойын кезінде өз кезегін күте алмайды.

Ата –аналар мынаны ескерген жөн:

1.Айналасындағыларға қиындық тудыру үшін бала өзін осындай күйде ұстамайды. Бала өзінің эмоциялары мен мінез-құлқын нашар басқарады.

2.Баланы топтың ішіндегі қарсылықтарға зейінді ұлғайту, топ мүшелеріне олардың жалпы ағымға кедергі келтіріп және ол не себепті солай болып жатқанын түсінуге көмектесу.

3.Белсенді әрекеттерге шектен тыс шектеу қоймаңыз, балаға қатты дауыс көтеріп айқайламаңыз – керісінше айқай-шу, қатты дауыстан бала кері әрекеттер тудырады.

Гиперактивті балалармен өзара қарым-қатынасты жақсартудағы ата-аналарға кеңес:

1.Балаңызбен қарым-қатынаста «позитивті» принципті ұстаныңыз. Баланың жай ғана әрекеттерінің өзіне мән беріп, әрбір әрекетін қолпаштап отыруға тырысыңыз. Гиперактивті балалар ескертілер мен сөгістерді қабылдамайды, бірақ кішкене ғана мақтаудың өзіне сезімтал келеді.

2.«Ия», «әрине» деген сөздерді жиі айтып, «жоқ», «болмайды» деген сөздерді қолданбауға тырысыңыз. (осы сөздерді «былай істеп қарайық» сөздерімен алмастырыңыз).

3.Егер балаға бір нәрсе істеуге тосқауыл қойсаңыз, неге олай жасап жақтаныңызды түсіндіріп, баланың назарын басқа қызықты тақырыпқа аударып жіберіңіз.

4. Бала сіздің көмегіңіз бен қамқорлығыңызды сезіне білу керек.

5.Үй шаруасында балаға қандайда жұмыс тапсырыңыз.

6.Балаға қоятын талаптарыңызға талдау жасаңыз, мүмкін бала ол талаптардың біреуін орындай алмауы мүмкін. Бала физиологиялық, биологиялық жағынан дайын болмауы мүмкін. Баланың табиғатына сай келетін тапсырмалар беріңіз.

8.Балаңызбен бірге түрлі түсті тапсырмалар картасын дайындаңыз: жасыл түсті карта- барлығын істеуге болады; сары түсті карта- кейбіреулеріне мүмкіндік бар; қызғылт сары – маңызды жағдайда; қызыл түсті карта – мүлдем болмайды. Түрлі түсті тапсырмалар картасы барлық балаларға арналған балаға түсіндіріңіз.

9.Қандайда әрекеттерді жасар алдында қызығушылық туындайтын етіп түсіндіріңіз.

10.Балаңызға күн режимін орнатыңыз. Күн режимінде балаңызбен бірге өткізетін уақытыңыз анық көрініп тұрған жөн.

11.Үйіңізде балаңызға арнайы бөлме жасақтаңыз. Балаңыздың бөлмесін ашық, анық, тыныштандыратын түс қағаздарымен безендіріңіз.

12.Отбасында тыныштық, бала көзінше айқай-шу болдырмау жағдайларын қадағалаңыз.

13.Балаңыздың қызығатын нәрселермен ұзақ айналысуына жағдай жасаңыз, себебі балаңыз өз қызығушылығы бойынша айналысқанда өзін еркін сезіне алады.

14.Балаңыздың қиындық туындайтын пәндерінен жоғары баға талап етпеңіз. Бұл керісінше балаңыздың сол пәнге деген одан бетер қызығушылығын жояды.

15.Балаңыздың өз іс-әрекеттерін ақылмен орындауға және өз-өзіне бақылау жасай алуға дағдыландырыңыз. (Кез-келген істі бастар алдында 10-нан 1-ге дейін санау).

16. Есте сақтаңыз! Сіздің шыдамды, жайлы мінез-құлқыңыз бен іс-әрекеттеріңіз, адекватты әсер ету, сабырлық сақтау – гиперактивті балалармен өзара қарым-қатынаста тиімді болып табылады.[2,19 б]

Гиперактивті балаларға, мінез-құлықтың өзгеру сипатына байланысты, бақылау тек мектепте, үйде, балабақшада ғана болуы жеткіліксіз. Мұндай жағдайда, басқа да жағдайларда олармен араласып жүретін ересек адамдардан, олар туралы қосымша ақпарат алған жөн. Мысалы, егер біз оларды білім беретін мекемелерде бақылайтын болсақ, бізге қажетті ақпараттарды алу үшін, олардың ата-аналармен әңгімелесуіміз қажет, егер біз оларды үйде қадағалайтын болсақ, онда біз тәрбиешілермен немесе мұғалімдермен әңгімелесуіміз керек. Гиперактивті балалармен жұмыс жасар кезде, тапсырманы жақсы орындағаны үшін мадақтау (материалды болуы міндетті емес) алатындығы жөнінде және т.б. ережелерді айтып, олармен алдын ала жекеленген әңгімеде келісіп алған жөн.

Мұндай балалар өздеріне бағытталған сөзді естімей, істеп жатқан жұмысын аяқтамау, өзінің жұмысын ұйымдастыра алмау,шыдамдылықты талап ететін жұмыстан қашқақтау, заттарын жоғалту, ұмытып қалу. Тапсырма орындау кезінде, сыртқы әсерлерге оңай алаңдау, оған бағытталған сөзді естіму, көңіл тоқтатып алаңсыз ойлана

алмайды. Істің ақырын ойламай, жиі албырттық жасау, қорқыныш сезімі аз немесе жоқ, жиі тәуекелді, қауіпті істер жасайу, өзінің жүріс-тұрысымен балабақшада, мектепте қиындықтар туғызады және құрбы-құрдастарымен жиі дауласады. [3,124 б]

Гиперактивті баланы әрбір 15-20 минут сайын мадақтап жетондар беруіңізге болады, ал ол оларды күні бойында марапатталуға ауыстыруына болады: нақтылы бір баланың тілегі мен ерекшеліктеріне байланысты, бірінші сабақтан соң қыдыруға баруға құқықты, түскі тамақ уақытында кезекшілік (егер баламен білім беретін мекемеде жұмыс жасайтын болсаңыз), ойынға қосымша уақыт, ата-аналарымен бірге қыдыру, бірігіп кітап оқу (егер үйде жұмыс жасау). Гиперактивті балаға нұсқау берерде ересектердің есінде болатын нәрсе оларға берілетін нұсқау қысқа да нұсқа (10 сөзден аспауы) болуы керек. Гиперактивті балалар ата-аналары мен тәрбиешілеріне манипуляция жасауға бейім. Мұндай жағдай болмауы үшін, ересектердің есінде болатын жағдай: кез-келген жағдайда ол сабырлылық сақтағаны жөн. Гиперактивті баланың ата-аналары қоғамдық орындарда өз балаларының іс-әрекеттерінен қысылады, өздерін кінәлі сезінеді, кейбір жағдайларда не істерлерін білмей қосылады. Мұндай жағдайда баланың еш кінәсі жоқ екендігін әдептілікпен айтып түсіндіріңіз. Сондықтан да, ересектердің көптеген ескертулері, жиі тиым салулары (әсіресе қозғалыс белсенділігінде) мінез-қылығының жақсаруына әкеліп соқтырмайды, керісінше өзара әсерді күрделендіре түседі. Гиперактивті бала басқалардай емес өте эмоционалды және тез ренжігіш болғандықтан ересектердің өзіне үнемі көңіл аударып отыруларын қалайды. [4,98 б]

Гиперактивті балалар мынадай іс-әрекеттері арқылы материалды залал келтіреді: мектептегі мерекелік шараларда шарларды мұғалім рұқсатынсыз жару; ойын барасында басқа баланың құрастырып отырған құрастырмаларын бұзу, салып отырған суретін жырту; біреудің затын талқандау болмаса бұзу; бала біреудің ойнап отырған ойыншығын алып, еденге лақтыру. Гиперактивті баланы ата-ана немесе отбасында тәрбиелеу – көп уақыт психологиялық күш қажет етеді. Сондықтан қоршаған ортасын кеңейту маңызды.

Гиперактивті балалармен өзара қарым-қатынас қиындықтары мен оның алдын-алу жолдарына дамыту тренингтері, бала мен ересектердің өзара әрекетіне құрылған ойындар, ата-аналарға ұсыныстар, баладағы мазасыздануды азайту тренингтері, негативті психологиялық процестерді жеңу психологиялық тренингі, сабақтағы психогимнастика элементтері жатады.

Баланың психикалық саулығын қорғауда отбасының тәрбиелік функциясының маңызы өте зор. Отбасы мүшелерінің жылы қарым-қатынасы баланың үйлесімді дамуына әсер етеді.

Әдебиеттер:

- 1.Абрамова Г.С. Введение в практическую психологию. М, 1995
- 2.Бодалев А. А. Личность и общение: Избранные труды. Педагогика,.Овчарова Р.В. Справочная книга школьного психолога. - М.1993.
3. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога. Кн.1 М., 2002

ОСОБЕННОСТИ ЯВЛЕНИЯ ГИПЕРАКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ДЕТЕЙ В ШКОЛЕ

Джармухамбетова Г.З.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: В статье рассматриваются причины возникновения гиперактивного поведения у учащихся в школе, проблемы взаимоотношений гиперактивных детей и пути и преодоления.

Ключевые слова: гиперактивность, гиперактивное поведение, гиперактивный ребенок.

ОӘК 377(075.8)

ОРТА КӘСІБИ ОҚУ ОРНЫНДАҒЫ МЕНЕДЖМЕНТТІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗІ

Жаңбырбайқызы А. Джонисова Г. Қ.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Мақалада орта кәсіби оқу орнындағы менеджменттің педагогикалық-психологиялық мәселелері сипатталып, заман талабына сай басқарудың ғылыми теориялық негіздері қарастырылады.

Кілт сөздер: орта кәсіби оқу орнының менеджері, менеджмент теориясы, менеджмент психологиясы, басқару өнері.

Мемлекетіміздің егеменді алуына байланысты пайда болған демократиялық өзгерістер білім берумен қатар оны басқару жүйесіне де айтарлықтай өзгерістер енгізді. Нарықтық экономика жағдайында басқару үшін стратегиялық және иновациялық ойы дамыған, басқару мәселелерін шешуге қабілеті жеткілікті, жаңа технологияларды игерген, ұжым құрамында жұмыс істей алатын, өз іс-әрекетіне жауапкершілікпен қарайтын және қарым-қатынас мәдениеті жоғары менеджерлердің түбегейлі жаңа түрлерін қызметке тағайындауды талап етеді. Біз үшін білім беру мекемелеріне қойылатын кәсіптік талаптар болса да, американдық менеджерлер ассоциациясының талаптарын қарастырайық. Олар:

- басшылық жасау;
- адам ресурстарын басқару т.б ;
- мақсаттылық және басқару іс-әрекеті;
- нәтижеге бағыттала білуі (ұйымдастыра білу қабілетінің болуы);
- адам ерекшеліктерін білуі;
- ұжымда жұмыс істеуі (елді сендіре білуі);
- ойлай білуі (талдау қабілеті, стратегиялық және сын тұрғыдан ойлау),
- жағдайға бейімделгіштігі (бейімделе білуі).

Күнделікті өзгеріп отыратын жағдайда кәсіби біліктілігі оның педагогикалық басқару жұмысында, педагогика, психология, социология, құқық, басқарудағы білімі мен ұйымдастырушылық, экономикалық, материалдық-техникалық, технологиялық мәселелерді шешудегі жоғарғы біліктілігінен көрінеді[1].

В. Николина білімді орта кәсіби оқу орнындағы субъектінің іс-әрекеті ретінде қарастырады. Орта кәсіби оқу орнын А.И. Баева былай анықтайды: «Оқушы тұлғасын дамытуға біртұтас арнайы ұйымдастырылған педагогикалық жағдай жасау» керектігін айтады. В.И.Панов орта кәсіби оқу орнын: «Оқушылардың оқуына мүмкіндіктер беретін, яғни оқушы тұлғасының қабілеттерін және жеке потенциалын дамытатын, қалыптастыратын білім ортасы », - деп түсінік береді.

Орта кәсіби оқу орнындағы «менеджмент» түсінігіне «орта кәсіби оқу орнындағы педагогикалық іс-әрекеттерді басқару» деген ұғым тығыз байланысты. Орта кәсіби оқу орнындағы педагогикалық іс-әрекеттерді басқарудың негізгі компоненттерін қарастырайық. Оқу іс-әрекетіне оқушыларды арнайы кәсіпке дайындау жатса, тәрбие іс-әрекеті 2 негізгі бөлімге негізделген:

а) оқу процесіндегі тәрбие,

б) топтан тыс және оқу орнынан тыс тәрбие жұмыстары жатады.

Педагогикалық іс-әрекеттерге сонымен қатар, методикалық жұмыстар, мамандықты көтеріп отыру және оқытушыларды саяси-идеялық дайындау жатады. Оқу-тәрбие жұмысы - орта кәсіби оқу орнындағы барлық іс-әрекеттердің негізі болып табылады. Сонымен бірге, оқу орнында әр түрлі қосымша іс-әрекеттер де ескеріледі. (Кесте 1)

Кесте 1 Орта кәсіби оқу орнындағы әр түрлі қосымша іс-әрекеттер

Оқу орнында орындалатын іс-әрекет түрлері	Іс-әрекеттің атқарылуы
Жоспарлы ұйымдастырушылық	Барлық іс-әрекеттер жүйесін жоспарлау, бухгалтерлік есеп беру, кадрлармен жұмыс жүргізу, мамандарды іріктеу, олардың еңбектерін бағалау мен іс-әрекеттерін бақылау жатады
Материалды-техникалық іс-әрекет	Оқу орнындағы оқу-тәрбие үрдісіне қажетті материалды-техникалық базаны құру
Медициналық және санитарлық-гигиеналық іс-әрекет	Оқу орнындағы мұғалімдер мен оқушыларды медициналық және санитарлық-гигиеналық іс-әрекетпен қамтамасыз ету
Сыртқы коммуникативтік іс-әрекет	Орта кәсіби оқу орнының мәдени және басқа да ұйымдармен, оқушылардың ата-аналарымен, басқа да кәсіби оқу орындарымен т.б. байланысқа түсуі.
Қаржы-шаруашылық іс-әрекет	Оқу орнындағы қаржының дұрыс және өз орнымен жұмсалуды қадағалау, қаржы-шаруашылық іс-әрекеттерді шешуді басқару және есеп беру

Орта кәсіби оқу орнының мазмұндық ғылыми негізін педагогикалық түсінік құрайды. Орта кәсіби оқу орнындағы менеджменттің негізгі объектісі-педагогикалық ұжым мен жастардың құқықтық мәдениеті және педагогикалық процесс болып табылады. Менеджменттің теориясы және практикасы-педагогикалық мақсатты жүзеге асырады. Сол себепті оқу орнындағы менеджменттің ғылыми негізін - педагогикалық білімдер орталығы қамтиды. Сондықтан да бұларды орта кәсіби оқу орнындағы менеджменттің педагогикалық негізі деп айтуымызға болады [2].

Орта кәсіби оқу орнында ұжым мүшелерінің жұмыста қызығушылықтарын қалыптастыру - менеджердің міндеті болып табылады, яғни оның басқара алу қабілетіне, ұжымда жақсы психологиялық климат орнатуына, ұйымшылықты сақтай алу қабілетіне

тікелей байланысты. Менеджер ұжым мүшелерінің әрқайсысын ескере отырып, жұмысты ұйымдастыруы тиіс.

- оқу орнының іс-әрекеті деңгейін (білім алу деңгейі) белгілеу, оның болашақтағы дамуына байланысты есеп беру нүктесін анықтау.
- оқу орнының дамуына болжам жасау, әлеуметтік мүмкіндіктері мен құндылықтарына сәйкес жұмыс істеу параметрлерін анықтау [3].

Менеджменттің психологиялық негізіне ұжымдағы әріптестердің ынтымақтастығы, бір-біріне қайырылымдығы, әрдайым көмекке ұмтылулары, кәсіби қызығушылықтары жатады. Орта кәсіби оқу орны ұжымдағы әріптестердің мынандай қасиеттерін өтеу арқылы дамытып, қалыптастырып отырады:

- өмірдегі құндылықтарына сәйкес мұғалімнің білім алу қажеттілігі;
- мұғалімнің кәсіби деңгейінің өсу қажеттілігі;
- бәсекеге қабілеттілігін көтеріп отыру және жан-жақты даму қажеттілігі.

Оқу орнының стратегиялық мақсаты – кәсіби білікті, бәсекеге қабілетті маманды қалыптастыру болып табылады. ұжым мүшелерінің принциптері мыналар:

- ережеледі, заңдылықтарды қатаң сақтау;
- ұжым мүшелерінің тең құқықтылығы;
- жүктелген тапсырманы бар ыншамен орындау;
- жауапкершілік;
- жұмысты ынтымақтастыққа келісім бойынша орындау;
- қарым-қатынастағы ашықтық.

Орта кәсіби оқу орнының үлгісін құра отырып, мынандай іс-әрекеттер орындалуы қажет:

- Оқушылардың оқу процесіндегі ұстанымдарының өзгеруі. Оқушылардың белсенді танымдық іс-әрекеті;
- Мұғалімдердің ұстанымдарының өзгеруі: кеңесші, консультант, кеңесші;
- Оқушылардың бақылау системасының кеңдігі. Бақылаудың бұндай формасының жүргізілуі: өзара бақылау, өзіндік бақылау түрінде болады;
- Мұғалімдер қызметтердің жүзеге асуына бақылау жүргізіп отыруы тиіс: дамытушы, оқытушы, тәрбиелеуші;
- Басты құндылық - оқушылар тұлғасын педагогикалық мәдениет негізінде қалыптастыру;
- Тұлғаның қарым-қатынастың мынандай үлгісін негізінде қалыптасуы; проблемалық бағыттағы монолог - диалог - полилог.
- Дидактикалық құралдарды өңдеу; когнитивтік - себептер - реактивтік – дамытушылық. Қазіргі кездегі білім парадигмасы білімді дайын күйінде алу, ал мұғалімге осы дайын білімді жеткізуші ретінде қараудан бас тарту керектігін айтады [4].

Бұның орнына білім тұлғаны игілікке тәрбиелеудің және оның өзіндік реттелуінің құралы ретінде әсер етуі тиіс. Оқушылардың оқу процесіндегі ұстанымдары келесі жағдайлардан көрінеді:

- Мұғалімнің оқушының өз бетімен жұмыс атқаруына жағдай туғызуы.
 - Мұғалімнің оқушылармен бірге өзара әріптестер ретінде қарым-қатынаста болуы.
- Сонымен қатар, В.И. Панов оқу орнын былай қарастыруға болады деп есептейді:
- Оқушылардың оқуына мүмкіндік береді, сонымен қатар жеке потенциалдары мен қабілеттерін қалыптастырады.
 - Оқыту мен дамытудың құралы.
 - Педагогикалық-психологиялық экспертизаның объектісі.

Орта кәсіби оқу орнының үлгісін құра отырып, мынандай іс-әрекеттер орындалуы қажет:

- Оқушылардың оқу процесіндегі ұстанымдарының өзгеруі.
- Мұғалімнің оқушының өз бетімен жұмыс атқаруына жағдай туғызуы.

П.Г.Ковалев білім ортасын құруда 3 параметрді бөліп көрсетеді:

1. Адами факторлар, оқушылардың тығыздық деңгейі және оның қоршаған орта мен ғимарат архитектурасы, конструкцияның ашық-жабық деңгейі, оқу структуралық кеңістігінің және басқа ғимараттардың ішкі дизайны т.б.

2. әлеуметтік мінез-құлқына әсері, оқушылардың үлгерімдері, жекелік қасиеттері, жас ерекшеліктері, мұғалімдер тұлғасы т.б.

3. Оқу бағдарламасы мен оқушылар іс-әрекетінің құрылымы, мұғалім стилі және бақылау түрі, оқудың формасы, білімді ұйымдастыру.

В.В. Рубцова түсінігінде орта кәсіби оқу орны - орталық, бірліктік қасиетке ие, сонымен қатар жас ерекшелігіне байланысты мынандай мінездеме беруге болатындығын айтады:

А) оқушының үлкендермен және өзінен кішілермен өзара әрекеттестігі;

Г) маңызды процестер - өзіндік түсінушілік, коммуникация, рефлексия ретінде;

Б) тарихи-мәдени компонент ретінде - бұл қайдан пайда болды, қалай жылжиды, қалай анықталады [5].

Менеджменттің мынандай әдістері оқу орнында қолданылады: ұйымдастарушылық, әкімшілік, экономикалық.

ұйымдастарушы әдістер - түрлі ұйымдастыру қызметіне қажетті жағдай туғызады. ұйымдастару әдісінің негізінде мыналар жатады:

- ұйымдастарудағы істер түзетіледі;

- уақыт кеңістігі бойынша бағдарлану;

- қажетті құқықтылық - нормативті документтердің реттелуі;

- қызметкерлердің құқығы мен міндеті. Әр-түрлі жағдайлардағы қызметкерлердің мінез-құлық ерекшеліктері қамтамасыз етіледі.

Әкімшілік әдістер басқару іс-әрекетіне тікелей байланысты болғандықтан маңызы өте зор. Басқа сөзбен айтсақ, бұл әдістерді мотивациялық өктем әдістер деп айту қабылданған. Бұл әдістерді қолданудың негізгі жағдайының бірі: ұйымдастыру алдында тұрған міндеттерді шешеудегі бір мағыналы жолдарды иелену. Осы әдістердің көп қолданылатын жерлері: әскерде, теміржол транспорттарында, әуежайда, басқаруда. Әкімшілік әдістерді іске асыру, тәртіп бойынша, орындаушылар қатынасындағы сәтті немесе сәтсіз жұмыстарды қолдап, дем беру немесе жеке жазалау шараларын қолдану, сонымен қатар, моральді, сыйлық, сый түріндегі экономикалық қолдау, бұйрықтар, жазалар түрінде іске асырылады. Әкімшілік әдістер жұмыстың нақты нәтижелерімен тура байланысқа түсетіндіктен субъективтік қасиетке ие. Басқарудағы әкімшілік әдістердің ең негізгі жетіспеушілігі:

- Олар жұмыстың шексіз өсу шегіне емес, анықталған нәтижеге қол жеткізуге бағытталған.

- Олар жұмыстың инициативаларының дамуына емес, орындалып, іске асуына қолдау көрсетіп дем беруге бағытталған.

Экономикалық әдістер. Бұл әдістің маңыздылығын қысқаша айтсақ, атқарылатын іс-әрекеттің жүргізілу күрделілігіне (немесе қарапайым тапсырмаға) байланысты жеке қызметкерлердің тапқан жалақыларына байланысты. Мына себептерден біз шындықтың бірталайын ашуымызға болады: егер біз сондай ақылды болсақ, не себептен біз соншалық кедейміз. Оқу орнының менеджерінің прогноздық / болжау/ этаптағы жұмысты тиімді атқаруы көп нәрсеге өз әсерін тигізеді, ол педагогикалық ұжымдағы соңғы мақсатты іс-әрекеттерді нақты көз алдына келтіре білуіне байланысты. Атқару процесі жоспардан басталады. Ол ұжым жұмысын талдау негізінде жүзеге асады, яғни жұмыс схемасын құру, оның орындалу уақытын және жүруін анықтау, жұмысты атқарушы, жауапкершілігі бар адамдарды бөлу.

Менеджменттің объектісі- барша адами қарым-қатынастардың жиынтығы. Менеджмент теориясы- менеджердің қарамағындағы қызметкерлерге сенім білдіру, олардың табысты еңбек етуіне қолайлы жағдай туғызу, яғни қазіргі замандағы менеджмент адам аспектісіндегі әлеуметтік құндылықтарға бағытталғандықтан, оқу-тәрбие процесіндегі ұстаным «субъект-субъект» қатынасында болуын қарастырады. Менеджменттің осындай негізгі ұстанымдарын ендіру үшін бірнеше кезеңдер іске асуы тиіс. Менеджер өз уақытының көпшілік бөлігін әңгіме, кеңес өткізуге, тікелей байланыс орнатуға, мәлімет алмасуға жұмсайды. Осыған орай жеке адамдар арасындағы коммуникацияда қандай кедергілер болатындығын білудің айрықша маңызы бар. Бірінші- қабылдауға, түсініп, ұғынуға қатысты кедергілер. Адамдардың қабылдап, ұғынуына алуан түрлі факторлар ықпал етеді, сондықтан коммуникация тиімділігін кемітпес үшін бұларды ескерту қажет. Коммуникациялық ахуал менеджерлермен қызметкерлер арасындағы өзара қарым-қатынасқа байланысты. Кедергілердің өзі осылардың арасындағы келіспеушіліктен немесе пікір қайшылықтарынан туындайды. Оқу орнында мәлімет алмасуды жақсартуға болады, ол үшін кері байланыс жүйесі құрылуы, мәлімет тасқыны реттеліп отырылуы, басқару әрекетінің белсенділігі арттырылуы, ұсыныс жинау жүйесі өрістетілуі, алынған мәліметтерді бастырып, ұжым ісінде пайдалануы, сондай ақ мәлімет алу үшін кедергі технология жетістігін қолдануы тиіс [6].

Оқу орнындағы менеджердің міндеттері:

- Барлық оған бағынышты бөлімдерде, қызмет орындарында, өздерінің жұмыстық, жұмыскерлік сапасын және өзінің жұмыс міндеттеріне сай келетін адамның жұмыс жасайтындығын білуге;
- Өзінің ұжым мүшелеріне, мамандарына өз еріктерімен жұмыс жасап, шешімдер қабылдауына мүмкіндік беруге, олардың іс қызметтеріне ерекше, төтенше жағдайларда ғана араласуға;
- Өзінің жұмысшыларымен мамандарына, әріптестеріне нақты тапсырмалардың орындалу мерзімін және маңызды элементтерін атап беруі керек;
- Өзінің ұжымының іс қимылдарын бақылап және үйлестіріп, қажет болған жағдайда түзетіп, сынға алып отыруы қажет;
- Өте қауіпті жағдайда шешім қабылдауда мамандарымен ақылдасуы, жағдайды талқылауы қажет. Шешімді талқылап, таразылап қабылдауы керек [7].

Әдебиеттер:

1. Теория и практика управления в среднем профтехучилищем. А.Г.Соколов Москва-1988 ж. 12-22 стр.
2. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории. - М, 1971. , 516-518 ст.
3. Бахишева С. М. Педагогикалық жүйелерді басқарудағы жобалау қызметін ұйымдастыру. Пед.ғ.д. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған дисс. авторефераты, Атырау, 2010
4. С.Ж.Тәуірбекова Педагогикалық іс әрекетінің тұлғаға бағытталуы Алматы-2004.
5. Алексеев КГ. Инновационная деятельность в сфере образования // Экспериментальное образовательное пространство города Москвы / Альбом по экспериментальной и инновационной деятельности Департамента образования города Москвы. - М.:Пушкинский институт, 2005. С. 516-518.
6. Рысбаева А.К. Успешность деятельности как категория педагогики. – Алматы: КазНПУ им. Абая, 2003. – С. 266.
7. Білім берудегі менеджмент в образовании № 2 /2006/, 17-19 стр.

УДК 377(075.8)

ОСНОВЫ ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО МЕНЕДЖМЕНТА В СРЕДНЕМ ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Жаңбырбайқызы А. Джонисова Г. Қ.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: В статье рассматриваются научно теоретические основы менеджмента среднего профессионального учебного заведения, пути повышения профессиональной компетентности менеджеров педагогических колледжей.

Ключевые слова: менеджер среднего профессионального образования, психология менеджмента, теория менеджмента, искусство управления.

ОӘК 51(075.8)

МАТЕМАТИКА САБАҒЫНДА КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУДЫ ҚОЛДАНУ

Жубаналиева Л.У.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Мақалада математика сабақтарында критериялды бағалауды қолдану, оқушылардың танымдық қабілеті мен ойлау деңгейін арттыруға көмектеседі. Сонымен қатар өзін және өзгелерді бағалауды үйретеді, оқушыларды сыни ойлауға өз ойын айтуға өзінің білімін көрсетуге мүмкіндік беретіндігі; мұғалімдер критерийлер құрастыру арқылы оқушылардың білім алу барысындағы қателіктерді айқындауға, бағдарламаға сәйкес оқушының дайындық деңгейін анықтай алатындығы; оқушы білім алу барысында алған өз бағасының әділдігіне көз жеткізетіндігі, критериялды бағалауда тек оқушының жұмысы бағаланатындығы; оқушы орындаған жұмысын алдын-ала белгілі үлгімен салыстыра алатындығы жазылған. Оқушы өзінің жұмысын бағалауға мүмкіндік беретін нақты бағалау алгоритмін біледі. Жіберілген қателермен жұмыс істеп оқушы өзінің даму жетістігін бақылап отырады.

Кілт сөздер: критериялды бағалау, қалыптастырушы бағалау, жинақтаушы бағалау, математика, математиканы оқыту әдістемесі.

Қазіргі кезде білім сапасын бағалау жүйесін жаңарту өзекті мәселелердің біріне айналды. Бес балдық бағалау қазіргі заманға сай білім жүйесін қанағаттандырмайды.

Озық технологияларын қолданып, білімді меңгерту әдістері жетілдіргенімен бағалау бұрынғы жүйеде қалды. Сондықтан оқушы танымындағы өзгерістер мен жетістіктерді бағалау сипаты арасында қайшылықтар қалыптасты. Әлеуметтік сұраныстардың өзгеруі білім сапасын бағалау жүйесін жаңартуды талап етіп отыр. Осыған байланысты оқушылар арасында өзара түсіністік және ұжымды қарым - қатынасты орнату, оқушылардың өздеріне деген сенімсіздіктерін жою, мүмкіндіктерін арттыруға жол ашу үшін критериялды бағалауды қолдану керек. Критерийлер-оқытудың міндеттерін жүзеге асыратын өлшемдер, атап айтқанда, оқушылар жұмыс барысында орындайтын іс-әрекеттер тізбесі.

Критериалды бағалау – белгіленген критерийлер негізінде білім алушылардың нақты қол жеткізген нәтижелерін оқытудың күтілетін нәтижелерімен сәйкестендіру үдерісі.

Критериалды бағалаудың басты ерекшелігі: алдын ала ұсынылған бағалау шкаласының ұсынылуы, оның анық айқындылығы, бағаның әділ қойылуы, өзін бағалауға мүмкіндіктердің берілуі. Критерий оқыған бағдарламаға сай алынады. Әрбір жетістік балмен және дескриптор арқылы белгіленеді.

Математика сабақтарында критериалды бағалауды қолдану, оқушылардың танымдық қабілеті мен ойлау деңгейін арттыруға көмектеседі. Оларды табысқа жетелейтін жол көрсетеді, өзін және өзгелерді бағалауды үйретеді, оқушыларды сыни ойлауға өз ойын айтуға өзінің білімін көрсетуге мүмкіндік береді. Мұғалімдер сапалы нәтижеге әкелетін критерийлер құрастыру арқылы оқушылардың білім алу барысындағы қателіктері мен олқылықтарын айқындауға, бағдарламаға сәйкес оқушының дайындық деңгейін анықтауға мүмкіндік алады. Оқушы білім алу барысында алған өз бағасының әділдігіне көз жеткізеді. Білімнің меңгерілуі туралы оқушы мен мұғалім мен ата-ана арасында кері байланыс орнайды. Критериалды бағалауда тек оқушының жұмысы бағаланды. Оқушы орындаған жұмысын алдын-ала белгілі үлгімен салыстырды. Оқушы өзінің жұмысын бағалауға мүмкіндік беретін нақты бағалау алгоритімін біледі. Жіберілген қателермен жұмыс істеп оқушы өзінің даму жетістігін бақылап отырады.

Бүгінгі күні оқушылардың оқу жетістіктерін бағалау — оқу үдерісінің маңызды да салмақты бөлігі болып табылады. Сол себептен, зерттеу іс-әрекеттерін кеңінен қолданып, оқушылардың жетістіктерін бүгінгі күннің талабына сай жаңаша бағалау жүйесі қажет етіледі. Бұл жерде оқушылар өзін-өзі бағалау, бірін-бірі бағалау, топтық бағалауда оқу үдерісінің белсенді қатысушысы бола алады. Өйткені, дәстүрлі бағалау процесінде мұғалім оқушыға жауап бергені үшін немесе сабақ оқымағаны үшін және оқушы жетістігі басқа оқушы жетістігімен салыстырмалы түрде бағаланып келген болатын. Сол кезде оқушы қаншалықты әділ баға алғанын білмей келді, күмәнмен қарды. Бұл жағдайда білім алуға деген қызығушылықты жоғарылатуға мүмкіндік жасайтын бағалаудың нақты критерийлері, мұғалім мен оқушы арасындағы кері байланыс болмады.

Оқу жылы барысында оқудың ілгерлеуі, үлгерімі туралы мәліметті жинау үшін бағалаудың екі түрі жүзеге асырылады: қалыптастырушы және жиынтық бағалау. Жиынтық бағалау өз кезегінде бөлім (ортақ тақырыптар бойынша жиынтық бағалау, тоқсандық, орта білім беру деңгейі бойынша жиынтық бағалаудың рәсімдерінен тұрады.

Критериалды бағалау екі түрлі бағалауды қамтиды: қалыптастырушы бағалау және жиынтық бағалау.

Қалыптастырушы бағалау:

- оқу үрдісі кезінде жүргізіледі (шағын өз беттік жұмыс, тест т.б.);
- оқушыларға өзінің жұмысын түзетуге, үлкен жетістіктерге жетуге көмектеседі;
- мұғалімге әр оқушының материалды меңгеруі туралы ақпарат жинайды, талдау жүргізіп алдағы жұмысты жоспарлайды, оқу үрдісін сапалы жүргізді.

Жинақтаушы бағалау:

- тақырыптық немесе бөлімінің оқытуды аяқтау кезінде жүргізілді (бақылау жұмыстары немесе зачеттар).
- оқушыларға оқылған тақырып бойынша жетістіктерін көрсетуге мүмкіндік береді.
- мұғалімге оқушылардың жетістігі туралы қорытынды баға қоюға мүмкіндік береді.

Қалыптастырушы бағалау кері байланыс қызметін атқарады. Оқушы өзінің жетістігі мен кемшілігі туралы ақпарат алады. Егер оқушы аралық жұмыстарды жеткілікті түрде жақсы орындамаса, оның қорытынды жұмысқа дейін уақыты бар. Сондықтан аралық жұмыстардағы бағасы қанағаттанарлықсыз болса, оны оқушы өзіндік тәжірибелерін жетілдіруге берілген ұсыныс ретінде қабылданды. Себебі тоқсандық бағаны жинақтаушы

бағалау негізінде қою ұсынылады. Тоқсан ішінде жиынтық бағалау үшін үш-төрт қорытынды жұмыстар жүргізіледі, оның нәтижесімен тоқсандық баға шығарылады.

Математика пәні бойынша оқушылар жетістігін бағалау үшін төрт критерий алынды. Критерийлердің атауы мен олардың қысқаша мазмұнының сипаттамасын төмендегідей таблицада ұсынып отырмын.

Математика пәні бойынша критерийлердің мазмұны:

	Критерийлер	Дескрипторлар
A	Білу және түсіну	Оқушы оқылған материалды білетін және түсінетінін көрсетеді, алған білімдерін стандартты және өзгертілген жағдайларда қолдана біледі.
B	Қолдану	Оқушы қандайда бір есепті математикалық әдістерді қолданып зерттейді, заңдылықтарды анықтайды, математика тілінде олардың өзара байланысын сипаттайды.
C	Сыни ойлау және зерттеу	Оқушы қандайда бір есепті шығару кезінде керекті формулалар, теоремаларды, ақпараттарды талдайды, синтездейді, қолдана алады
D	Коммуникация және рефлексия	Оқушы сәйкесінші ғылыми терминологияны және шартты белгілеулерді қолданып, ақпарат бере алады

Критериалды бағалауда міндетті түрде дескрипторлар құрылуы керек. Дескрипторлар оқушының жетістік деңгейінің дәл сипаттамасын және оларға берілетін ұпай санын көрсету керек. Қалыптастырушы бағалау үшін 11 сыныптың геометрия пәнінен «Пирамида» тақырыбы бойынша берілген өзбеттік жұмыстың бағалау критерийлерін ұсынамын:

Критерий-лер	Тапсырма мазмұны	Дескрипторлар	
A (Білу және түсіну)	Пирамиданың табан-диагоналі 16 см-ге тең тік төртбұрыш. Пирамиданың әрбір қыры 10 см, пирамиданың биіктігін табындар.	Оқушы төменгі критерийлердің ешқайсысына қол жеткізбеді	0
		Есептің сызбасын дұрыс сызды	1
		Биіктікті табуға қажетті белгісіз элементті, көмекші фигураны дұрыс анықтады	1
		Белгісіз элементті табуға керекті теорема, формулаларды дұрыс тауып қолданды	1
		Пирамиданың биіктігін тауып, есептің жауабын дұрыс берді	1
		Барлық ұпай саны	4
B (Қолдану)	Пирамиданың табан- қабырғасы 12 см-ге тең теңқабырғалы үшбұрыш. Оның әрбір бүйір қыры табан жазықтығымен 45° бұрыш жасайды. Пирамиданың биіктігін	Оқушы төменгі критерийлердің ешқайсысына қол жеткізбеді	0
		Есептің сызбасын дұрыс сызды	1
		Биіктікті табуға қажетті белгісіз элементті, көмекші фигураны дұрыс анықтады	1
		Белгісіз элементті табуға керекті теорема, тұжырымдаманы дұрыс тапты	1
		Белгісіз элементті табуға керекті формуланы дұрыс қолданды	1
		Пирамиданың биіктігін тауып, есептің жауабын дұрыс берді	1

	табындар.		
		Барлық ұпай саны	5
С (Сыни ойлау және зерттеу)	Үшбұрышты дұрыс пирамиданың табан қабырғасы 4 см, биіктігі 6 см. Пирамиданың бүйір бетінің ауданын табындар.	Оқушы төменгі критерилердің ешқайсысына қол жеткізбеді	0
		Есептің сызбасын дұрыс сызды	1
		Есепті шығаруда қолданылатын формулаларды дұрыс жазды	1
		Белгісіз элементтерді дұрыс анықтап, көмекші сызбалар сызды	1
		Белгісіз элементті табуға керекті теорема, тұжырымдаманы дұрыс тапты	1
		Белгісіз элементті табуға керекті формуланы дұрыс қолданып, оны дұрыс тапты	1
		Пирамиданың бүйір бетінің ауданын тауып, жауабын дұрыс берді	1
		Барлық ұпай саны	6
		Оқушы төменгі критерилердің ешқайсысына қол жеткізбеді	0
		Дұрыс пирамиданың биіктігі мен апофемасының сызбасын дұрыс сызды	1
		Екеуінің байланыстыратын көмекші фигураны көрсете білді.	1
		Көмекші фигураны пайдаланып, биіктік пен апофеманы салыстырып, дұрыс ой қорытындысын жасады.	2
		Барлық ұпай саны	4
Барлығы:		19 ұпай	

Критерий ұпайларын 5 балдық бағаға ауыстыру шкаласы

Ұпайлар	0-10	11-13	14-16	17-19
Проценттері	0-54 %	55-71 %	72-8 %	89-100 %
Баға	«2»	«3»	«4»	«5»

Оқушы осындай аралық жұмыстарды орындай отырып, өзінің жетістігін бағалайды, қорытынды бақылауға дайындалады. Қортынды бақылауға берілетін тапсырмаларға осындай критерийлер ұсынылады, тек тапсырмаларды күрделендіріп алуға болады. Тоқсан ішінде математика пәні бойынша жиынтық бағалау үшін екі-үш қорытынды жұмыстар жүргізіп, соның негізінде тоқсанды баға шығару ұсынылады.

Әдебиеттер:

1. Бастауыш сынып мұғалімдеріне арналған критериалды бағалау бойынша нұсқаулық. Оқу әдістемелік құрал. «Назарбаев зияткерлік мектептері» дербес білім беру ұйымы. Астана, 2016.
2. Н.Ә.Назарбаев, «Қазақстан-2050» жолдауы.
3. Наметкулов Мұхит. Жаңартылған білім беру мазмұнына көшу жағдайында бағалау әдістерін тиімді қолданудың мектеп тәжірибесіндегі маңыздылығы.
4. Ғаламтор сайттары.ustaz.kz\bolimderi\file\, sabad.kz.
5. Алимова А.Е. Математика сабағында критериалды бағалауды қолдану. Әдістеме. Педагогтарға арналған журнал. <https://adisteme.kz/>

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КРИТЕРИАЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКЕ МАТЕМАТИКИ

Жубаналиева Л.У.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: В статье использование критериального оценивания на уроках математики помогает улучшить уровень мышления и познавательные способности учеников, так же излагается о том, как оценивать себя и других, дает возможность показать свои знания, критически мыслить; определить ошибки в процессе получения знаний с помощью критериев, составленных учителями, определить уровень подготовленности ученика в соответствии с программой; убедиться в справедливости получения своей оценки в процессе обучения, оценивать только работу учеников, сравнивать свою работу по предварительно составленному образцу. Ученик знает точный алгоритм оценивания, дающий возможность оценить свою работу. Работая над допущенными ошибками, ученик наблюдает свои успехи развития.

Ключевые слова: критериальное оценивание, формативное оценивание, суммативное оценивание, математика, методика преподавания математики.

ОӘК 373.2.01

МЕКТЕПKE ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДА АТА-АНАЛАРМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ОРНАТУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ.

Жумабекова К.А.

Батыс Қазақстан инновациялық – технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеу мен оқытудың мемлекеттік стандартында: ата-аналарды мектепке дейінгі ұйымдар мен мектепалды топтардың педагогикалық процесіне тарту мақсатында мектепке дейінгі ұйымдар мен отбасының өзара іс-әрекетін қамтамасыз ету қажеттілігін ұсынады. Сондықтан баланы тәрбиелеу, дамыту және білім беру мәселелерінде отбасы мен шағын орталық (балабақша) ұжымының бірлескен өзара тығыз байланысы қажет. Шағын орталық және отбасы ажырамас тәрбиелік орта болғандықтан, тәрбиелік қызметі зор. Мектепке дейінгі қызметкерлердің басты мақсаты - жеке тұлғаны қоғамдық өмірге қалыптастырып, баланың тіршілік әрекетін ұйымдастыру. Сондықтан оның іс-әрекеті отбасы, шағын орталықпен тығыз байланысты.

Кілт сөздер: мектеп, ата-ана, мектепке дейінгі ұйым, балабақша, педагог, тәрбиеші

Мақсаты: Мектепке дейінгі ұйым мен отбасы арасындағы қарым-қатынасты біріктіре отырып, тәрбие мен оқыту жүйесін арттыру. Заман талабына сай баланың рухани жан

дүниесін байытып, бойындағы құндылықтарды арттыра отырып жеке тұлға ретінде қалыптастыру. Тәрбиеші мен ата-ана арасындағы ынтымақтастықты жетілдіру.

Міндеттері:

- балалардың танымдық қабілетін дамыту маңызды екенін ата - аналарға түсіндіре, жеткізе отырып, оқыту тәрбиелеу жұмыстарына ата-аналарды қатыстыру;
- балалардың бойында қазақстандық ұлтжандылықты, төзімділікті, мәдениеттілікті, салауатты өмір салтын ұсынуды, шығармашылық мүмкіндіктерін жүзеге асыруды қалыптастыру үшін тәрбие жүйесін құру;
- балалар мен отбасыларына әлеуметтік, психологиялық, құқықтық көмек көрсету мақсатында кеңес беру;
- оқыту тәрбие процестерінің үштігін: педагог, ата-ана, баланы тарта отырып, тәрбиенің жаңа түрлерінің жүйесін құру;
- танымдық, білімдік, іскерлік қасиеттері жан-жақты дамыған еркін ойлы, тілі жетік, ерікті-жігерлі, өзіне сенімді балғындарды келесі білім сатысына - мектепке дайындау;

Күтілетін нәтижелер:

- мектепке дейінгі ұйым мен отбасы арасында жүйелі қарым-қатынас орнайды;
- ата-анамен жүйелі атқарылған жұмыстың нәтижесінде жан-жақты дамыған еркін ойлы, тілі жетік, ерікті-жігерлі, өзіне сенімді жеке тұлға қалыптасады;
- баланың психологиялық тұрғыдан дамуына жағдай жасау үшін ата-аналарға кеңес беру бұрыштары ұйымдастырылады;
- мектепке дейінгі ұйымдар мен отбасының бірлескен жұмысының нәтижесінде тәрбиеленушілер келесі білім сатысына дайын болады;

Барлық кезеңде де ата- аналардың басты мақсаты дені сау, ұлттық сана- сезім ояңған, рухани ойлау дәрежесі биік, мәдениетті, иманды, инабатты, еңбекқор, іскер, ұлтжанды, бойында басқа да игі қасиеттер қалыптасқан тұлғаны тәрбиелеу болып табылады. Демек, балаға дұрыс бағыт беретін үлкен, мықты тәрбие ошағы-отбасы деп саналады.

Мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеу мен оқытудың мемлекеттік стандартында: ата-аналарды мектепке дейінгі ұйымдар мен мектепалды топтардың педагогикалық процесіне тарту мақсатында мектепке дейінгі ұйымдар мен отбасының өзара іс-әрекетін қамтамасыз ету қажеттілігін ұсынады. Сондықтан баланы тәрбиелеу, дамыту және білім беру мәселелерінде отбасы мен шағын орталық (балабақша) ұжымының бірлескен өзара тығыз байланысы қажет. Шағын орталық және отбасы ажырамас тәрбиелік орта болғандықтан, тәрбиелік қызметі зор. Мектепке дейінгі қызметкерлердің басты мақсаты - жеке тұлғаны қоғамдық өмірге қалыптастырып, баланың тіршілік әрекетін ұйымдастыру. Сондықтан оның іс-әрекеті отбасы, шағын орталықпен тығыз байланысты.

Тәрбиенің ең алғашқы негізі отбасында қаланып, шағын орталықпен байланыс арқылы одан әрі жалғасады. Ата-аналардың педагогикалық және психологиялық сауаттылығын мектепке дейінгі ұйымдармен өзара тығыз іс-әрекет негізінде арттырудың маңызы зор. Отбасындағы тәрбие мақсатына субъективтік рең беретін нәрсе ол әрбір ата-ананың өз баласын қандай етіп өсіргісі келетіндігі жөнінде түсінігінің болуы. Мұнда баланың жеке ерекшеліктері және бейім қабілеттері назарға алынады.

Көбінесе, ата-аналар жалпы өз өмірлері, алған білімдері барысындағы кездескен кедергілер мен жіберген кемшіліктерін есепке ала отырып, балаларын басқаша тәрбиелеуге күш салады. Тәрбие мақсатында сондай-ақ сол отбасының ұстанатын этикалық, діни, мәдени дәстүрлері де есепке алынады. Отбасы мүшелерінің сондай-ақ отбасы мен шағын орталық арасындағы, тәрбиелеу ұғымындағы кереғар пікірлер баланың жалпы дамуы мен жүйке психикасының дамуына кері әсерін тигізбей қоймайды.

Жекелеген нақты отбасыларындағы тәрбие мақсатын анықтауда ата-аналар балалардың жеке және жас ерекшеліктері туралы, олардың даму тенденциялары кезеңіндегі ерекшелігі туралы біліктік түсініктердің болмауы салдарынан қателіктерге ұрынып, тығырыққа тіреледі. Сондықтан ата-аналар кәсіби маманданған педагогтармен жиі ақылдасып, бала тәрбиесінде көмек алып отыруы қажет. Егер де тәрбиелеу күштері қалыптаспаса және бір-біріне қарама-қайшы келсе, онда бала психикалық қысымға тап болады.

Мектепке дейінгі ұйымның отбасымен бірлескен жұмысын ұйымдастыру төмендегідей мақсатты көздейді:

- ата-аналармен бірлесе отырып баланың тұлғасын дамыту;
- бірыңғай білім беру кеңістігін қалыптастыру;
- балардың өмірін қорғау және денсаулығын сақтау үшін қолайлы жағдай жасау;
- баланың тұлғалық әрекетінің дамуы үшін отбасымен бірге эмоционалды жағдай туғызу;
- психологиялық жағынан кедергісіз жетілуін қамтамасыз ету.
- отбасының тәрбиесін, әдептерін, дәстүрлерді сақтауын ескере отырып, балаларды әлеуметтік ортаға қарым-қатынас мәдениетімен таныстыруға ықпал жасау.

Мектеп жасына дейінгі балаларды туған жерге, елге, халқына деген сүйіспеншілікке, патриоттыққа тәрбиелеу – аса жауапты міндеттердің бірі. «Жұмыла көтерген жүк жеңіл» дегендей бала тәрбиелеуде осындай міндеттерді іске асырушылар-шағын орталықпен отбасы. Осы екі арнада іске асырылған тәлім тәрбие сабақтаса, ұштаса жүргізілгенде ғана мақсатымыз нәтижелі болмақ.

Отбасы тәрбиесіндегі кездесетін сәтсіздіктер ата - аналардың педагогикалық сауатсыздығынан және оларда тәрбие жұмысын жүргізуге қажетті тәржірибенің жоқтығынан болады. Балаларды тәрбиелеудің дұрыс жолын табу үшін ата - аналарға көмектесу тәрбиешілердің міндеті.

Педагог ғалымдардың тұжырымдарына сүйенсек тұлғаның қалыптасу нәтижелілігі ең алдымен отбасындағы өнегеге байланысты екенін білеміз.

«Әке көрген оқ жонар, шеше көрген тон пішер» - деген қазақ халқының мақалы осы жерде орынды болар. Тек қана шағын орталықпен ата-аналардың тәрбие мәселелерін жұмылдыра, бірлесе шешуі және оқу-тәрбие процесіне отбасыларды белсенді қатыстыру барысында ғана, жан-жақты дамыған тұлғаны тәрбиелеудегі қойылған мақсаттары мен міндеттеріне жетеді.

Соңғы жылдары отбасылық тәрбиені одан әрі жетілдіруде ата-аналардың жауапкершілігін күшейтудің қажет екендігіне үкімет аса мән беріп отыр. Мұнда бала тәрбиесі ата-аналар алдында тұрған әрі күрделі, әрі жауапты іс екендігі ескеріліп отыр. Өйткені алғашқы тәрбие мектебі, отбасылық кезеңдегі баланың өмірі мен іс-әрекеті оның санасында өшпейтін із қалдырады. Отбасы бала үшін еш уақытта ұмытылмайтын орта болып қалады. Адамгершілік қасиет отбасы мүшелерінің бір-бірін қадірлеуімен, әсіресе баланың қартайған әке –шешелеріне ерекше құрмет көрсетуімен сипатталады. Осыны ойға азық, тілге тірек ете отырып, көпті көрген атақты жырау:

«Меккені іздеп нетесің,
Меккеге қашан жетесің?
Әзір мекке алдында,
Пейіліңмен сыйласаң

Атаң менен анаңды» - деп ата-ананы шынайы сыйлаудың өзі Меккеге барғанмен бірдей екенін түсіндіріп, яғни ата-ананы құрметтеу керектігін меңзейді.

Отбасылық тәрбиелеудің басымдылығын тану дегеніміз – отбасы мен мектеп жасына дейінгі мекеменің жаңа қарым – қатынасын талап етеді. Бұл қарым-қатынастың жаңашылдығы «ынтымақтастық» және «өзара қарым-қатынас» деген түсініктермен анықталады.

Отбасы — адам баласы үшін ең жақын әлеуметтік орта. Онда бала алғаш рет өмір жолымен танысады, моральдық нормаларды игереді. Сондықтан отбасылық өмір — жеке тұлғаның азамат болып өсуінің негізі. Адам өмірінде шағын орталық (балабақша) мектеп сияқты қоғамдық орталар қалыптасқан. Дегенмен, отбасы ғасырлар бойы қоғамдық өмірдің, тәрбиенің ең басты әлеуметтік ортасы болып табылады. Отбасы тәрбиесі — бұл қоғамдық тәрбиенің бір бөлігі, мемлекет алдындағы ата-аналар борышы.

Отбасы - адамзат қоғамының ең шағын бейнесі. Қоғамда отбасы екі қызмет атқарады, оның бірі — дүниеге ұрпақ әкелу, екіншісі — дүниеге келген сәбиді тәндік жағынан дамытуды қамтамасыз етіп, өмір бойы рухани жағынан жетілдіріп, оны тұлға ретінде қалыптастыру.

Тәрбиелеу дегеніміз - балаға мақсат көздей, ұйымшылдықпен және жүйелі ықпал жасау деген сөз, осы ықпалдың арқасында бала тәрбиеші талап ететін мінез сапаларына ие болады, мінез-құлық ережелерін бойына сіңіреді. Тәрбие баланың дене және ақыл-ой қабілетін дамытады, оны алдағы еңбекке даярлайды, ол бойынша, қоғамдық дамудың болашақ белсенді қайраткерлеріне керекті адамгершілік сапаларын қалыптастырады.

Бала тәрбиелеу дегеніміз – зор, елеулі, қуанышты, сонымен бірге қиында іс. Бала белгілі бір биологиялық заңдылықтар бойынша дамиды. Баланың дені сау болып өсуіне ешқандай нұқсан келтірмеу үшін, бұл заңдылықтарды білу, ескеру және тиімді пайдалану қажет. Баланың адамшылығын қалыптастыру, оның ақылын молайту, оны белгілі адами сапаларға, көркемдік талғампаздыққа және талапқа баулу – бұдан да қиынырақ іс. Бұл жөнінен бала өсетін қоғамдық жағдай, ең алдымен тәрбиенің ықпалы шешуші орын алады. Баланың ойын айналасындағы бүкіл өмір шындығы – табиғат, қоғамдық орта, жанындағы адамдар. Ең алғашқы тәрбиені беретін, ата-ана және тәрбиеші болып табылады.

Мектепке дейінгі ұйымның ата - аналармен жұмысты ұйымдастырудың негізгі мақсаты отбасы мен шағын орталық арасындағы байланысты күшейтіп, бағытты жұмыс жүргізу, ұйымдастырылатын мерекелік іс - шараларға, педагогикалық әңгімелесулерге, жиналыстарға ата - аналарды тарту.

Педагогикалық әңгімелесулер. Педагогқа отбасымен байланыс жасау үшін ыңғайлы жұмыс түрі. Педагогикалық әңгімелесулер аталмыш түрінде жүреді немесе бұл жұмыстүрін келесі түрлердің құрамында да жүргізуге болады: ата – аналар жиналысы, кеңес беру.

Мақсаты: ата – аналарға дер кезінде бала тәрбиесі бойынша көмек көрсету, ата – аналармен тәрбие мәселелері бойынша бір көзден қарау. Негізгі міндет бұл жұмыста тәрбиешіге жүктеледі, ол әңгімелесудің тақырыбын және жүргізу барысын алдын – ала жоспарлайды. Әңгімелесуді өткізу барысында үйлесімді жағдай туғызу және әңгімелесуді бейтарап сұрақтардан бастап, кейін негізгі тақырыпқа көшуді ескеру қажет.

Тақырыптық кеңес беру. Кеңес беру мазмұны бойынша әңгімелесуге жақын, бірақ олардың негізгі айырмашылығы – кеңес беру жұмыс түрін жүргізуде тәрбиеші ата – анаға маман ретінде кеңес береді. Кеңес беру жұмыс түрі жоспарланған және жоспарланбаған, жеке және топтық түрінде жүреді. Жоспарланған кеңес беру жұмыс түрі мектепке дейінгі ұйымда жүйелі түрде жүреді, әр жасқа сай жылына 3-4 рет, осы санда жылдық жоспарға сәйкес жалпы кеңес беру жұмыс түрі шағын орталық бойынша жүргізіледі. Кеңес берудің созылуы – 30-40 минут. Жоспарланбаған түрі ата – ананың немесе педагогтың бастамашылығымен жиі жағдайға байланыстық туындайды. Кеңес беру түрі әңгімелесу түрі сияқты педагог тарапынан тиянақты дайындықты талап етеді. Мақсаты: ата-аналармен әңгімелесе отырып, бала тәрбиесіне байланысты кеңес беру. Кеңес беру арқылы баланың қайырымдылық, қарапайымдылық қасиеттерін дамыту.

Топтық ата – аналар жиналысы. Топтық жиналыста ата – аналарды мектепке дейінгі ұйымда және отбасы жағдайында балалардың жасына сай тәрбие мазмұнымен, мақсат – міндеттерімен және әдістерімен таныстырады. Топтық ата – аналар

жиналысының күн тәртібі сол кезеңде маңызды тақырыпқа педагогикалық әңгімелесу, ата – аналар санынан отбасылық тәжірибеден хабарлама, ағымдағы ұйымдастырушылық мәселелерді талқылауды қамтиды. Оқу жылы бойы 3-4 топтық жиналыс өткізілуі ұсынылады. Жиналыс соңында ата – аналар өз сауалдарын қояды, педагогпен ақылдасады, сонымен қатар, шағым – талаптарын білдіреді.

Мақсаты: ата-аналармен танысу, ата-аналардың педагогикалық мәдениетін көтеру, ата-ана алдында тұрған міндеттерді бірге шешуге жұмыстану.

Жалпы ата – аналар жиналысы. Жиналыс барысында мектепке дейінгі ұйым бойынша жалпы ұйымдастырушы мәселелер талқыланады. Жалпы ата – аналар жиналысын тәрбиеші, әдіскер және психолог біріге отырып жүргізеді. Жылына аталмыш жиналыс саны – 3 – тен кем болмауы тиіс.

Мақсаты: ата-ананың тәрбие мәселесіндегі психологиялық құзіреттілігін арттырып, баламен тиімді қарым-қатынас орната білу қабілетін дамыту. Мектепке дейінгі ұйыммен отбасы ынтымақтастығын нығайту. Ата-ана, мен тәрбиеші арасындағы өзара сенім мен сыйластық орнауына ықпал ету.

Педагогикалық семинарлар отбасылық тәрбиенің әдіс - тәсілдеріне арналады. Семинарға тәрбиешілер де, ата – аналар да жан жақты дайындықпен қатысуы қажет»

Шығармашылық кештершағын орталықтық және топшілік болып, озық қабілетті, танымал ата - аналарды үлгі тұту, насихаттау мақсатында ұйымдастырылады.

Мектепке дейінгі ұжым ұжым ата-аналарды ұйымдастырып, балаларының шағын орталықтағы (балабақша) өмірінің тәрбиесіне белсене қатысуларына арналған іс-шаралар жиі өткізілуі қажет. Оған сауықтыру кештері, ертеңгіліктер, психологтың тренингтері, пікірталас кештері, сауалнамалар жатады. Осындай отырыстар арқылы ата-аналар бір-бірімен жақынырақ танысып, ортақ мәселелерді бірге шешуге тырысады.

Бұл жұмыстардан күтілетін нәтиже:

- ата-аналар және басқа да ересектер мектепке дейінгі мекемедегі оқыту философиясымен және оқу жоспарларымен танысады;
- балалар еліктеудің жаңа үлгісін алады;
- ересектер тәрбиеші жұмысымен жақын танысып, оны бағалай біледі;
- ата-аналар және отбасы мүшелері өздерінің бала тәрбиелеуге, оқытуға қатысы бар екендігін сезінеді,
- балаларда іс - әрекетті таңдаудың үлкен мүмкіндігі болады;
- балалар маңызды жетістіктерге жете алады.

Ата-аналар мен педагогтердің үздіксіз қарым-қатынасы (диалог). Тәрбиешілер отбасы мүшелеріне бүгінгі болған маңызды оқиғалар мен балалардың жетістігі, әрекеті туралы айтып отырады. Ата-аналар мен тәрбиешілер балаға қатысты барлық мәселелерде (әлжуаз, жетілуі мен дамуында ауытқушылықтары бар, көңіл күйі тұрақсыз балалар туралы) бірлесе отырып шешім қабылдайды. Балаға ата-анасы оны қандай болса да жақсы көретінін сезінетіндей эмоционалдық тыныштық пен қамқорлық ортасын қалыптастыру жөнінде ақыл-кеңестер береді.

Педагогтар баланы жан-жақты дамытуға, оның білуге құштарлығын арттыруда, есі мен зейінін тұрақтандыруда, тілдік қатынасы мен сөздік қорын байытудағы отбасының мүмкіншіліктерін анықтайды. Сонымен қатар, отбасы мен тәрбиешілер бірлесе отырып баланың бойындағы ерекшеліктері мен қабілетін ашып, талантын шыңдауға күш салады. Тәрбиеші ата-аналармен қарым-қатынас жасаудың тиімді түрлерін қолданады: тренингтер, пікірталастар, практикумдер, әңгімелер, лекциялар. Арнайы мамандар мен ата-аналардың оңаша әңгімелесуіне жағдай жасау (психолог, логопед) маңызды. Ата-аналарды психолог, логопед, медицина қызметкерлерінің, қосымша сабақтар жүргізетін мамандардың жұмыстарымен таныстырып, баланың дамуындағы ерекшеліктері мен кедергілері туралы мәлімет беріп отырады. Педагог аталған жағдайларды бекіту мақсатында өмірден мысал келтіріп, көріністер қояды.

Қорытынды

Балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу – ата-ананың табиғи құқығы әрі парызы. Мектепке дейінгі баланы толыққанды тәрбиелеу отбасы мен мектепке дейінгі ұйым тығыз ынтымақтастығы кезінде ғана мүмкін болады. Ата-аналардың балаларға тәрбие беру міндеті Қазақстан Республикасы Конституциясында, ал балалардың отбасындағы құқығы – бала құқықтары туралы конвенцияда белгіленген.

Ата-анамен жұмыс ұйымдастырудың негізгі мақсаты: ата-ананың мектепке дейінгі ұйымға деген көз қарасын өзгерту; ата-анамен бірлесе жұмыс жасай отыра, баланың тәрбиеленуімен, ой-өрісінің кеңейуін дағдыландыру. Біз балаларды сауаттылыққа үйрету үшін дәстүрлі және дәстүрлі емес әдіс – тәсілдерді қолданып, оның ішінде ата-аналарды оқу іс – әрекетіне, тәрбиелік шараларға, ертеңгіліктерге қатыстырып отырамыз. Қазіргі уақытта ата-аналардың балаларды тәрбиелеуге қатысты пікірі кеңейе түсіп, тәрбие жұмысы еңбек ұжымының күнделікті ісіне айналуға тәрбиешілердің практикасында ата-аналармен және көпшілікпен бірігіп жұмыс істеудің әр түрлі формалары қалыптасып, жемісті түрде қолданылуда. Тәрбиешілер ата-аналармен жекелеп және ұжымдық жұмыстар жүргізеді. Отбасы тәрбиесіндегі кездесетін сәтсіздіктер ата-аналардың педагогикалық сауатсыздығынан және оларда тәрбие жұмысын жүргізуге қажетті тәжірибенің жоқтығынан болады. Балаларды тәрбиелеудің дұрыс жолын табу үшін ата-аналарға көмектесу тәрбиешілердің міндеті.

Қоғам үшін әр кезеңде, әр отбасында өсіп келе жатқан өрімдей ұл-қыздардың дені сау, рухани бай, еңбекке, білімге құштар болып өсуі – ең жоғарғы тілек, ең биік мақсат. Отбасының аса құнды ықпалы мен әсерін өмірдегі ешнәрсе алмастыра алмайды. Отбасы өмірге сәби әкеліп, оны тәрбиелеп, қалыптастыруда және ұрпақ жалғастыруда теңдесі жоқ орын. Жоғарыда аталған жұмыстардың барлығы бүгінгі күні біздің шағын орталықта кеңінен қолданылуда. Әрине, бүгінгі таңда бұл жұмыстар өз нәтижелерін беруде. Дегенмен, отбасымен жүргізілетін жұмыстар үздіксіз өзгерістерді қажет етеді. Себебі, бүгінгі күннің ата-аналары жаңа заманның, озық технологиялардың адамдары. Осыдан бірнеше жыл бұрынғы ата-аналар үшін балаларының уақытылы тамақтанылуы, қаралуы ғана маңызды болса, бүгінгі ата-аналар үшін аталған шарттармен қатар баланың сапалы білім мен саналы тәрбиемен қамтамасыз етілуі де аса маңызды. Сондықтан ата-аналар қауымын шағын орталық жұмысымен таныстырудың бірден бір жолы оларды мекеме жұмысына, яғни бала тәрбиесіне белсендіре араластыру болып табылады. Бүгінгі таңда біздің ата-аналарымыз тәрбиешімен бірге, белсенділік танытып барлық іс-шараларда, ертеңгіліктерде, отбасылық сайыстарда бірігіп жұмыс атқарады.

Әдебиеттер:

1. Айтмамбетова Б.Р. Бейсенбаева А.А. «Жеке адамның дамуы, тәрбиесі» Алматы КазПИ, 1991.
2. Сластенин В.А. и др. Педагогика: уч. пособие – Москва Академия, 2004
3. Р.М. Қоянбаев Жалпы бастауыш білім беру педагогикасы. 2005ж.
4. «Бастауыш мектеп» республикалық ғылыми әдістемелік және педагогикалық журнал №9, №10, 2005ж.
5. «Отбасы және балабақша» журналы №4, 2014ж.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ УСТАНОВЛЕНИЯ ОТНОШЕНИЙ С РОДИТЕЛЯМИ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ.

Жумабекова К.А.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: В государственном стандарте воспитания и обучения детей дошкольного возраста: в целях вовлечения в педагогический процесс родителей детей дошкольных учреждений и дошкольных групп предлагается обеспечить взаимодействие дошкольных организаций и семьи. Поэтому в вопросах воспитания, развития и образования ребенка необходимо поддерживать тесную взаимосвязь семьи с мини-центрами (детскими садами). Мини-центр и семья являются неразрывной воспитательной средой и имеют важное значение в воспитании. Главная цель работника дошкольных учреждений – формирование личности в общественной жизни и организации жизнедеятельности ребенка. И поэтому деятельность ребенка находится в тесной взаимосвязи с семьей и мини-центром.

Ключевые слова: школа, родители, дошкольное образование, детский сад, педагог, воспитатель

ОӘК 373. 2 (075.32).

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ҰСАҚ ҚОЛ МОТОРИКАСЫН ДАМЫТУДАҒЫ САУСАҚ ОЙЫНДАРЫНЫҢ МАҢЫЗЫ

Жумасейтова А.Е.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Бұл мақалада мектепке дейінгі жастағы балалардың ұсақ қол моторикасын дамытудағы саусақ жаттығуларының маңызы, саусақ ойындарын балабақшада дамыту жолдары туралы мәселелер қарастырылған.

Кілт сөздер: ұсақ қол моторикасы, саусақ жаттығулары, саусақ ойындары, мектепке дейінгі жастағы балалар.

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Қазақстан халқының әл-ауқатын арттыру мемлекеттік саясаттың басты мақсаты» атты -жолдауында «Кішкентай бүлдіршіндердің дамуына ықпал ететін үздіксіз білім берудың алғашқы сатысы мектепке дейінгі білім беруге баса назар аударған жөн және бұл сатыны олардың шығармашылық және интеллектуалдық қабілеттерін дамыту» деп баса назар аударған еді [1].

Бүгінгі бала - ертеңгі азамат. Сол азаматты балабақшадан бастап болашақ өмірге бейімдеу, дені оларды оқыту, тәрбиелеу, еңбекке баулу үшін қолайлы атмосфера қалыптастыру - білім беру ұйымдарының міндеті болып табылады.

Соңғы кездері біз «ұсақ саусақ моторикасы» деген ұғымды жиі естиміз. Физиологтар ұсақ саусақ моторикасы деп, саусақ, қол және қолдың білезік бөліктерінің ұсақ бұлшықеттерін меңзейді. Осы бұлшықеттерді дамыту және шындау, адамның орталық жүйке жүйесінің, барлық психикалық үрдістердің, сөйлеуінің дамуына басты ықпал етеді.

Қазіргі педагогиканың өзекті мәселесінің бірі мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық қызығушылықтарын дамыту. Барлығымызға белгілі, адам миының қозғалыс проекциясының барлық бөлігінің үштен бірін, қол проекциясы алып жатыр. Осыдан келер қорытындымыз, танымдық функциялардың, ақпаратты қабылдаудың дамуына ұсақ саусақ моторикасының маңызы зор.[2].

Ұсақ саусақ моторикасын дамытудың маңызды бөлігі - саусақ жаттығулары. Саусақ жаттығулары дегеніміз қандайда бір ұйқасты оқиғаны, тақпақты, ертегіні саусақтар арқылы ойнап шығару. Саусақ жаттығулары қызықты, эмоционалды, баланың тілінің, шығармашылық қабілетінің дамуына әсер етеді және балабақшада, үйде, кез-келген бос уақытта өткізуге болады. Балалар саусақ жаттығуларын үлкендердің артынан қайталағанда, саусақ моторикасын дамытады. Сол арқылы қол шапшандығы дамиды, өз қимылдарын басқаруы, белгілі іс-әрекетке зейіні тұрақтанады. Көптеген саусақ жаттығулары екі қолдың да қозғалысын талап етеді, ол өз кезегінде баланың «оң», «сол», «жоғары», «төмен» сияқты ұғымдарды түсінуіне көмегін тигізеді[3].

Саусақ ойындары жаттығуларының баланың шығармашылығын дамытуда да маңызы зор. Егер бала қандайда бір «саусақ жаттығуын» меңгерсе, ол міндетті түрде басқа да тақпақтар мен әңгімелерге саусақ жаттығуларын ойлап табуға тырысады. Бір жастан екі жасқа дейін балалар «саусақ жаттығуларын» бір қолмен орындағанда, жақсы қабылдайды.

Үш жастағы балалар екі қолмен ойналатын саусақ жаттығуларын меңгереді, мәселен, бір қол үй болса, екінші қол үйде жүгіріп жүрген мысық болады.

Төрт жастағы балалар бұл жаттығуларды, бірнеше оқиға желісің ауысуымен ойнай алады. Ал мектепке дейінгі ересек жастағы балаларға әр түрлі заттарды, шарлар, кубиктер не үйлер сияқты құралдарды беріп, түрлендіріп саусақ жаттығуларын өткізуге болады[3].

Мектепке дейінгі жастағы балалардың шаршағанын басып, еңбекке қабілеттілігін арттыру үшін қол-саусақтарын әрдайым жаттықтырып отыру қажет.

Саусақ жаттығулары баланың сөйлеуге деген талпынысы, қабілеті дамытып, ынтасын арттырады. Сөйлеу тілі мүшелері әрекетінің қозғауларының дамуы қол саусақтарының нәзік қимылдарының дамуымен тығыз байланыста болғандықтан, бала қолының ептілігін толық жетілдіру, түзету - тәрбие жұмысын жүйелі жүргізуді қалайды. Саусақ жаттығулары балабақшада және үй жағдайында әсерлі, көңілді түрде ұйымдастыруға болады. Баланың тілі негізінен мектепке дейінгі кезеңде қалыптасады. Бұл кезеңде ағзаның барлық бөліктері және жүйелері қарқынды дамып, баланың дене және ой дамуына қажетті қозғалыстағы таным іскерлігі қалыптасады. Мектепке дейінгі кезеңде қолдың ұсақ моторикасы мен қимыл-қозғалыстарын дамыту жұмыстары маңызды болып табылады.

Психологтар балаларда қол-саусақ жаттығулары есте сақтау және назар аудару қабілетін дамытатындығын айтып кеткен. Тақпақпен айтылатын саусақ жаттығулары ырғаққа ілесіп қимылдауына және баланың сөйлеу ырғағының қалыптасуына көмектеседі. Саусақ ойындары сөйлеу лексикасының, сөздердің өзара байланысының (диалогты дұрыс жүргізуге, түсінік айтуға, т.б.) шыңдалуына себепші болады. Сондықтан баланы ерте жастан бастап шынықтырған жөн.[4].

Қазіргі таңда ұсақ саусақ моторикасын дамытатын ойындар мен жаттығулар өте көп. Олар шартты түрде топтарға бөлінеді. Қол, қолдың білезік және саусақтарының қозғалысының дамуына оң әсер ететін заттық ойындар, яғни ойыншықтармен, кез-келген заттармен өткізіледі. «Мозайкалар», «конструкторлар» – аталған материалдар саусақтардың белсенді қозғалысына әсер етеді. Мозайкада ұсақ бөліктерден толық сурет құрап шығару мақсаты тұрады. Ойын барысында бала бөлшектермен қозғалыс жасайды, байқағыштық, төзімділік, табандылық пайда болады.

Моншақтармен ойын: екі қолдың да бағдарлауын арттырады. Балаға тізуге арналған бау және әр түрлі теңдіктегі, әр түрлі диаметрлі моншақтар беріледі. «Көз-қол»

бағдарлауын жетілдіреді. Бұл ойында тек қол ісмерлігі ғана емес, сенсорлық (түс, көлем, пішін) қабілетті дамиды.

Баулармен ойындар – сенсомоторлық бағдарлауды, ұсақ моториканы, жазықтықта бағдарлауды, «жоғары», «төмен», «оң», «сол» ұғымдарын игеруіне жәрдемдеседі, тілді дамытады, зейіннің тұрақтандырады, қол белсендігін, икемділігін арттырып, қолды босаңсытады.

Сонымен қатар, қысқыштармен ойналатын ойындар өте нәтижелі. Ол баланың ұсақ моторикасын дамытады, ақыл-ойының, тілінің дамуына зор ықпал етеді. Түрлі-түсті қатты қағаздардан дөңгелектер жасап, сондай түсті қысқыштарды қыстырса, гүлдер пайда болады.

Сурет салу – барлық балалар жақсы көретін, әрі пайдалы ісі. Қарындаш, қылқаламмен парақта, қатты қағазда сурет салу қатып қалған қағида емес. Қарда, құмда, терлеген терезе бетіне, асфальтта сурет салуға болады. Алақанмен, мақталы таяқшалармен, көкөністер бастырмаларымен және т.б. әдістермен, яғни бейнелеудің дәстүрлі емес техникалары арқылы сурет салу өте пайдалы, әрі қызықты. Балаға әр түрлі пішіндерді тік сызықпен салуға, суреттің үзік сызық бойымен жүргізу, үлгімен сурет салу, суреттің аяқталмаған екінші бөлігін салу – шығармашылық қабілетті, есте сақтау қабілетін, түсті қабылдауды дамытады.

Ермексаз баланы жалпы дамытатын әр түрлі қызықты ойындар өткізуге мүмкіндік береді. Балалар ермексазды қолмен жібітеді, саусақпен бөліп алады, домалатады, ширатады, ермексазды қалауынша қалыпқа келтіреді және кез-келген уақытта ермексазды бүлдіріп алам деп қорықпастан жұмысына өзгеріс енгізеді, ол өз ісіне деген сенімділік тудырады. Ұсақ саусақ моторикасының дамытады, агрессияны басады, шығармашылық қабілетін, тілін дамытады, қолдың бұлшықеттерін бекітеді[5].

Балабақшада балалардың әлеуметтік дағдысын, қызметтің түрлі нысандарын меңгеруді дамыту бойынша жеке жұмысты ұйымдастыруға да міндет қойылу қажет.

Балалардың еркін өзіндік қызметі баланың жеке қабілеті мен мүддесіне сай таңдалған саусақ жаттығулары баланың өз бетімен дамуына септігін тигізді. Балабақшада саусақ жаттығуларын түрліше бағытта қолдануға болады:

1. Бірлескен және жеке жұмыста саусақ жаттығуын массаж (саусақтың басынан қол буынына дейін сипау) және жаттығу (әр саусақты жеке –жеке бұғу және бүктеу) түрінде жүзеге асыру. Массаж - пассивті гимнастиканың бір түрі болып табылады. Массаж - бұлшық ет жүйесінің тонусын, бұлшық ет икемділігі мен әрекет жасау қабілетін арттыруға көмектеседі. Сондай-ақ, балаларға табиғи материалдармен массаж жасау ұсынылды (шырша бүршігі, жаңғақ, доптар т.б.). Осындай жаттығу нәтижесінде баланың қызығушылығы артты, саусақ гимнастикасы тақпақ оқумен жалғастырылды.

2. Тақпақты тыңдаған балалар саусақ қозғалысының көмегімен тыңдалған тақпақтар мен мазмұнын және бейнелер арқылы сахналау. Сюжетті материал ретінде тақпақтар пайдаланылады. Жаттығуға ұласқан тақпақ–сезім ритмін қалыптастыратын және жетілдіретін негіз болып табылады, қолайлы эмоционалды жағдай пайда болады, соның арқасында бала ойынмен айналысады, орындайтын қозғалысты қызғушылықпен орындайды, ал бұл саусақ қозғалысын жақсартады. Тақпақты бейнелеу, тыңдау және түсіну дағдысын дамытады. Ұсақ қол саусақтарын дамытуға арналған картотека құрастыру қажет: «Саусақ жаттығулары», «Жолақпен жүру», «Сергіту сәттері».

3. Бірлескен және өзіндік әрекет кезінде саусақ театр қозғалыстарын қолдану. Бұл балаға бір мезетте сценарист, режиссер-постановщик болуға мүмкіндік береді. Театрландырылған қойылым шығармашылық потенциалды ғана емес сөйлеуді және оған саусақ белсенділігін дамытуға көмектеседі. Саусақ театрының тағы бір жағымды жағы – бала ойын нысанында кеңістік және санау түсінігіне үйренеді. Саусақ театрына арнап ертегілер кейіпкерлері бойынша қуыршақтар әзірлеу қажет: «Қоян мен түлкі», «Бауырсақ» және т.б.

4. Жапсыру ісімен айналысу қол мойнының буыны және ұсақ әрі жалпы қол моторикасын дамытуда маңызы зор. Жапсыру ісімен айналысу баланың сенсорлы және кеңістікті сезіну, қабылдауын дамытуға қажет. Өз жұмысымда жапсыру ісімен айналысуда ермексаз, тұздалған ұн, тұқымнан және ұлу қабыршығынан жасалған оюларды жиі қолдану қажет. Бұл еңбекті көп қажет ететін, қызықты жұмыс болғандықтан баланың назарын, көз бен қолдың өзара қозғалыс үйлесімділігін, сенсомоториканы дамытады. Қағаздан бұйымдар жасау- қол мойын буынының кіші бұлшық етін дамытуға әсер етеді. Мұндай жұмыстар баланы қызықтырады, қиялдарының дамуына, сындарлы ойлауына септігін тигізеді. Қағазбен жұмыстың бірі ретінде жыртылған қағаздар қолданылды. Қағазды ұсақтап жырту саусақ күші мен ұсақ қимылын басқару дағдысын дамыту жаттығу болып та есептеледі.

5. Бірлескен қызметке сурет салудың көптеген дәстүрлі емес түрлерін пайдалану қажет: тампондау, қылқалам, май шам, тіс щеткасы көмегімен қолдан жасалған мөр және т.б. Сурет салу кезінде балалардың қиялы, шығармашылығы дами түседі, эмоционалды қатынастары және графикалық дағдылары қалыптасады. Басты назар суреттерді бояуға бөлінді. Бұған бояу альбомы мен дайындамалар қолданылды. Бояу қозғалыс үйлесімін дағдыландыруда ұсақ қол моторикасын дамыту мен нығайтуды қамтамасыз ететін түр сызықтарының бірнеше түрлерін қамтиды. [6].

6. Баланың графикалық дағдысын дамытуда неше түрлі қызықты әдіс – тәсілдерде жеткілікті. Мәселен нүктелер бойынша суретті бір-біріне қосу. Элементарлы математикалық түсінікті қалыптастыру бойынша бірлескен қызметте жазықтық үлгілеу әдісі (жазық геометриялық фигуралардан шекті мөлшерде жасалған суреттер), есептеуіш таяқшамен жаттығулар әдістерін қолдану қажет. Қызметтің осы түрлері балалардың байқағыштық, зерделілік, ойлау және қиялдау, ұғыну қабілеттері дамиды.

7. Ерте және мектепке дейінгі кіші жаста қарапайым жаттығуларды жасауда өлеңмен, тақпақпен ұйқастырылған жаттығуларды пайдалану ұсыну. Сонымен қатар өзіне-өзі қызмет ету дағдысын қалыптастыру: қасық пен қарындаш ұстау, түйме тиегін өзі салып, өзі ағыту, бауын байлау, т.б. Өмірінің бастапқы кезеңінде баланың ұсақ қол моторикасы қалай дамып жатқандығын, жеке интеллектуалды қабілетін байқауға болады. Қасықты, қарындашты ұстау алмайтын, түймесін түймелей алмайтын және бәтеңке бауын байлай алмайтын балалардың қолының кіші моторикасы нашар дамыған болып есептеледі. Олар шашылған конструкторларды жинау, пазаламен жұмыс жасау, есептегіш таяқша және мозаикамен ойнау өте қиын. Олар басқа балалармен ойнаудан бас тартады, осы қызметтегі жұмыс жасағанда үлгермейді. Мұндай балалар элементарлы қызметтің өзінде өздерін нашар сезінеді және бұл жағдай баланың эмоциясын мен өзін-өзі бағалауға кері әсерін тигізеді [7].

Сондықтанда мектепке дейінгі жаста бала тілінің дамуда, өзіне-өзі қызмет көрсету және жазуға дайындық дағдысын қалыптастыруда ұсақ қол моторикасын дамытудың және үйлестіру жұмыстарын жүргізудің маңызы өте зор.

Әдебиеттер:

1. «Нұрлы жол - болашаққа бастар жол» Елбасының Қазақстан халқына Жолдауы 11 қараша 2014 жыл.
2. Анищенко Е.С. Пальчиковая гимнастика для развития речи дошкольников. АСТ, Серия «Родничок», 2007. – 39 с.
3. Бардышева Т.Ю. Сәлем, саусақ. Саусақ ойындары. М., 2000.
4. Большакова С. Е. Формирование мелкой моторики рук. Игры и упражнения. Изд.: Сфера, 2009.
5. Диченкова А.М. Страна пальчиковых игр: Идеи для развития мелкой моторики. - Изд.: Феникс, 2008. – 220с.

6. Большакова С.Е. Ұсақ қол моторикасын қалыптастыру: Ойындар мен жаттығулар. А., 2001.
7. Тимофеева Е.Ю., Чернова Е.И. Саусақ қадамы. Ұсақ қол моторикасын дамытуға арналған жаттығулар. М., 2007.

УДК 373. 2 (075.32).

РОЛЬ ПАЛЬЦЕВ В РАЗВИТИИ МЕЛКОЙ МОТОРИКИ РУК У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Жумасейтова А.Е.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: В статье рассмотрены вопросы о значении пальчиковых упражнений в развитии мелкой моторики рук детей дошкольного возраста, о путях развития пальчиковых игр в детском саду.

Ключевые слова: мелкая моторика рук, пальчиковые упражнения, дети дошкольного возраста.

ӘОЖ 94(574) (075.8)

С. ҚОНДЫБАЙДЫҢ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІНДЕГІ ӨЛКЕТАНУ МӘСЕЛЕСІ

Едилханова С.А.

Батыс Қазақстан инновациялық технологиялар университеті, Орал қ.

Аннотация: Мақаланың басты мақсаты - Маңғыстаулық ғалым Серікбол Қондыбайдың ғылыми еңбектеріндегі өлкетануға байланысты құнды ойларын сараптау. «Туған жер» бағдарламасына шолу жасау. Маңғыстау тарихында болған оқиғалардың әрбір жергілікті отансүйгіш азаматтың тағдырына елеулі әсерін тигізген сыр екенін ұмытпауымыз керек. Сондықтан, ғылым ретінде – өлкетану, саналы ұрпақты тәрбиелейтін құрал ретінде жоғары орынға, әрі мәнге ие болуы тиіс.

Кілт сөздер: «Туған жер» бағдарламасы, Маңғыстау, өлкетану ғылымы, адами қасиет, қазақтың рулары, адай руы, шежірелік аңыз, орыс бекіністері, «қазыналы түбек», саналы ұрпақ

«Туған жер» деген кезде әрбір азаматтың, әрбір адамның жүрегінде тулаған шабыт пен сезім ұялайды. Себебі адам өзінің туған жерінің төлі. Сол даланың, сол жердің, сол мекеннің меншігі. Туған жерге деген сезім мен махаббатың өлшемі шектеулі болмайды. Ол шексіз. Осы бір ерекше шексіз отансүйгіштік сезімді әрбір азамат пен жастардың бойына етене сіңіріп, қандарына дарыту үшін, сөздің ұғымын кең мағынасында түсіну үшін, тұңғыш елбасы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында орындалу керек міндеттердің ішіне «Туған жер» бағдарламасын ұсынды. Ал бағдарламаның мәні неде?

Тұңғыш президент Н. Ә. Назарбаев бұл бағдарламаның мәні деп үш ерекшелікті атап көрсетеді.

- «Бірінші, бұл білім беру саласында ауқымды өлкетану жұмыстарын жүргізуді, экологияны жақсартуға және елді мекендерді абаттандыруға баса мән беруді, жергілікті деңгейдегі тарихи ескерткіштер мен мәдени нысандарды қалпына келтіруді көздейді».

- «Екінші, басқа аймақтарға көшіп кетсе де туған жерлерін ұмытпай, оған қамқорлық жасағысы келген кәсіпкерлерді, шенеуніктерді, зиялы қауым өкілдері мен жастарды ұйымдастырып, қолдау керек. Бұл – қалыпты және шынайы патриоттық сезім, ол әркімде болуы мүмкін. Оған тыйым салмай, керісінше, ынталандыру керек».

- «Үшінші, жергілікті билік «Туған жер» бағдарламасын жинақылықпен және жүйелілікпен қолға алуға тиіс». «Бұл жұмысты өз бетімен жіберуге болмайды, мұқият ойластырып, халыққа дұрыс түсіндіру қажет. Туған жеріне көмек жасаған жандарды қолдап-құрметтеудің түрлі жолдарын табу керек».

«Қысқаша айтқанда, «Туған жер» бағдарламасы жалпыұлттық патриотизмнің нағыз өзегіне айналады». Батырлар мен ақындар бірі найзамен, бірі жырмен қорғап қалған ұлан байтақ даланың қазіргі иесі ретінде, әрбір Қазақстан азаматы өзіне жүктелген міндетті абыроймен атқару керек. «Туған жер» бағдарламасының жаппай халық арасында үлкен күшке ие болуы, жастардың бойына патриоттық тәрбие ұялату үлкен міндет. Берілген тапсырманың үдесінен шығу ғана емес, оны бүгінгі күнмен өлшемей, ертеңгі ұрпаққа жету үшін еңбек ету – басты парыз. [1]

Қандай да болмасын ғалым өз ісін ең бірінші белгілі бір көкейтесті оқиғаның бетін ашу үшін, ақиқатқа жеткізу үшін ғылыми зерттеумен айналысады. Екіншіден, ол нағыз ғалым болса, оның үстіне елін құрметтеген адам болса, ел тарихын қалың жұртқа шынайы қалпында жеткізу, елдің даңқын көтеру мақсатында жұмыстанады. Бұл жолында еш нәрсе оған кедергі болмайды. Ғалым бар күш-жігері мен ынтасын, бар уақыты мен денсаулығын, бар білімін салып, осы еңбегін абыроймен атқаруға тырысады.

Маңғыстаулық зерттеуші Серікбол Қондыбай осындай қажырлы, әрі қайратты өлкетанушы ғалымның айқын дәлелі. Жазған еңбектерінің әр жолы мен сөзі еліне деген сүйіспеншілікке толы. Халқының тарихын әлпештеп, сонау көне заманнан күні бүгінге шейін оның әлемдегі, жер бетіндегі орны мен ролін мақтанарлық жағынан көрсетуге тырысты, көрсетті де. Ол аз болғандай, дәлелдеп те берді. Зерттеулері өте қомақты. Әлемге әйгілі ғалымдармен қоса, жаңа ғана ғылым жолына түскен жас зерттеушілердің де еңбектерін жәй оқып қана қоймай, зерттеуді барлық жағынан саралап, ішкі сараптаудан өткізе отырып, еңбектерінде пайдаланды.

«Жас дос! Өз өлкеңді білу арқылы сен еліңді, бүкіл әлем елдерін білуге бастау аласың. Ал өз жеріңді сүю арқылы басқа халықтардың туған жерін де сыйлап, олардың өз туған еліне деген сүйіспеншілігінің сырын түсіне аласың» деген сөзінің өзінен-ақ ғалымның кең, әлемдік деңгейдегі көзқарасы, пейілі мен мейірімін көреміз. [2, 9] Яғни, елінің жанашыры болу әрбір халыққа тән қасиет, ол халықтардың иманы бар ерекше ұл-қыздарының адами қасиеті. Осы қасиет арқылы Серікбол Қондыбай ағамыз өзін нағыз өлкетанушы ғалым ретінде көрсете білді.

Қазақстан – Отаның болса, Маңғыстау – кіші Отаның. Отанына, туған жеріңе деген ыстық сезім тәрбиеден басталады. Міне, өлкетанушы жас ұрпақтың ата-анасы іспетті, тәрбиелеуші де. Себебі, оның басты міндеті – баланың бойына, адамның бойына өлкеге деген сүйіспеншілік пен мақтанышты ұялату. Оның дәріптейтіні – әрбір адам өзгеден бұрын туған өлкесін танып, білуі тиіс.

Ал өлкетану ғылымы дегеніміз не? Бұл белгілі бір өңірдің табиғатын, халқын, шаруашылығын, тарихын, мәдениетін зерттеумен шұғылданатын ғылым мен мәдениет саласы; шағын аумақтың табиғатын, халқын, шаруашылығын, тарихын және мәдениетін, елді мекендерін олардың таяу төңірегімен қоса зерттеу. Салалық өлкетану (тарихи, этнографиялық, топонимиялық және т.б.), табиғи және әлеуметтік құбылыстардың өзара

байланысын зерттейтін кешендік географиялық өлкетану болып бөлінеді. Өлкетанудың негізгі әдісі - аумақ туралы ақпаратты, табиғи үлгілерді (геологиялық, топырақ, биологиялық, зоологиялық), материалдық мәдениет заттарын және т.б. деректерді жинау және жүйелеу. Өлкетанудың зерттеу нысандарын төрт топқа бөліп қарастыруға болады:

1. Өлкенің табиғатын, табиғи ерекшеліктерін, жеке компоненттердің (геология, жер бедері, ауа-райы, топырақ және өсімдік жамылғылары, жануарлар дүниесі т.б.) олардың өзгеру деңгейі мен сипатын, табиғатта жүретін үрдістерді зерттеу;

2. Өлкенің шаруашылығын, онда тұрып жатқан кәсіптік ерекшеліктерін анықтау;

3. Өлкенің және онда тұрып жатқан халықтарының тарихы жайлы деректер, экспонаттар жинау, көне қалалар қалдықтарын, тарихи ескерткіштерді оқып-тану және оларды халық тарихымен, тарихи кезеңдермен байланыстыру;

4. Халықтың этнографиялық немесе ұлттық ерекшеліктерін, демографиясын, топонимикасын зерттеу. [3]

Ғалымның шығармалар жинағының «Маңғыстау географиясы. Маңғыстау мен Үстірттің киелі орындары» атты үшінші томында осы аталған талаптың барлығы қатаң сақталған. Бұл еңбекте өңірдің атауының шығу тегі, халқының ұлттық құрамы, жер су атауы, климаты, топырағы мен өсімдік, жануарлар дүниесі, экономикалық-географиялық орны мен жағдайы, өлкенің мәселелері мен экологиясы орын тапты. Барлық бөлімдері ғылыми зерттеулерге жүгініп жазылған.

Маңғыстау түбегінің ерекшелігі мен қайталанбас қасиеттері оның халқына да дарыған. Зерттеуші Серікбол Қондыбай ол жөнінде былай дейді: «Қазақтың рулары, қазіргі терминологиямен айтқанда, аймақтық топтарының арасында ерекше стереотип қалыптастыра алған жалғыз ру ретінде осы Адайды айтуға болады. Басын ашып аларымыз адайлар тілінде, әдет-ғұрпында, түр-түсінде, т.б. ерекшелігі бар. XX ғасырда бұл айырмашылық іс жүзінде жойылып та кетті. Адам да өзгерді. Дегенмен, қазақ арасында ғасырларда қалыптасқан «Адай туралы ертегі» стереотипі сақталып қалды.

Адайды «ақкөз Адай» дейді, шежірелік аңыз бойынша адайларға тентектік, оспадарлық, зорлықшыл қасиет берілген. Әрине, өз шежірелеріміз тентектікті батырлыққа, шыдамдылыққа қарай жақындатса, басқалар зорлықшылдыққа, әділетсіздікке жақындатады. Қалай болғанда да өткен заман адайларының «ақкөз, тентек» деген атақты тарихи тұрғыдан орынды иемденгені, сол атаққа сай болуға тырысқандығы анық...

Міне, уақыт өтті, заман өзгерді, орыс империясына бағындырылған қазақ даласы да өзгере бастаған еді. Орыс бекіністеріне жақын, сауда жолдарының бойына орналасқан қазақ ауылдары көпсе де, қысқа маршрутқа көшетін болды, жартылай отырықшылыққа көше бастады. Осы тұста отырықшылана бастағандар мен көшіп-қонып жүргендер арасында тұрмыстық, т.б. айырмашылықтар көріне бастады» дей келе, ғалым түбектегі халықтың айырмашылығының негізі XVIII ғасырда жатқанын көрсетеді:

«Маңғыстау XVIII ғасырдың басынан бастап, Ресей империясының өмірлік мүддесі бар аймаққа айнала бастады... 1716 жылы Александр Бекович-Черкасский бастаған орыс әскерлері Түпқараған және Кендірлі шығанақта әскери бекіністер салды. Ал оның 1717 жылы Хиуаға жасаған әскери жорығы сәтсіздікке ұшырады. Бұл Ресейдің Маңғыстауды жаулап алуын бір ғасырдай мерзімге кейін шегерді» деген сөзінде бұл фактіге деген үлкен мақтаныш сезімі бар екенін байқауға болады.[2, 41, 43, 20]

Адайлар 18 ғасырдың ортасынан бастап, Маңғыстауға қарай ұмтылып, ғасырдың басында түбекті түпкілікті иемденіп болды. Қалың қазақтың кеңістігінің ортасынан емес, қиыр шалғайынан осылайша орын алуға тағдыр жазған адайлар мынадай жағдайларда тіршілік етіп, сол ортаға бейімделуге мәжбүр болды.

Біріншіден, географиялық орын ерекшелігі адайлардың 19 ғасырдағы басқа қазақтармен қоян-қолтық араласуына шек қойды... Екіншіден, климаттың қатаңдығы, жайылымның басқа аймақтарға қарағанда жұтаңдығы адайлардың көшіп-қону

маршруттарын тым ұзақ етті... Үшіншіден, адайлардың түрікпендермен, Хиуа хандығымен көрші болуы оларды үнемі жаугерші болуға итермелейді. Бірін-бірі барымталау, байлап әкету, су көздері мен жайылымға таласу, хиуалық жасақтардың жорықтары, 19 ғасырдың ортасында патша өкіметінің қол астында салыстырмалы түрде тыныш та бейбіт тірлікке көше бастаған қалың қазаққақарағанда, адайларды бейбіт, момын тірлікке апара алмады. 19 ғасырдың ең соңғы орыс езгісіне қарсы көтерілісі де 1870 жылы Адайда болды, қазақтағы жауынгер-жыраулардың ең соңғысы Қалнияз да осы ортадан шықты.

Территориялық оқшаулық, қалалар мен транспорт артерияларынан шалғайда орналасу, сырттан төнетін қатердің жойылмауы, табиғаты қуаң, құнарлылығы төмен, суы аз жайылымдарда мал бағып, өздерін азық-түлікпен қамтамасыз ету үшін адайлардың ұзақ қашықтыққа көшіп-қонуы осылардың барлығы адай мінезінің де қатаң болуын қажет етті.

Бүгінгі адай шетте қалған адам емес. Ол өзінің қазақ екендігін жақсы біледі. Адай Маңғыстауды қазақ тілді ортаға, қазақ рухын сақтап әрі қарай дамытып отыратын ортаға айналдыруы тиіс. Оған қажетті мүмкіндіктер бар. Сонымен қатар адай Маңғыстауды өз атамекенім деп есептей отырып, оның өткен шағын да өз мұрасы деп тануы, "мынау адайдыкі", "мынау түрікпендікі" деп бөлмеуі тиіс. өйткені ендігі жерде Маңғыстауда түрікпен жоқ. Олардан қалған барлық мұраның иесі, олардың жетістігі де, кемшілігі де адайдың сыбағасы болып қалды. Ендігі жерде маңғыстаулық түрікпен де, оғыз да, печенег те, алан да, дай да, массагет те «адай» болуы тиіс. Тек сонда ғана Маңғыстаулық өз жеріне, жерінің тарихына ұқыпты қарап, оны сақтауға, насихаттауға құлықты болып шығады. [2, 44, 45, 46]

Ғалымның адами қасиетін жергілікті өлкетанушының атын ұмытпай, атап өтуінен де көруге болады. «Өлкенің тарихымен қатаргеографиясы, жер-су атаулары, табиғаты жөнінде құнды материалдар жинаған «бірінші өлкетанушы» Есбол Өмірбайұлының сіңірген еңбегі Маңғыстауды зерттеу ісіне қосылған үлкен үлес».

Сөзімді қорытындылай келе, өлкетанудың алға жетелеп, әрбір адамның әлемді танып білуіндегі сенімді жәрдемшісі болатынын айтқым келеді. Қазіргі кезде қоғамдық танымның бойында адамгершіліктің кеңістігін қалыптастыруға жәрдемдесетін мүмкіндіктердің бірі - туған жерге, өлкеге деген сүйіспеншілік. Бүгін де «туған өлке», «өлкетану» ұғымдары зерттеліп, зерделеніп жемісті жетістіктеріміздің бір сатысы болып отыр. [4]

Ғалымның жас ұрпаққа бағыштаған мынадай сөздері бар: «Бұрын «қазыналы түбек» саналып келген Маңғыстауды тек «байлықтың қоймасы» ғана емес, өзіне тән әсем де, көрікті табиғаты бар, сезімтал да жараланғыш Маңғыстау екендігін зерттей алатын, оны түсіне, сезіне және қорғай алатын сендерсіңдер.

Әр заман өз талабын қояды. Тәуелсіз Қазақстан азаматына Маңғыстау туралы құпия сырлар жеткілікті, оны ашу, зерттеу, жұртшылыққа ұсыну, саналы ұрпақ, сенің абыройлы міндетің, парызың» деген сөзімен мақаламды аяқтағым келеді.[2, 22]

Әдебиеттер:

1. https://massaget.kz/mangilik_el/48470
2. Серікбол Қондыбай. «Маңғыстау географиясы. Маңғыстау мен Үстірттің киелі орындары». Толық шығармалар жинағы, 3 том. Алматы, Арыс, 2008.
3. <https://kk.wikipedia.org/wiki/>
4. https://infourok.ru/lketanu_turaly_shayn_oy_esse-111987.htm

ПРОБЛЕМЫ КРАЕВЕДЕНИЯ В НАУЧНЫХ РАБОТАХ С.КОНДЫБАЯ

Едилханова С.А.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

***Аннотация:** В статье основной упор был сделан анализу наиболее ценных высказываний мангистауского ученого С.Кондыбая по поводу краеведения. Был дан краткий обзор программе «Туған жер». Исторические события, происходившие в Мангистау, до сих пор имеют колоссальное значение в судьбе каждого мангистаусца-патриота. Поэтому краеведение, как наука должна занять высокое, подобающее ей место в развитии и становлении последующего разумного поколения.*

***Ключевые слова:** программа «Туған жер», Мангистау, наука краеведение, человеческие качества, казахские роды, род адаев, летописные предания, русские крепости, «полуостров сокровищ», разумное поколение*

ОӘК 796.01(075.8)

ҰЛТТЫҚ СПОРТ ТҮРІ ҚАЗАҚ КҮРЕСІ ҚОҒАМНЫҢ ЗАМАНАУИ ДАМУ САТЫСЫНДАҒЫ СПОРТ ТҮРІ РЕТІНДЕ

Кабасов С.Б., Джумакаева К.С., Салов М.В.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

***Аңдатпа:** Мақалада ұлттық спорт түрі қазақ күресі қоғамның заманауи даму сатысындағы спорт түрі ретінде сипатталады. Қазақ күресі — қазақтың ұлттық күресі. Қазақ күресі қазақтардың ең көне спорт түрлерінің бірі. Қазіргі Қазақстанда бұл жекпе-жек өнер үлкен сұранысқа ие, ал қазақ күресі бойынша жарыстар мерекелер мен салтанаттарда жүргізіледі.*

***Кілт сөздер:** спорттық күрес, денсаулық, жастар*

Қазақстан Республикасының Егемендік алуымен бірге мемлекет пен қоғам алдында халықтың, әсіресе оқушы жастардың денсаулығын сақтау мен нығайту мәселесі тұрды. Әлемдегі күрделі геополитикалық жағдайды ескере отырып, дені сау, күшті, еңбектенуге және Отанын қорғауға даяр, өзіне сенімді бәсекеге қабілетті өскелең ұрпақты тәрбиелеу басты міндеттердің бірінен саналады. Сол негізде, осындай өзекті міндетті шешудің бірден-бір жолы – дене шынықтыру және спорт, әсіресе қазақтың ұлттық жекпе-жек түрлері мен олардың қолданбалы салалары мен кең таралуын назарда ұстау екендігі даусыз. Дене шынықтыру және спорт, соның ішіндегі саласындағы зерттеулердің маңызды ғылыми бағытының бірі дене шынықтыруға адам қызметінің өзіндік жетістікті саласы және оның заманауи саяси, экономикалық және идеологиялық жағдайларға сай инновациялық құрамдастарын іздестіру болып табылады.

Тәжірибелік қызмет барысында теориялық-әдістемелік ізденістер сараптамасы бізге қазақ күресі қазақтың ұлттық спорттық күресін Қазақстанның спорттық мәдениетінің құрамдас бөлімі екендігін анықтап береді. Біздің ойымызша, қазақ күресі заманауи қоғамда қоғамдық құбылыс ретінде қарастыру қажеттігі ешбір талас тудырмайды. Ұлттық спорт түрінен халықаралық дәрежеде танылған спорт түріне дейінгі дамуы мен сол деңгейде

танылуы қазіргі уақытта өз шырқау шегіне жетті деуге болады. қазақ күресі жақын арада Олимпиадалық спорт түріне айналатындығы даусыз мәселе.

Статистикалық мәліметтерге жүгінетін болсақ, спорттық күрес берілген түрі Қазақстанда танымалдылығы бойынша бірінші орынды иеленеді.

Қазақ күресінің ең алдымен мәні неде?

Ол Қазақ ұлттық спорттық мәдениетінде қандай орынды иеленеді?

Оның дамуына Қазақстанда және Әлемдік деңгейде нелер кедергі келтіріп отыр?

Біздің түсінігіміз бойынша, тап осы сұрақтар мемлекеттік маңызды міндеттерді жүзеге асыруға арналған осы бір әлеуметтік-мәдени құбылыстың құралын біршама тиімді қолдануға мүмкіндік беретін ғылыми-педагогикалық басқару міндеттерін табуға және жүзеге асыруға жауап беруі тиіс.

Бұдан басқа, заманауи жағдайларда қазақ күресі спорттану кезеңінен сәтті өтті және бүгінгі күні қазақ ұлттық спорттық мәдениетін, әсіресе ауыл тұрғындары, балалар мен жасөспірімдер арасында қалыптастырудың тиімді құралы болып табылады. Қазақ күресі о бастан, өзінің түпкілікті мәні бойынша тіршіліктен қалып қалмау, жер мен елді қорғау құралы болғанымен, бүгінде жекпе-жектің бұл түрі спорттық талқалауға бағытталған және нәтижесінде жекпе-жектің мәнін өзгерткен бірқатар өзгерістерді «басынан өткерді».

Спорттық күрестің теориясы мен тәжірибесінде осы жарыс бойынша нақты құралған жарыс ережелері, қажетті ғылыми-әдістемелік материалдар жоқ деген пікір қалыптасқан.

Жоғарды аталған мәселелерге қосымша ұсынарымыз, қазақ күресі туралы әлеуметтік құбылыс ретінде пікірдің қалыптаспауы берілген жекпе-жек түрінің Қазақстанда және одан тыс аумақтарда дамуын тежеп отыр.

Қазақ күресін өзгелерден ерекшелігін көрсетпеу дегеніміз оны қарапайымдандыру, шығармашылық мүмкіндіктерін жою, барлығынбір қалыпта қарастыру. Мұндай талпыныстар ұйымдастыру мен басқару салаларында бірнеше рет жүргізілген және барлық уақытта дерлік сәтсіздікке ұшырап отырды. Балуанның жекебасылық ерекшеліктерін ескере отырып қарастырылатын мәселелер: қайсарлық, мақсаттылық және мақтаныш тұту. Бұл тәсіл қазақ күресінде тиімсіз, өйткені бұл осы спорт түрінен бас тартауға әкеп соғуы мүмкін, бұл өз кезегінде берілген жекпе-жек түрінің танымалдылығына нұқсан келтіруі мүмкін, ал бұл түбінде оның дамуы бойынша өзгертулерге әкеп соғады.

Қазақ күресі туралы әлеуметтік құбылыс ретінде қисынды қалыптасқан пікірдің жоқтығы, яғни нақты бір түсініктің болмауы қазақ күресінде шынайылыққа жанаспайтын сипаттамалар береді.

«Белбеу күрес» сынды жиі танымал түсініктің қазақ күресімен астарлана қолданылуы тіпті дұрыс емес.

Бірқатар теоретиктердің пайымдауы бойынша, бүгінгі күні қазақ күресімен астарлас тәжірибені шартты түрде бірнеше бағыттарға бөлуге болады: дене шынықтыру-бұқаралық (арнайы дене қасиеттерін жетілдіруге және ҚБ сақтауға бағытталған ДТ жүйесі); спорттық (ресми жарыстарда жеңіске жету мақсатымен қолданылатын біліктіліктер мен дағдыларды қалыптастыруға арналған спорттық жекпе-жектің толыққанды, толыққұқылы өзіндік түрі); әскери (жекпе-жектің техникалық-тактикалық әрекеттерін және жекпе-жек қимылдарын үйретуге арнайы кәсіби-қолданбалы пән).

Біздің ойымызша, мұндай бөлудің басты мақсаты – жеке тұлғаның жекпе-жекті жүргізудің біліктіліктері мен дағдыларын біруақытта меңгеруін жан-жақты дамыту мақсатымен бүтіндей педагогикалық үдерістің құрамдас бөлімі ретінде қарастырылатын балуанды даярлаудың бір кезеңін ғана айқындайды (кесте 1).

Кесте 1 –Балуандарды даярлау кезеңдері

Даярлау кезеңдері	Кезеңдер мазмұны
Дене шынықтыру-бұқаралық	Қазақ күресінің техникалық-тактикалық негіздемесі, жалпы дене даярлық және арнайы дене даярлық құралдары
Спорттық	Жарыстарға қатысу
Әскери	Жекпе-жектің, өзіндік қорғаныстың және т.б. біліктіліктері мен дағдыларын меңгеру.

Сонымен, белсенді денсаулық қалыптастыру және денсаулық қорғау, жеке тұлғаны әлеуметтендіру, жан-жақты дамыған және Отанын қорғай білетін, СӨС ұстанатын жастар жақтастарын тәрбиелеу сияқты бірқатар мемлекеттік және қоғамдық міндеттерді берілген педагогикалық жүйе арқылы табысты шешуге болады.

ҚР заманауи саяси, экономикалық және идеологиялық жағдайларында РК (халықтың денсаулығының төмен деңгейі, ДШЖС, СӨС белсенді шұғылдануға деген нашар уәждеме, түрлі діни-экстремистік ағымдардың көбеюі, жастардың дәстүрлі-қалыптасқан құндылықтардан алшақтауы және т.б.) жағдайларда қазақ күресі тиімді жалпы мәдени құрал ретінде қарастырылады және тәуелсіз Қазақстанның ұлттық спорттық мәдениетімен сәтті үйлеседі.

Соңғы уақытқа дейін ЖЖС феномені ДШ байланысты болды және оның маңызды құрамдас бөлімі ретінде қарастырылды. Сонымен бірге, бұл әлеуметтік-мәдени құбылыстың мамандығының өзіндік қолданысы бар, басқалай жалпы адами мәдениетпен араласып кетпеген адам тіршілігінің жетістікті саласы ретінде көбірек таныла бастады.

Л.И. Лубышеваның [17] пікірі бойынша спорттық мәдениет (СМ) қоғамда қалыптасқан және ұрпақтан-ұрпаққа жалғасымын тапқан құндылықтар, біріншілікке қол жеткізуді немесе адамның денелік және рухани жетілуі арқылы жеңіске жетуді мақсат тұтынатын жарыстар немесе оларға даярлық барысында қалыптасатын әлеуметтік үдерістер мен қарым-қатынастар ретінде қарастырылады. Л.И. Лубышеваның ұсынып отырған құндылықтар құрылымына сай қазақ күресі туралы СМ құрамдас бөлімі түрінде айтуға болады. Осыған орай, біз қазақ күресі арқылы СМ қандай да бір құндылықтарына қол жеткізуге және маңызды міндеттерін қалай ұтымды шешуге болатындығын түсіндіру қажет (кесте 2).

Кесте 2 – Спорттық мәдениеттің құнды мүмкіндігі

Құрамдас бөлімдері	Қазақ күресінің бөлімдері	Маңызды шешімдері
Жалпы-мәдени	Қазақ күресінің дене шынықтыру-бұқаралық бөлімі білім беруге, тәрбиелеуге, денелік жетілуге бағытталған	Салауатты өмір салтын үгіттеу, денсаулық қалыптастыру және денсаулық сақтау, денелік даярлық деңгейін арттыру міндеттерін шешеді
Әлеуметтік-психологиялық	Спорттық бөлім жетістікке қол жеткізуге арналған	Адамның өзіндік жүзеге асырылуға деген сұранысын, жеке тұлғаның қоғамдағы әлеуметтік деңгейін жоғары спорттық нәтижеге қол жеткізу негізінде арттыруын қанағаттандырады. Қазақ күресіне тән қасиет – өзіндік жүзеге асырылу мүмкіндігінің кең ауқымы: дәрежелер, атақтар берілуі және т.б.

Арнайылық	Әскери бөлім шынайы жекпе-жекте жүргізу дағдыларын иеленуге арналған, тіршілікке қажетті психологиялық және т.б.құндылықтарды иеленуге мүмкіндіктер береді.	Бүтіндей өзіне сенімді, өзін-өзі қорғауға қабілетті адамды тәрбиелеу міндеттерін шешеді.
-----------	---	--

Осының алдында жүргізілген зерттеулерде қарапайым ТТД қолдану негізінде денсаулық қалыптастырушы технологияны оқушылардың ДТ үдерісіне қалыптастыру мен енгізу жүзеге асырылды.

Біздің қалыптастыру экспериментіміздің қорытындысы ЭТ балуандарының БТ салыстырғанда ДД деңгейін анықтау бойынша тестілеу тапсырмаларының нәтижесі жоғары ($P < 0,05$) болды. Инновациялық технологияны үйлесімді енгізу құнды бағдарлану жүйесінің оң өсіміне ықпал етті және шұғылданушылардың әлеуметтік бейімделуін жақсартты. Шұғылданушылар үшін маңызды қасиеттер: батылдық, шыншылдық, тәртіптілік, жауапкершілік, жолдастарына деген қамқорлық, оқуға деген ынта және т.б. болды. Сонымен қатар, шиеленістілік, агрессивтілік сияқты теріс қасиеттердің деңгейі төмендеді. Инновациялық технологияның жоғары тиімділігі шұғылданушылардың ауру деңгейінің төмендеуіне, ДД жоғарылауына, психологиялық және эмоциялық күйлерінің жақсаруына және ДЖ шұғылдануға және ДМ бойынша білім беру үдерісіне деген уәждемелерінің деңгейінің артуы арқасында жүзеге асырылып отыр

Сонымен, қазақ күресі СМ құрамдас бөлімі ретінде жеке тұлғаны адамгершілікті-ерікті, рухани бай, денелік тұрғыдан жетілген, әлеуметтік бейімделген, заманауи қоғамда тіршілік етуге қажетті білімдер мен қабілеттерді меңгерген адамның психологиялық тұрақтылығы сияқты тәрбиелеу міндеттерін табысты шешуге ықпал етеді.

Бүгінгі күнде бұқаралық спортты дамыту қажеттілігі мен оқушы жастардың ДМ қайта құру жағдайларында қазақ күресінің жаңа технологияларын енгізу мен оның құралдарын қолдану ДМ, СӨС орынды өзекті мәселелердің бірінен саналады.

Қазақ күресіне деген салиқалы көзқарас және балуандардың өз іс әрекеттерін жүзеге асыруға кеңінен мүмкіндіктер беру ҚҰДМ даму деңгейін жетілдіруге төменде көрсетілген мәселелерді арттыру жолымен жүзеге асырылады, атап айтқанда:

- ДШЖС жүйелі түрде шұғылданушы (аптасына үш реттен кем емес) халықтың санын арттыру;
- балуандардың (спортшылардың) халықаралық сайыстардағы жетістіктері.

Әдебиеттер:

1. Брасалин А.И., Крешнев В.В., Панов Г.М., Разинов Ю.И. Шорт-трек: Примерная программа спортивной подготовки для детско-юношеских спортивных школ. – М: Пресс, 2007
2. Зациорский В.М. Физические качества спортсмена. – Питер, 2005
3. Павловский Ю.А, Богданов И.А. Шорт-трек. М., Физкультура и спорт. М.,1989
4. Петров Н.И. Конькобежный спорт. Учебник для техники физкультуры. Изд. 4. М., Физкультура и спорт. 1982
5. Платонов В.Н. Общая теория подготовки спортсменов в Олимпийском спорте. Учебное издание. Олимпийская литература. Киев, 2011
6. Панов Г.М. Физкультура и спорт. Г. Физкультура и спорт, 1983.

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВИД СПОРТА ҚАЗАҚША КҮРЕС КАК ВИД СПОРТА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Кабасов С.Б., Джумакаева К.С., Салов М.В.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: В статье казахша күрес характеризуется как национальный спорт современного этапа развития общества. Қазақша күрес является одним из старейших казахских видов спорта. В современном Казахстане это боевое искусство пользуется большим спросом, а соревнования по Қазақша күрес проводятся в праздничные дни.

Ключевые слова: спортивная борьба, здоровье, молодежь

ОӘК 37.02.013.

КІШІ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ КРЕАТИВТІ ОЙЛАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ІС-ӘРЕКЕТТІ РЕТТЕУДЕГІ МАҢЫЗЫ

Канатов А.К., Иргалиев А.С.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Бұл жұмыста қазіргі заман психологиясындағы «креативтілік» аумағындағы зерттеулер, кіші мектеп оқушыларының креативті ойлау ерекшеліктері қарастырылған. Креативті ойлаудың құрамдас бөліктерін анықтап, танымдық іс-әрекеттің ерекшелігін сипаттайтын қасиеттер тобы, кіші мектеп жасындағы балалардың креативті ойлауын дамытуда педагог маманның ролі, бала бойында қалыптастыруы қажет дағдылар қатары баяндалған.

Кілт сөздер: креативтілік, креативті ойлау, ойлау негіздері, шығармашылық қабілеттер, дағдылар

Қазіргі таңда «тұлғаға бағытталған» білімнің құнды негізі ретінде бала орын алады және де өзекті мақсат ретінде еркін, рухани, шығармашыл, адамгершіл тұлғаны - яғни мәдениет адамын қарастырады. Тұлғаның бойындағы басты мәселе - болашаққа ұмтылыс, өз мүмкіндіктерін еркін жетілдіре білу, өз-өзіне сенімділігін арттыру және идеалды «Мен құрамына қол жеткізу мүмкіндіктері» [1].

Жаңа әлеуметтік мәдени ортада гуманистік парадигма психологиялық-педагогикалық ойлаудың басты идеясы болып табылады. Ол үшін тұлға бұл адамға ғана тән өзін-өзі өзіктендіре білу мүмкіндігін болжайтын бірден-бір құнды жүйе. Адамның шығармашылық бостандығын мойындау қоғамның басты байлығы.

Адамгершіліктік жеке тұлғаға бағытталған құралдар жүйесінің басты құндылығы шығармашылық - адамды мәдениетте дамыту тәсілі ретінде орын алады. Оқыту мен тәрбиелеудің шығармашылық бағыты тұлғаның бағытталған білімді адам өмір, мәдениет және тарих субъектісі ретінде қажеттіліктерін қанағаттандыру мен дамыту процесі негізінде жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Қазіргі таңда шығармашылыққа және шығармашыл индивидтары әлеуметтік түрде қажеттілік өте басым. Оқушылардың шығармашылық ойлауын дамыту қазіргі

мектептердің маңызды міндеттерінің бірі. Өзін-өзі ұйымдастыруға ұмтылыс - бұл адамның барлық формасында да көрінетін бағыттаушы бастау болып табылады.

Шетел психологтары мен педагогтары Дж. Гилфордт, Е.П.Торренс, Л.Термен, Р. Стернберг, М.Воллахтың, сонымен қатар ресейлік зерттеушілер В.Л.Данилова, П.Я.Гальперин, З.И.Калмыкова, Д.Б.Богоявленский, Я.А.Пономарев, В.Н.Пушкин, В.Д.Шадриков, В.И.Дружинин, Н.В.Хозратованың креативті ойлауға байланысты пікірлері теория жүзінде негізделді, ал бұл қасиетті жетілдіру мақсатындағы еңбектер даму үстінде. Шығармашылық іс-әрекеттің механизмдері мен табиғатын анықтауға көп көңіл бөлінуде. Мақсатты түрде креативтілікті дамытуға бағытталған зерттеулер алдыңғы қатарлы психологтар мен педагогтар, шығармашылық ойлаудың қалыптасуына ықпал етуші негізгі шарттарды бөліп қарастырады:

- білімді жекелендіру;
- зерттеушілікке оқыту;
- мәселелік бағыт [2].

Психологиялық зерттеулерде «креативтілік» термині тұлғаның интеллектуалдық және өз бетінше мәселені көтеруі, ерекше идеяларды айтып, оларды өзгеше жолмен шешу ерекшеліктерінің кешенін білдіреді. Креативтілік маңызды және ерекше феномен болатын бұрынғы зерттеулер мен қазіргі зерттеулерде креативтілікті тұлғаның интеллектуалдық және тұлғалық ерекшеліктері ретінде қарау беталысы айқындалады. Бұл креативтілік мәселесіне деген әр түрлі бағытталғандықты көрсетеді: ол әрине, барлық тұлға бірдей жете алмайтын креативтілік қорытындысы емес (бұл мәселе күрделірек, өйткені қорытынды ретінде тек ғылымдар мен қас шеберлер жететін объективті әлеуметтік маңызды жаңа қорытынды қарастырылады), рефлексия және субъективті өз-өзін бағалау негізіндегі тұлғалық маңызды жаңа сапа деп зерттеледі.

Кез-келген креативті бағыттылық, шығармашылыққа деген қабілет балаға жаңаны жасап шығаруға түрткі болатын арнайы білімдерді талап етеді және келешекте өз потенциалын толық пайдалануға көмектеседі.

Кіші мектеп жасы креативті ойлауды дамытуда қолайлы кезең болып табылады. Бұл жас кезеңінде балалар жеке қиялдарын пайдалана және оны басқара біледі.

Креативтілік өлшемі сапасында танымдық шығармашылықтың іс-әрекеттің ерекшелігін сипаттайтын қасиеттер тобы пайдаланылады. Креативті ойлау сипаттамасы, олар:

- жылдамдығы – қандай да бір мәселені шешудің көптеген жолдарын ұсыну қабілеті, бұл жерде олардың сапасы емес, көлемі маңызды;
- икемділігі - әр түрлі ойларды ұсыну мүмкіндігі, мысалы объектілер мен әдістердің байланысы;
- ерекше – стандартты емес жаңа ойлардың туындауы, күнделіктіден басқа ерекше жауаптар табу;
- нақтылау – шығармашылықты жетілдіру қабілеті, оны аяқтауға ұмтылу.[3]

Бастауыш сынып оқушыларының креативті ойлауын дамытуда ересектердің ролі маңызды. Себебі бұл кезеңде балалар өз іс-әрекеттерін толықтай ұйымдастырып, алынған нәтижелерді өзбетті бағалай алмайды. Педагогтың міндеті бала тұлғасының табиғи жолмен дамуына микроклимат және жағдай туғызу. Даму үрдісінің креативтілігі спираль принципі бойынша жүзеге асады. Әр сатыда жаңа сапалар пайда болып, сонымен қатар ескі сапалар да көрініс тауып отырады. Баланы әрдайым шешім қабылдаудың неғұрлым сандық көрсеткіштеріне ие болуына жол ашып, оны мадақтап және бірігіп сапасын бағалауға дағдыландыру қажет.

Бастауыш мектеп оқушыларының ойлауын дамытуда да екі негізгі саты байқалады. Бірінші сатыда (ол шамамен I-II сыныптарда) олардың ойлау әрекеті көбіне әлі мектеп жасына дейінгі баланың ойлауын еске түсіреді. Оқу материалын талдау бұл жерде көрнекі

әсер ету жоспарында басым болады. Мұнда балалар нақтылы заттарға немесе оның дәл баламаларында, бейнелеулерге сүйенеді.

Балалардың креативтілік іс-әрекетінің ерекше қасиеті – іс-әрекет өнімінің субъективті жаңалығы болып табылады. Объективті мәніне қарай баланың «жаңалығы» қайталанбас, ерекше болуы да мүмкін, не болмаса мұғалімнің басқаруымен не көмегімен орындалуы да мүмкін. Мұндай жағдайда ол шығармашылық бола алмайды. Сонымен қатар бала бұрын соңды тәжірибеде кездескен шешімді, өз бетінше анықтауы да мүмкін.

Оқушылардың креативті ойлауының ерекшелігі ретінде, баланың өзінің шығармашылық іс-әрекет нәтижесіне сыни көзбен қарамайтындығы қарастырылады. Бала ойлауы ешқандай идеяларға, критерийлерге, талаптарға бағытталмайды, сол себепті де субъективті болып табылады. Мұндай жағдайда оқушының өз бетінше пайымдауының, ойластыруының нәтижесінде алынған креативтілік деп есептеуімізге болады. Бұл жағдайда іс - әрекеттің психологиялық механизмі маңызды орын алады.

Бастауыш мектеп оқушыларының креативті ойлауының дамуы тек оқытушының бала шығармашылығының басты ерекшеліктері мен шығармашылық ойлауды дамытудағы басты міндеттерді шешуді ескере білу негізінде мүмкін болады.

Креативті ойлауын дамытуда педагог маман бастауыш мектеп оқушыларының бойында келесі дағдыларды қалыптастыруы қажет:

- заттың қасиеттері мен сыртқы бейнесін еске сақтауы бойынша сипаттау;
- заттарды қасиеттерінің сөздік сипаттамасы және белгілері бойынша табу;
- белгілі бір бөлшектері негізінде заттардың сыртқы түрін құрастыру;
- түрлі белгілерді анықталмаған графикалық формаларда тану (сия дақтары, иірімдер);
- бір затқа басқа заттардың немесе объектілердің сапаларын комбинациялау және үйлестіру;
- бір немесе бірнеше объектілердің ортақ қасиеттерін және айырмашылықтарын табу;
- мүмкін іс-әрекет сипаты бойынша объектілерді тану;
- қандай да бір объекті туралы сюжетті әңгіме, ертегі, жұмбақтар құрастыру.

Кіші мектеп жасындағы балалардың креативті ойлауын дамыту келесі жағдайларда нәтижелі болмақ:

- оқу үрдісімен қатар, ойын әрекеті де кіші мектеп жасындағыларды дамытудың негізгі құралы болып қалуы керек;
- педагог дамытушы ортаны ұйымдастыруы керек;
- жұмыс барысында балалар шешім қабылдаудың барлық технологияларын игерген кезде жобалау әдісін қолдану: сұрақ қоюдан бастап, нәтижені елестете алу қабілетіне дейін;
- балалармен жұмыс барысында шығармашылық іс-әрекеттің барлық түрлерін қамту керек (шығармашылық-сөздік, музыкалық, қолданба және т.б.);
- баланы рефлексияға және өз қиялы мен ойын сөздік формада сипаттай білуге үйрету;
- барлық салада баланың ізденушілік белсенділігін дамыту: сұрақтар қоюға итермелеу, жауаптар ұсыну, заттың күйінің өзгерісіне байланысты әрекет ету, аралық қорытынды жасау, сәтсіз идеялардан бас тартуға және әрі қарай ізденуге үйрету.[4]

Шығармашылық қабілетке мүмкіндік жасауда бүгінгі оқушының ойына түрткі болатын, заманауи әрі өміршең жағдаятты тудыратын, қызығушылығына себепкер тақырыптарды таба білу талабы тұр. Оқушы кешегі тарихы мен бүгінгісін салыстыра отырып, әдебиеті мен мәдениетінен қалыс қалмайтын креативті ойлауға қабілетті тұлға ретінде дамуы бүгінгі қоғамның басты міндеті.

Әдебиеттер:

1. Оспанова Б.А. Бәсекеге қабілетті маманның кәсіби-креативті әлеуетін дамыту аспектілері// Қазақстан жоғары мектебі. Алматы, 2005. №2.
2. Гуревич К.М., Горбачева Е.И. Умственное развитие школьников: критерии и нормативы.-М., 2007.-52 с.
3. Евдокимов В.И. Научные основы повышения эффективности обучения средствами наглядности: автореф. ... д-ра пед. наук.: 13.00.01. – Киев, 1990. - 30 с.
4. Қадірова Б.Н. Оқушылардың шығармашылық әрекетін дамытудың кейбір ғылыми-педагогикалық проблемасы // Білім. 2005. №1. 16-б.

УДК 37.02.013.

ОСОБЕННОСТИ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ В РЕГУЛЯЦИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Канатов А.К., Иргалиев А.С.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: В этой работе рассмотрены исследования в области «креативность» современной психологии, особенности креативного мышления младших школьников. Изложены выявления креативных компонентов мышления, группы свойства познавательной деятельности характеризующие специфику, роль педагога в развитии креативного мышления детей младшего школьного возраста, необходимость формирования у ребенка навыков.

Ключевые слова: креативность, креативные идеи, основы мышления, творческие способности, навыки.

ОӘК 81:001.12

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ ҚЫСҚАРҒАН СӨЗДЕРДІҢ ДАМУЫ МЕН ҚАЛЫПТАСУЫ

Кеңесбай А.Ғ., Абдульманов А.А.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Мақалада қазақ, ағылшын тілдеріндегі қысқарған сөздердің өзіндік ерекшеліктері мен табиғаты сөз етілген. Салғастыру негізі осыған дейін де жарық көрген ғылыми еңбектерге сүйене отырып, практикалық мысалдармен талдауға алынған.

Кілт сөздер: Сөзжасам, қысқарту, аббревиатура, конверсия, апока, аферезис, криптоним

Сөзжасамның ертеден келе жатқан өнімді тәсілдерінің бірі – аналитикалық тәсіл. Аналитикалық тәсіл арқылы тіліміз әрдайым молайып, дамып отырады. Өмірдегі болып жатқан экономикалық, саяси-әлеуметтік, мәдени жаңалықтар т.б. өзгерістерге байланысты тіліміз жаңа сөздермен, жаңа күрделі атаулармен әрдайым толығып, дамиды. Осындай атауларды айтуда, жазуда сөздерді ықшамдап, қысқарту қажеттілігінен аналитикалық

тәсілдің бір жолы – қысқарту амалы пайда болды. Бұл әдістің пайда болуына тіл зерттеушілеріміздің айтуы бойынша орыс тілінің ықпалы күшті болған. Т.Ерғалиев күрделі атауларды «күранды сөздер» дей отырып, олардың құрылысының тарихындағы өзгешілігі туралы былай дейді: «Біріккен сөздер мен қос сөздердің жасалу жолы – түркі тілдерінің, оның ішінде қазақ тілінің де, ежелден қалыптасқан байырғы тәсілі, қысқарған сөздің құрылу жолы – әдеби тілдің дамып өсуімен байланысты орыс тілінің әсерімен кірген тілдегі жаңа табыс» [1, 56].

Тілімізде бар күрделі атауларды қысқартуда белгілі бір үлгіні сақтаудың маңызы зор. Өз тіліміздің ішкі мүмкіндігін пайдалана отырып та қысқарған сөздер қорын жүйелі қалыпқа келтіруге болатындығын ғылыми негізге алудың қажеттілігі өз құнын жойған жоқ. Әсіресе күрделі атауларды бас әріптерімен қысқарту жолы кеңінен тараған. Мысалы: БҰҰ (Біріккен Ұлттар Ұйымы), ТМД (Тәуелсіз Мемлекеттер Достығы), ҚХР (Қытай Халық Республикасы), ХДП (Халықтық-демократиялық партия), АҚ (акционерлік қоғам), ААҚ (ашық акционерлік қоғам), ЖШС (жауапкершілігі шектеулі серіктестік), ОҚО (Оңтүстік Қазақстан облысы), СҚО (Солтүстік Қазақстан облысы), ҚР (Қазақстан Республикасы), АҚШ (Америка құрама штаттары) т.б. Жоғарыда келтірілген мысалдар жалпыхалыққа түсінікті болып келеді. Бірақ баспасөз беттерінде жұртшылықтың көз-құлағы үйреніп, жиі қолданылатындай дәрежеге жете қоймаған атаулар да кездеседі. Мұндайда газет-журналды бос уақыты болғанда ғана оқитындар емес, оны үзбей қадағалап отыратын оқырманның өзі қысқарған сөздің толық нұсқасының қалай болатынын тауып, оның мағынасын түсіну біршама қиынға соғады.

Әр түрлі мағына беретін күрделі атауларды бір ғана қысқарған сөзбен беру – қазіргі кезде тілімізде орын алып отырған кемшіліктердің бірі. Мысалы, Халықаралық кәсіпкерлер ұйымын да, Халықаралық көші-қон жөніндегі ұйымды да ХКҰ деп бір-ақ қысқарған сөзбен беріп жүрміз. Осы сияқты Еуропалық Кеңес те, Еуропалық комиссия да ЕК түрінде, стандарттық үлгі де, сауда үйі де СҰ түрінде, сәйкес келу сертификатын да, стандарт санатын да СС үлгісінде, көп ұлтты компания да, көп ұлттық корпорациялар да КҰК түрінде, коммерциялық банк та, конструкторлық бюро да КБ түрінде, Еуропа көлік конференциясы да, Еуропа кәсіподақтар конференциясы да ЕКК түрінде, Азия даму банкі мен Африка даму банкі АДБ түрінде, қалалардың халықаралық ассамблеясы да, Қазақстан халқы ассамблеясы да ҚХА түрінде, су электр стансасы мен санитарлық эпидемиологиялық станса да СЭС түрінде қолданылып келеді. Осындай сөз қысқартуларды жиі ұшыратуға болады. Бұл нұсқалар бір қысқарған сөздің тілде орнығуына екіншісі кедергі келтіреді. Мәселен, Еуропалық Кеңесті — қазіргі қалпында ЕК деп әріптік қысқарту үлгісімен, ал Еуропалық комиссияны — ЕуКом түрінде буындық қысқарту жолымен, сол сияқты Африка даму банкін АДБ түрінде, ал Азия даму банкін АЗДБ, коммерциялық банкін КомБанк түрінде, конструкторлық бюроны сол қалпында КБ түрінде, қалалар халық ассамблеясын ҚХА түрінде, ал Қазақстан халқы ассамблеясын ҚазХА түрінде де алуға болар еді. Негізінен әр түрлі атаулардың бір нұсқа түрінде қолданылуының өзі қысқарған сөздерді жинақтап, сұрыптап, ретке келтіру жұмыстары тиісті дәрежеде қолға алынбай жүргендігінің айғағы.

Қазақ халқына тән сыпайыгершілік, ізеттілік, қасиетті кісі аттарын қысқарта отырып, оған сый-құрмет, үлкейту, кішірейту, еркелету мәнін қосады. Бұл дәстүр қазіргі тілімізде де жиі кездеседі. Мысалы, Ахаң, Кәке, Жәке, Бәке, Күлтай, Сәкетай, Жәкеш, т.б.

Мұндағы қысқартулардың бір ерекшелігі кісі аты тек қана қысқартылып қоймайды, оған –ке, - еке, -аң, - а, - е, - , -ш,- тайбелгілі морфемалар қосылады. Сөйтіп мұнда да сөздердің белгілі тобы қысқаратыны, қысқаратын сөздің алғашқы буыны сақталатыны және оларға белгілі морфемалардың қосылатыны сияқты заңдылық бар. Ертеректе мекемелердің қазіргідей көп болмағанын, ғылым мен техниканың түрлі салалары дәл қазіргідей дамымағанын ескерсек, онда өте күрделі атаулардың, терминдердің тілден онша орын алмағанын түсіну де қиын емес. Ал ол кезде күнделікті өмірде өте жиі қолданылатын атаулар – кісі аттары. Міне сондықтан қысқарту да сол кездегі әдет-

ғұрыппен байланыстырыла отырып, кісі аттарында қолданылған. Ал кісі аттары қалай болса, солай қысқартыла салмай, белгілі жолмен қысқарған.

Тіл деректеріне көз жіберсек, қазақ аббревиатурасының жасалу, қалыптасу жайы сонау арғы жақтың, қазақтың ауыз-екі сөйлеу тілінен, оның орфографиялық, кейде нақыштық, бейнелеу, сөз шеберлігі дәстүрімен де байланысып жатқанын көреміз.

Деректерге жүгінсек, қазіргі қазақ тіліндегі *апар*, *әкел*, *әпер*, *бүйтіп*, *сүйтіп*, *өйтіп*, *қайтып*, *биыл*, *бүгін*, *бүрсігүні*, *қыстыгүні*, *қолқап*, *аяққап*, *желінқап*, *қарлығаш*, *асүй*, *безеубас*, *аткөрне*, *атарба*, *төсайыл*, *атсоғар*, *алжапқыш*, *төсекжапқыш*, *күнқағар*, *жүнжугыш*, т.б. – осылардың бәрі дерлік біріккен немесе кіріккен сөздер деп аталып жүрсе де, шынтуайтқа келгенде, қысқарған сөздер – аббревиатура, *алып+бар*, *алып+кел*, *алып+бер*, *бұлай +етіп*, *бұл+күн*, *қолдың+қабы*, *қара+ала+құс*, *ас+ішетін+үй*, *атқа+салатын+көрне* т.б.

Қазақ тілінде аббревиатура кейбір грамматикалық формалардан да көрінеді, барғым, келгім, айтқам (*бар+ған+мын*, *кел+ген+мін*, *айт+қан+мын*), барғасын, келгенсін, бергесін (*бар+ған+сын(соң)*, *кел+ген+соң(сің)*, сондай ақ алың, барың, келің жүрің (*алыңыз*, *барыңыз*, *келіңіз*, *жүріңіз*) т.б. Қазақстанның кейбір түкпірлерінде ауызекі тілде де, кейде публицистикада да кездесетіндігін тілші ғалымымыз М.Ә.Хасенова айтып кеткен.

Тілімізде қысқарту бұрыннан болғанымен, кейін пайда болған күрделі атауларға бұл тәсілді қолдану мүмкін емес еді. Осындай жағдайлар тілге орыс тілінің қысқарту тәсілінің кіруіне себеп болады.

Тіліміздегі сөздердің белгілі бір тобы қысқарған сөздер. Сөздердің қысқарып барып бірігу жолы орыс тілінің әсерінен келіп дами түсті.

Жазуда қолданылатын см (сантиметр), мм (миллиметр), кв (киловатт) т.б. (тағы басқалар), т.с. (тағы сондайлар, т.с.с. тағы сол сияқтылар) секілді шартты белгілер де қысқарған сөздер тобына жатады.

Ғалымдарымыздың айтуынша, аббревиатураны туғызушы басты себептің бірі – қоғамдағы ірі-ірі әлеуметтік өзгерістер. Қоғам жаңалықтары тілде бірден көрінеді. Өйткені тіл- қоғам өмірінің айнасы. Соған орай, тіл қоғам қажетін өтеу үшін сол қоғамдағы өзгерістер мен жаңалықтарды көрсете аларлықтай жаңа ұғымдар мен түсініктер іздестіре бастайды. Ондай жаңалықтар, әсіресе, тілдің лексикасында, сөздігінде бірден көзге түседі. Мәселен Қазақстанда Кеңес үкіметі орнағаннан кейін ауатком, аупартком, базарком, саужоң, жакусек, халкомсов т.б. аббревиатуралар пайда болды. Орыс тілі арқылы ТМД халықтарының басқа да тілдеріне дүниежүзілік екі соғыс әсерінен әскери лексика көптеп енеді; ақпан және Қазан төңкерісі саяси және әкімшілік-шаруашылық лексикасын байыта түседі; Ұлы Отан соғысы жылдарынан кейінгі жылдардағы бейбіт еңбектің және тыңайған жерлерді игеру, ғылым-білім мәдениет салаларының дамуы тілге мыңдаған жаңа сөз, аббревиатураларды өмірге келтіреді.

Қысқарған сөздер құрамы жағынан әр түрлі болып келеді де, құрамындағы компоненттерінің әрі қысқарып, әрі бірігуі арқылы жасалады. Қазақ тіліндегі қысқарған зат есім өз құрамына енген компоненттерінің қай сөз табына жататынына қарамастан бір ұғымның атауы ретінде қолданылады.

Қазіргі қазақ тіліндегі қысқарымдарды Н.М.Алдашев мынандай топтарға бөліп қарастырады:

А. Сыртқы тұлғасына бойынша топтасқан қысқарымдар:

1. Қазақы қысқарымдардың екі әріптің бас қосуынан, үш немесе одан да көп әріптердің жиынтығынан тұратындар; буындық араласа қысқарту үлгілері жатады. Осы аталған қазақы қысқарымдардың үндестік заңына сәйкес аталуы, оқылуының жеңіл түрі; сингармонизм заңдылығын бұзатын,

а) алғашқы оқылғанда,

ә) естілгенде,

б) дыбысталғанда кедергі, қиындық тудыратын түрлерге бөлінеді. Сондай-ақ, осы топқа кісі есімдерінің алғашқы буындарын қысқарту арқылы жасалған мекеме, фирма, кәсіпорын атаулары – акронимдерді жатқызады.

2. Транскрипцияланбайтын, халықаралық стандартқа ие, интернационалдық қысқарымдар.

3. Күрделі атаулар тобына құрамындағы компоненттерінің бірі немесе екеуі буындық тұрғыдан ықшамдалған, келесі сыңары толық алынған қысқарымдар жатады.

4. Жазба тілде таңбалар көмегі арқылы тұлғаланған қысқарымдар мен криптонимдер. Криптонимдер- кісі есімдерінің бастапқы дыбысын нүкте белгісі арқылы тұйықтап қысқарту. Ол көркем әдебиет жанрларында, криминалды хроникада, ал таңбалар арқылы жасалғандар (е/ш –есепшот, а/ш – ауыл шаруашылығы) жарнама подстилінде қолданылады [3, 56].

Ә.Жасалу жолдары бойынша топтасқан қысқарымдар:

1. Әріптік қысқарту – күрделі атаулардың құрамындағы компоненттердің бастапқы әріптерінің алынуы = АБ, АҚ, ПМ, МАИ, ҚМЭБИ.

2. Буындық қысқарту – күрделі атау құрамындағы сөздердің бастапқы буынының алынуы = Кеңшар, Ұжымшар, Кармет;акронимдерді де осы тәсілге жатқызады – Алтеба, Қайнұр, Сұлпак.

3. Аралас қысқарту – күрделі атаудың құрамындағы компоненттердің бірінің әріптік, екіншілерінің буындық ықшамдалуы немесе буындық-әріптік қысқартуға ұшыраған компонентке үшінші компоненттің толық қалпында жалғануы – ҚазМҰУ, меммүлік, мемқадағалау, Еуразия, Қазэскимбанк және т.б.

4. Контракциялық қысқарту – жалпы есімнің, терминнің құрамындағы екі дауыссыз дыбыстың селбесуі арқылы жасалған қысқарымдар: тг – теңге, дн – дүйсенбі, сн – сейсенбі, сс – сәрсенбі;иллюстрацияланған күнтізбелерде апта аттары осылайша беріледі. Қазақ тілінде іс қағаздарын жүргізу үшін де контракциялық қысқартулар ұсынылады, мыс: НК – нүкте, ҚН – қос нүкте, ТР – тырнақша, ҮТ – үтір.

5. Суспензиялар – жеке сөздің алғашқы бірнеше дыбысының «кесіліп» алынуы, бұл жерде соңғы дыбысы дауыссыз болуға тиіс. Мұндай қысқарымдар қазақ жазба әдеби тілінде де кездеседі, олар ресми құжаттарда, мысалы., ауд. – аудан, обл – облыс;хабаландыру мен жарнама тілінде - даңғ, - даңғыл, көш. – көше;ғылыми әдебиетте, анықтамалық-ақпараттық құралдарда –кіт. –кітап, жин. –жинақ, шығ. -шығармалары қолданылады.

6. Таңбалардың көмегімен ықшамдалған қысқарымдар және криптонимдер. Криптонимдер – белгілі бір қызметте (кісі есімдерін құпияландыру мақсатында) қолданылады. Нүкте белгісінің, қисық сызықтың көмегі арқылы тұйықталатын қысқарымдар анықтамалық-ақпарат құралдарында, жарнама подстилінде кең қолданылады[4, 9].

Ал ағылшын тіліндегі қысқартуларға келер болсақ, қысқарту деп (shortening of words, abbreviation) түпнұсқа сөзінің кейбір дыбыстық құрамы түсіп қалатын морфологиялық сөзжасамды атаймыз.Ағылшын тілінде бұл тәсілдің пайда болғанына көп болсамаса да, (шамамен 18 ғасырдың екінші жартысында), қазіргі уақытта сөздің құралуы мен жасалуы сияқты маңызды ролдердің бірін атқарады.Мысалы, ағылшын тілінде қысқартулардың түрлері көптеп кездеседі:

а) партиялар, кәсіподақтар, түрлі ұйымдар мен қызметтер атаулары:

AFL-CIO = American Federation of Labor-Congress of Industrial Organizations,

GOP = Grand Old (Republican) Party,

DD = Defense Departament,

NAACP = National Association for Advancement of Colored People,

DA = District Attorney;

б) саяси немесе қоғам қайраткерлерінің тегі немесе дәрегі түрдегі лақап аттары:

JFK = John F. Kennedy,
Rocky = Rockefeller,
Ike = Eisenhower,
RLS = Robert Louis Stevenson;
в) географиялық атаулар:
NJ = New Jersey,
Mo. = Missouri,
SF = San Francisco,
S.P. = South Pacific,
E-W = East-West,
NBA = National Basketball Association etc.

Бүгінде ағылшын тіліндегі газет-журналдарды оқытырып, біз қоғамдық-саяси мәтіндерде көптеген қысқартулардың бар екенін байқаймыз. Мысалы, 1963 жылғы 15 наурыздағы Daily Worker газетінің санында, бірінші тақырыпшаның өзінен мынаны оқимыз: Tory Hand in E.T.U. Poll (E.T.U – Electrical Trades Union). Аталған газеттің осы номеріндегі түрлі мақалаларда, белгілер мен суреттер астындағы жазбалардан мынадай қысқартуларды кездестіреміз: N.U.M (National Union of Miners), N.U.R (National Union Of Railwaymen), A.S.L.E.F. (Association Society of Locomotive Engineers and Freeman).

Англия мектептеріндегі сынақтар жайлы айта отырып, журналист Розмери Смолл былай деп жазады: «These past couple of weeks have been a time of some tension for children due to take their G.C.E. (General Certificate of Education) examination this summer» [5, 65].

Қазіргі ағылшын тіліндегі қысқартулар – аса өнімді және сөз жасам тәсілі ретінде осы тілге тән қасиет. Түрлі типтердің қысқарған және күрделі қысқарған сөздері, әріптік аббревиатуралар қазіргі ағылшын тілінде кең таралған; олар ауызша және жазбаша тілде, әдеби және ауызекі тілде, газеттік, ғылыми және ресми стильде кең қолданысқа ие болған. Олар фондтық-кәсіби лексикаға берік еніп, ағылшын студенттері мен мектеп оқушыларының тілінде өте жиі қолданылады.

Қысқартулар арасында саяси партиялар, мемлекеттік және басқа да Ағылшын тіліндегі жазба тілде графикалық қысқартулар кең таралған. Әдетте толықтай оқылатын және жазбашада ғана қысқартылатын кейбір жиі қолданылатын графикалық қысқартулар латын тілінен келіп шыққан аббревиатураларды көрсетеді. Олар сәйкес келетін ағылшын сөздерінің графикалық мағынасы болып келеді. Ауызша, мәтінді оқу кезінде сөздер айтылады. Мысалы, e.g. – *exempli gratia* деген латын сөзінен келіп шығып *for example* деп оқылады, латын сөзі *libra*-ның графикалық қысқарылымы *lb round* деп оқылады және т.б. [6, 56]

Соңғы уақытта сөз бөліктері қысқаруда. Қысқару барысында сөздің морфологиялық құрылымы және оның дыбыстық құрамы өзгереді. Қысқарған сөздер:

- а) тілде түпнұсқа сөзімен бірге болуы мүмкін;
- б) түпнұсқа сөзді ығыстыруы мүмкін.

Көбінесе қысқарған сөздер эмоционалды бояуының арқасында тілде түпнұсқа сөзімен бірге оның стилистикалық синонимі ретінде келеді. Осыған ұқсас стилистикалық синонимдердің мысалдары ретінде келесі қысқарған сөздер қызмет ете алады, олар тек қана ауызекі тілде қолданылады, ал ауызекі-әдеби тілде және кітаптық-әдеби стильде олардың толық туындаған нұсқалары қолданылады:

Exam(examination)
Sis(sister)
Doc(doctor)
Gym(gymnastics)

Bike(bicycle)

Lab(laboratory) жәнет.б.

Pram, bus, photo, snaps деген сөздер келіп шығуы жағынан қысқарған сөздер болып табылады. Бүгінгі таңда, олар өздерінің стилистикалық бояуын жоғалтып, қысқарған сөздер ретінде қабылдануы артты десек те болады. Pram оны тудырған perambulator сөзін дерлік ығыстырды, сол сияқты bus сөзі omnibus сөзін ығыстырды, photo, snaps сөздері ауызекі тілде photograph, snapshots тәрізді толық нұсқасына қарағанда жиі қолданылады. Chap сөзі (man, boy, fellow) өзінің ескірген толық нұсқасы chapman-ге (dealer, trader, hawker, pedlar) қарағанда кең таралымға ие болды.

Ағылшын тіліндегі аббревиатуралар құрылады:

1) Қысқарған сөздермен (қарапайым, күрделі);

2) Тұрақты тіркестердің қысқаруымен.

1. Сөздер қысқарады:

А) Сөздің бастапқы бөлігінің қысқаруы арқылы. Мысалы: phone (telephone), chute (parachute), copter (helicopter), Tony (Antony), history - story; telephone - phone; esquire - squire; example - sample; defence - fence; complot - plot. Бұл типтегі сөздер, инициальды қысқарулар, лингвистикалық әдебиетте «аферезис» (apheresis) деген ұғымда белгілі болып табылады.

Б) Сөздің ортаңғы бөлігінің қысқаруы арқылы. Мысалы: Mrs(mistress), Ma'am(madam), caps(capitalism) - mart; even - e'en [i:n]; ever - e'er; never-ne'er.

С) Сөздің соңғы бөлігінің қысқаруы арқылы. Мысалы: prep (prepare or preparation lesson), mac (mackintosh), choc(chocolate), veg (vegetables), editor - ed; advertisement - ad; veteran - vet; vampire - vamp; prefabricated - prefab; permanent - perm; promenade - prom (promenade concert – бұл көрермендердің тек бір бөлігі ғана отырып, ал қалғандары тұрып тұратын немесе жүріп тамашалайтын концерт); microphone - mike.

Бұл қысқартудың түрі лингвистикалық әдебиетте «апокопа» деген терминмен анықталады. «Аферезис» - ағылшын тілінде «апокопаға» қарағанда сирек кездесетін құбылыс.

Д) Сөздің бастапқы және соңғы бөліктерінің қысқаруы. Мысалы: frig(refrigerator), tec(detective), flu (flue)(influenza), avantgarde - van; perambulator - pram.

Е) Сөздің соңғы буынының қысқаруы және сөзге эмоционалдық бояу, кішірейту – еркелету мәнін беретін –у (-ie) суффиксінің қосылуы. Мысалы: Granny (Grandmother), comfy (comfortable), nightie (nightdress). Бұл сөздер жанұяда, тұрмыста, ауызекі тілде қолданылады.

Қысқарған сөздерге мынадай сөз қызықты мысал бола алады. Ол 13 пен 19 аралығындағы сан есімдерге жалғанатын – teen жалғауына age суффиксінің жалғануы арқылы teenage сөзінің жасалуы. – Teen 13 пен 19 арасындағы кейбір сандардың емес, барлық сандардың екінші компонентін құрайтындықтан, teenage сөзі тікелей 13 пен 19 аралығындағы жасқа сәйкес келеді.

What is happening to Britain's youth? How is it that teenage boys are being made into juvenile gangsters (Daily Worker, 1953, September 23).

Ағылшын тілінде көбінесе қысқартуларға зат есімдер ұшырайтындығын атап өту қажет. Сөзжасамның бұл тәсілін субстантивтік деп атауға болады. Ал қысқарған етістіктер мен сын есімдер саны айтарлықтай көп емес. Қысқарған етістіктер әдетте, конверсия жолымен зат есімдерден құрылады және әрқашан жаргонизмдер ретінде айтылады.

Әдебиеттер:

1. Маманов Ы. Сөз құрамын оқыту жөнінде. “Қазақстанмектебі”, 1962 . №2. 73-75-бб.
2. Құрманбайұлы Ш. Қазіргі қазақ тіліндегі жаңа атаулар мен қысқарған сөздер. – Алматы, 2009. – 256.

3. Алдашев Н.М. Қазіргі қазақ тіліндегі қысқарған сөздер. ФГК авторефераты. – Алматы, 1996. - 26 б.
4. Қысқарған сөздер. //Әбуханов Ғ. Қазақ тілі. Лексика, фонетика және морфология мен синтаксис. 3-басылуы. -Алматы, 1982. 71-72 б.
5. Қысқарған сөздерді пайдаланудың арнайы тәртібін енгізу керек пе? Сұхбат берушілер: Құрманбайұлы Ш., ҚодарӘ. «Алаш айнасы», 7 қараша 2009 жыл. № 198(198).
6. Бархударов Л. С. Язык и перевод – М, 2003г. –302 бет

УДК 81:001.12

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ АББРЕВИАТУР В АНГЛИЙСКОМ, КАЗАХСКОМ ЯЗЫКАХ

Кеңесбай А.Ғ., Абдульманов А.А.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: В данной статье рассматриваются особенности природы сокращенных слов английского и казахского языков. На основе теоретического материала по данной теме проводится сопоставительный анализ, который закрепляется практическими примерами.

Ключевые слова: словообразование, сокращение, аббревиатура, конверсия, апока, афферезис, криптоним

ОӘК 796.01(075.8)

ҰЛТТЫҚ СПОРТ ТҮРЛЕРІНІҢ ТӘСІЛДЕРІ АРҚЫЛЫ ЖАСТАРДА САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Көлбай Т.Н. Мендығалиев Б.С., Альмуханов Б.У.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Мақалада қазіргі таңда жастарды салауатты өмір салтына ынталандыру мен денсаулығын қалыптастыру өзекті жалпы педагогикалық проблемалары сипатталады. Салауатты өмір салтының жастар арасында қалыптасуының маңызы өте зор. Салауатты өмір тіршілігі – денсаулықты сақтаудың және нығайтудың негізгі, ол жан - жақты дамыған азаматтың қалыптасуына, оның рухани, дене дамуына әсер етеді.

Кілт сөздер: Салауатты өмір салты, аурулар, денсаулық, жастар

Бүгінгі таңда өз тәуелсіздігін алған егеменді еліміз осы бағытта Қазақстан мектептеріне жан- жақты дамыған, денсаулығы мықты, салауатты өмір салтын мұрат еткен дара тұлғаларды тәрбиелеуді басты талап етіп қойған.

Қазіргі кезде салауатты өмір салтын сақтау туралы көп айтылуда. Тіпті Елбасымыздың Жолдауында да салауаттылықты мемлекеттік деңгейде қолға алу керектігі көрсетілген. Бұл жолдау келешек егемендіктің кілтін ұстар жастардың болашағына апаратын алтын сұрлеу десе болады. Десе де осы салауатты өмір салты дегенді әркім әрқалай түсінеді.

Салауатты өмір салты дегеніміз- денсаулықты нығайту мен сақтау, ағзаның дұрыс дамуын қамтамасыз ететін гигиеналық ережелерді орындау. Ол үшін денсаулықа жағымсыз әрекеттерден (нашақорлық, шылым шегу, ішімдік ішу, улы заттарға әуес болу) аулақ болу. Салауатты өмір салтын сақтау сонысымен бағалы. Көне замандардағы ғұламалардың бірі Аристотель: «Жанды дене қозғалмаса өледі» - деген екен. Міне, сол тұжырымдама біз үшін салауатты өмір сүрудің негізгі ілімі болуға тиіс. Салауатты өмір салтын ұстануда спорттың рөлі зор. Денсаулыққа тек дене шынықтыру арқылы қол жеткізілуге болады. Дене қозғалысы адам ағзасын дамытып, жұмыс істеу қабілетін арттырады, ауруды алыстатып, өмірді ұзартады. Денсаулық – адамға табиғаттың берген ең ұлы құндылығы.

Атақты ғалым Н.М.Амосов: «Көптеген ауруларға кінәлі табиғат пен қоғам емес, адамның өзі. Адам көп жағдайда жалқаулық пен сараңдықтан ауруға шалдығады. Денің сау болу үшін өзіңнің ұмтылысың болу қажет. Оны ештеңемен алмастыруға болмайды. Қажетті ұмтылыстар кәрілік келіп дерт меңдегенше күшейе түседі. Кез келген ұмтылыс ауқымы итермелеушімен анықталады. Денсаулықты сақтау үшін қажетті шарттар: дене шынықтыру жүктемелері, тамақтанудағы шектеулер, дұрыс демала білу және соңғысы бақытты өмір. Тамаққа шектеу қойған орынды. Бой ұзындығына сай қажетті салмақты ұстану керек»

Сондықтан, қазіргі таңда жастарды салауатты өмір салтына ынталандыру мен денсаулығын қалыптастыру өзекті жалпы педагогикалық проблема болып отыр.

Бәрімізге мәлім, бүгінгі таңдағы кең таралған түрі «мектеп ауруларының» басты себебі – авторитарлық – репродуктивтік тұрғыда ұйымдастырылған оқу-тәрбие процесі. Осы заманға мектеп жүйесі жас ерекшелігі физиологиясы мен психологиясының ғылыми негіздері мен гигиена, валеология талаптарына сай емес. Мысалы, 1-сыныпта мектепке үйрену және негізгі мектепке өтуде көпшілік балалар үшін ауыр және бұл жағдай олардың функционалдық мүмкіндіктерінің төмендеуіне әкеп соғады. Нәтижесінде үйрену тәсілдерінің таусылуы, үнемі шаршап, қажудың пайда болуы оқушылардың ауруларын көбейтеді. Баланың сабақ кезінде бір орнында тапжылмай ұзақ отыруы, оның үнемі стресс жағдайында болуы баланың психикалық саулығына көптеген зиянын тигізеді.

Жас ұрпақтың денсаулығының маңызды көрсеткіші оның дене дамуы мен денесінің жұмысқа жарамдылығы болып табылады. Осы саладағы кемшіліктің басты себептерінің бірі – оқушылардың жалпы қимыл белсенділігінің төмендеуі.

Біріншіден, жастар оқу әрекетімен шамадан тыс шұғылданады. Екіншіден, кейбір мектептерде валеология, дене шынықтыру сабақтары тиісті дәрежеде өткізілмейді. Үшіншіден, баланың өз бетімен дене жаттығуларын жасауға мектепте жағдай жасалынбаған. Келесі атап көрсетерлік көрсеткіш – мектеп оқушыларының психикалық саулығы. Бүгінгі таңда нерв-психикалық ауытқушылық орта есеппен 15-20 пайызы оқушыларда кездеседі. Бұл ауытқушылықтар, әсіресе, 1-сынып оқушыларында мектепке үйрену кезінде, 5-сыныптан орта буынға ауысу барысында және жоғарғы сынып оқушыларында оқу жүктемесінің көлемінің артуына байланысты пайда болады.

Мектеп жағдайында оқушылар мен мұғалімдер арасындағы дұрыс ұйымдастырылған педагогикалық қарым-қатынас оқушылардың денсаулығына позитивтік ықпал етеді. Сонымен қатар, оқушылардың психологиялық көңіл-күйлерінің тұрақтылығы мұғалімдердің оларға бағытталған қарым-қатынас тәсілдеріне тәуелді. әр мұғалімнің педагогикалық қателігі жүйке жүйесіәлсіз, нервтік – психикалық және жүрек ауруларынан зардап шегетін, сондай-ақ кейбір қызу темпераментті ұл балаларға негативтік әсер етуі мүмкін. Сондықтан да күнделікті мектеп өміріндегі мектеп басшылары мен мұғалімдер және оқушылар арасындағы алуан түрлі қарым-қатынас тәсілдері мектеп субъектілері денсаулығына үлкен әсерін тигізеді. Мектеп субъектілерінің денсаулық проблемасын шешуде кешенді қарым-қатынас жасаудың маңызы зор. Ол мектеп жағдайында дені сау, толық қанды, жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастырудағы міндетті шарт болып

табылады.

Мектебімізде салауатты өмір салтын насихаттау мен қалыптастыру үшін 1999 жылдан бастап валеология сабағы өтіледі. Ол жылдары қолда еш оқулық, әдістемелік құралдар болмады. Сонда да валеология сабағын өткізуде оқытудың белсенді әдістерін: сюжетті ойындар, жұптасқан, топтық жұмыстар, ойды дамыту, шығармашылық жұмыстар, реферат жазу, пікірталас технологиясын кеңінен пайдаланды. Сонымен бірге оқушылар валеологияданалған білімдерін сыныптан тыс өткізілетін іс-шараларда дамытып отырды.

Бүгінгі кезде салауаттану әр түрлі бағытта дамуда. Мектептерде валеология немесе салауаттану сабағы әр түрлі оқытылуда. Оған басты себеп арнайы білімді валеолиг мамандардың жетіспеуі, әдістемелік оқу-құралдардың аздығынан деп ойлайды. қазақ тілінде оқытылатын мектептерде оқу-әдістемелік көмекші құралдар әлі де жеткіліксіз. қазіргі кезде салауаттану пәні жеке пән болып енгізілуі – бұл қажеттілік. Дегенмен, қалай оқытылып жатыр, кімдер оқытып жатыр, материалдық базалары қандай деген сұрақтар маңында әлі шешілмеген мәселелер көп. Бұл пән бойынша білім стандарты жасалынуы қолға алынып, бағдарлама қайта қаралып, ол бекітілді. Оқу-әдістемелік материалдармен қамтамасыз ету шаралары да қолға алынды. Биылғы оқу жылы валеология пәнінен жаңа өзгертілген, толықтырылған бағдарламамен оқытындығымыз, ондағы игі өзгерістер көңіл қуантады.

Салауаттану пәні мектепте кіргелі көп уақыт болған жоқ. Дегенмен, істелінген жұмыс біршама. Биылғы жылы арнайы білімді валеолог-мұғалімдердің алғашқылары республика жоғары оқу орындарынан бітіріп шықты, жылдан – жылға сандары да көбейе береді. Ескеретін бір жағдай салауаттану пәні – басқа биология, география, тарих сияқты мазмұны жағынан күрделі пән екендігін көпшілігіміздің әлі түсіне алмай келетіндігімізде.

Салауаттану сабағы жеңіл сабақ, оған арнайы білімнің қажеттігі жоқ, оқушыларды ойнатса, жаттығу жасатса, жуынса, су құйса, дұрыс жүрсе болды, денің сау болады деп айта салу – пәннің мазмұнын ашпайды. Тіпті, салауаттанудың беделін төмендетіп алған жоқпыз ба деген ой келеді. Олай дейтініміз, кез келген мұғалімнің валеология сабағын беруі, тақырыптардың әр сыныпта қайталануы, оқу құралдарының аздығы, әр мұғалімнің сабақты әр түрлі өткізуі көпшілік қауымда осындай ой туғызады. Мұғалімдер арнайы оқу құралы болмағандықтан материалдарды әр жерден жинақтайды, көбнесе оқушыларға рефераттар жаздыруға әдеттендірді. бұл бір жағынан жақсы, оқушы ізденеді. Дегенмен, ол материалды оқушы Интернеттен, медициналық әдебиеттерден тағы басқа жинақтардан алатындықтан тақырыпты түсіну, меңгеру қиындайды. Міне, осы жағдайлардың бәрі жаңа ғана білім саласына еніп жатқан мазмұны күрделі, өмірге қажетті пәнді оқытуда келеңсіз жағдайларға, оқушылардың пәнге қызығушылығын төмендетуге әкеледі деп ойлаймыз. оның бірінші себебі, бұл пәннің бағдарламасының өзінің ерекшелігін, тақырыптардың қайталануының себебін түсінбеуден. Бұл заңдылық бала саны өскен сайын берілетін материалда біртіндеп күрделенуі қажет. Егер материал үнемі қайталанса, онда пәнге деген оқушы ынтасы төмендейді, пән өз мақсатына жетпейді.

Екінші себебі, валеология пәнін арнаулы білімді валеолог маман, тіпті болмаса биолог, психолог мамандар оқыту қажет, олар дене тәрбиесі мұғалімімен, ата-аналармен, сынып жетекшілермен жалпы мектеп ұжымымен бірлескен үлкен жұмыс атқарғанда ғана бұл пәнді оқыту үлкен нәтижеге жетеді.

Үшінші себебі, төменгі 1-4 сыныптарда салауаттану пәнінің оқытылуына аса назар аударылып, дұрыс жолға қойылса, материалдық база жасалса, мектепке келген оқушы жазу-сызуды, оқуды қалай үйренгендігі сияқты, бұл пәнді де оқи отырып, өз ағзасын танып біліп, дұрыс отыру, жүру, тамақтану, күн тәртібі, киіну, жуыну тәртібі, шынығу ережелерін – автоматты түрде біреудің айтуымен ғана емес, өз түсінігімен қажеттілікке айналдыруы қажет. Бұл үшін валеология сабағын әліппе, жазу сабағы сияқты, аса мән беріп, бағдарламада көрсетілген білімдер мен біліктерді, дағдыларды дұрыс қалыптастыру

керек. Ал, мұны арнайы білімді валеолог маман ғана іске асыра алады. Бастауыш сыныпта балада салауаттанудың негізгі бағыттары дұрыс қалыптастырылса, оқушы 1-сынаптан бастап өзінің «Денсаулық» төл құжатын күнделікті бақылау күнделігі сияқты одан да ыждағаттылықпен іске асырса бала өз денсаулығына үлкен ән беруге үйренеді. Шынықтыру ережелерімен танысып, оны жүйелі жасайтын болады, оған оның ағзасы жаттығады. Балаға валеолог маман, ата-ана, өзге мұғалімдер көмегі қажет. Сонда ғана біз бала тәрбиесінде жетістікке жетеміз

Төртінші себебі, ата-аналардың бұл пәнге аса көңіл аудармайтындығы оның маңызын түсінбейтіндігінен. Бастауыш сынып оқушыларының ата – анасы жоғары сыныптарға қарағанда мектеп өміріне көбірек арласады. Осы мүмкіндікті пайдаланып, бала тәрбиесіндегі соның ішіндегі валеология пәнінің негізгі бағыттары бойынша үйде балаға үлкен көмек көрсетіп, денсаулықты сақтау мен шынықтыруға бағытталған дағдыларды дұрыс қалыптастырған жөн. Бұл дағдылар дұрыс қалыптасса, ол әдетке айналады.

Сондықтан, адам денсаулығын қалыптастыру және нығайту – медицинаның ғана емес, сонымен бірге барлық оқыту мен тәрбиелеу, білім беру жүйелерінің негізгі мақсаты мен міндеті. Себебі, шәкірт денсаулығының жағдайы оның оқу үлгеріміне, мінез-құлқына, қарым – қатынастарына тікелей әсер етеді. Осы орайда мектептегі алғашқы сабақтың 4-5 минуты гимнастика жаттығуынан басталса, ерте тұрып таза ауада жүгіріп және арнайы жаттығулар жасалса. Түрлі спорттық ойындар мен секцияларға қатысудың да артықтығы болмас еді. Сөйтіп, жан дүниемізді байытып шынықтырар едік.

Әдебиеттер:

1. Әлімжанова Г. Салауатты өмір салтын ұстау. //Бастауыш мектеп, №2-2004.
2. Бейсеева Г.Б., Бейсенова Ә.С.. Адам экологиясы. – Алматы, 2001.
3. Салауаттану денсаулықты сақтау бағдарламасы бойынша СӨС-ке қалыптастырудың тұжырымдамасы. К.Н.Сатпаев, А.С. Әділханов, Л.З.Тель. – Алматы, 2002.
4. Сәулебекова М.. Салауатты өмір салты – денсаулық кепілі. //Биология және салауаттылық негізі, №3-2005.
5. Ормантаев К.С., Ешмұқамбетов С.Н.. Экология және адам мен бала денсаулығы. – Алматы, 1991.
6. За здоровый образ жизни. Валеология // Биология в школе, 1999 г. №2 стр.30-33
7. Формирование здорового образа жизни учащихся//Биология в школе, 1990г. №3

УДК 796.01(075.8)

ФОРМИРОВАНИЕ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ У МОЛОДЕЖИ ПОСРЕДСТВОМ НАЦИОНАЛЬНЫХ ВИДОВ СПОРТА

Көлбай Т.Н., Мендығалиев Б.С., Альмуханов Б.У.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

***Аннотация:** В статье рассматриваются актуальные педагогические вопросы приобщения молодежи к здоровому образу жизни и здоровья. Здоровый образ жизни – мобильное сочетание форм, способов повседневной жизнедеятельности, которые соответствуют гигиеническим принципам, укрепляют адаптивные и резистентные возможности организма, способствуют эффективному восстановлению, поддержанию*

и развитию резервных возможностей, оптимальному выполнению личностью социально - профессиональных функций. Здоровый образ жизни является залогом поддержания и укрепления здоровья, влияющим на развитие человека, его духовное, физическое развитие.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, болезни, здоровье, молодежь

УДК 374

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У УЧАЩИХСЯ 5-9 КЛАССОВ

Кузнецова А.Н., Иргалиев А.С.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: Статья посвящена анализу диалоговых стратегий, которые может применять учитель при освоении школьниками учебного материала. Автор предлагает использовать в соответствии с этапами изучения новой темы на уроке определенную последовательность различных стратегий, позволяющую более эффективно организовать процесс смыслообразования.

Ключевые слова: диалог, диалоговая стратегия, диалоговая тактика, смыслообразование, дидактическое взаимодействие, диалоговое обучение.

В настоящее время возможно добиться высокого положения в обществе, только владея в достаточной степени культурой речи. Речевая и эстетическая культура тесно взаимосвязаны. Эстетическая культура как высокоразвитая способность индивида регулирует все формы социальной активности личности в конкретных обстоятельствах жизни, эмоциональная культура помогает людям собирать и оценивать информацию, проявляясь в содержании и форме поступков и действий. Эстетическая культура как система развитых интеллектуальных, нравственных, эстетических, социальных взглядов не просто качественно определяет содержание жизни личности, но и во многом гуманизирует ее отношение к миру. Лихачев Д.С. писал в своих работах, что в умении говорить проявляется умственное развитие, моральный облик, характер человека [1]. Соколова В.В. в книге «Культура речи и культура общения» указывает, что речевая культура влияет на формирование языкового сознания личности и участвует в процессе её становления и общего развития учащихся 5-9 классов [2]. Культурный опыт ученика по своей значимости неодинаков. Как известно, содержание сознания человека делится на актуально сознаваемое и контролируемое [3]. Соответственно этому приобретаемый учеником опыт в общей структуре освоенного им содержания распределяется по-разному. Одна часть опыта занимает более актуальные, другая - менее актуальные зоны сознания. Актуальный опыт, т. е. то, к чему учащийся небезразличен, должен стать основой и предпосылкой формирования смысловых образований в качестве дидактического фактора. В обучающем диалоге образующие речевую компетенцию возможности проявляются наиболее рельефно [4]. Диалог предполагает обращение учителя прежде всего к актуально значимому для учащихся опыту, с тем чтобы задействовать скрытую силу личностного смысла. Часто ученики при ответе на вопрос учителя ориентируются на формулировку, т. е. на «вербальную составляющую», которая помогает им найти ответ в тексте. При этом они часто не вдумываются в вопрос. Для того чтобы помочь школьникам объективно оценить содержание текста, педагог должен задавать такие вопросы, которые потребуют от них другой формулировки, иного выражения того же содержания. Несмотря на то, что ответы на эти вопросы можно найти в тексте, формулировка вопроса, который задает

учитель, должна отличаться от формулировок текста учебника. Подготовить такие вопросы для учителя, как правило, труднее, но они помогают ученику более точно интерпретировать текст на уровне анализа знаний.

В ходе беседы и дискуссии нам необходимо задавать вопросы, инициирующие привлечение знаний, личностного жизненного опыта учащихся, позволяющие активно выразить собственное мнение по изучаемому вопросу, например: «Как ты думаешь, в чем заключается поэтапное применение риторических вопросов и кольцевой рифмы в произведении О.Сулейменова «Волчата?», «Чья жизненная позиция - Обломова или Базарова - ближе лично тебе. Почему?», «Были ли у тебя в жизни ситуации как у героев книг Крапивина: когда приходится выбирать между помощью другу и собственным благополучием?», «В каких произведениях литературы вы встречали образ «маленького» человека?» и т.д.

Таким образом, учащиеся как бы ставят себя на место литературного героя, представляют себя в ситуации художественного произведения (если, конечно, речь идет о литературе), на месте исторической личности (прототипа реальной исторической личности в художественном произведении), в ситуации той или иной исторической эпохи (если речь идет об историческом произведении). Нам очень важно, при использовании рассматриваемой тактики, сформировать такое отношение к новому материалу, когда учащиеся начинают чувствовать «близость» с изучаемыми событиями и перестают воспринимать учебный материал как набор сухих и отрешенных от жизни фактов и событий. Полезно проведение аналогий, сравнений, олицетворений, риторических вопросов, аллегорий и приведение аналогичных ситуаций из других художественных произведений и/или других исторических эпох. Именно поэтому тактика «погружение в учебный материал с привлечением культурного и жизненного опыта обучающихся» реализуется через диалог-включенность.

На этапе изучения новой темы «применение знания» рекомендуется использование оценочной стратегии, которая реализуется в трех тактиках: выявление ошибочных толкований, утверждение правильных толкований, эмотивная оценка. Учащиеся должны попытаться использовать полученные знания в новых социальных контекстах, в которых могут определять свои ценностные приоритеты, жизненные задачи. Педагог может предложить учащимся смоделировать различные жизненные ситуации, для решения которых потребуется применить полученное знание. Как отмечает Е. Г. Белякова[5], важным условием реализации этого этапа является поддерживающая среда (педагоги, родители), формы и методы, обеспечивающие возможность использования полученного знания в творческой деятельности.

После проведения этапного контроля, который может быть реализован как в виде беседы, так и в других формах (сочинение, изложение), учитель применяет тактики «выявление (отрицание) ошибочных толкований» и/или «утверждение правильных толкований». В первом случае можно прибегнуть к аргументирующему диалогу, цель которого - убедить в корректной форме ученика (учеников) в ошибочности взглядов, установок, мировоззрений, сформировавшихся на основе изученного учебного материала. Такой диалог предполагает использование доказательств, аргументов как со стороны педагога (Это не совсем так, потому что...), так и со стороны учащихся (Я так думаю, потому что., Я уверен, что я прав, потому что.), а также вопросов, инициирующих обсуждение разных точек зрения (Почему ты именно так считаешь? Объясни, пожалуйста, поподробнее... и т. д.).

Педагогический диалог как особая форма речевой компетенции, осуществляет свое коммуникативное намерение, производит выбор содержания учебного материала, а также отбор лексических средств, необходимых для реализации диалога[6]. В общем виде педагогическая стратегия формирования речевой компетенции при проектировании диалогического обучения включает в себя: 1) выбор глобального речевого намерения

педагога - дидактической интенции (например, намерений выявить общий пресуппозиционный фонд (наличие у говорящих совокупности знаний, представлений, взглядов, необходимых для понимания текста), скоординировать совместную деятельность, убедить, скорректировать процесс понимания);2) отбор лексических средств, адекватных условиям педагогического взаимодействия на уроке;3) определение объема содержания учебного материала, который передается посредством реализации избранной стратегии;4) установление порядка речевых тактик (конкретных вопросов, реплик), позволяющих эффективно реализовать стратегию;5) приведение в соответствие коммуникативной структуры развернутого высказывания определенному стилю (научному, разговорному).

Можно выделить несколько типов диалога, которые позволяют особым образом создать основу для глубокого понимания темы и формируют речевую компетенцию.. Одним из таких типов является духовный диалог. [8.]. Для него свойственны глубокое понимание сущности проблемы, высокий уровень культуры диалогического взаимодействия. Например, обучающимся предлагается познакомиться с писателем и его книгой, а затем на основе предложенной информации они должны ответить на вопросы, например: Вы еще не прочли эту книгу, но вы уже можете кое-что о ней сказать. Что вы ожидаете от этой книги? Выскажите, пожалуйста, ваши предположения.

Возможен смысловой диалог[9]., активно включающий участников в поиск новых смыслов, в процесс определения системы индивидуальных ценностных ориентации, например: Посмотрите на картину и скажите, какой теме она посвящена. (любовь)Что вы ожидаете от серьезной любви? Нравятся ли вам герои картины? Что приходит вам на ум, когда вы смотрите на эту картину? Выскажите ваши предположения, чем может закончиться эта любовная история. Как по-вашему, подходит ли картине название? Как бы вы ее назвали? Обсудите содержание данной картины с вашим другом. Разыграйте диалог.

Имеет большое значение рефлексивный диалог, позволяющий оценить собственный потенциал. Например: Составьте диалог к следующим ситуациям по теме "Проблема "маленького человека " в произведениях классиков ".(- Кто такие «футлярные люди» , что они представляют собой ?- "Счастливые и несчастные герои "маленькой трилогии."

Для участников субъектно-смыслового общения может стать привлекательным самореализующий диалог [10]., назначение которого, прежде всего, в утверждении

личности, полноценной самопрезентации и самовыражении, например: Чем бы вы занялись во время поездки в незнакомую страну в качестве туриста? Что бы вы делали, если бы оказались в чужой стране на долгое время или навсегда? Спросите ваших одноклассников, что бы они делали, если бы очутились в США . Разыграйте диалог.(см.рисунок)

Экспериментальная работа в 5-9 классах позволила сделать вывод о возможности формирования коммуникативной компетенции учащихся за счет разработки и широкого внедрения в учебный процесс учебных диалогов. Было выявлено, что учебный диалог является эффективным средством повышения коммуникативной компетенции. При целенаправленном использовании учебного диалога у обучающихся формируются умения, составляющие основу коммуникативной компетенции: умение четко излагать свои мысли, формулировать проблему и выдвигать гипотезу, умение внимательно слушать и наблюдать, задавать вопросы и участвовать в обсуждении, а также владеть разными видами диалога, умение определять точку зрения автора, выделять аргументацию; главную мысль текста; выделять причинно-следственные связи в устных и письменных высказываниях; структурировать материал; создавать устные и письменные тексты различных стилей с учетом замысла, адресата, и ситуации общения; участвовать в дискуссии. Особую перспективу использованию диалогового обучения дает тенденция к интеграции обучений. Обучение в форме дискуссий дарит нам уникальную возможность познавать не только мир физический, но и мир социальный, ибо происходящее при этом осознание процесса общения открывает человеку путь к становлению подлинным субъектом познания и конструирования мира.

Список литературы:

- 1.Лихачев Д. «Заметки и наблюдения: Из записных книжек разных лет», - Л.: Сов. писатель, 1989, с. 410-436.
- 2.Соколова В.В. «Культура речи и культура общения» Изд.Просвещение, 1995г. с. 192
- 3..Выготский Л.С. Мышление и речь. М., 1956. - С. 39-389.
- 4.Выготский Л.С. Развитие психологических функций. М., 1960. С. 198199.
- 5.Голубева Е.В., Голубева И.В. Развитие языковой личности на уроках. Начальная школа.яз,1981.Факс.изд. №3, 2014.
6. Борков В.Ф. Культура диалога/ В.Ф. Борков. - Минск, 2002.
7. Батракова С. Н. Педагогическое общение как диалог в культуре / / Педагогика. 2002. № 4. С. 27-33.
8. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека: Пер. с англ. /Общ. ред. и предисл. Исениной Е.И. М.: Прогресс, Универс, 1994. -480 с.
9. ..Белякова Е. Г. Смыслообразование в педагогическом взаимодействии. -- Тюмень, 2008. 208 с.
- 10.Ивин, А.А. Философия: Энциклопедический словарь / А.А. Ивин. – М.: Гардарики, 2004. – 1072 с. – ISBN 5-82

5-9 СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СӨЙЛЕУ ҚҰЗІРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Кузнецова А.Н., Иргалиев А.С.

Батыс Қазақстан инновациялық – технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Мақала оқушылар оқу материалын меңгерген кезде мұғалім қолданатын диалогтық стратегияларды талдауға арналған. Автор тақырыптағы жаңа тақырыпты зерттеудің кезеңдеріне сәйкес, әртүрлі стратегиялардың нақты дәйектілігін, яғни мағынаны қалыптастыру үдерісін тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік беретінін пайдалануға ұсынады.

Кілт сөздер: диалог, диалогтық стратегия, диалогтық тактика, сезім қалыптастыру, дидактикалық өзара іс-қимыл, диалогты оқыту.

УДК 373

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ МЕТОДОМ ДИАЛОГОВОГО ОБУЧЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ 5-9 КЛАССОВ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ.

Кузнецова А.Н., Иргалиев А.С.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: Статья посвящена анализу диалоговых стратегий, которые может применять учитель при освоении школьниками учебного материала. Автор предлагает использовать в соответствии с этапами изучения новой темы на уроке определенную последовательность различных стратегий, позволяющую более эффективно организовать процесс смыслообразования.

Ключевые слова: диалог, диалоговая стратегия, диалоговая тактика, смыслообразование, дидактическое взаимодействие, диалоговое обучение.

Современное содержание образования ориентировано на создание условий для реализации всех творческих возможностей личности, на обретение каждым членом общества многообразной эстетической, в том числе речевой культуры. Высокая культура речи - важная составная часть общей культуры человека, учитывая, что в современных условиях развивающегося общества, перестройки в деятельности образовательных учреждений – школ всех типов возникает необходимость в совершенствовании воспитательно-образовательного процесса, затрагивающего формирование культуры речи учащихся, особенно среднего школьного возраста. Подготовки и переподготовки педагогов способных формировать стойкую потребность в культурной речи и все это, преимущественно, средствами педагогического воздействия.

Однако проблема развития культуры речи школьников в процессе диалогового обучения в научной, педагогической и методической литературе не получила достаточного освещения. На основе анализа теоретических положений научных работ философов, эстетиков, психологов, педагогов, культурологов, филологов, методистов языка и литературы мы определили основные направления нашего исследования.

Культура речи - составная часть личностной характеристики человека.

Превращаясь в открытую образовательную систему, школа вырабатывает новые приемы, методы, формы обучения, ищет новые подходы к содержанию образования (В.А. Сластенин [1]. Деятельность учителя при этом рассматривается как "разновидность деятельности практического психотерапевта" (К. Роджерс) [2].; овладение соответствующими приемами, разнообразными техниками помощи, облегчения становится главным в его работе. Учитель видится как посредник, как "возможность", которую учащиеся могут использовать в процессе собственного интеллектуального поиска и вхождения в пространство предмета (Ш. А. Амонашвили, Э. [3])

Важным результатом происходящих изменений в понимании учебного процесса является использование диалога в педагогической деятельности. Объективной предпосылкой обращения к диалогу участников процесса обучения выступает соответствующий отбор и построение содержания образования (Ю.В. Сенько). [4] По словам Г.С. Батищева диалоговое обучение необходимо, "чтобы гуманистическое содержание образования стало достоянием школьников, его необходимо прежде всего вычленивать, обнажать в контексте предметного содержания, так как предмет обучения - знание, которым предстоит овладеть, противостоит обучающимся в форме готового результата, застывшего в своей неподвижности и лишенного последних следов той человеческой деятельности, которая его выработала". [5]

Диалог – это общение двух и более людей. Обучение диалогической речи на уроках русского, английского, казахского языков является одной из важнейших задач. Одной из важных характеристик образовательного процесса является развитие речевого взаимодействия обучающихся при изучении языков, под которым понимается процесс установления и поддержания целенаправленного прямого или опосредованного контакта между обучающимися. Показателями развития речевого взаимодействия выступают: эффективность выражения своих мыслей, мнения, намерений; характер техники речевого взаимодействия; характер стратегий социально-ориентированного взаимодействия; характер реализации речевого взаимодействия в межкультурной коммуникации.

В психологических работах диалог определяется как "взаимопонимание, основанное на интуиции, импровизации, на равноправии действующих и взаимоотносящихся сторон, опирающихся на наличие альтруистических и эмпатийных особенностей личности" (К.Роджерс) [2]; "не просто обмен информацией, а взаимодействие его участников" (А.А. Бодалев) [6]; "составляющий компонент сотрудничества, выступающий как двусторонний процесс"; "возрождение живого слова", возникновение "мы-реакции", "мы-решения"; связывается с определенным рода поведением и с заложенным в нем механизмом саморазвития. При этом обращение к диалогу обусловлено стремлением "очеловечить", оживить учебный процесс. Исследованию диалога как особого рода деятельности, обнаруживающей субъектность педагога и ребенка посвящены работы крупнейших отечественных психологов. Однако в собственно педагогическом контексте проблема диалога разработана, на наш взгляд, недостаточно глубоко.

Обращение к педагогической литературе позволило нам зафиксировать различные теоретические направления, пути анализа диалога в культуре, различные способы деятельности в нем, условия и механизмы его реализации; обнаружить исследования природы, сущностных характеристик, функций диалога. Диалог рассматривается в нескольких аспектах: как особая форма подачи культурологических знаний, позволяющая поместить ребенка в культуру прошлой эпохи, "спор нескольких образов мира" (С.Ю. Курганов) [7]; спор равноправных собеседников; диалог культур (культуры учителя и ученика) [1]; способ преодоления ряда "антиномий" процесса обучения [2] реализации проблемного обучения [1]; "творческая свобода в русле заданной темы"; реализация партнерских оснований в деятельности. Под диалогом понимают не только форму

обучения, но и метод исследования личности ребенка, "возможность личностного становления"; отождествляют с активными методами обучения, игровым моделированием, с эвристическим приемом усвоения монологического знания; рассматривают не только как один из моментов обучения, но и как неотъемлемый компонент технологии обучения; специальным образом организованную ситуацию общения; самую простую нерасчлененную форму взаимодействия[7].

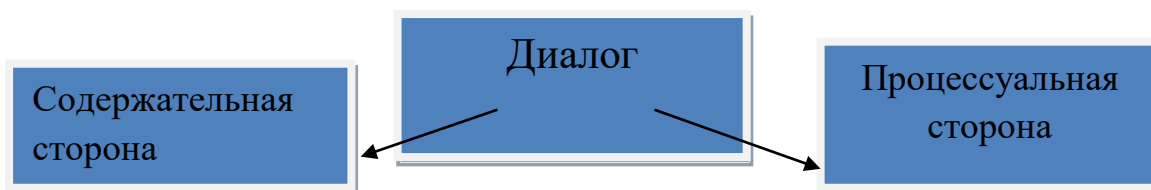
Анализ школьной практики позволил нам обнаружить противоречие, состоящее в том, что диалог как идеальная форма, идеальная цель (вербализованная в представлениях учителей) и диалог как реальное деятельностное воплощение цели - это два не совпадающих друг с другом феномена. Данное противоречие позволило сформулировать проблему исследования: педагоги испытывают потребность в диалоге как новой идеальной форме обучения, но не владеют технологией его организации в своей профессиональной деятельности. Связанная с этим ситуация непроявленности приемов организации диалога в педагогической практике обусловлена, с одной стороны, проблемой неосознанного (непрофессионального) отношения педагогов к организации учебного процесса, с другой - неразработанностью приема как особой педагогической категории в научной литературе. Даже тогда, когда педагоги осознанно подходят к построению совместной деятельности на уроке, они часто соотносят педагогические приемы с разным содержанием деятельности: идентифицируя свою деятельность с диалогом, вносят в ее содержание ценностно-соподчинительную связь; отождествляют с проблемным обучением

Обучение диалогической речи на уроках русского, английского, казахского языков, как показала практика, является сегодня одной из важнейших задач, которую следует решать педагогам современной школы. Именно она является одной из важнейших характеристик совершенствования образовательного процесса. С применением этого метода, выявляется развитие речевого взаимодействия обучающихся при освоении изучения, под которым понимается процесс установления и поддержания целенаправленного прямого систематического или опосредованного контакта между людьми. Именно это и побудило нас избрать предметом изучения методический поиск, исследования методики обучения диалоговой речи учащихся средней возрастной группы (5 – 9 классы), формирующий педагогический эксперимент продолжался два года (с 13.02.2017г.-13.02.2019г.), были представлены контрольные и экспериментальные классы учащихся (экспериментальные 5 "А", 6 "А", 7 "А", 9 "А"; контрольные классы за литерой "Б"). Работа проводилась на уроках русского языка и внеклассных занятиях в кружках школы, объединениях учащихся по интересам.

Практика показала, что любой учебный диалог «управляется» учителем. Это управление, по нашему мнению, должно проявляться в мягкой, косвенной, опосредованной форме - в психологической и педагогической поддержке учащихся, наводящими вопросами, остановках на пути постижения детьми «смысловых единиц жизни». равноправными партнерами в процессе диалога учитель и учащиеся не являются, поскольку педагог, в отличие от учеников, обладает профессиональной компетентностью, однако педагогическая мудрость состоит в том, чтобы учащиеся тем не менее считали себя равноправными участниками диалогического процесса. Речь идет о равенстве как взаимном уважении, соблюдении достоинства сторон. Диалог в учебном процессе предстает в некоторой условной, имитационной форме: имея преимущество и, как правило, зная заранее ответ, учитель выстраивает педагогическую стратегию, иногда намеренно приводя поступающую от него информацию в несоответствие с той, которой владеют ученики. Учитель сознательно стремится к тому, чтобы получить от учащихся «обратную волну» и тем самым придать учебному процессу характер «пульсации самодвижения». Ради заинтересованного и деятельного участия школьников в поисках истины, для формирования их личностного отношения к рассматриваемому содержанию,

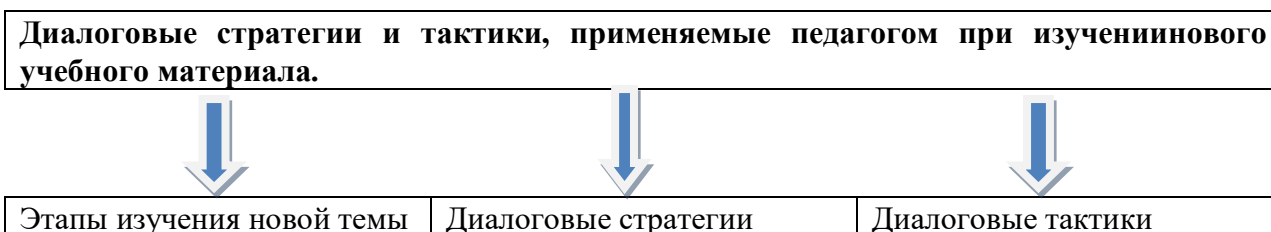
которое выступает объектом диалога, в действие приводятся различные механизмы познавательной деятельности учащихся.

Учебный материал как носитель содержания - та «личностная территория», на которой в диалоге «встречаются» учитель и учащиеся и где разворачиваются события смыслового порядка. Рассматривая диалог как дидактический механизм психологического процесса смыслообразования учащихся, влияющий на формирование речевой компетенции, важно обратить внимание на отбор содержания. Для учебного диалога необходим особый, объективно ценный материал, значимый в глазах учащихся. Таким материалом для нас являются организующие идеи, проблемные и неоднозначные вопросы учебного материала (Что принес период «оттепели» истории России?; Правильно ли поступила учительница Лидия Михайловна в рассказе В. Распутина «Уроки французского»?). Как правило, такое содержание исключает упрощенчество в учебном процессе, предполагает серьезное к нему отношение, обеспечивая таким образом предпосылки для построения диалога. (см.рисунок)

Содержательная сторона диалога - лишь часть рассматриваемой проблемы. Другая часть - процессуальная - состоит в том, что диалог - беседа, но беседа особого рода. Вопрос учителя либо поступающая от него информация могут порождать со стороны учащихся неоднозначность ответов, разнообразие мнений, предположений. Для школьников учебный процесс, таким образом, значим не столько ответами, сколько вопросами, которые, в свою очередь, могут породить новые вопросы со стороны учителя, и так до бесконечности. Педагогический диалог как особая форма речевой компетенции стратегичен по своей сути, поскольку педагог, выстраивая взаимодействие с классом, осуществляет свое коммуникативное намерение, производит выбор содержания учебного материала, а также отбор лексических средств, необходимых для реализации диалога.

В общем виде педагогическая коммуникативная стратегия при проектировании диалогического обучения включает в себя: 1) выбор глобального речевого намерения педагога - дидактической интенции (например, намерений выявить общий пресуппозиционный фонд (наличие у говорящих совокупности знаний, представлений, взглядов, необходимых для понимания текста), скоординировать совместную деятельность, убедить, скорректировать процесс понимания 2) отбор лексических средств, адекватных условиям педагогического взаимодействия на уроке; 3) определение объема содержания учебного материала, который передается посредством реализации избранной стратегии; 4) установление порядка речевых тактик (конкретных вопросов, реплик), позволяющих эффективно реализовать стратегию; 5) приведение в соответствие коммуникативной структуры развернутого высказывания определенному стилю (научному, разговорному).

Педагогические стратегии формирования речевой компетенции учащихся проявляются в тактиках - совокупности речевых действий, приемов, которые соответствуют отдельным этапам реализации диалоговой стратегии в формировании культурной речи подрастающего поколения. (см.рисунок).

Владение высокой культурой речи является важным условием профессионального успеха личности. Неправильная, примитивная речь может пагубно сказаться и на оценке профессиональной деятельности молодого человека. Культура речи - сложное и многоаспектное явление, поэтому в процессе исследования мы рассматривали несколько областей научного знания: вопросы культуры речи с точки зрения педагогики, формирующего педагогического диалога, психологии речи, психологии образования, эстетики, языкознания, литературоведения. Основу формирования высокой культуры речи составляет существующее в сознании человека представление о речевом идеале, образце, в соответствии с которым и развивается нормативная богатая речь. Подлинными речевыми образцами для школьников являются литературные художественные тексты, которые следует рассматривать как произведения искусства, являющиеся моделью для создания диалога, где образцом будет прежде всего повествование самого автора.

Список литературы:

- 1.Сластенин В.А. Учитель и время. / Сов. пед., № 9 1990. - С. 3-10.
- 2.Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека: Пер. с англ. /Общ. ред. и предисл. Исениной Е.И. М.: Прогресс, Универс, 1994. -
- 3.Амонашвили Ш.А. Единство цели. М., 1984. - 209 с.
- 4.Сенько Ю.В. Преодоление Робинзонады в обучении // 1 Международнй конгресс по проблеме гуманизации образования. Бийск: НИЦ БиГПИ, 1995. 158 с.
- 5.Г.С.Батищев.Введение в диалектику творчества. (Серия «Философы России XX века»). СПб., 1997
- 6.Бодалев А.А. Психология общения. М.: Изд-во "Институт практической психологии". - Воронеж: НПО "МОДЭК", 1996. - 265 с
- 7.С.Ю.Курганов Ребенок и взрослый в учебном диалоге: Кн. для учителя. М.: Просвещение , 1989. — 127 с.: ил.

ОӘК 373

МЕКТЕПТІҢ 5-9 СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНДА ДИАЛОГТЫ ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСІМЕН ВЕРБАЛДЫ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Кузнецова А.Н., Иргалиев А.С.

Батыс Қазақстан инновациялық – технологиялық университеті, Орал қ.

Андатпа: Мақала оқушылар оқу материалын меңгерген кезде мұғалім қолданатын диалогтық стратегияларды талдауға арналған. Автор тақырыптағы жаңа тақырыпты зерттеудің кезеңдеріне сәйкес, әртүрлі стратегиялардың нақты дәйектілігін, яғни мағынаны қалыптастыру үдерісін тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік беретінін пайдалануға ұсынады.

Кілт сөздер: диалог, диалогтық стратегия, диалогтық тактика, сезім қалыптастыру, дидактикалық өзара іс-қимыл, диалогты оқыту.

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ АҚПАРАТТАНДЫРУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Кушалиева Г.М.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Компьютердің мүмкіндіктерін психологиялық және дидактикалық тұрғыда талдап, керек кезінде педагогикалық талаптарға сай қолдану, ішкі тиімділігіне көңіл бөлу мұғалімнің шеберлігі болып табылады. Компьютердің графикалық мүмкіндігі жаңа сабақты бояулы суреттермен, тірек сызбалармен, кестелермен меңгертуге жол ашады. Компьютерді мұғалім әртүрлі мағлұматтар, қосымша ақпараттар беру үшін көрнекі құрал ретінде пайдалана алады. Электрондық оқулықтарды енгізу уақыт үнемдейді, мұғалім араласпай-ақ оқушылар өздері меңгеруге тиісті ақпараттар беріледі. Сонымен қатар ақпараттық-коммуникациялық технологиялар-мұғалімнің өз жұмыстарының әдістері мен ұйымдастыру түрлерін түбегейлі өзгертуге, оқушылардың жеке қабілеттілігін дамытуға, оқудағы пәнаралық байланысты күшейтуге, оқу процесін ұйымдастыруды үнемі жаңартып отыруға мүмкіндік береді. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың негізгі ерекшелігі мұғалімдермен оқушыларға өз бетімен және бірлесіп шығармашылық жұмыс істеуге мүмкіншілік туғызады.

Кілт сөздер: ақпараттық технология, ақпараттық мәдениет, ақпараттандыру.

Біріккен ұлттар ұйымының шешімімен «XXI ғасыр-ақпараттандыру ғасыры» деп аталады. Қазақстан Республикасы да ғылыми-техникалық прогрестің негізгі белгісі-қоғамды ақпараттандыру болатын жаңа кезеңіне енді. Қоғамды ақпараттандыру экономиканың, ғылымның, мәдениеттің дамуының негізгі шарттарының бірі. Қоғам мен білім беруді ақпараттандыру-жауапкершілік сезімі мол, терең білімді, жаңа қоғамды жасаушы мамандар санының арта түсуін талап етеді. Қоғамды ақпараттандыру негізгі бөлігі-білім беруді ақпараттандыру. Олай болса, ол-білім беру қызметкерлерін ақпараттандыру саласы бойынша біліктілігін көтеру болып табылады. Оқушылардың ақпараттық мәдениетін қалыптастыруда мұғалімдердің біліктілігін арттыру ерекше мәнге ие. Сондықтан білім беру қызметкерлерін ақпараттық-коммуникациялық технологияны өз қызметіне пайдалануға жан-жақты дайындауымыз қажет.

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар-мұғалімнің мүмкіндігін жоғарылататын құрал.

Компьютердің мүмкіндіктерін психологиялық және дидактикалық тұрғыда талдап, керек кезінде педагогикалық талаптарға сай қолдану, ішкі тиімділігіне көңіл бөлу мұғалімнің шеберлігі болып табылады. Компьютердің графикалық мүмкіндігі жаңа сабақты бояулы суреттермен, тірек сызбалармен, кестелермен меңгертуге жол ашады. Компьютерді мұғалім әртүрлі мағлұматтар, қосымша ақпараттар беру үшін көрнекі құрал ретінде пайдалана алады. Электрондық оқулықтарды енгізу уақыт үнемдейді, мұғалім араласпай-ақ оқушылар өздері меңгеруге тиісті ақпараттар беріледі. Сонымен қатар ақпараттық-коммуникациялық технологиялар-мұғалімнің өз жұмыстарының әдістері мен ұйымдастыру түрлерін түбегейлі өзгертуге, оқушылардың жеке қабілеттілігін дамытуға, оқудағы пәнаралық байланысты күшейтуге, оқу процесін ұйымдастыруды үнемі жаңартып отыруға мүмкіндік береді. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың негізгі ерекшелігі мұғалімдермен оқушыларға өз бетімен және бірлесіп шығармашылық жұмыс істеуге мүмкіншілік туғызады.

Информатика-іргелі және қолданбалы ғылым түрінде өндірістік күшті дамытудың және ақпараттық технологияның базасы ретінде, адамзат білімі жүйесіне өз үлесін қосып отыр және дербес меңгеруді талап етеді. Ақпараттандыруда-білім беру жүйесі және онымен байланысты адамзат әрекеттерінің түрлері де бірге қалыптасады, нақтырақ айтқанда ол заманауи технологияның әсері мен маңызды өзгерістерді басынан өткере отырып оларға ықпал етеді. Бұл мәселеде әсіресе жоғары кәсіби білім беруді жетілдірудің алатын орны ерекше.

Ақпараттық технология-объектінің, процестің немесе құбылыстың күйі туралы жаңа ақпарат алу үшін мәліметтер жинау, өңдеу, жеткізу тәсілдері мен құралдарының жиынтығын пайдаланатын процесс.

Компьютерлік технология-компьютерлік өңдеу базасындағы ақпараттық технология.

Қоғамды ақпараттандыру келесі жағдайларды қамтамасыз етеді:

- қоғам мүшелері әрекеттерінің тұрақты кеңейетін баспа түрінде жинақталған ғылыми, өндірістік интеллектуалдық потенциалын белсенді пайдалану;
- қоғамдық өндірістің барлық сфераларының дамуын іске асыратын ғылыми және өндірістік ақпараттық технологияларды интеграциялау;
- пайдаланылатын мәліметтердің нақтылығын, бейнеленетін ақпараттардың визуалдылығын, қоғамның кез-келген мүшесінің сенімді ақпарат көздерін пайдалануын, ақпараттық қызмет көрсетудің жоғары деңгейін қамтамасыз ету.

Білім беруді ақпараттандырудың негізгі мақсаты Қазақстан Республикасында біртұтас білімдік ақпараттық ортаны құру болып табылады. Олай болса, білім беру саласында жаңа ақпараттық технологияны пайдалануға, Қазақстан Республикасындағы ақпараттық кеңестікті әлемдік білім беру кеңестігімен сабақтастыруға мүмкіндік береді.

Білім беруді ақпараттандырудың негізгі міндеттері:

- ақпараттық және телекоммуникациялық техникалық құралдармен қамтамасыз ету;
- білім беруді ақпараттандыру бойынша практикалық шараларды анықтап, жүзеге асыру;
- оқу-тәрбие процесіне жаңа ақпараттық технологияны енгізуді қамтамасыз ету бойынша ғылыми-ізденушілік және оқу-әдістемелік жұмыстарын жүргізу;
- мектеп пәндері бойынша жасақталатын жалпыға міндетті білім стандарттарының және оқу-әдістемелік кешендерінің мазмұнын ақпараттық технологияны пайдалану мүмкіндіктерімен жетілдіру білім беруді басқаруда ақпараттық жүйені құру;
- білім беру мекемелерінің қызметкерлері үшін программалық-техникалық құралдарды қамтамасыз ету және мультимедиялық программаларды, электрондық оқулықтарды жасақтау;
- педагог кадрларды жаңа ақпараттық технологияны өз қызметтеріне еркін пайдалана білуге дайындау және жүйелі түрде біліктіліктерін көтеру;

Білім беруді ақпараттандырудың қағидалары:

- қоғамның әрбір мүшесі үшін алынатын білімдер мен мәліметтердің түсініктілігі;
- жеке тұлғаның интеллектуальдық және шығармашылық қабілеттерін дамыту;
- білім мен тәрбиенің бірізділігі;
- жалпы компьютерлік сауаттылық;
- оқыту мен тәрбиелеудің жылдамдығы (интенсификация).

Білім беруді ақпараттандыру, білім салаларының барлық қызметіне ақпараттық технологияны енгізу және ұлттық модельді қалыптастыру Қазақстандық білім беруді сапалы деңгейге көтерудің алғы шарты.

Білім беруді ақпараттандыру жағдайында педагог мамандардың біліктілігін көтеру бүгінгі күннің негізгі міндеттерінің біріне айналып отыр. Мамандардың біліктілігін көтеру міндеттерін шешуде оқу процесінде ақпараттық және коммуникациялық технологияларды пайдаланудың келесі мүмкіндіктері ұсынылады:

- ақпараттық мәдениет элеменеттерін қалыптастыруда білім мекемелерінің мамандарының қажеттілігін қанағаттандыру: информатика, ақпараттық және желілік технологиялар саласы бойынша жаңа білімдер алу;
- білім беру жүйесін басқару мамандарын және пән мұғалімдерін жаңа ақпараттық технологияны өз қызметтеріне еркін пайдалана білуге үйрету;
- қашықтықтан оқыту формаларына мұғалімдердің қызметін бағыттау;
- облыстағы білім беру мекемелерін ақпараттандырудың ғылыми-әдістемелік бағыт бойынша жетекшілік ету;
- облыстық біртұтас білімдік желісінің ақпараттық ресурстарын қалыптастыру;
- оқу процесі мен ғылыми-әдістемелік жұмыстарға жаңа ақпараттық технологияны қолдану негізінде олардың озық тәжірибелерін тарату;
- білім беру мекемелерінің қызметкерлерінің жаңа ақпараттық технологияны меңгеру саласы бойынша біліктілігін көтерудің даярлау міндеттерін шешуде институт көлемінде осы сала бағытында өткізілетін курстарды сабақтастыру процесі жүзеге асырылуда.

Білім беруді ақпараттандырудың негізгі бағыттары:

- білім берудің әдіснамасын жетілдіру мен стратегиялық мазмұнын таңдау;
- білім берудің әдістері мен формаларын ұйымдастыру;
- қоғамды ақпараттандырудың қазіргі жағдайында тұлғаны тәрбиелеу мен дамыту;
- оқытудың әдістемелік жүйесін жасау;
- білім алушының интеллектуалдық потенциалын дамытуға бағыттау;
- өз бетімен білім алу біліктілігін қалыптастыру;
- ақпараттық-оқу,эксперименттік зерттеу қызметінің өз бетімен түрлі іс-әрекеттерін жүзеге асыру;
- тестілік ,диагностикалық бақылау әдістері мен оқушылардың білім деңгейін бағалау.

Заманауи ақпараттық-компьютерлік технологияның білім беру саласына ендірілуі болашақ мұғалімдерді кәсіби даярлаудың мазмұнын,әдісін және ұйымдастыру түрлерін сапалы өзгертуге мүмкіндік береді. Педагогикалық бағыттағы мамандарды оқыту жүйесінде ақпараттық-компьютерлік технологияны пайдаланудың мақсаты жаңа ақпараттық қоғамдағы оқып үйренушінің кәсіби даярлықтарын арттыру мүмкіндіктерін кеңейтеді. Сондай-ақ,білім беру жүйесі буындарындағы оқу үдерісін жекелеу,қарқындалу мен оқытудың сапасын арттыру әрекеттерін іске асырады. И.Роберттің ғылыми-зерттеу еңбектерінде жаңа ақпараттық технология құралдарын педагогикалық мақсатта қолданудың келесі негіздері белгіленген:

1. Ақпараттық технологиялардың негізінде оқу-тәрбие үдерісінің барлық деңгейін қарқындалу бағытында,яғни:

- оқыту үдерісі сапасы мен тиімділігін көтеру;
- танымдық іс-әрекет белсенділігін көтеру;
- пәнаралық байланыстарды тереңдету;
- қажет ақпаратты іздеу тиімділігі мен көлемін кеңейту.

2. Оқып үйренушінің жеке тұлғасын дамыту,ақпараттық қоғам жағдайындағы өмірге өзіндік дайындықтар,яғни:

- түрлі ойлау қабілеттерін дамыту;
- байланыс жолдары қабілеттілігін дамыту;
- күрделі жағдайлардағы шешім нұсқаларын ұсыну;
- компьютерлік графика мен мультимедия технологияларын пайдаланып,эстетикалық тәрбиелеу;
- ақпаратты өңдеу және ақпараттық мәдениетті қалыптастыру;
- жағдай немесе мәселені модельдей білуді дамыту;
- тәжірибелі-зерттеу іс-әрекетін жүзеге асыра білуді қамтамасыз ету.

3. Қоғамның әлеуметтік тапсырыстарын орындау жұмыстары,яғни:

- ақпаратты сауатты тұлғаны даярлау;
- тұтынушыны компьютер құралдары мен дайындау;
- информатика аймағында кәсіптік бағдар беру жұмысын жүзеге асыру.

Болашақ мұғалімдердің өз қызметтерінде ақпараттық-компьютерлік технологияны пайдалану даярлығының деңгейі жоғары болуы үшін оқыту үдерісі барысында олардың дербес даму дағдыларын, болашақ қызметке кәсіби даярлық барысында ақпараттық-компьютерлік технологияларды пайдалануға талпыныстарын ескеру қажет.

Бұл мәселені шешудің келесі жолдарын қарастыруға болады:

- оқу жоспары мен оқу бағдарламаларын жетілдіру;
- лекциялық, практикалық, лабораториялық сабақтарға оқытудың жаңа ақпараттық технологияларын кеңінен ендіру;
- ақпараттық технологиялар бағыты бойынша біліктілігін көтеру үшін арнайы курстар ендіру.

Осы мәселелерді іске асыру бағытында түрлі міндетті және таңдау пәндерін оқытуда болашақ педагогтардың сапалы даярлығын қамтамасыз ететін оқу-әдістемелік жабдықтар тобын қалыптастыру қажет. Атап айтқанда:

- лекциялар конспектілері;
- кескіндемелік мультимедиялық лекциялар;
- пән бойынша практикалық сабақтардың баспадан шығарылған түрдегі әдістемелік нұсқаулары;
- тақырыптар бойынша құрастырылған тестілеу жүйесі;
- терминдердің түсіндірме-сөздігі;
- өзіндік бақылау блогы;
- оқу құралын пайдалану әдістемесі;
- мультимедиялық құрал картасы.

Болашақ мұғалімдерді даярлауда ақпараттық технологияларды кеңінен қолдану студенттердің дүниетанымын кеңейтіп, білім сапасын көтереді.

Белсенді әрекет нәтижесінде болашақ мұғалімдер ақпараттық-компьютерлік технологиялардың мүмкіндіктерін оқытушы тарапынан жаңа материалды өткенде, өзіндік жұмыстарды орындауда, дидактикалық материалдар құрастыруда, дипломдық жоба жұмыстарын қорғауда кеңінен пайдаланады.

Жоғарыда келтірілген талдаулардың негізінде болашақ мұғалімдердің жаңа ақпараттық технологияларды білім беру ісінде қолдану даярлығын қалыптастыру әрекетінің нәтижесі ретінде келесі жағдайларды атауға болады:

1. Болашақ мұғалімдердің ақпараттық- компьютерлік технологияларды кәсіби қызметте қолдануына қажетті білімді игеруі мен оны практикада тиімді пайдалану тәжірибесін меңгеруі.
2. Болашақ маман және ақпараттық қоғам мүшесі ретінде ақпараттық мәдениеттілік қабілетін дамытуы мен әдістемелік дайындығының жоғары деңгейлілігі.

Әдебиеттер:

1. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми сөздігі. Информатика және компьютерлік технология. –Алматы «мектеп», 2002.
2. К.М.Беркінбаев.Б.Д.Сыдықов. Информатикалық пәндерді оқытудың педагогикалық технологиясы. //Қазақстан мектебі. 2006.
- 3 Роберт И.В. Новые информационные технологии в обучении: дидактическая проблема, перспектива использования // Информатика и образование.

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ИНФОРМАТИЗАЦИИ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Кушалиева Г.М.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: Анализ дидактических возможностей компьютера, психологических и плане, при применении в педагогической требованиям, является мастерство и уделять внимание внутренней эффективности учителя. Новые красочные графические возможности компьютера, урок с картинками, в опорных схемами, таблицами открывает проведения высокотехнологичных нейрохирургических операций. Компьютер учителя разные сведения, приложение может использовать в качестве инструмента для визуальной передачи информации. Внедрение электронных учебников экономит время учителя, не вмешиваясь в сами учащиеся к усвоению соответствующей информации. Кроме того, информационно-коммуникационные технологии корне изменить методы своей работы учителя и видов организации, индивидуальные способности учащихся, усилить междисциплинарные связи в обучении, организации учебного процесса позволяет постоянно обновлять. Информационно-коммуникационных технологий создает возможности учащимся работать самостоятельно и совместно с учителями основной особенностью творчества.

Ключевые слова: информационные технологии, информационная культура, информатизация

ӘОЖ 94 (574)

АЛАШТЫҢ АРДА БІР ҰЛЫ

Маратов А.Ф., Сулейменова Д.Д.

Батыс Қазақстан инновациялық технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: XX ғасырдың 20 – 30-жылдарында Қазақстанда жаппай қуғын-сүргін саясаты кеңінен орын алды. Бұл қазақ зиялыларының көзін жою саясаты болып табылды. Мақалада XX ғасырдың басында құдалауға ұшырап, кеңестік саясаттын құрбаны болған қоғам және мемлекет қайраткері Мұхамед-Хафиз Мырзағалиевтың қоғамдық-саяси қызметі, өткен өмірі туралы баяндалады.

Кілт сөздер: Ақ жол, төраға, комиссар, қуғын-сүргін

Алаш қозғалысының басты мақсаты – Қазақ елінің өзін-өзі басқару, ұлттық мүддесін қорғай алатын мемлекеттік жүйе құру құқын метрополияға мойындату, түбінде дербес мемлекет құру, қазақ жерлеріне ішкі Ресейден қоныс аударуға шек қою, әлемдік озық тәжірибені пайдалана отырып, дәстүрлі мал шаруашылығын өркендету, сонымен қатар егіншіліктің, өнеркәсіптің дамуын қамтамасыз ету, нарықтық қатынастарға жол ашу, жеке адам құқығын және басқа демократиялық принциптерді қадір тұту, ұлттық мәдениетті өркендету, оқу

жүйесінің, тілдің дамуына қажет шарттар түзу болды. Қазақты «ұлт» ретіндесектеп қалу болды. Алашордалықтарды жою бірнеше кезеңнен тұрды. Алғашқы үрдіс Алашорда қайраткерлерін биліктен ығыстырып шығарды. Одан кейін бұл үрдіс 1925-1930 жылдары қайта жалғасты. Үшінші кезең 1937-1938 жылдары шарықтау шегіне жетіп, қазақ зиялыларын қуғын-сүргінге ұшыратты. Олардың ішінде Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Шәкәрім Құдайбердиев, Жүсіпбек Аймауытов, Жаһанша және Халел Досмұхамедовтар секілді алаштың арыстары болды. Солардың бірі Мұхамед-Хафиз Мырзағалиев.

Мұхамед-Хафиз Мырзағалиев(1887 – 1938) – қоғам және мемлекет қайраткері. 1887 жылы Орал облысы, Қараоба болысы, Дуанакөл ауылында(Ақжайық ауд.) дүниеге келген. Тегі-Жетіруға жататын кердері руы. Әкесі Ж.Мырзағалиев Жайық өңіріндегі оқыған, сауатты, орта дәулетті адам болған. Мырзағалиев болыстық орыс-қазақ мектебін бітіргеннен кейін, Орал реалдық училищесіне оқуға түсті. 1908-1914 жылдары Саратов губерниясының Мариинск ауыл шаруашылық училищесін оқыды. 1914-1917 жылдары Самара губерниясы, Жаңаөзенуезі, Александр-Гай станциясындаучаскелік аграном. 1917 жылдың аяғында елге оралды. 1918 жылы қаңтарда Жайық сырты земство дауыс берушілері жиналысында Жайық сырты земство управасының мүшесі болды. Айтылмыш жергілікті өзін-өзі басқару құрылымы мен Орал Войско үкіметі жер мәселесін шешу үшін бірлесіп құрған Одақтық Жер комитетінің құрамына кірді[1. 254-б]. 1918 жылы қаңтарда Қаратөбеде өткен III-Орал облыстық қазақ съезінде Жаһанша және Халел Досмұхамедов тобынанірге ажыратып, Ғ.Әлібеков, Е.Қасболатов, т.б құрған «Ақ жол» ұйымына қосылды. Съезден соң Қасболатов,Әлібековпен бірге Орал қаласына келді[2.56-б]. 1918 жылы 29 наурызға қараған түні Орал Совдепін қуып таратқан Орал Войско үкіметі Мұфтах Меңдіғазиевтің үйінде заңсыз сақтағаны үшін «Ақ жол» тобы мүшелерімен бірге тұтқандады. Облыстық земство басқармасы төрағасының орынбасары Қ.Жәленовтің көмегімен босатылып, елге келді. 1919 жылы наурызда Ғ.Әлібеков тобының ұйғаруымен Орал қаласына келіп, РК(б)П қатарына өтуге арыз берді. Ақ казактардың Орал қаласын көктемгі қоршауы кезінде Қызыл армияның 22-дивизиясының 66-жеке қазақ атты әскер эскадроны қатарында қала қорғанысына белсене қатысты. Жайықтың сол жағалауына бойлай еніп, ақ казактардыңтылында барлау жұмыстарын жүргізді.[3. 404-б]

1919 жылы қыркүйекте Жайықтың қазақ бөлігі мен Бөкей ордасын басқару үшін құрылған Қазревком Орал бөлімшесінің кандидаты, кейін осы басқару органы төрағасының орынбасары, 1919 жылы қарашадан бастап Жымпиты уездік ревкомының мүшесі. 1920 жылы 21-қаңтардағы Орал РК(б)П губерниялық комитетінің шешімімен Жымпиты уездік ревкомның төрағасы болды.Сол жылы мамырда РК(б)П Қазақ облысы ұйымдастыру бюросының құрамына енді. Тамыздың басында Бүкілресейлік Төтенше комиссиясының уәкілетті өкілінің орынбасары және Орынбор – Торғай Төтенше комиссиясының төрағасы болып тағайындалды.

1920 жылы қазан айында өткен Бүкілқазақ кеңестерінің құрылтай съезінде Қазақ АКСР-і ОАК мүшесі және ішкі істер халкомы болып сайланды.

Желтоқсанда Қазақ АКСР-і Халкомкеңесі төрағасының орынбасары және Қазақ еңбек және қорғаныс кеңесінің төрағасы.

1921 жылы 27 қаңтар – 11 маусым аралығында РК(б)П Қазақ облысы бюросы төралқасының жауапты хатшысы болды. Осы қызметте республиканың соц. жолмен

дамуының өз ерекшелігі барын, партияның орталықтағы қызмет тәсілдерін Қазақстанға қарапайым көшіре салуға болмайтынын табанды түрде дәлелдеді.

1921 жылы маусымда өткен РК(б)П облыстық конференциясында Мырзағалиевтың тезистері ұлт саясаты жөнінде қабылданған қарарға негіз етіп алынды. Осы жиында ол РК(б)П Қазақ облыстық комитеттінің жауапты хатшылығына сайланды.

2-Бүкілқазақ съезінде (1921, қазан) Қазақ АКСР-і ХКК-і төрағасы болып сайланды. 1922 жылы қазан айының орта шенінде РК(б)П Қазақ облкомитетінің төралқасының мәжілісінде мәселелері қаралған бұрынғы Алашорда қайраткерлері А.Кенжин мен С.Қаратілеуовті қорғап сөйледі. Сол қазан айында партиялық тазарту жөніндегі Орталық бақылау комиссиясының араласуымен халкомкең төрағасы қызметінен босатылды.

1923 ж. қаңтарда РКФСР ХКК-і жанындағы Қазақ АКСР-і өкілі болып тағайындалып, Мәскеуге жіберілді. 1925 жылы маусым айында Қазақ өлкелік партия к-тінің Қазақстан аумағын межелу жөніндегі комиссиясының құрамына кірді. Ол БОАК комиссиясының алдына Торғай облысының төңкеріске дейінгі шекарасын қалпына келтіру, Қостанай және Ақтөбе губ-ларын Қазақ АКСР-і құрамында тұтас қалдыру, Орынбор губ-ның қазақтар тұратын бөлігін Қазақ АКСР-і аумағына қарату жөнінде принципті мәселелер қойды. Мырзағалиев тезистері Қазақстан үкіметінің осы мәселе бойынша ұстанған позициясына негіз етіп алынды. 1926 жылы орта шенінде Қазақстанға оралды. КАКСР ОАК мүшесі.

1926 жылы 30 маусым – 1929 жылы 28 мамыр аралығында Қазақ АКСР-і қаржы халық комиссары болды.

1930 – 37 жылы РКФСР Жер шаруашылық халкомында жауапты қызметтер атқарды. 1938 жылы революциялық қызметтегі серіктері өрескел заңсыздықтың құрбаны болғанын естіп, Алматы қаласына келгенде ПХК органдары тарапынан тұтқындалып, саяси қуғын-сүргінге ұшырады[4. 234-б].

1997 жылы ҚР Президентінің Жарлығы бойынша 31 мамыр – саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу күні болып жарияланды 22 жыл бойы қазақ жұрты осы күнді ерекше құрметпен атап өтіп келеді.

Ұлты мен діні, тілі мен діліне қарамастан, мыңдаған адамдар, тоталитарлық жүйенің диірменіне түсіп, өзгеше ойлағаны үшін күнәсіз сотталып, туған жерлерінен аяусыз айдалып, түрмелерде жазықсыз көз жұмды. Бүгінгі жас ұрпақ үшін, азат, тәуелсіз Қазақстанның әрбір азаматы үшін оларды еске алу және есте сақтау қасиетті парыз.

Әдебиеттер:

1. Ғ.Әнес, С.Смағұлова. «Алаш.Алашорда.Энциклопедия» Алматы, 2009 ж.
2. Д.Д.Сүлейменова. «Алашорданың батыс бөлімінің тарихы-өлке тарихының құрамдас бөлігі» Алматы, 2007 ж.
3. Ғ.Әнес«Батыс Қазақстан облысы. Энциклопедия» Алматы «Арыс» 2002 ж
- 4.«Алаш аманаты жинағы» Орал, 2018 ж.

ВЕЛИКИЙ СЫН АЛАША

Маратов А.Ф., Сулейменова Д.Д.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: В 20 – 30-х годах XX века в Казахстане одним из трагических событий являлось политическая репрессия. Целью этой политики было уничтожить казахских интеллигентов. В докладе говорится о жизни и деятельности общественного и государственного деятеля Мухамед-Хафиз Мырзагалиева, который в начале XX века подвергался преследованиям как жертва советской политики.

Ключевые слова: ак жол, председатель, комиссар, репрессия.

ЗАИМСТВОВАНИЕ КАК ОДИН ИЗ ИСТОЧНИКОВ ПОПОЛНЕНИЯ СЛОВАРНОГО СОСТАВА СОВРЕМЕННЫХ ЯЗЫКОВ

Остапенко В.Е., Койлыбайева Б.Ж., Ажгереева Д.А.

Западно – Казахстанский инновационно – технологический университет, Уральск

Аннотация: Английский язык вышел на мировую ступень образования. В данной статье рассматривается процесс глобализации английского языка. Б. Качру разделил мировые варианты английского языка на три концентрических круга: Внутренний круг, Внешний круг, расширяющий круг.

Ключевые слова: английский язык, глобализация, концепция, организационные группы, этнические характеристики, заимствование, словарный состав.

В условиях современного мира и жесткой конкуренции в сфере туризма владение иностранным, в особенности английским языком является необходимым условием профессиональной востребованности и карьерного роста особенно студентов туристских специальностей. В наши дни английский язык представляет собой основное международное средство коммуникации. В связи с этим он вбирает в себя все особенности той культуры, в которой используется и развивается.^[1] В настоящий момент в процессе глобализации английский язык превращается в универсальный язык — lingua franca

“A lingua franca (or working language, bridge language, vehicular language) is a language systematically used to make communication possible between people not sharing a mother tongue, in particular when it is a third language, distinct from both mother tongues”

Б. Зайдльхофер полагает, что, являясь преобладающей реальностью в глобальном масштабе, английский язык должен использоваться именно в качестве lingua franca .

К. Омае (K. Ohmae) и М. Элброу (M. Albrow) считают, что возникновение новых культурных пространств является той особенностью, которая делает глобализацию новым явлением, отличающим её от процессов интернационализации предыдущих эпох. В различных источниках такие культурные образования описываются как «уверстать интеллектуалов», «креативный класс», «малые организационные группы и т. д. Вне

этнической характеристики (предприимчивость, корпоративность, толерантность, успешность, креативность и т. д. для данных культурных сфер имеют значение большее, чем этнические, то есть принадлежность к собственному этносу часто оказывается менее значимой, чем ощущение себя частью новых межкультурных образований. Новые появившиеся межкультурные социальные сферы характеризуются новой культурой и такими ключевыми компетенциями, которые включают в себя знания о других культурах, способность с ними сотрудничать, владение информационными и коммуникационными технологиями.

Английский лингва франка имеет статус универсального, нейтрального контактного языка, имеет равные права, вне зависимости относится он к родному языку или к иностранному. Английский лингва франка используется как язык межнационального общения. Основываясь на неинституциональный дискурс и институциональный дискурс, английский как лингва франка (АЛФ) стоит разделять на две группы: АЛФ1- неинституциональный дискурс, язык используется в неспециализированной области в быту, дома, в неофициальных заведениях или разговоре. АЛФ2-институциональный дискурс, представляет официальную форму общения, употребляемый в широком международном масштабе. Понимание АЛФ зависит от уровня владения языком, коммуникации, приобщение с этническими особенностями говорящего[2]

Основные признаки использования АЛФ являются:

- 1) межкультурная коммуникация;
- 2) демографическая мощьность АЛФ;
- 3) актуальные тенденций в настоящий момент;
- 4) функциональная мощьность АЛФ

АЛФ- это вариант языка имеющий собственную фонетику, грамматику, лексику, и фиксируемые отклонения от норм и стандартов носителей языка представляют собой лексические инновации. Деловой АЛФ направлен на коммуникацию в определенной сфере, например, бизнес, встреча, собеседование, деловой разговор. Для обозначения определенной сферы коммуникации существует термин «предметно- ориентированный английский лингва франка» (ПАЛФ)- “domain-oriented Englishlingua franca”, выполняет коммуникативную функцию между внутри организационного и меж организационного взаимодействия^[3]

Новые международные организационные структуры представляют собой культурное пространство, где необходим язык всемирного общения. Надо отметить, что особенность языка всемирного общения заключается в отсутствии этнокультурной составляющей. Как правило, он используется только в коммуникативной функции для преодоления межъязыковых барьеров.

Однако тезис о полном отсутствии культурной составляющей во всемирном языке, на наш взгляд, недостаточно обоснован. Всемирный язык в условиях глобализации формируется одновременно с глобальной культурой и глобальной идентичностью. Поэтому можно говорить о присутствии связи языка и культуры также и в случае всемирного языка.

В основе складывающейся глобальной культуры лежат ценности, общие для всех национальных культур. Таким образом, каждая национальная культура принимает участие в формировании глобальной культуры.

В 2005 году Европейская комиссия приняла документ о новой рамочной стратегии многоязычия “A New Framework Strategy for Multilingualism”. В нем английский язык фактически рассматривается как обязательное условие участия всех европейцев в новом сообществе, построенном на знаниях.

На данный момент по всему миру используется огромное разнообразие вариантов английского языка. Наиболее известными являются следующие:

оригинальный английский (Original English): британский английский; новые варианты английского (New Englishes) североамериканский английский, австралийский английский, южноафриканский английский; новые «новые варианты английского» (New Englishes): нигерийский английский, сингапурский английский, индийский английский». Помимо данной концепции существует еще одна точка зрения, представляющая мировые варианты английского как серию расширяющихся концентрических кругов .

Данное деление было представлено Дж. Дженкинс в книге о мировых вариантах английского языка “A Resource Book for Students”, где автор объясняет точку зрения профессора Б. Качру, одного из самых уважаемых лингвистов мира. Б. Качру разделил мировые варианты английского языка на три концентрических круга[4]

1. Внутренний круг (The Inner Circle) представляет страны, в которых английский является родным языком: США, Соединённое Королевство Великобритании и Северной Ирландии, Канада, Австралия, Новая Зеландия.

2. Внешний круг (The Outer Circle) представляет страны, где английский язык имеет особый статус и используется как второй язык в качестве lingua franca: Сингапур, Индия, Малайзия, Филиппины и более 50 других стран.

3. Расширяющийся круг (The Expanding Circle) включает страны, в которых английский изучается и используется как иностранный язык: страны центральной и восточной Европы, Китай, Япония, Израиль, Греция и многие другие.

Данная система позволяет сделать выводы и оценить степень проникновения и влияние английского языка на другие языки мира. Б. Качру разделил данную систему на три круга: внутренний, внешний, расширяющийся. Основой для данной системы являются исторические предпосылки формирования языка.

Функции, выполняемые иноязычными заимствованиями, накладываются и взаимно дополняют друг друга, в результате чего создается образная перспектива всего художественного произведения и неповторимый литературный портрет персонажей.

Список литературы:

1. Осипова, Л.И. Введение в языкознание: Учебник для студентов учреждений высшего профессионального образования/ Л.И. Осипова.- М.: ИЦ Академия, 2013. -256 с.
2. Виноградов, В.В. Очерки по истории русского языка XVII-XIX веков / В.В. Виноградов. - М.: Высшая школа, 2012. - 528 с.
3. Кодухов, В. И. Введение в языкознание: Учеб. для студентов пед. интов. / В.И. Кодухов. – М.: Просвещение, 1987.- 30 с.
4. Рогалев А. Ф. Основы лингвистических знаний (задания, упражнения, тесты): пособие / А. Ф. Рогалев ; М-во образования РБ, Гом. гос. ун-т им. Ф. Скорины. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2014.- 55 с.

ӘОЖ 37. 013. 41

КІРМЕ СӨЗДЕР ҚАЗІРГІ ТІЛДЕРДІҢ СӨЗДІК ҚҰРАМЫН ТОЛЫҚТЫРУ КӨЗДЕРІНІҢ БІРІ

Остапенко В. Е., Койлыбаева Б. Ж. Ажгереева Д. А.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

***Аңдатпа:** Ағылшын тілі қазіргі таңда әлемдік сатыға шықты,. Бұл мақалада ағылшын тілінің жаһандану үрдісі қарастырылады. Б. Качру ағылшын тілінің әлемдік*

нұсқаларын үш концентрлік шеңберге бөлді: ішкі шеңбер, сыртқы шеңбер, шеңберді кеңейту.

Кілт сөздер: ағылшын тілі, жаһандану, тұжырымдама, ұйымдастыру топтары, этникалық сипаттамалар, кіріспе сөздер, сөздің құрамы.

ӘОЖ 94 (470)

ҚАЗАҚ ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯСЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ РЕСЕЙГЕ ҚОСЫЛУЫНЫҢ АЛҒЫ ШАРТТАРЫ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕГЕ КӨЗҚАРАСЫ

Рамазанов А.К., Құрманалин С.Б.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Мақалада алғашқы қалыптасқан қазақтың ұлттық зиялыларының шығармашыл бөлігінің қазақ елінің Ресейге қосылуының себептеріне тарихи көзқарасы талданады. Тақырып Қазақстан тарихнамасының өзекті мәселесіне арналған

Кілт сөздер: тарихнама, қазақ зиялылары, Ресей бодандығы, қосылу алғышарттары, қазақ билеушілері, сұлтандар

Қазақстанның Ресейге қосылуы және орыс отарына айналуы туралы мәселе Қазақ зиялыларын қатты толғандырды. Қазақ даласын басқаға тәуелді еткен бұл процеске кім кінәлі? деген сауалға жауап табу үшін қазақ зиялылары мәселенің астарына тереңдеп үңілді, көптеген еңбектер де жазды. Нақтылай түсер болсақ, бұл мәселеге байланысты қазақ зиялыларының ой-пікірлері төмендегідей бағыттарды басшылыққа алды:

- Қазақстанның Ресейге қосылуына сыртқы факторлардың, әсіресе жоңғар жаулауының әсері;
- Осы процестегі жеке тұлғалардың, әсіресе Әбілқайырдың орны мен ролі;
- Қазақ билеушілерінің және қазақтың өз арасындағы ішкі алауыздықты өршіту саясатының халықтың Ресей боданына айналуын тездету ықпалы.

Жоңғар жаулауының қазақты қандай ауыр жағдайларға ұшыратқанына баса мән берген қазақ зиялылары, тарихтан жақсы белгілі 1723 жылғы жоңғар шапқыншылығына назар аударып, осы оқиғаның қазақтарды орыс боданына айналуына үлкен ықпал жасағанын атап көрсетумен болды. Бұл бағытты бірінші кезекте Шәкәрім Құдайбердіұлы қуаттайды.[1, 25-26 бб]

Қасіретті 1723 жылдан басталған жоңғар қалмақтарының қазақ жеріндегі басқыншылығына көп көңіл бөлгендердің бірі М.Тынышбаев осы жылы қазақтардың күтпеген шабуылға тойтарыс беруге мүмкіндіктері болмағаны сондай, тіптен қорғану туралы әңгіме де көтерілмегенін, басты мақсат жаудан қашып құтылу болғанын, осындай зобалаңда мал, дүние-мүлік, қарттар мен балалар да жау қолында қалып қойғанын, қырып салғандарын, олардың, яғни қазақтардың тасып жатқан Талас, Боралдай, Арыс, Шыршық, Сырдария тәрізді өзендерден өтерде суға ағып кеткендерін, сондықтанда бұл зобалаңның қазақ тарихында «Ақтабан шұбырынды» аталып кеткенін атап көрсетеді.

Оның айтуынша, бұл кезеңде қайыршылық пен аштық шектен шықты: қазақтар бұрын өздері жиіркенсе қарайтын жәндіктермен, әр түрлі шөптер тамырларымен қоректенуге мәжбүр болды. Сөз арасында М.Тынышбаев академик В.Бартольдтың төмендегідей пікірлерін келтіреді: XVIII ғасырдың 20-жылдарында жоңғар шапқыншылығынан қашқан Самарканд тұрғындары 7 жыл (бәлкім, 1723-1730 жылдар болар) бойы қаланы мүлдем тастап кеткен. Хиуа хандығында да шамамен осы жылдары барлық елді мекендер мен жайылымдар иесіз қалған. Тіптен Хиуаның өзінде 40 жанұядан

артық ешкім де қалмаған. Осы қасіретке байланысты М.Тынышбаев мұнан ары Х.Досмұхамедовтың көрсетулеріне сүйенді. Мұның мазмұны қысқаша айтқанда төмендегідей: Х.Досмұхамедовке 1925 жылы Самарқанда жер болып кеткен көпес қамалын көрсеткен. Онда табылған заттық ескерткіште бұл жерді қазақтар қалмақтарды талқандаған соң, қазақ босқындары Самарқанд және Бұқара аймақтарына толып кеткен кезде жоғарыдағы көпес қамалын иесі сатып алғандығы жазылған. Х.Досмұхамедовтың айтуынша ескерткіш жазуда көрсетілген мерзім «Ақтабан шұбырынды» оқиғасымен шынында да дәл келеді.

Деректерге сүйене отырып М.Тынышбаев қазақтардың 1726 жылдың соңында немесе 1727 жылдың басында ғана отрядтар ұйымдастырғанын және қалмақтарға қарсы күрескендерін атап көрсетеді: оларға қарсы алғашқы жеңістерге Бұланты, Белеуті (Торғай уезінің оңтүстік-шығыс бұрышы) өзендері жағалауларында Қара сиыр деген, кейінірек «Қалмақ қырылған» аталған жерде Кіші Орда батырлары қол жеткізген [2, 163-166 бб].

Ал енді орыс-қазақ қатынастарына мұндай қасіреттің ықпал еткені туралы айтуға бола ма деген сауалға келсек, мұны мүлдем теріске шығарушылар жоқ деп ойлаймыз. Ең алдымен мынаған назар аударған жөн тәрізді: Қалмаққа қарсы күресте әйгілі болған Абылай және Әбілқайыр тәрізді тарихи тұлғалар сәл кейінірек Ресеймен қарым-қатынаста шешуші рөл атқарды. Мұның өзі қалмақпен шайқасты Ресейге қосылуымен байланыстырып отырған жоғарыдағы Шәкәрім көзқарасында едәуір шындық бар екендігін дәлелдей түседі. Абылайдың атының шығуы туралы Шәкәрім былай деген еді: қазақтар «Әбілмансұрды үлкен хан қойыпты, Абылай атанғаны Абылайлап шапқаннан болды. Абылайдың хан болғаны 1735 жылдың маңайы болар» [1, 27 б].

Ал енді Әбілқайырға келер болсақ, М.Тынышбаев бұл мәселеге байланысты өзінің ойын төмендегіше жалғастырады: Жоңғарға қарсы шабуылдаушы үш Орданың жасақтары Ордабасы тауында түйіскен тәрізді. Өзара адал болуға ант беру де осында болғандай. Әбілқайыр осында бас қолбасы ретінде сайланып, салт бойынша құрбандыққа шалынған ақбоз ат болашақ табыстың кепіліндей болды.

Мұнан ары оқиғаның өрбуіне келер болсақ, М.Тынышбаев қазақтың үш жүзінің осы кезеңде бастары қосылғандарын және онда бас қолбасы ретінде Әбілқайырдың үлкен рөл атқарғанын осы өлкелердегі «Үлкен Орда қонған», «Кіші Орда қонған» және «Әбілқайыр сайы» атты жер атауларының болуымен дәлелдеуге тырысады. Ол жоңғарлармен Балқаштың оңтүстігінде болған соғыстың орнының Аңырақай атануын да «қалмақтардың аңырай, зареңіреген» жеңілісімен түсіндіреді. Бұл басты шайқаста М.Тынышбаевқа сүйенсек үш жүз қазақтары ортақ жауға қарсы ынтымақтаса соғысқан. Зерттеуші осы шайқаста «бас қолбасшы Әбілқайыр қарт болса керек» деген жорамал да айтылды [2, 166-167 бб].

Айта кеткен жөн, кейінгі Қазақстан тарихшыларының еңбектері бұл пікірлерге едәуір түзетулер енгізді. Мысалы үшін айтар болсақ, М.Тынышбаевтың Әбілқайырды «қарт» ретінде көрсетуі қисынсыз. Кейінгі тарих, оның 1693 жылы туғанын, яғни 1730 жылы Аңырақай шайқасында небәрі 37 жаста болғанын дәлелдеп отыр [3, 622 б].

М.Тынышбаев мұнан ары дәл осы кезеңде қазақ хандары арасында жікке бөлінушіліктің орнын алғанын, реніштің себебі қайтыс болған Болаттың орнына аға ханды сайлау болғанын атап көрсетеді. Оның айтуынша Әбілқайыр басқарған Кіші Орда және Орта Орданың бір бөлігі Сәмеке ханның бастауымен майдан даласын тастап, орыс шекарасына қарай кетті және сонда орыстың қол астына қарады. Үлкен Орда және Орта Орданың көп бөлігі әлі де қаһарлы хонтайшамен бетпе-бет қалғандықтан кейін шегінді. Қалыптасқан ахуал туралы М.Тынышбаев былай жазады: жаңа ханды сайлау барысында «көпшіліктің таңдауы Әбілмәмбет болды да, ал Әбілқайыр мен Сәмеке өздерін ескерусіз қалдарды деп есептейді және жалпы қазаққа ортақ істі бүлдіру үшін кетіп қалды. Бұған олар қол жеткізді де» [2, 166-167 бб].

Тарихшылардың кейінгі жылдардағы зерттеулері М.Тынышбаевтың бұл қорытындысының дұрыстығын негізінен дәлелдей түсті. Рас, Қазақстан тарихшылары арасында Әбілқайырдың қалмаққа қарсы ұрыс даласын тастап кету себептерін әр түрлі түсіндіру де кездеседі [4, 80-82 бб]. Бірақ бұл біздің зерттеу мақсатымызға жатпайды.

Ал енді Әбілқайырдың Ресей қол астына қарау туралы іс-әрекетіне келер болсақ, Алаш қозғалысына қатысқан, едәуір тәуелсіз ойлайтын интеллигенция өкілдері бұл мәселеде де өздерінің пікірлерін айтқан еді. Мысалы, кезінде Ә.Бөкейханов өзінің орыс тіліндегі «Исторические судьбы киргизского края и культурные его успехи» атты еңбегінде Әбілқайырдың бұл әрекетіне төмендегідей баға берді: «В 1730 году султан Младшей орды Абулхаир, отчасти боясь нашествия Галдана-Цырена на свои земли, отчасти хлопоча усилить свою пошатнувшуюся от вражды между султанами власть, обратился к русскому правительству с просьбой принять его народ в подданство» [5, 49 б].

Бұл жолдарда Әбілқайырды айыптау да марапаттау да байқалмайды және мәселе түсіндіру тұрғысында жазылған. Сонымен қатар мұнан ары қарай Ә.Бөкейхан Ұлы және Орта жүз сұлтандары Абылайдың, Әбілмәмбеттің және Барақтың халық қолдауларына сүйеніп XVIII ғасырда оның билеушілері болып қалғандарын, сондай-ақ бұл жүздердегі кейбір рулардың аталған сұлтандардың балалары тұсында ғана, яғни 1782 жылдан соң, XVIII ғасыр соңына қарай орыс бодандығын қабылдағандарын атап көрсетеді.

Абылайдың өзінің саясаты туралы ол былай деп жазды: «Самый популярный среди киргизов, названный им ханом, Абылай, тщательно избегал подчинения киргизов чужой власти» [5; 49 б].

Ал М.Тынышбаев үш жүздің ханы болып Әбілмәмбеттің сайлануына байланысты Әбілқайырдың онымен қатынасының шиленісе түскенін, ал бұл қазақтың екі тобының арасын алшақтатып, мұның өзі Әбілқайырды орыс шекараларына қарай көшіп, оның бодандығын қабылдау туралы келіссөздер бастауға және өзінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін қамал алып беруді сұрауға мәжбүр еткенін тұспалдайды [6, 197 б].

Алайда сталиндік тоталитарлық кезеңде, орыс ұлтын көтермелеу орын ала бастағанда, Әбілқайырдың орыстармен қарым-қатынасы мәселесіне аса сақтықпен баға беруге тура келді. Мұны біз таптық бағытты ұстанған С.Асфендияровты оқығанда айқын байқаймыз. Ол бұл мәселені Ресей архивтеріндегі құжаттардан сөзбе-сөз үзінділер келтіру арқылы түсіндіреді, ал Әбілқайырдың бұл әрекетіне баға беруден бас тартады [7, 148-150 бб]. Сонымен қатар ол, қазақ жерлерінің Ресейге бірігуіне бірінші кезекте «үстем тап» өкілдерінің мүддесі болғанын дәлелдеуге күш салып, мәселеге барынша таптық тұрғыдан қарауға тырысады.

С.Асфендияров Ресейге қазақ жерінің қарауы туралы мәселенің бастауында билеуші аристократтар тұрғанын барынша «дәлелдей» тұрса да бұл мәселені егжей-тегжейімен жүйелі баяндай алған жоқ. Тегінде ол Ресейге қосылу процесіне тереңдеп барар болсам, марксизмге сәйкес келмейтін жаңсақтыққа ұрынармын деп күдіктенсе керек. Алайда бұл мәселе кезінде қазақтың алғашқы журналы «Айқап» бетінде Мұхамеджан Сералиннің «Қазақ қай заманда Россияға қосылған» деген атпен жарық көрген мақаласында едәуір жан-жақты баяндалған еді. [8, 49-52 бб].

М.Сералиннің бұл мақаласының құнды жағы 1738 жылдың 3 августында Татищевке ант берген ру ақсақалдарының руларын және ру ішіндегі аталарын көрсетіп, нақты атап жазуы дер едік. Тізім бойынша барлығы 56 адам көрсетілген. Көптеген мәліметтер беретін бұл мақаланың бір үлкен кемшілігі біздің ойымызша автордың өзінің жеке көзқарасын жазбауы, яғни осы мәселеге өзіндік баға бермеуі дер едік. Мысалы, жоғарыдағы Ресей өкіліне ант бергендер тізімін айта келе М.Сералин былай деп қорытынды жасайды: «Мінеки, осы аталарымыз себебінен біздің қазақ халқы Россия императорының қол астына қараған екен. Бұл адамдардың әрбіреуі бұл күнгеше халық арасында ұмытылмады, һәм нәсіл кәсіптері де шынжыр қатар болып, бақ-дәулетке бұл күнге шейін ие болып келе жатыр [8, 52 б]. Ресейге қосылу мәселесін қостайтынын немесе бұған қарсы екендігін

айқындау аса қиын. Тегінде, кезінде «Айқапта» жұмыс жасағандар осыған байланысты өз пікірлерін ашық айтудан қаймыққан.

XX ғасырдың алғашқы ширегіндегі қазақ зиялыларының көзқарасына талдау жасағанда тағы бір аңғаратынымыз, қазақ билеушілері арасындағы өзара алауыздықты қазақтың басқаларға бодан болуының басты себептерінің бірі ретінде көрсету болып табылады. Мәселені тағы да «Айқап» журналынан бастар болсақ «Қазақ емес» деген бүркеніш атпен жазған автордың «Қазаққа алалық қайдан келді» деген мақаласын алуға болады.

Мақала авторы қазақтың саяси және шаруашылықтық тұрғыдан алауыз болу себептерінің оны Ресей қол астына итермелегендігін дәлелдеуге тырысумен ғана шектелмейді. Мұнда қазақтың ру-руға және жүздерге бөлінуінің де жағымсыз рөл атқарғанын ескертеді. Осыған байланысты мынандай пікірді оқимыз: «Қазақтың ала болушылығының үшінші себебі де бар. Мұнысы қазақтың ұру-ұруға бөлінуінен туған алалық. Мұны орысша айтқанда «Социальный устройству» келген алалық деуге болады. Арабша айтқанда «әжітмағы» қалпынан туған алалық. Қазақ болған жерде қазақ жігітіне өз жұмысынан соң өзінің ұруласының, жүздесінің жұмысын жұмыстамақ әдет бойынша міндет. Кісі өлтірсе құн алмақ, құн бермек, әйелдің байы өлсе жақын, ағайындасына жесір болып үлеске түспек. Қалың малы төленіп қойылған қыз сүйгеніне кетсе, «жесір» кетті деп ел болып намыстанып атқа мінбек, жиын-той, асқа барғанда ақсақалдар арашаларына қарай сый-құрмет көрмесе ашу-жанжал шығару секілді толып жатқан неше түрлі әдеттер қазақтың арасына түскен жікті күшейтпесе, қазақтың басын біріктіретін қалыптар емес. Қазақта «намыс» деген бір жаман әдет бар. Баяғы қазақшылық заманда талай атыс-шабысқа, талай қырғын-сүргінге себеп болған, бұл күнде бұл әдет біткен жоқ. Сайлау жұмыстарында намыс үшін шашылған пұл... әр алты миллион қазақты мүлдем жұртшылықтан шығарып бара жатыр... Қазаққа алалықтың саяси, экономикалық, социальный деген үш түрлі жолменен кіргендігі» [9, 173-174 бб].

Бұл айтылғандардың ащы шындыққа негізделгенін мойындаған жөн болар. Мәселенің байыбына нақты мысал негізінде көз жеткізер болсақ, М.Тынышбаевтың қазақ хандарының өзара алауыздықтары туралы айтқандарына да назар аударуға болады. М.Тынышбаев өзінің пікірін Левшиннің еңбектеріне сүйеніп айтқандығын білеміз.

М.Тынышбаевтың Әбілқайыр мен басқа қазақ билеушілері арасындағы алауыздық туралы пікірі жалпы алғанда күдік туғыза қоймайды деп ойлаймыз. Ал енді осындай қырғи-қабақ қатынас Әбілқайырды орыс бодандығын қабылдауға итермелеген басты себептерінің бірі болды деген қорытындыға келер болсақ, бұл мәселе біздіңше, тарих ғылымында әлі де дәлелдей түсуді қажет етеді.

Оның үстінде қазіргі кезеңдегі тарихшылар арасында да бұл мәселеде әр түрлі көзқарас бар екені белгілі. Мысалы, И.Ерофеева өзінің «Хан Абулхайр: полководец, правитель и политик» деп аталатын еңбегінде бұл мәселе жөнінде төмендегідей пікір айтады: «Все известные сегодня исторические документы и народные предания казахов XVIII – XIX вв. не подтверждают, на наш взгляд, совершенно надуманную гипотезу о далеко зашедшей конфронтации и тем более – разрыва отношений Абулхайра с правителями жадиковского дома непосредственно в послеанракайский период (т.е. 1729-1730 гг.). При этом было бы неверно полностью игнорировать достоверно установленный факт взаимной неприязни между ханом Младшего жуза и более родовитыми казахскими чингизидами, т.к. быстрое возвышение представителя новой династии, не имевшей прямой генеалогической связи с правящим кланом, создавало благодатную почву для роста недовольства старой знати, вынужденной по воле обстоятельств поступиться своим двухвековым лидерством и довольствоваться второстепенной ролью в военно-политической, жизни региона. В то же время нет никаких оснований и для того, чтобы преувеличивать степень глубины и морально-психологический эффект этих междоусобных ссор и идентифицировать их как некое бескомпромиссное противостояние, якобы завершившееся разрывом» [10, 154 б]. Бірқатар тарихшылар И.Ерофееваның бұл

көзқарасымен келісе қоймайды. Негізінен «Айқапта» жазылғандай, қазақ билеушілерінің өз арасында, әсіресе төре тұқымдары арасында билікке байланысты алауыздықтың, сондай-ақ, қазақтың өз арасында ру-руға бөлініп, жүздерге бөлініп айтысудың қазақ әсіресе Ресейге қарай бастағанда өрши түскені кұпия емес. Мұндай ұнамсыз құбылыстың белең алуына Ресей патшалығының кұйтырқы саясатының себеп болғаны да белгілі. Бұл туралы кезінде «Айқап» журналында жарық көрген қазақ зиялыларының бірінің мына еңбегіндегі [11, 255 б] пікір өте кұнды. Ресей билеушілерінің қазақты өзіне басыбайлы ету үшін неше түрлі арандатушы саясат жүргізгені рас. Бұдан қазақ халқының арасына алалық кірді, халықтың бірлігіне сына қағылып, сызат түсті.

Мақалада айтылғандардың ащы шындық екендігін кейінгі қазақ тарихшыларының еңбектері талай рет нақты мысалдармен дәлелдеп көрсетті. Сондықтан бұл айтылғандарға күмәнданудың қажеті жоқ деп ойлаймыз. Отаршылдықтың аты отаршылдық. Патша үкіметі қазақ елін кұлдануда барлық саяси, әлеуметтік, экономикалық, рухани шаралардың әдіс-тәсілдерін қолданды.

Сонымен жоғарыда айтылғандарды қорытындылар болсақ, ХХ ғасырдың алғашқы бөлігіндегі қазақ интеллигенциясының еңбектерінде төмендегідей тұжырымдар жасалды:

- Қазақ халқының Ресей кұрамына енуіне сыртқы фактордың, яғни жоңғар шапқыншылығының ықпал жасағаны рас. Бірақ оны бұл мәселеде жалғыз және басты себеп ретінде сипаттауға болмайды;

- Ресей қол астына қарау процесінің басында Кіші жүз ханы Әбілқайыр тұрды. Оның Ресейге сүйеніп жалпы қазаққа хан болуды көздеген әрекетін жеделдете түскен тағы бір себеп оның басқа қазақ билеушілерімен, сұлтандарымен алауыздық қарым-қатынасы еді.

- Қазақ билеушілерінің өзара алауыздығы, әсіресе Ресей патшалығының қазақты ру-руға бөліп, оларды өзара арандату саясатын жоспарлы жүргізуі қазақ халқының Ресей боданына айналуын тездете түсті.

Әдебиеттер :

1. Кұдайбердіұлы Ш. Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресі. – Алматы: Қазақстан, Сана, 1991. – 80 б.
2. Тынышпаев М. Киргиз-казахи в 17 и 18 веках (Дополнение к «Материалам к истории киргиз-казахского народа»). – В кн. Тынышпаев М. История казахского народа. – Алматы: Қазақ университеті, 1993. – 224 б.
3. Қасымбаев Ж. Әбілқайыр // «Қазақстан». Ұлттық энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» бас редакциясы, 1999. – 720 б.
4. Ирмуханов Б. Казахстан: историко-публицистический взгляд. – Алматы: Өлке, 1996.
5. Бөкейхан Ә. Таңдамалы (Избранные). – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1995. – 477 б.
6. Тынышпаев М. Ақтабан шұбырынды (Великие бедствия и великия победы казахов). В кн. Тынышпаев М. История казахского народа. – Алматы: Қазақ университеті, 1993. – 224 б.
7. Асфендияров С. История Казахстана (с древнейших времен). – Алматы: Қазақ университеті, 1993. – 304 с.
8. Сералин М. Қазақ қай заманда Россияға қосылған // Энциклопедия «Айқап». – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» бас редакциясы, 1995. – 367 б.
9. Қазақ емес. Қазаққа алалық қайдан келді // Энциклопедия «Айқап». – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» бас редакциясы, 1995. – 367 б.
10. Ерофеева И. Хан Абулхаир: полководец, правитель и политик. – Алматы: Санат, 1999. -336 с.

11. Қарасартбаласы Жардай. Қазаққа алалық қайдан келді // Энциклопедия «Айқап». – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» бас редакциясы, 1995. – 367 б.

УДК 94 (470)

ВЗГЛЯДЫ КАЗАХСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ ПО ПРОБЛЕМЕ ПРЕДПОСЫЛОК ПРИСОЕДИНЕНИЯ КАЗАХСТАНА К РОССИИ

Рамазанов А.К., Құрманалин С.Б.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: Тема статьи относится к историографии истории Казахстана. В ней описывается вопрос периода колонизации в работе рассматриваются труды национальной интеллигенции периода присоединения казахских земель к России конца XIX-начала XX в.в.

Ключевые слова: Историография, казахская интеллигенция, подданство России, предпосылки присоединения, Абулхайыр хан, казахские правители, султаны.

УДК 545.62

«УЧЕБНАЯ МОТИВАЦИЯ КАК КОМПОНЕНТ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО КОЛЛЕДЖА»

Рахметова М. В.

Уральский гуманитарно-технический колледж, г. Уральск

Аннотация: Статья посвящена проблеме формирования учебной мотивации у студентов педагогического колледжа. Автор раскрывает значение понятия «мотивация»- как состояние личности, определяющее уровень активности; мотивы-конкретные побуждения, причины, заставляющие личность действовать, совершать поступки, виды учебной мотивации. Особое внимание уделено формированию мотивации у студентов в учебном процессе. Анализ проблемы объясняет, мотивация для студентов является наиболее эффективным способом улучшить процесс обучения.

Ключевые слова: мотивация, мотив, преподаватель, студент, процесс обучения, знание, активизация, будущая профессия.

Впервые термин «мотивация» употребил А. Шопенгауэр в статье «Четыре принципа достаточной причины» затем этот термин прочно вошел в психологический обиход для объяснения причин поведения человека и животных. [2, с. 65]

По мнению Уткина Э.А., «Мотивация-это состояние личности, определяющее уровень активности и направленности действий человека в определенной ситуации» [3.с 145]

Термин "мотивация" всловарях справочниках рассматривается как внутренняя побудительнаяпричинадействий ипоступковчеловека.

Мотивация (от лат. moveo - двигаю)-общее название для процессов, методов, средств побуждения учащихся к продуктивной познавательной деятельности, активному освоению содержания образования.

Мотивация как процесс изменения состояний и отношений личности основывается на мотивах, под которыми понимаются конкретные побуждения, причины, заставляющие личность действовать, совершать поступки.

Мотивы можно определить и как отношение студента к предмету его деятельности, направленность на эту деятельность.

В роли мотивов выступают во взаимосвязи потребности и интересы, стремления и эмоции, установки и идеалы. [1, с 184]

Из этого следует, что мотивы- очень сложные образования, представляющие собой динамические системы, в которых осуществляются анализ и оценка альтернатив, выбор и принятие решений. Мотивы представляют собой комплексы, и в педагогическом процессе мы почти никогда не имеем дело с одним действующим мотивом.

Мотивация для студентов является наиболее эффективным способом улучшить процесс обучения.

Существуют следующая классификация учебной мотивации студентов:

- познавательные мотивы (приобретение новых знаний и стать более эрудированным);

- широкие социальные мотивы (подразумевает долг, ответственность, понимание социальной значимости учения, принести пользу обществу); выражаются в стремлении личности самоутвердиться в обществе, утвердить свой социальный статус через учение;

- прагматические мотивы (иметь более высокий заработок, получать достойное вознаграждение за свой труд);

- профессионально-ценностные мотивы (расширение возможностей устроиться на перспективную и интересную работу);

- эстетические мотивы (получение удовольствия от обучения, раскрытие своих скрытых способностей и талантов);

- статусно-позиционные мотивы (стремление утвердиться в обществе через учение или общественную деятельность, получить признание окружающих, занять определенную должность);

- коммуникативные мотивы; (расширение круга общения посредством повышения своего интеллектуального уровня и новых знакомств);

- традиционно-исторические мотивы (установленные стереотипы, которые возникли в обществе и укрепились с течением времени);

- утилитарно-практические мотивы (меркантильные, научиться самообразованию, стремление усвоить отдельный интересующий предмет);

- учебно-познавательные мотивы (ориентация на способы добывания знаний, усвоение конкретных учебных предметов)

- мотивы социального и личного престижа (утвердить себя и занять в будущем определенное положение в обществе и в определенном ближайшем социальном окружении);

- неосознанные мотивы (получение образования не по собственному желанию, а по влиянию кого-либо, основано на полном непонимании смысла получаемой информации и полном отсутствии интереса к познавательному процессу).[1.184]

Выше рассмотренные мотивы могут проявляться как отдельно, так и взаимосвязанно. Основными задачами Уральского гуманитарно-технического колледжа являются: подготовка высококомпетентных специалистов, отвечающих требованиям современного рынка труда, развитие интеллектуального потенциала личности на основе ее активного участия в процессе обучения, в научно-исследовательской работе и других сферах творческой жизни колледжа. Сегодняшний выпускник колледжа должен владеть не только специальными знаниями, умениями и навыками, но и ощущать потребность в достижениях и успехе. Мы считаем, что одной из главных задач преподавателя является формирование мотивов придающих учебе значимый смысл.

Психологи утверждают, что роль положительной мотивации к обучению есть ключ в обеспечении успешного овладения знаниями и умениями.

Наблюдения за студентами в процессе учебной деятельности свидетельствуют, что некоторые студенты, увлечены учебой, в то же время как другие нуждаются в педагогическом стимулировании со стороны преподавателей. Из этого следует, что эффективное обучение в аудитории зависит от способности преподавателя поддерживать интерес к преподаваемому предмету. Уровень мотивации студентов в учебном процессе меняется в зависимости от действий педагога, психологической атмосферы на уроке, отношения педагога к учащимся.

В успешном овладении знаний и умений не последнюю роль имеют внутренние и внешние мотивы.

Для того чтобы студент включился в работу, необходимо, чтобы задачи, поставленные на уроке были не только понятны, но и внутренне приняты им, чтобы они приобрели значимость для обучающегося. Важно, чтобы он сам захотел что-то сделать и сделал это. Главным мотивом учения является внутренняя побудительная сила.

Внешние мотивы исходят от родителей, педагогов, группы, в которой обучается студент, окружения или общества - в виде намеков, указаний, подсказок, понуканий, требований, принуждения. Они, как правило действуют, но их действие нередко встречает внутреннее сопротивление личности [1, с. 185].

Таким образом, в системе учебных мотивов переплетаются как внешние так и внутренние мотивы, внутреннее побуждение студента и влияние со стороны родителей, педагогов, окружения.

Можно усадить их за парты, добиться идеальной дисциплины. Но без пробуждения интереса, без внутренней положительной мотивации усвоения знаний не произойдет. Это будет лишь видимость учебной деятельности.

Студенты колледжа больше узнают о выбранной ими профессии во время прохождения практики в школе, в ходе выполнения практических заданий. Они видят стимул, мотивацию для дальнейшего теоретического обучения, понимая, что могут применить полученные знания на практике. Рассмотрим некоторые способы повышения мотивации у учащихся колледжа. Педагогическая практика использует различные пути активизации, основной среди них - разнообразие форм, методов, средств обучения, выбор таких их сочетаний, которые в возникших ситуациях стимулируют активность и самостоятельность студентов.

В качестве методов активизации студентов на занятиях мною используются приемы психологического настроя в начале занятия. Положительное эмоциональное состояние студентов важно в двух аспектах:

- оно активизирует высшие отделы мозга, способствует высокой их возбудимости, улучшает память и тем самым повышает работоспособность; способствует психическому здоровью. Как можно начать урок? Например: Давайте начнем наш урок с пожелания друг другу добра. Я желаю тебе добра, ты желаешь мне добра, мы желаем друг другу добра. Если будет трудно - я тебе помогу. Я рада, что у нас отличное настроение. Надеюсь, что урок пройдет интересно и увлекательно.

Приветствие «Здравствуйте!». Студенты поочередно касаются одноименных пальцев рук своего соседа, начиная с больших пальцев и говорят: желаю (соприкасаются большими пальцами); успеха (указательными); большого (средними); во всем (безымянными); и везде (мизинцами); Здравствуйте! (Всей ладонью).

Очень важно то, как начнется урок, создание благоприятного психологического настроя, именно от этого будет зависеть работоспособность студентов.

Рефлексия, т.е. анализ собственного состояния после окончания учебной деятельности на уроке. Рефлексия помогает студенту не только осознать пройденный путь, но и выстроить логическую цепочку, систематизировать полученный опыт, сравнить

свои успехи с успехами других учеников. Например: Лесенка успеха: каждая ступень-один из видов работы. Чем больше заданий выполнено, тем выше поднимается нарисованный человечек. Дерево успеха: каждый листочек имеет свой цвет: зеленый-все сделал правильно, желтый - встретились трудности, красный много ошибок. Каждый студент наряжает свое дерево соответствующими листочками. Когда все закончат нужно провести обсуждение.

Обучение на уроках предполагает учет специальности обучающихся. Студенты на уроках усвоения новых знаний осуществляют не «переписывание» лекции, а самостоятельное ее добывание путем постановки проблемных вопросов, методом ассоциации, использования приемов развития критического мышления, ИКТ технологий.

Наибольший активизирующий эффект на уроках дают ситуации, в которых обучаемые должны:

- отстаивать свое мнение;
- принимать участие в дискуссиях и обсуждениях;
- ставить вопросы своим товарищам и учителям;
- рецензировать ответы товарищей;
- оценивать ответы и письменные работы товарищей
- заниматься обучением отстающих; [1, с 187]

Так, например студентам специальности «Учитель физической культуры и спорта» на практических занятиях по методике воспитательной работы даются задания, подготовить и провести классный час, разработать и показать фрагмент родительского собрания, составить план внеклассного мероприятия по физическому воспитанию. Значительное влияние на развитие мотивации оказывают методы проблемного и интерактивного обучения. Со студентами специальности «Учитель начального образования» применяются методы анализа педагогических ситуаций, сюжетно-ролевые игры, использование групповых и коллективных способов работы. А также на уроках даю возможность учащимся самостоятельно оценить свою работу на уроке и работу каждого студента. Такие методы обучения вынуждают студентов постоянно отвечать на вопросы, то есть поддерживать обратную связь с преподавателем и товарищами по группе. А также способствуют созданию благоприятной атмосферы коллективной работы, поиска, участия, коллективного напряжения усилий, эмоций, которые облегчают достижение целей развития мотивации.

Таким образом, мотивация студентов - это один из наиболее эффективных способов улучшить процесс и результаты обучения, а мотивы являются движущей силой процесса обучения и усвоения материала. Заинтересованность выбранной профессией, отраслью ее исследования является важным звеном в возникновении мотивации. Особое место за мотивацию студентов к обучению и её повышение принадлежит не только преподавателям и семье, но и обществу. Именно молодое поколение является основой стабильного развития нашей страны.

Список литературы:

1. Подласый И.П. Педагогика: 100 вопросов-100 ответов: учебник пособие для вузов. - М.: ВЛАДОС-пресс, 2004.-365 с.
2. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. -СПб.: Питер, 2011. – 512с.
3. Уткин Э.А. Мотивационный менеджмент: учебник.- М.: ЭКМОС, 2007.-235 с.

«ПЕДАГОГИКАЛЫҚ КОЛЛЕДЖ СТУДЕНТТЕРІНІҢ ОҚУ МОТИВАЦИЯСЫ КӘСІБИ ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ КОМПОНЕНТІ РЕТІНДЕ»

Рахметова М. В.

Орал гуманитарлық-техникалық колледж, Орал қ.

Аңдатпа: Бұл мақала педагогикалық колледж студенттерінің оқу мотивациясын қалыптастыру мәселелеріне арналған. Автор «мотивация» ұғымдарының мағынасын - қызметтің деңгейін анықтайтын адамның жағдайы ретінде анықтайды; себептері - жеке себептері, адамның әрекеттеріне мәжбүрлеу, актілер жасау, оқытудың ынталандыру түрлері. Оқу үрдісінде студенттердің ынтасын қалыптастыруға ерекше көңіл бөлінеді. Мәселелерді талдау, студенттерді ынталандыруды оқу үрдісін жетілдірудің ең тиімді әдісі болып табылады.

Кілт сөздер: мотивация, мотив, оқытушы, студент, оқу үрдісі, білім, белсенділік, болашақ мамандық.

ӘОЖ 37.02.013.

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ҮЙЛЕСІМДІ ӘЛЕУМЕТТЕНУІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Серикова Ф.Б., Сапашева К.Х.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Бұл мақалада жасөспірімдік кезеңнің ерекшеліктері, олардың әлеуметтенуінің психологиялық – педагогикалық шарттары қарастырылған. Жасөспірімдердің бойында байқалатын көптеген өзгерістер, ортаның әсері, интеллектуалдық даму, өзіндік сана және олармен жұмыс істеудегі қиындықтар баяндалған.

Кілт сөздер: жасөспірімдік кезең, даму, әлеуметтену, әлеуметтік нормалар.

Қазіргі таңда Қазақстанда тұлғаның қалыптасу шарттарында күрделі өзгерістер болып жатыр. Жеке тұлға – бұл адам болмысы, ең негізгісі адами бейнесі басқа биологиялық түрде ажыратылуы. Адам әлеуметтену процесінде жеке тұлға болып қалыптасады және индивид әлеуметтік қатынасқа түскенде жеке тұлға болып қалыптасады. Әлеуметтену индивид әлеуметтік «Мен»-нің қалыптасу процесі. Ол индивидтің барлық формаларды мәдениетті, тәрбие мен оқытуды меңгергенін қарастырады.

Нарықтық деңгейде жаңа талаптар мен қоғамдағы жұмыссыздықтың көбеюі дағдарыс процесінде жеке тұлғаның әлеуметтік қиындықтарға кездесіп, түсініспеушілігі күшейіп, ортадан шеттетілуіне байланысты психологиялық көмек негізінде осы дағдарыстан шығу мен жеңу жолдарын қайта қарау мәселелері туындауда.

Әлеуметтік ортадағы қиындықтар, жағымсыз жағдайлар мен дағдарыстар бүгінгі психология саласында көкейтесті, өмірлік циклда кездесетін дағдарыс түрлеріне

психологиялық білім мен мәдениеттің төмендігінен көптеген жеке тұлғалар бөгеттерден шыға алмай, кері кетіп әлсіздік танытып, жағдайға күш-жігер салуға жауапкершілік алмау кеңінен етек жайып барады.

Арнайы мамандардың зерттеу көрсеткіштерінде әлеуметтік қажеттілікті қамтамасыз етуде жеке тұлғада қобалжуы басым болып, сыртқы және ішкі деңгейде көрініс табады.

Жасөспірім жасқа ауысу баланың тұлғалық дамуына әсер ететін шарттардың терең өзгеруімен сипатталады. Олар жасөспірімдерде үлкендермен, құрдастарымен қарым-қатынасына, ағза физиологиясына танымдық процестерінің дамуы, интеллект, қабілеттер деңгейіне әсер етеді.

Жасөспірім шақ – бұл балалық жастардың ішіндегі ең күрделісі және қиыны. Сонымен қатар бұл жерде өнегеліліктің негізі жинақталғандықтан, қоғамға деген қатынасы қалыптасатындықтан аса жауапты кезең. Сондай-ақ бұл жаста мінез бен тұлғааралық әрекеттің негізгі формалары тұрақталады. Бұл жас кезеңінің маңызды мотивациялы сызықтары тұлға жасауда белсенді ұмтылыстармен байланысты, бұл дегеніміз - өзін-өзі тану, өзін көрсету [1].

Бұл кезеңде даму тез қарқын алады. Әсіресе, тұлға қалыптасуында көптеген өзгерістер байқалады. Жасөспірімнің негізгі ерекшелігі – тұлғалық тұрақсыздық қарама-қарсы белгілер, ұмтылыстар, тенденциялары өсіп жатқан баланың әрекеті мен мінезінің қарама-қарсылығын анықтай отырып бір-бірімен күресіп жатады.

Жасөспірімдік жасты үлкендерден өз мүлкін алу кезеңі ретінде қарастырады, алайда қазіргі зерттеулер көрсеткіші бойынша жасөспірімнің үлкенге деген қатынасы амбивалентті және күрделі. Үлкендерге қарсы тұруы анық көрсетілген.

Ата-аналар, мұғалімдер және үлкендер жасөспірімнің өсіп жатқан сезімінің дамуына қарай өзара қатынасты орнату қажет. Егер оның мүмкіндіктерін ескеріп, оған сыйластықпен, сезімділікпен қараса, оқудағы қиындықтан төзуге көмектессе, психикалық даму үшін қолайлы шарттар жасалады.

Жасөспірім жаста психикалық дамудың маңызды факторы достарымен араласуы болып табылады. Достарымен араласуды ата-аналар да алмастыра алмайды және ол өте ерте жаста туындап, жыл сайын ұлғаяды. Жасөспірім әрекеті негізінен ұжым, топтық болып келеді. Топ жасөспірімді қорғайды, оған қолдау көрсетеді, сонымен қатар оған өте қатаң талап қояды [2].

Жинақталған стихиялық нормалар әлеуметтену процесіне алып келуі мүмкін. Алайда, жасөспірімдік жаста жолдастық қатынас пен икемделу сезімі маңызды болғанымен топтық байланыста жарысу, бедел үшін күресу болады. Біріккен ұжымның өзінде де оның мүшелері бір-біріне жеке симпатия білдірмейді. Сондықтан өскен жолдастық қатынаспен үлкен оқушы таңдаулы, үзілмейтін эмоционалдық бауырмашылық сияқты достықты іздеуде болады. Әсіресе бұл *alter* еда, екінші «мен» - ең негізгі қажеттілік кезіндегі ерте жастық шақта маңызды.

Жасөспірімдік достық – күрделі, әдетте қарама-қарсы көрініс. Жасөспірім жақын дос болғанын қалайды және достарын бізге ауыстырады. Тыңдай білетін, жаны ашитын дос өздігінше психотерапевт болады. Ол тек өзін жақсы түсінгенге емес, сонымен қатар өзінің күшіне сенбеуден арылуға, өзін тұлға ретінде сезінуге көмектеседі. Егер де дос өзінің жұмысынан қолы босамаса, немесе жағдайды басқаша бағаласа, қатынастың үзілуі әбден мүмкін. Сол кезде жасөспірім өзін жалғыз сезініп, қайтадан өзінің идеалын іздеп, мүмкіндігінше толығымен түсінуге ұмтылады. Жасөспірім даму процесінде тұлғаның өнегелі қасиеттерін қалыптастыратын әлеуметтік бағалыларды түсіну мүмкіндігін, қатынас ортасын кеңейтетін қоғамдық пайдалы іс-әрекет түрлері болады [3].

Оқушының интеллектуалды іс-әрекеті ересектік кезеңде өзіндік ойлауының, интеллектуалды белсенділігінің, тапсырмаларды шығармашылық арқылы шешуінің дамуымен байланысты индивидуалды ерекшеліктер ұлғаяды.

Алайда жасөспірім үшін оқу маңызды болып қала береді, бірақ негізгі жаңадан

пайда болған түр оның психикасында қоғамдық пайдалы іс-әрекетіне байланысты. Бұл қоғамдық пайдалы іс-әрекет. Бұл жастағылардың достарымен қатынас қажеттілігін қанағаттандыру жоғарғы деңгейде болуымен байланысты. Мұндай қажеттіліктерді қанағаттандыра отырып жасөспірім қоғам мен табиғаттың түрлі көріністеріне көзқарасы қалыптасып, әлеуметтік бағалыларды, моральді, әрекет ережелерін, жасөспірімді азамат ретінде тәрбиелеумен байланыстарды ұғына түседі [4].

Жасөспірімнің психикалық дамуына оның әрекетіне жолдастың қоғамдық пікірі белгілі бір әсер етеді, өзінің барлық әрекеті мен жасағандарында ол ең алдымен осы пікірге құлақ түреді, мұғалім кіші оқушыларға сияқты жасөспірімге беделді емес. Жасөспірімдер іс-әрекетке, мұғалім тұлғасына басқа оқушыларға қатынас орната отырып жоғары талап қояды.

Отбасында жасөспірімнің орнының ережелерінде өзгерістер болады: физикалық бойы мен ақыл-ой мүмкіндігіне байланысты оған үйдің күрделі жұмыстарын орындауына сеніп тапсырады және отбасылық мәселені талқылауға қосады.

Жасөспірімдермен жұмыс істеуде қиындықтар жастың психологиялық ерекшеліктеріне негізделген: жүйке жүйесінің тұрақсыздығына жоғарғы қозумен, ағзадағы тез көрінетін өзгерістермен, мүмкіндерін жоғары бағалау және басқалар жасөспірімдердің өзі бәрін түсіну үшін пубертаттық кезең қорқынышты ретінде жазуын сұрайды, яғни жасөспірім жыныстық даму кезінде өзін қалай жаман сезінетін сияқты «Ересексің бе, жоқ па?» деген сұраққа уақыт кетіргенге уақыт кетіреді.

Д.И.Фельдштейн жасөспірімтік кезеңде тұлғаның әлеуметтік дамуы үш жолдан өтеді.

1-сатысы ерте жинақталған мағыналы ауырлықтар сәйкес жынысты оның ашық іс-әрекеті үшін тудырып баланың жұмыс істеу мүмкіндік жасайды.

2-сатысы іс-әрекетке бастапқы типін дамытатын максималды реализация мен аккумуляцияның болуымен ерекшеленеді.

3-саты – іс-әрекеттің басқа жағының өзектілігіне алып келетін оның потенциалының ары қарайғы реализациясының мүмкін болмайтын кезде іс-әрекет типі бастау алады [5].

Әлеуметтік даму жасөспірімнің өзінің әлеуметтік мүмкіндіктерін түсінгеннен болады.

Өсе келе жасөспірімнің мінез-құлқы мен өзін қоғамда көрсету ерекшеліктері, қоғамды қабылдауы, қоғамдық байланыстардың иерархиясы, оның мотиві мен олардың қоғамдық қажеттіліктері де өзгереді.

Бұл кезеңнің орталық тұлғалық жаңадан пайда болған түр өзін түсінудің; мен-концепциясының, өзінің мүмкіндігі мен ерекшелігі, өзінің басқа адамдардан айырмашылығын, ұқсастығының қалыптасуы.

Жасөспірім белгілі бір қоғам орнында тапсырманы орындау оңай емес, бірақ қоғам арқылы және өзін қоғам анықтап қарым-қатынас мәселесі де шешеді. Д.И.Фельдштейн зерттеуінің көрсеткеніндей белгілі бір әлеуметтік ержету жасөспірімнің интеллектуалды дамуы болады. А.В.Петровский концепциясына сәйкес адамның тұлғасының дамуын қоғамдық-тарихи тұрмысқа кіру процесі етіп сәйкестеуге болады: адам өмірін көз алдына елестетіп, іс-әрекетте оның қатысуы мен түрлі топтардың қатынасын үйренеді, яғни жаңа әлеуметтік ортаға кіруі, және осы ортаның тұрақтылық өлшемі әртүрлі, сондықтан тұлға дамуының екі моделін құру қажет. 1-ші модель тұрақты әлеуметтік ортаға қатысты, 2-шісі өзгерген ортада тұлғаның қалыптасуына қатысты [6].

Жасөспірім тұлғасының дамуы топтың дамуы өзгерген шарттарда (мұғалімдер – сабақтар, біріккен еңбек іс-әрекеті, достық компаниялар және т.б.). Жыныстық жетілу, ағзаның құрастырылуы, қыздар мен балалар үшін даму қарқыны екі түрлі болады.

Осының сондай-ақ жоғары сынып оқушысының мамандық таңдауға оқытудың даярлығын күшейту қажет, оқушылардың дербестік дәрежесін арттырып, оларға жалпы білім беретін біраз мүмкіндік жасау керек (факультативтік пәндер, үйірмелік жұмыс,

маманданған мектептер.) Бірақ арнайы қабілеттер қалыптасуынан өзі оқытудың сипаты мен бағытына орасан зор дәрежеде байланысты екенін есте ұстау қажет.

Іс-әрекеттің түрлерінде көптеген тапсырмалары әлеуметтенген топтың бір жағдайында жасалатын оқушылардың дифференциясына алып келеді (қоғамдық ұйымдардағы жұмыс нәтижесі ретінде, т.б.), ал басқаша - әлеуметтенген топтар, тұлғаның дамуын тоқтады.

Қорыта келгенде, жасөспірімдік шақ – жеке адамның толысуы мен қалыптасуының аяқталатын кезеңі. Өмірлік іс-әрекеттің күрделенуі жеке адамның мінез-құлқын үйлестіруге тиісті адамдар тобының ұлғаюы – осының бәрі қосыла келе жасөспірімдік шақта бағалаушылық, бағдарлаушылық іс-әрекетін күрт арттырады. Өңгіме өз қасиеттерін тану, жаңа білімдерді меңгеру туралы болса да, жас адам оларды бағалауға өте-мөте ден қояды да, өзінің мінез құлқын саналы түрде нормалар немесе меңгерілген критерийлер мен нормалар негізінде құруға тырысады. Бұл өзіндік сананың дамуында көрінеді.

Солайша, жасөспірімдік кезең тұлға дамуының ең күрделі кезеңі болып келеді. Бұл ағзадағы физиологиялық өзгерістер мен дамудың әлеуметтік жағдайлардың ерекшеліктеріне негізделген.

Әдебиеттер:

1. Кондратьев М.Ю. Типологические особенности психосоциального развития подростков // Вопросы психологии. 1997. №3. С.69.
2. Арндреева Г.М. Уровень социальной стабильности и особенности социализации в старшем школьном возрасте // Вестник МГУ. Серия 14. психология. 1997. №4 С.31.
3. Андреевкова Н.В. Проблемы социализации личности // Социальные исследования. Вып.3. М. 1970.
4. Кон И.С. Психология ранней юности. –М.: Просвещение, 1989.
5. Алексеева В.Г. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности // Психологический журнал. 1984. №5
6. Реан А.А. Социализация личности // Хрестоматия: Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб.: Питер, 2000.

УДК 37.02.013.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГАРМОНИЧНОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ ПОДРОСТКОВ

Серикова Ф.Б., Сапашева К.Х.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

***Аннотация.** В статье рассматриваются особенности подросткового периода, предусмотренные психолого-педагогические условия. Изложены влияние изменений среды, интеллектуальное развитие подростков, самосознания и трудности в работе с ними.*

***Ключевые слова:** юношеский этап, развития, социализация, социальные нормы.*

ӘОЖ 94 (470)

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ МӘСЕЛЕНІ ШЕШУДЕГІ ДІНАРАЛЫҚ КЕЛІСІМНІҢ РӨЛІ ТАРИХЫНАН

Құрманалин С.Б. – тарих ғылымдарының кандидаты, БҚИТУ профессоры
Темиржанов Ш.Ж. – БҚИТУ магистранты

***Аңдатпа:** Мақалада тәуелсіз Қазақстанның даму кезеңіндегі дінаралық келісімнің қысқаша тарихы баяндалады. 1991-2011 жылдардағы діни жағдайдың, діни келісімнің ұлттық мәселені шешудегі рөлі қарастырылған.*

***Кілт сөздер:** тәуелсіздік, егемен Қазақстан, ұлттық мәселе, дін, дінаралық келісім, қауіпсіздік, тұрақтылық*

Қоғамымыздың қазіргі даму кезеңі дінге, оның дүниедегі алатын орнына, рөліне жаңаша қарап бағалауды қажет етіп отыр. Осы ретте діннің тарихына халықты рухани мәдениетімен байланыстылығын еске ала отырып, талдау жасау ғылыми зерттеулердің тақырыбы болуы тиіс.

Дін әрбір адамға таныс сөз (латынша religio – байланыс деген мағынаны білдіреді) [1,76.]. Бүгінде дінді дәстүрден ажыратуға тырысушылық ел санасына дағдарыс әкелетін іс. Бүкіл адамзат баласының тарихын сұрыптап қарастырсақ, өткен тарихта ешқандай қоғам дінсіз болмаған. Қоғамда діни сана үнемі болып келді. Дін мен қоғам бір-бірінен ажырамайтын феномендер. Дінсіз қоғамның өзі, дінге қатысын атеизм арқылы білдіріп отырады [2,536.].

Бір қоғамдық құрылыстан өзге мәнді қоғамға өту, соған байланысты туындаған идеологиялық, экономикалық, әлеуметтік дағдарыс кезеңінде жетпіс жыл елді жайлаған дінсіздіктен кейін мұсылманшылықтың жаңадан жаңғыруы (ренессанс) әбден мүмкін және түсінікті. Діни бірлестіктер мемлекеттен бөлінсе де, мемлекеттік саясаттан тыс жүрсе де, адам құқын қадірлейтін және қорғайтын қоғамда діннің оқшаулануы жөн емес. Өйткені, дінсіз халық жоқ, ал халықсыз қоғам, мемлекет өмір сүре алмайды. Бұл түптеп келгенде халықтың, діннің, қоғамның тұтастығын, ізгілік мүдделерінің бағыттастығы мен сәйкестігін сипаттайды және осы мақсаттағы өзара түсіністік пен бірліктің басты шарты болмақ.

Н.Ә.Назарбаев әлемдік және дәстүрлі діндер съезіндегі сөзінде: “Бүкіл дүние жүзінде миллиардтаған адамдардың технологиялық жаңалықтарға бейімделу қиындығы, жаһандық рыноктың қатал талаптары салдарынан адамзаттың діни ақиқатқа жаппай оралуы жүрді” деп ХХІ ғасырда діндердің аса зор рухани қызмет атқарып отырғандығына көңіл аударды. Жаһандану адам мен адамды, дін мен дінді, мәдениет пен мәдениетті, ауыл мен қаланы бірыңғайлап, бір қалыпқа салуға тырысса, әр ұлт, мемлекет, адамды ізгілендіретін, тәрбиелейтін, қауымды реттейтін діні мен дәстүрінен рухани күш іздейді. Бұл екі қарам-қарсы ағым бүгін халықтарды өз ырқына тартып келеді [3,486.].

Ресей славян, православие мәдениеті мемлекеті болғандықтан, славян емес мемлекеттерді, оның ішінде Қазақстанды да атап өтуге болады. Мұнда өз мәдени, діни жолын іздейді, түрік мұсылман қауымдастықтарына енеді. Анығына келсек, ислам және басқа діндерден төніп тұрған қауіпте емес, керісінше, әлемді және дәстүрлі – ұлттық діндердің батысқа мойынсұнбай, өз төлтума жолмен дамуға ұмтылысында болып отыр.

Атақты 11 қыркүйектен кейін АҚШ халықаралық лаңкестікке соғыс жариялап, барлық күшін Ауғанстанға жұмсады. Тіпті АҚШ-ты бөтен көрмейтін Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы Кофи Аннан «ешбір халық, ешбір аймақ, ешбір дін жеке адамдардың жексұрын іс-қылықтарына айналмауы қажет», - деді.

Саяси тұрақтылыққа қол жетпеген аймақтарға ұлттық-конфессиялдық ахуал күрделі, ұлттық сезім одан әрі ушығуда. Оларда діннен қосымша күш-жігер алып, тіпті даулы, қылмысты істерін дінге сүйеніп ақтау, өзін-өзі жұбатуға арқау етуі жиі кездеседі. Біздің еліміздегі саяси тұрақтылық ақиқат болмыстан қол үзбей, сезімге, қызба сөзге бой алдырмай әділ шешімдерге жетелейді. Біздің заманымыздың маңызды талабы өркениеттер арасындағы ынтымақтастық пен өзара байланыстарды қолдау, әсіресе дінаралық қарым-қатынастарды ізгілік жолына, өзара сыйластыққа, толеранттылыққа тәрбиелеу, зорлық-

зомбылық қолданудан бас тартып, бейбіт, парасат арнасына бейімдеу болып отыр. Жаһандану үдерісін барлық дін, ұлт өкілдеріне береке, бірлік табыс әкелетін үрдіске айналдыру басты мақсат екені аян. Бүтін діндер мен мемлекеттердің, жеке адамдардың өмірі мен тағдырына, халықаралық саясатқа христиан, ислам және иудаизм діндерінің ықпалы зор екендігі сөсіз.

Қайта өрлеу заманы христиандар мен мұсылмандардың қарым-қатынастарына маңызды өзгерістер әкелді. Ғалым, священник Иоанн Сеговия мұсылмандар мен христиандар арасындағы қайшылықтар соғыс жолымен шешілмеуі тиіс: соғыс зорлық пен қастандық туғызады деп санады. Сондықтан ол миссионерлік қызметті басты мақсатқа айналдыруды көздеді. И.Сеговия мұсылман және христиан ең жоғарғы дінбасыларының кездесуі соғыстың алдын алуы мүмкін деп сенді.

Оның ойын жалғастырған белгілі философ неоплатоншыл Николай Кузанский “О межрелигиозной гармонии” атты еңбегінде И.Сеговия армандаған кездесуді көз алдына қиял бейнесінде елестетеді. Барлық діндер өкілі ортақ мәселелердің төңірегінде топтасқан екен дейді.

Бұл – жалпы әлемдік діндерді жақындастыру туралы талаптанған алғашқы еңбектердің бірі.

Дінаралық түсіністікке алғашқы ірі қадамдардың бірі 1965 жылы Ватиканның II жиылысында “Шіркеудің христиан емес діндермен қарым-қатынасы жөніндегі Декларациясы” болды. Онда мұсылмандардың бір Құдайдың құдіретіне ғана құлшылық ететінін, Иса пайғамбар Құдай деп мойындамаса да, оны анасы Мариямен бірге құрметтейтінін, Мұсылмандардың Ақірет талқысы күнін күтетінін жоғары бағалады. Мұсылмандар мен христиандар арасындағы тарихта орын алған алауыздық пен араздықты Қасиетті Жиылыс ұмытуға, түсіністікке шақырды, тұтас адамзат үшін әлеуметтік әділдік, имандылық, бейбіт өмір мен еркіндікті бірігіп сақтауға шақырды. Бұл дін өкілдеріне диалогқа жол ашты. Католик шіркеуі мұсылман дінбасыларымен қатынас жүргізетін ресми бөлімдер ашты.

АҚШ протестанттарының 1985 жылы бас ассамблеясы да мұсылмандармен түсінісуге, қарым-қатынасқа шақырды. Протестанттар да дінаралық қатынастармен айналысатын мекеме құрды.

Дінаралық диалог жай ғана пікір алмасу ғана емес. Ол өркениет, мәдениет, идеология, көзқарас салаларындағы ешқашан үзілмейтін, ауқымды өзара ықпалдастық. Оның негізінде зиялылар әдебиет, ғылым, бұқаралық ақпарат құралдары өз ойларын ортаға салуда. Мұндай диалогтың басты талабы өзара сыйластық, еркіндік, мұнда артықшылық, үстемдік жүрмейді. Диалог батыс, шығыс демократиясы сияқты балама құндылықтарды сыйлауға, қолдан келгенше түсінуге жетелейді. Дінаралық диалогтың басты мақсаты – діндердің рухани беделін, күшін әлемдегі қордаланған мәселелерді шешуге жұмылдыру болып отыр. Ондай мәселелер жеткілікті.

Егер ғаламдастырудың жетістіктері мен жемістерін тек жоғары дамыған елдердің аз ғана тобы қызықтайтын болса, дейді Н.Ә.Назарбаев, онда бұл қарама-қайшылыққа, қақтығыстар мен жер бетіндегі әрекеті соңғы және оның алдындағы жүзжылдықта бастан кешкендерге қарағанда әлдеқайда ауыр әлеуметтік катаклизімдер туындауына ұрындыратыны сөсіз.

Қазақстан Республикасының 2010 жылы Еуропа Қауіпсіздік Ұнтымақтастық Ұйымы мен 2011 жылы Ислам Конференциясы Ұйымына төрағалық етуге сайлануы республиканың көпұлтты қоғамда толеранттылық орта қалыптастыруы мен Қазақстанның өркениет және мәдениет аралық жаһандық диалогтағы беделінің өсуін білдірумен қатар, ЕҚЫҰ мүшелеріне өзінің ұлтаралық татулық пен дінаралақ келісімнің қазақстандық үлгісін ұсынуға мүмкіндік береді.

Қазақстан ЕҚЫҰ мен ИКҰ-на төрағалық етуі барысында бұл беделді ұйымдардың күн тәртібіне мәдениет пен дінаралық диалог ұйымдастыру, төзімділікті шыңдау мен

ұйымның мүше мемлекеттері арасында кемсітудің барлық түрлеріне қарсы күресті күшейту мәселелерін қоюды мақсат етіп отыр.

Қазіргі кездегі қоғамда саяси, әлеуметтік, мәдени және діни қарсылықтарды тудыратын «өркениет қақтығысының» орын алатыны туралы пікір кең таралған. Батыс мемлекеттерінің бірінде негізі қаланған бұл ілім бойынша жер шарындағы халықтардың өркениеті: батыстық, славяндық, конфуцийлік, исламдық, жапондық және тағы да басқа бірнеше топқа бөлінген. Аталынған ілім негіздеріне сүйенсек ХХІ ғасырда христиан әлемі мен ислам мемлекеттері арасында үлкен қақтығыс орын алуы керек болған. Өйткені, әлемдегі ең ірі екі діннің әр түрлі құндылықтарды уағыздап, өз тыңдаушыларына түрлі бағыттарды ұсынуы бұрылыссыз қақтығысқа алып келеді-мыс. Осы арқылы исламофобия күшейтіліп, қасиетті Құран мәтіні бұрмаланып, ислам мен мұсылмандарға қысымдар жасалынған болатын. Ал бұған қарсы кейбір мұсылман елдерінде радикалды ислам топтарының пайда болуы да заңды құбылыс.

Бірақ, «өркениеттер қақтығысы» теориясының қателігінің бірі ретінде ислам мен экстремизм, ланкестік ұғымдарының тамырлас деген пікірдің жаңсақтығын алуға болады. Өйткені, қазіргі таңдағы кейбір қақтығыстарға көз салар болсақ, олар бір мемлекеттің азаматтары немесе бір дінді уағыздаушы адамдар екендігін көреміз [4,306.].

Бұл теорияның тағы бір қателігі ретінде қазіргі таңдағы көпұлтты және түрлі дінді уағыздаушы Қазақстан қоғамын алуға болады. Өйткені, көптеген саясаткерлер КСРО ыдырағаннан соңғы кезеңде Қазақстанның ұлттық құрамын саралай келе, бұл аймақтағы ұлтаралық және дінаралық қақтығыстардың орын алатын аймағы ретінде болжамдар жасаған болатын.

Қазіргі таңдағы тәуелсіз Қазақстанның жүріп өткен 28 жылдық жолы оны қоныстанған ұлттардың этникалық, мәдени және дінаралық өзара әрекеттестігінің айрықша жағдайын танытады. Бұл жол этностың тұрмысы, дәстүрі, тілі, діни сенімі, менталитеті, ортақ шаруашылығы секілді адам өмірінің барлық салаларын қамтиды. Қазақстандық менталитет оқшаулану мен ұлтшылдықтың шектен тыс түрлерін қолдамайды. Әр түрлі этностардың арасындағы ұзақ мерзімді мәдени байланыс мемлекет тұрғындарына тән ортақ мәдени бағыт-бағдарлардың қалыптасып, ұлтаралық татулық пен төзімділік ортасының орнығуына себеп болған.

Сондықтан да, дінаралық келісімнің қазақстандық үлгісін қарастыру барысында қазақ халқының тарихи-мәдени ерекшеліктерін назарға алу қажет. Жалпы тарихқа жүгінер болсақ, қазақ халқы ерте заманнан-ақ көп дінділікті негізге алған. Тіпті Қазақстан территориясына ислам дінінің таралуынан соңғы кездерде де ол дала халықтарының өз сенімі - тәңірге табынумен қатар, өз жағдайларына бейімдеп алған несториан, буддизм және манихей діндерімен қатар жасасып, дамыған болатын. Ұлы Жібек жолының бойында жатқан Қазақстан әр түрлі дінді уағыздаушы халықтар арасындағы өзара мәдени бау үдерісінің ықпалында болды.

Ал қазақ халқының басқа ұлт өкілдеріне қатысты шыдамдылығы мен рақымдылығы оның өз тарихындағы ауыр кезеңдердің болуымен түсіндіруге болады. Қазіргі Қазақстанның құрамының көпұлтты болуы бұл тарихи эволюциялық үдеріс емес, өйткені бұл аймақтағы этностардың көбісі зорлықпен алып келініп қоныстандырылған болатын. Мысалы, сарапшылардың мәліметінше ХІХ ғасырдың аяғынан ХХ ғасырдың орта шеніне дейін Қазақстан жеріне 5 миллион 600 мыңнан астам адам қоныстандырылған. Осыншама басқа ұлт өкілдерінің қоныстандырылғанына қарамастан, осы кезеңге дейін ел аумағында бірде-бір ірі көлемдегі ұлтаралық немесе дінаралық қақтығыс орын алмаған. Осылайша Қазақстан әлемге түрлі ұлт және дін өкілдерінің бейбіт өмір сүру мүмкіндігін танытып отыр.

Бұл жерде ұлтаралық өзара әрекеттестік, қоғамдық тұрақтылық, адам құқықтары мен бостандығы, этностар мен дін өкілдерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ететін заңның

жоғарылығы мен құқықтық реттелінуі экстремизм мен басқа да төзбеушілік пиғылдардың алдын алатын мемлекеттік саясат принциптерін назарға алу қажет.

Қазіргі таңдағы Қазақстан өзін зайырлы мемлекет деп жариялаған және ресми идеология дінге қатысты бейтараптық негізде, яғни дінді жақтаушы немесе дінге қарсы әрекетімен танылмаған. Бұл жағынан алғанда Қазақстанның авторитарлы, тоталитарлы және теократиялық билікті мемлекеттерден көп айырмашылығы бар. Ол дінге қатысты саясатын өзіндік ерекшелікпен қалыптастырғандықтан өзінің азаматтарының ұлттық және діни ерекшелігіне қатыссыз олардың барлығына сый-құрмет көрсетіп келеді. Өзінің территориялық орналасуының геосаяси жағдайы, яғни ислам, православие мен конфуцийлік өркениеттермен тығыз байланыста болуы Республиканың Еуразия құрлығындағы қауіпсіздік пен тұрақтылықты сақтаудағы орнын айқындайды.

Тәуелсіздіктің 20 жылы ішінде Қазақстанның конфессия аралық және діни білім саласында айтарлықтай өзгерістер орын алды. Мысалы, 1989 жылдың 1 қаңтарында Қазақстанда 30 конфессияға қарайтын 700-ден астам әр түрлі діни бірлестіктер болса, бұл көрсеткіш 2009 жылдың қаңтарында 46 конфессияға қарайтын 4000-нан астам діни бірлестікке жеткен (оның ішінде 2337 исламдық: сунниттік - 1756, шииттік- 3, суфийлік-2, Ахмадий жамағатының (қауымы) - 4, Орыс Православие шіркеуінің - 281, 90 астам рим - католиктік шіркеуінің, 1189 протестанттық бірлестіктің: евангелия христиан - баптистерінің - 291, лютерандық - 28, Иегова куәгерлерінің - 104 және басқаларының бірлестіктері бар). Ал кейбір тәуелсіз сарапшылар бұл тізімге кірмеген бірлестіктердің бар екендігін алға тартып, жалпы Қазақстан жеріндегі бірлестіктердің саны 2011 жылы 6000-нан асқандығын айтады. Әрине, бар - жоғы 17 миллионға жуықхалқы бар Қазақстан үшін бұл өте көп. Республикадағы діни толқынның бұндай ауқымға көтерілуін көлемді қаржы қорына ие болып отырған шетелдік миссионерлердің қызметі мен «жергілікті» дәстүрлі діни ұйымдар жұмысының әлсіздігінен деп қарау керек [4,326].

Жалпы Қазақстан поликонфессионалды мемлекеттер қатарына жатады. Республика аумағында ислам, христиан, буддизм, иудаизм және басқа да дәстүрлі емес діни ағымдар таралған. Бірақ, діни ағымдардың көптігіне қарамастан тұрғын халықтың 70% ислам, ал 28% православие дінін ұстанушылар. Яғни, қалған діни ағымдардың үлесі бар-жоғы 2% ғана құрайды. Сондықтан да, ел аумағындағы дінаралық келісімнің тұрақтылығы негізінен ислам дінін ұстанатын халықтың 70 пайызына қатысты болып отыр. Өйткені, бұл 70 пайыздың, яғни республика халқының 10 млн астам адамы 26 ұлт өкілдері болып табылады. Демек, дінаралық келісімнің негізгі факторы ретінде осы ұлт өкілдерінің ұстанатын бағыттарына қарамастан жалпы ислам дінінің ішінде бірлікті сақтауын алуға болады.

Сондықтан да, қазіргі таңда бейбітшілік пен дінаралық диалог және келісім бағытында біршама жетістіктерге қол жеткізілгеніне қарамастан, шешімін ертеңгі күнге қалдыруға болмайтын бірнеше мәселелер бар. Діни төзбеушілік, экстремизм мен ланкестік әлі де болса әлемдік қауіпсіздікті сақтауға өзінің залалын тигізіп отыр. Аталынған қауіптерді ХХІ ғасырдың өзекті мәселелеріне жатқыза отырып, оларды шешудің бір жолы ретінде дінаралық келісім мен диалогты жетілдіру қажеттілігін көрсетуге болады. Өйткені, дінаралық келісім мен диалогтың болмауы халық арасында өмір деңгейінің төмендеуі, халықтың мәңгірттенуі, ожданның төмендеуіне байланысты қылмыстың көбеюі мен қарулы экстремизм мен ланкестікке алып келетіндігін көріп отырмыз.

Қазақстанда діни бірлестіктердің қызметінің нормативті-құқықтық базасы біршама негізделгенімен, оны жеке алып қарар болсақ діннің мәртебесі, оның қоғам өміріндегі орны, яғни діннің адам өмірінің саяси-әлеуметтік және мәдени салаларындағы әрекет ету шекарасы мен статусы нақтыланбаған. Бұл мәселелердің барлығының шешімі еліміздегі діни және конфессияаралық қатынастарды реттеуге негізделген жаңа Заң жобасына тіреліп отыр. Тағы бір айта кететін жайт, ол жаңа Заң жобамыздың басқа мемлекеттермен

салыстырғанда әр түрлі діни бірлестіктерге қатысты өте жұмсақтық танытуында болып отыр.

Соған қатысты Қазақстандағы діни жағдай дамудың жаңа үрдісін көрсетуде. Бұл әсіресе, әр түрлі діни-нанымдық нормалар мен ұстанымдарға негізделген жаңа діни ілімдер мен табынушылықтарды уағыздайтын діни бірлестіктердің пайда болуына алып келді. Қазақстан үшін бұл саладағы мәселелерді шешуде Батыс Еуропа мемлекеттерінің жаңа діни бірлестіктермен қарым-қатынасының үлгісі үлкен тәжірибе болады. Бұл мемлекеттерде жаңа діни бірлестіктермен қарым-қатанас маңызды екі принципке негізделген: біріншіден, кез-келген демократиялық мемлекет діни көзқарас еркіндігінің кепілі, ал екіншіден ол өз азаматтары мен қоғамын кез-келген діни ұйымның қолайсыз салдарларынан қорғауға дайын болуы керек. Бұл екі принцип мемлекет пен дін арасындағы қарым-қатынасты, әсіресе жаңа діни бірлестіктермен байланысты реттеуде басты назарға алынуы қажет. Қазақстан жағдайында біздің құқық қорғаушылар Мен әр түрлі халықаралық ұйымдар бірінші принциптің орындалуына баса назар аударғанымен де, екінші принципке көп көңіл бөле бермейді.

Әлемдік, дәстүрлі діндер жеке тұлғаның рухани және мәдени тұрғыда дамуының негізгі факторларының бірі. Кез-келген діннің негізгі қажеттілігі - ол адам бойында адамгершілік қасиеттің болуы мен оның «өзіндік бейнесін» сақталуын қамтамасыз ету. Ал қазіргі кездегі қоғамның негізгі мақсаты гуманизм мен толеранттылық, дінаралық келісім мен татулық секілді жалпы адамзаттық құндылықтардың қалыптасуына әсер еткен дәстүрлі діндердің қағидалары мен ұстанымдары негізінде әлемдік адамзат өркениетін сақтау болып табылады.

Әрине, кез-келген дін аралық келісім үлгісін қарастыру барысында (оның ішіне қазақстандық үлгі де кіреді) әлемдік тарих сабағына, оның ішінде ислам мен христиан діндері секілді іргелі конфессиялардың өзара қатынасына тоқталып өткен жөн. Сонымен қатар, БҰҰ, ЕҚЫҰ, ЮНЕСКО, Ислам Конференциясы Ұйымы секілді және тағы да басқа өркениеттер диалогын дамыту, төзімділік пен кемсітпеушілікке шақыру және мүше мемлекеттер мен жалпы азаматтық қоғамдарды діни сенім еркіндігіне шақыратын халықаралық ұйымдардың тәжірибесін пайдаланған абзал. Өйткені, қазақстандық үлгі болсын немесе басқасы болсын бұл діндердің адамзат өркениетіне қосқан үлесі мен жүріп өткен жолының мол тәжірибесінсіз қалыптасуы мүмкін емес еді.

Әдебиеттер:

1. Есім Ғ. Дін және еркін ойшылдық. Алматы. – 1996. 220б.
2. Ғарифолла Е. Дін өркениеті. Алматы. – 2008. – 300б.
3. Жәрдем К. Біртұтас адами өмір. // Ақиқат. 2004.- №7. – 76б.
4. Сұлтанов Б.Қ. Қазақстан қоғамы дамуының өзекті мәселелері. Мақалалар жинағы. Алматы. – 2010. – 164б.

ИЗ ИСТОРИИ МЕЖРЕЛИГИОЗНЫХ СОГЛАШЕНИЙ В РЕШЕНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО ВОПРОСА В СУВЕРЕННОМ КАЗАХСТАНЕ

Темиржанов Ш.Ж., Құрманалин С.Б.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

***Аннотация:** В статье описана краткая история одной из проблем межрелигиозных соглашений периода независимости Казахстана. В целом, рассматривается религиозная ситуация в Республике периода 1991-2011 годов. Описаны пути разрешения данного*

национального вопроса в стране. В своем труде автор доказывает важность мирного решения межнациональной проблемы, приводит статистические данные и предлагает свои пути решения.

Ключевые слова: независимость, суверенный Казахстан, национальный вопрос, религия, межрелигиозное соглашение, межрелигиозное согласие, безопасность, стабильность

УДК 930:001.89

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА В ГОРОДЕ УРАЛЬСКЕ

Тлегенова А., Абдрахманова Р. Л.,

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: В статье получили отражение виды учебной деятельности, уровень образованности, количественная и качественная характеристика учащихся города Уральска в период второй половины XIX века на примере анализа деятельности Уральского войскового реального училища.

Ключевые слова: образование, грамотность, реальное училище, народные школы, казачество.

Прогрессивна и важна роль в поднятии уровня образованности населения Казахстана, учебных заведений Западного региона, в частности города Уральска. В этом плане научный интерес представляет анализ учебной деятельности, качественная характеристика учащихся и выпускников Уральского войскового реального училища. Если говорить об отношении населения Уральского войска к образованию оно было довольно противоречивым. Об этом свидетельствуют мемуары и личные впечатления педагогов, работавших в школах и училищах. В этом плане, интересно мнение учителя В. Чуреева, который после окончания Самарской учительской семинарии преподавал в одной из школ Уральска. Помимо ежедневного обучения детей он по выходным и праздничным дням обучал и взрослых. Однако попытки собрать родителей и учащихся, пишет В.Чуреев, оказывались тщетными. Педагог делает вывод, что причина не в нежелании казаков учиться, а в недоверии к учителям неказачьего происхождения. Войсковые школы содержались на суммы, ассигнуемые частью из войскового капитала, частью на средства тех обществ, для которых они существовали. Чуть ли не половина всех школьных зданий, а точнее 26 из 58, были построены на средства обществ. Ценными источниками информации, по проблеме развития образования Уральского войскового реального училища, являются различного рода статистические отчеты. Среди них, Статистический временник Российской империи. СПб., 1872; Статистические таблицы Российской империи. СПб., 1858; Статистические сведения по начальному образованию в Российской империи. СПб., 1902. Хотя надо отметить, что и в их статистике имеются определенные погрешности. Вместе с тем, как сообщает Боднев Н.А, дореволюционные издания справочного характера, а также статьи и заметки в периодической печати, в частности журналах «Вестник образования», «Воспитание», «Русский начальный учитель», газете «Уральские войсковые ведомости», содержат важные информации, представляющие значительный интерес для исследователя.

По данным источников, известно, что до 1858 года в Уральске не было ни одной народной школы; существовало лишь войсковое училище. Однако вскоре положение

начинает существенно меняться. Причиной подобных перемен стали реформы в образовательной системе и других отраслях, характерные для 60-х гг. XIX века. В результате проведенных реформ в 1858 году было открыто 18 народных школ, а в 1859 году 69, таким образом, по официальным сведениям в 1859 году вместе с войсковым училищем и его отделениями насчиталось 91 учебное заведение, в 1860 – 97, в 1861 году уже 100. Для распространения грамотности кроме увеличения числа школ применялись и другие меры, в частности одному из офицеров было поручено обучение грамоте и арифметике взрослых казаков городского полка и пожарной команды. Также, ввиду недостатка учителей было предложено поощрять преподавание занимавшихся издавна в войске обучением церковно-славянской грамоте «мастеров» и «мастериц грамоты» преимущественно из казачьего же сословья. В этот же период для поднятия уровня грамотности, в городе Уральске в 1870 году была открыта классическая гимназия, а девичье училище из училища второго разряда было преобразована в училище 1-го разряда с программой, близкой к женским гимназиям. Все это в совокупности имело важное стратегическое значение. Вместе с тем, вполне осознавая необходимость иметь в войске людей с высшим образованием, наказной атаман старался открывать во всевозможных высших учебных заведениях стипендии: в результате проведенной кропотливой работы в 1870 году у войска было уже 17 стипендий, в университетах и высших специальных заведениях. Это было для данного исторического периода важным достижением.

В последующий период, в 1876-1885 годы, в области народного образования главное внимание было обращено на поднятие среди войсковых лиц специализированного военного образования, с этой целью было увеличено число стипендий в военной гимназии и число вакансий для Уральского войска. В то же время был поднят вопрос о преобразовании классической гимназии в прогимназию или в кадетский корпус. В это же время также увеличилось, хотя и небольшими темпами, и число начальных школ, к 1884 году их численность достигла 54.

Для дальнейшего улучшения развития образования в войске серьезную проблему представляло кадровое обеспечение учебных заведений. Многие из учителей, работающих в школах, не имели свидетельств на звание учителя. Часто в школах преподавали казачьи офицеры, не отличавшиеся высоким уровнем образования. Кроме того, немалую озабоченность руководства вызывала большая текучесть кадров. Так атаман войска Н.А. Бородин, составлявший отчет для Министерства народного просвещения, главную причину создавшегося положения видел в невысокой оплате труда педагогов. Наиболее высокий размер заработной платы учителя составлял всего 240 рублей в год, а рядовой же учитель получал и того меньше, не более 100 руб. В связи с этим, как сообщает Бромлей Ю.В, многие учителя уходили из школ и занимали более выгодные в материальном отношении места, например войскового писаря, поселкового атамана и др. [1, с.16]

Что же касается состояния материально-технической базы, то большинство школ и училищ находились не в лучшем состоянии. Так, в вышеупомянутых материалах отчета указывалось, что школьные здания находятся в плачевном состоянии, то же самое было сказано и о школьных библиотеках, о вопросах обеспеченности учебниками и наглядными пособиями. [2, с.53]

Все образовательные учреждения в Уральском казачьем войске делились на 4 группы: первая группа - частные, вторая группа учебных заведений находилась в ведении войсковой канцелярии, третья группа - подчинялась духовному ведомству, четвертая - министерству народного просвещения.

К частным школам относилась деятельность мастеров и мастериц. В основном это были старообрядцы. Данные учителя сами были малограмотны и невежественны, поэтому мало чему могли научить, только лишь письму, церковной грамоте и молитвам. Мастеров было меньше, потому что первоначально мужчины считали ученье делом недостойным для казака. [3,20]

По сообщению Э.И.Герасимова в результате кропотливой вышеуказанной работы в городе Уральске постепенно формировалась своя казачья интеллигенция. Среди них можно выделить профессиональных преподавателей, таких как Дынников, Чалусов, Чуреев; биологов и ботаников - Н.А. Бородина, И.И. Иванаева, А.А. Шапошникова; врачей - Л.В.Скворкина, И.Е.Ширявскова; писателей — И.И.Железнова, Н.Ф.Савичева. Если остановиться конкретно на личностях, то безусловно, первым по значимости среди казаков-интеллигентов Уральского войска можно назвать Н.А.Бородина. Окончив физико-математический факультет Петербургского университета в 1884 году, он становится одним из родоначальников отечественной ихтиологии, став впоследствии профессором Гарвардского университета, он является автором ряда научных трудов о флоре Приуралья. Следующий А.А.Шапошников после окончания естественного отделения столичного университета, стал ведущим ученым-естественником, также исследователем Приуралья. Г.М.Фомичев, окончивший Киевский политехнический институт, открыл в Уральском войске опытную станцию полеводства и животноводства. Н.М.Лагашкин стал одним из первых адвокатов, вместе с тем был известен как культурный и общественный деятель Уральского войска. И.И.Иванаев ученый, агроном Уральского казачьего войска, перед Октябрьской революцией активно занимался рационализацией сельского хозяйства края. И.М.Селезнев доктор медицинских наук, выпускник Казанского университета, основатель метеорологической станции в городе Гурьеве. В.С.Емелин - врач, журналист, писатель, общественный деятель. В.Н.Голованов выпускник физико-математического факультета Казанского университета, с 1910 года стал редактором “Уральских войсковых ведомостей”. М.А.Жаворонкова потомственная казачка, первая женщина-редактор, издатель газеты “Уральский листок”. И именно благодаря формированию интеллигентной прослойки казачества во второй половине XIX века начала издаваться периодическая печать «Уральские войсковые ведомости» (1867г.), «Уральский листок» (1891г.), «Уралец» (1897г., в 1903г. газета переименована в «Уральский дневник»). Периодическая печать этого периода сыграла немаловажную роль в вопросах поднятия и распространения грамотности. [4, с.2-3]

Таким образом, в результате проведенной образовательной политики грамотность уральского казачества превысила среднероссийский и средне-казачий уровень. В Уральском войске была относительно высокая грамотность не только мужчин, но и женщин, она составляла примерно 40% всех грамотных. [5, с.-308]

Таковы некоторые страницы истории развития образовательной сферы в городе Уральске в период второй половины XIX, на примере анализа Уральского войскового казачества.

Список литературы:

1. Бойко И.С. В стане белозеленых // Родная Кубань.- Краснодар, 2004. №4.
2. Быкадоров И.Ф. История казачества.- Прага,1930. - 53с.
3. Бромлей Ю.В. Очерки истории этноса. – Москва, 1983.- 63с.
4. Еремин М. Несколько слов о народном образовании в Уральском войске // Уральские войсковые ведомости. – Уральск, 1870. - № 3. - с. 2-3.
5. Звягин А.С. Историческая записка об Уральской войсковой гимназии за 20 лет ее существования 1870-1890 годы. - Уральск, 1891. - 308 с.

XIX ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫНДА ОРАЛ ҚАЛАСЫНДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ ДАМУЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Тлегенова А., Абдрахманова Р.Л.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Бұл мақалада XIX ғасырдың екінші жартылық кезеңіндегі Орал қаласы оқушыларының оқу қызметінің түрлері, деңгейі, сандық және сапалық сипаттамасы Орал әскери училищесінің талдау қызметі мысалындағы көрінісі табылады.

Кілт сөздер: білім беру, сауаттылық, тәрбие, реалдық училище, халықтық мектеп, казактар.

ӘОК 37.01:39

М. ӨТЕМІСҰЛЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ МҰРАСЫНЫҢ ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ ӘЛЕУЕТІ

Сақтапова Қ.Д., Джонисова Г.Қ.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Мақалада М.Өтемісұлының шығармашылық мұрасының этнопедагогикалық әлеуеті мәселесінің ғылыми теориялық негіздері сипатталып, мектептегі білім мен тәрбие мазмұнындағы ақын шығармашылық мұрасының жастардың бойында отансүйгіштік, азаматтық қасиеттерді қалыптастыруға тигізетін ықпалы қарастырылады.

Кілт сөздер: шығармашылық мұра, этнопедагогикалық әлеуеті, этномәдени құндылықтар, этнобілімдік компонент, этнотәрбиелік компонент.

Қазақстан Республикасы Ата заңында, Адам құқығы туралы декларацияда, Қазақстан Республикасы Білім туралы заңында және Білім бағдарламасында, Қазақстан Республикасы білім беру ұйымдарындағы тәрбиенің кешенді бағдарламасында, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік жастар саясаты тұжырымдамасында бүгінгі қоғамдық даму үдерісінде сәйкес тұлғаны қалыптастыру мәселесі жан-жақты қамтылған. Әсіресе атадан-балаға жалғасқан ұлттық тәрбие мұралары арқылы тәрбиелеу мәселелері құжаттардың негізгі өзегі болып табылады. Қазақстан Республикасының негізгі құжаттарында ұлттық мұралардың, жеке тұлғалардың қоғамда алар орнын айқындауға ерекше мән беріледі. Тәрбиенің негізгі көзі тұлғалардың тәлімдік мұраларын жан-жақты зерттей отырып, оны ұрпақ тәрбиесінде пайдалану жолдарын қарастыру болып саналады.

Осындай тұлғалардың бірі – Махамбет Өтемісұлы. Оның батырлық, қаһармандық бейнесі мен шығармашылық мұраларының қалыптасуына ықпал еткен өзі өмір сүрген және қоршаған әлеуметтік орта, қоғамдық даму үдерісі, қоғамдағы әртүрлі саяси-әлеуметтік қайшылықтар.

Махамбет мұраларына алғаш қалам таратқан Х.Досмұхамедов: “Махамбет батыр Исатайдың қанды көйлек жолдасы. Махамбет өзі батыр, әрі жырау, әрі домбырашы болған. Өте қызулы адам екен. Бағыт алған жағынан тайынбайтын қарыспа ер екен. Исатай жұртты ақылымен, дәлелмен, түрлі әдіспен соңынан ерткен адам болса, Махамбет

мінезі сотқар, қалжыңқой, бетің-көзің демей ойына келгенін айтып салатын батыл болған. Жауласқан мезгілде өте батыр, айлакер болған”-деп суреттеуі Махамбеттің бойындағы туа біткен ержүректілік пен қайсарлықты көрсетіп тұр. Х.Досмұхамедов “Қазақ батырлары: Исатай, Махамбет” атты мақаласында XIX ғасырда болған ірі ұлт азаттық қозғалыстың тарихына саяси тұрғыда ғылыми талдау жасайды [1]. Ғалым сол кездегі қоғамның даму үдерісін төмендегідей сипаттайды: Патша хүкіметінің құрығынан құтылу үшін Кіші жүздің атқарған істерінің біз бірқатарын ғана білеміз. Бұлардың ішінде зорлары мыналар: 1785-1800-ші жылдардың шамасындағы байұлы Байбақты руынан шыққан Сырым батыр Датұлының көтерілісі. Сырым Нұралы ханды тақтан түсіріп, қуып, Есімханды өлтіріп, патша хүкіметімен жауласты. Ақырында жеңілді. Бұл – бір. Екінші, 1830-1845-ші жылдардың шамасындағы байұлы беріш руынан шыққан Исатай батыр Тайманұлының һәм Махамбет батыр Өтемісұлының көтерілісі.

М.Өтемісұлы мұрасы негізінде жинақталған ұлттық құндылықтар жүйесі дегеніміз оның ерлігімен бірге қайнасқан ақындық мұрасындағы жастардың бойында отансүйгіштік, азаматтық қасиеттерді қалыптастыруға ықпал ететін жалпы адамзаттық құндылықтармен ұштасқан ұлттық құндылықтар түріндегі адамгершілік рухани байлықтар. Оның батырлығы мен әр өлеңі бүгінгі ұрпаққа білім мен тәрбие берудің негізгі құралы болып табылады. Этнопедагогикалық әлеуеттің өзі біздің зерттеуімізде М.Өтемісұлы шығармашылық мұрасындағы ерлік бейнесі (Исатай бейнесі, Махамбеттің өз бейнесі), ұлттық құндылықтар, саяси-әлеуметтік құндылықтардан құралады да, этнопедагогикалық білім құрамына енеді. М.Өтемісұлының бүкіл мұрасы (ақындық, батырлық, сазгерлік, күйшілік) адами әрекетінің мәні мен мақсаттарын анықтайтын өмірлік білімнің үлгісі болып табылады. Ақынның шығармашылық мұрасының кез келген түрі өз Отанына, халқына, адамдарға бақыт әкелу үшін күреспен тығыз байланысты. Бұл ретте ол оның адамгершілік бағдарларынан хабар береді, жеке өмірінің әлеумет өміріне тарихи тәуелділігі мен ішкі байланысын көрсетеді.

Гуманитарлық танымның құндылықтары мен нормалары тұрғысынан М.Өтемісұлының шығармашылық мұрасын бағалау үшін төмендегідей ұстанымдарға сүйенгенді жөн көрдік.

- М.Өтемісұлының шығармашылық мұрасын мағыналық жағынан түсіндіру мүмкіндігі;
- Ақынның өз өмірінің гуманистік мағынасын, ізгілікті іс атқару қажеттігін саналы сезінуі;
- М.Өтемісұлының шығармашылық мұрасында әлемді танудың жан-жақтылығы мен тұтастығының көрінісін табуы;
- Тәрбиенің гуманистік бағыттылығы, ұстанымы;
- Мәдени сәйкестік ұстанымы, яғни ұлттық мәдениет пен аймақтық дәстүрлердің құндылықтары мен нормаларына сәйкес жалпы адами құндылықтарға негізделген тәрбиені іске асыру ұстанымы;
- Әлеуметтік бейімделу, өзін іске асыру дағдыларын қамтитын әлеуметтік әрекеттесудің тиімділігі ұстанымы;
- Жеке тұлғаның әлеуметтік және мәдени дамуына бағытталған тәрбие тұжырымдамасы ұстанымы;
- Ұлттық, экономикалық, діни, нәсілдік немесе идеологиялық ерекшеліктеріне бағынышсыз барлық адамдарға және әлеуметтік жүйелерге пайдалануға болатын гуманистік идеялардың әмбебаптығы ұстанымы;
- Гуманистік құндылықтардың басымдылығына сәйкес іргелілік ұстанымы; Мысалы, гуманистік құндылықтар жүйесіндегі бостандық идеясының басымдығы арқылы теңдік, әділеттік сияқты әлеуметтік құндылықтар іске асады;
- Демократияландыру ұстанымы, білім беру субъектілерінің белсенділігіне және шығармашылығына алғышарттар жасау.

- Ұлттық мүдделерді ескеру ұстанымы, жас ұрпаққа білім беруге этномәдени тұрғысынан келу;

М.Өтемісұлының шығармашылық мұрасының этнопедагогикалық әлеуетін анықтау үшін ең әуелі «мұра» (наследие), «шығармашылық», «шығармашылық мұра», «ақынның шығармашылық мұрасы», «әлеует», «педагогикалық әлеует», «этнопедагогикалық әлеует» сияқты ұғымдар мен түсініктердің мән-мағынасын ашып, анықтамаларын нақтылау қажет. «Мұра» ұғымына қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігінде мынадай анықтама береді: «мұра» (наследие) - атадан балаға қалған дүние-мүлік, дәстүр, салт-сана. Мирас мұраның жалғастығын көрсетеді, ал мұра тарихы, ататектік, иелік. Бұл ретте А.С.Смағұлова өзінің «Қазақ әдет-ғұрып құқығындағы мұра мен мұрагерлік және оның қоғамдағы рөлі» тақырыбындағы кандидаттық диссертациясында қазақ халқының әдет ғұрпының түрінің бірі – мұра және мұрагерлік институттарын жан-жақты зерттеген. Автор «мұра мен мұрагерлік қазақ халқының бағзы заманнан келе жатқан әдет-ғұрып - әкешешеден балаға қалдыратын дүние-мүліктерді реттеуге арналған деп тұжырымдайды [2]. Бұл, әрине мұраның, біздің ойымызша, материалдық формасы. Біз зерттеп отырған «шығармашылық мұра» түсінігіндегі мұра, рухани мұраны, жазба мұраны білдіреді. Негізінен шығармашылық – барлық еңбек түріндегі әрекеттің сапалық белгісі, адамның мәні, оның ішкі күштерінің, яғни әлеуеттің бастауы. Біздің зерттеуімізде М.Өтемісұлы поэзиясының, яғни мұрасының шығармашылығының этнопедагогикалық әлеуетін қарастырғандықтан «шығармашылық» түсінігі мұраның сапалық деңгейін көрсетуге бағытталған деп білеміз, демек ақын мұрасының шығармашылық әлеуеті жоғары болғандықтан ол зерттеу объектісіне алынып отыр, ал зерттеу пәні ақын шығармашылық мұрасының этнопедагогикалық әлеуеті, ақын мұрасына этнопедагогикалық тұрғыдан баға беріп, әлеуетін нақтылау қажеттігін көрсетеді. «Әлеует» ұғымы да көбінесе жоғарыдағы «мұра», «шығармашылық» сияқты жеке тұлғаға қатысты зерделенеді.

Махамбет шығармашылық мұрасы ұлт мұратына, ел-жер тағдырын, әлеуметтік-қоғамдық мәселелерді әр алуан қырларынан көрсетумен маңызды. Махамбет мұрасы қоғам құбылыстарының мәнін, кезең көріністерінің сырын, өмір уақытының шындығын, адам әлемінің мың сан иірімдерінен бейнелі, нанымды түрде жеткізеді. Ақынның адам мұраты, өмір-уақыты сырлары, тұрмыс мәні турасындағы көзқарас жүйелері “Жалған дүние”өлеңінен кеңінен көрінеді.

Ақын осы өлеңі арқылы Адам, өмір мұратын, арулар ақиқаты мен батырлар бейнесін, тұлпар тағдырын, уақыт-тұрмыс сырларын әлеуметтік-философиялық деңгейге көтерген, риторикалық сұраулар арқылы өздігінше түйін-тұжырымдар жасайды.

Ақын адам ақиқатын айтып, болмыс-жаратылысын көрсетуге өмір тәжірибесіне, уақыт, тұрмыс сырларына айрықша маңыз береді. Ағайын арасын, жақын-жуық, сыйлас жандар қарым-қатынасын көрсетуде де өмір тәлімі, уақыт таңбасы айқын аңғарылады. Ең негізгісі, ел, мұрат пен ерлік салты, ұлттық рух пен халықтық қасиеттерді ардақтау – Махамбеттің ақындық өнерінің биік тұғыры. “Махамбет жырының да мәнін тереңдетіп, мазмұнын байытып тұрған осы сыр мен сымбат”.

Махамбет поэзиясында хан-сұлтандарға арнаған өлеңдері өмір мәнін, уақыт сырларын, адам бойындағы алуан мінез қырларын реалистік тұрғыдан көрсетумен мәнді (“Жәңгірге”, “Махамбеттің Баймағамбет сұлтанға айтқаны”, “Әй, Шонты би”, т.б.).

Махамбет бойындағы ақберен батырлық, елдік қасиет пен ерлік салт, өрліктің белгі-бедерлері “Махамбеттің Баймағамбет сұлтанға айтқаны” атты ұзақ өлеңінің өн бойынан, табиғатынан танылады. Ақын өлеңнің бастапқы бөлігінде:

*Кешегі Исатайдың барында,
Алақандай Нарында
Бастаушы едім құлаштай.
Жәбір беріп, жала етсең,
Мен бір шарға ұстаған*

*Қара балта едім-
Шабуымды таппай кетілдім,
Қайрасаң, тағзы жетілдім, - десе,
бұдан кейінгі жерде:
Мен ақсұңқар құстың сойы едім,*

Шамырқансам, тақсыр, кетермін, - деп әлеуметтік-қоғамдық жағдаяттарды, өмір-уақыт, тұрмыс сырларын кең көлемде баяндап, сол арқылы хан-сұлтандардың өктемдік пен озбырлыққа құрылған мақсат-мұраттарын, көзқарас-саясаттарын сынайды.

Этнопедагогикалық әлеуеттің өзегі болып табылатын этномәдени құндылықтардың табиғатын анықтау үшін этномәдени білім берудің теориялық - әдіснамалық негіздерін зерттеген Ж.Ж.Наурызбай өзінің “Оқушыларға этномәдени білім берудің ғылыми-педагогикалық негіздері” тақырыбындағы докторлық диссертациясында “этномәдени білім” ұғымдарының, мазмұнын анықтады. Жастарға этномәдени білім берудің негізгі мақсаты лингвистикалық, тарихи, географиялық және экологиялық, көркемдік-эстетикалық, құқықтық санасы қалыптасқан көп мәдениетті тұлға қалыптастыру деп белгіленеді [3, 47]. Демек, ақынның шығармашылық мұрасының этнопедагогикалық әлеуетін зерделеуде этномәдени білім беру тұжырымдамасы әдіснамалық рөл атқарады.

“Қазақ этнопедагогикасының теориялық-әдіснамалық негіздері” тақырыбындағы докторлық диссертациясында (1998жыл) К.Ж.Қожахметова қазақ этнопедагогикасының құрылымдық-логикалық моделін жасады. Автор этнопедагогиканың әдіснамалық негізіне этнос теориясы, этнофилософия, этнография, этномәдениеттану мен этнопсихологияның және педагогика әдіснамасының негізгі қағидаларын жатқызады. Бұл аталған тұжырымды біз өз зерттеуімізде басшылыққа алдық [4, 41].

Аталмыш зерттеулердегі жүйеленген ғылыми қағидалар негізінде М.Өтемісұлының шығармашылық мұрасының **этнопедагогикалық әлеуеті** мектептегі білім мен тәрбие мазмұнынан орын алатын ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтардан көрініп тұр десек артық болмас.

Махамбет Өтемісұлы шығармашылық мұрасының этнопедагогикалық әлеуеті – ұлттық құндылыққа негізделген, тұлғаның ұлттың санасын қалыптастыруға, оның ұлттық сезімі арқылы асқақ рухын оятуға бағытталған рухани қуат, ол тұлғаның этнос субъектісі, этномәдениет субъектісі деңгейіне көтерілуін басты мақсат тұтады. Этнос, этномәдениет субъектісі – ұлттық жанашыры ретінде өз ұлтының өркендеуіне ұлттық рухани мұрасынан сусындап, өз рухани әлеуетін өн бойына сіңіріп, жаңа сападағы күш-қуат иесіне айналып, әлеуеті дами түседі.

Махамбет Өтемісұлы шығармашылық мұрасының этнопедагогикалық әлеуетінің құрамына: білімдік әлеуеті мен тәрбиелік әлеуеті кіреді.

Бұл тұжырымнан біз М.Өтемісұлының шығармашылық мұрасының этнопедагогикалық әлеуетін екі компоненттен тұратынын нақтыладық; этнобілімдік, этнотәрбиелік (көтеріліс тарихы, Исатай бейнесі, Махамбет бейнесі, табиғат, жан-жануар, аң-құс, тірі табиғат бейнесі мен ақынның күйшілік мұрасының сипаттамасы және сезімдік эмоциялық құндылықтар. Бұл құндылықтар білім және тәрбие мазмұнына еніп, М.Өтемісұлы шығармашылық мұрасының жалпы әлеуетін, оның ішінде этнопедагогикалық әлеуетін арттыра түспек. Біз, өз зерттеуімізде М. Өтемісұлы шығармашылық мұрасының этнопедагогикалық әлеуетінің құрамына кіретін *этнобілімдік компонентін* (көтеріліс тарихы, Исатай бейнесі, Махамбет бейнесі, табиғат, жан-жануарлар, аң-құс, тірі табиғат бейнесі, күйлері) оқушылардың ұлттық-азаматтық құндылықтарын қалыптастыру құралы (рухани қуаты) деп, ал *этнотәрбиелік компонентін* (ерлік философиясы, патриоттық (отаншылдық), әлеуметтік (халықшылдық), адамгершілік тәрбие, эстетикалық тәрбие, сезімдік-эмоциялық тәрбие) – этнотәрбиелік ұғымдар негізінде оқушылардың ұлттық, әлеуметтік (халықшылдық), отаншылдық,

эстетикалық, сезімталдық құндылықтарын қалыптастыру құралы (рухани қуаты) ретінде қарастырдық.

Кесте-2 М.Өтемісұлы шығармашылық мұрасының этнопедагогикалық әлеуетінің құрылымы, құрамы және мазмұны

Р/с	Шығармашылық мұра әлеуетінің компоненттері	Көтеріліс тарихы	Исатай бейнесі	Махамбет бейнесі	Табиғат, жан-жануарлар, құстар туралы	Ақынның күйлері
1	Этнобілімдік компонент -Этнобілімдік ұғымдар негізінде оқушылардың ұлттық құндылықтарын қалыптастыру құралы, оқушылардың ұлттық азаматтық, патриоттық құндылықтарын қалыптастыру құралы (рухани қуаты)	«Толарсақтан саз кешіп», «Мұңайма» «Шалқамнан түсер асауым», «Соғыс», «Кел, кетелік», «Әй, Махамбет, жолдасым!»	«Исатай деген ағам бар», «Кел кетелік», «Әй, Махамбет жолдасым», «Соғыс», «Мінкен ер», «Тарланым», «Мұнар күн», «Тайманның ұлы Исатай», «Исатай мен Жақия», «Махамбеттің Баймағамбет сұлтанға айтқан сөзі»	«Бұдырайған екі шекелі», «Еңселігім екі елі» «Мен едім», «Еріскендей ер болса»	«Нарында», «Аспандағы боз торғай», «Мұнар күн», «Жалған дүние», «Еменнің түбі – сары бал», «Пыр-пырлай ұшқан қасқалдақ»	Махамбет-пін күйлері: «Өкініш», «Қайран Нарын», «Жұмыр қылыш», «Жорық», «Ақтабан», «Тарланым», «Шілтерлі терезе»
2	Этнотәрбиелік компонент	Ерлік философиясы	Отаншылдық тәрбие, әлеуметтік, халықшылдық	Адамгершілік тәрбиесі	Эстетикалық тәрбие	Сезімдік-эмоциялық тәрбие
3	Этнотәрбиелік ұғымдар негізінде оқушылардың ұлттық әлеуметтік (халықшылдық), патриоттық, адамгершілік, эстетикалық құндылықтарын қалыптастыру құралы (рухани қуаты)	«Мұңайма», «Соғыс», «Ереуіл атқа ер салмай», «Біз неткен ер», «Беркініп садақ асынбай», «Толарсақтан саз кешіп», «Махамбеттің Баймағамбет сұлтанға айтқан сөзі»	«Айныман», «Арғымақ қа оқ тиді», «Қызғыш құс», «Арғымақтан туған қазанат», «Арғымақ сені сақтадым»	Еменнің түбі – сары бал	«Исатайдың Ақтабаны-ай», «Өкініш», ақынның күйлері	«Күн қайда?», «Ұлы арман»

Әдебиеттер:

1. Қ.Жұмалиев. Егеулі найза. Алматы, 1979
2. А.С.Смагулова. «Қазақ әдет-ғұрып құқығындағы мұра мен мұрагерлік және оның қоғамдағы ролі: Заң ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған диссертациясының авторефераты: (01.07.2004). Алматы, 2004-28 б.
3. Ә.Ламашев. Махамбет Өтемісұлының өмірі мен шығармаларының қазақ мектептерінде оқытылуы. Филология ғыл. канд. ... авторефераты. Орал, 1971.
4. Қожахметова К.Ж Қазақ этнопедагогикасының теориялық - әдіснамалық негіздері. Алматы, 1998.

ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ТВОРЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ М.УТЕМИСОВА

Сактапова К.Д., Джонисова Г.К.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация. В статье рассматриваются научно-теоретические основы этнопедагогического потенциала творческого наследия М.Утемисова и его роль в патриотическом воспитании молодежи.

Ключевые слова: творческое наследие, этнопедагогический потенциал, этнокультурные ценности, этнопознавательный компонент, этновоспитательный компонент.

КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ НАПОЛНЕНИЕ ОБРАЗА ЖЕНСКОЙ КРАСОТЫ В СОВРЕМЕННОЙ МАССОВОЙ КУЛЬТУРЕ

Сатымова К. М.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: В статье осуществляется анализ трансформации концепта женской красоты в современной массовой культуре. Установлено, что под влиянием СМИ в новом образе стали преобладать черты коммерциализации женской красоты, ее репрезентации в качестве некоего товара, который является предметом купли-продажи

Ключевые слова: массовая культура, женская красота, коммерциализация

Понятие женской красоты всегда было одним из самых значимых в любой культурной традиции и языковой среде. Концепт женской красоты и порождаемые им художественные образы был характерен для русской литературы, песенной лирики в самые различные периоды их становления и развития [6]. Однако сейчас, в данный период, он подвергается значительной трансформации, а сама его концептуальная основа в современном языке обретает новые формы своего выражения. Тем не менее, она продолжает оставаться в своих главнейших чертах и характеристиках тесно связанной с самой изначальной сущностью понятия концепта как особого способа «постижения действительности. некоего «сгустка» культуры, присутствующего в сознании человека, той лакуны мировосприятия, через которую реализуются понятия и смыслы, закрепленные в национальном менталитете и культурной традиции» [4, 56]. Значение концептов в формировании культуры и ментальной основы современного общества чрезвычайно велико, ведь «совокупность концептов образует «ментальную ткань» социума и является основой национальной культуры, менталитета, системы ценностей, картины мира, которые сформировались в коллективной памяти того или иного народа. И если мировоззрение выражается в логических понятиях и суждениях, то менталитет как единство осознанных взглядов, убеждений, идеалов и подсознательных ценностных ориентиров, эмоциональных пристрастий, привычек поведения и т.д. может быть выражен только системой концептов» [5, 44]

Метаморфоза концепта женской красоты определяется фундаментальными переменами, которые произошли в характере современной культуры и наблюдаются в современном языке в тех символических образах, которые проецируются в нем через средства массовой информации. Современная языковая среда все больше порывает с традиционными формами в прошлом и приобретает ранее не свойственные ей черты. Это вполне естественный процесс. Меняется культура общества и вслед за ней изменяется и его языковая среда. Как справедливо считает Карапетян Е.А., «в языке нередко в закодированном, зашифрованном виде. присутствуют символические знаковые формы культуры, которые несут в себе значительный массив социогенетической информации» [3].

Данные перемены особенно ускорились после возникновения средств массовой информации: газет и журналов, радио, а затем и телевидения - и началом их огромного воздействия на языковую среду, человеческое сознание, на коллективные архетипы и представления социума. Анализ их - задача в том числе и современной лингвистической науки. Как отмечает Карапетян Е.А., «одной из основных тенденций современной лингвистики является изучение не только собственно лингвистических форм, но и воплощенного в определенных языковых категориях мировосприятия и мировоззрения носителя языка» [2, 185].

Именно эти перемены в значительной мере привели к формированию массовой культуры, в рамках которой подверглись трансформации основные образы и концепты традиционной культуры. В контексте новых образов массовой культуры концепт женской красоты и связанные с ним мыслительные установки сознания обрели совершенно новые выражения, определяемые общим характером массовизации культуры, формированием упрощенных образов и ценностных установок сознания, в которых «выражаются настроения людских масс, социальных групп, классов, всего общества» [7].

Вследствие этого созданные под влиянием СМИ образы и сущностные характеристики концепта женской красоты становятся частью новой культурной традиции и нового отношения к женщине в современный период, в рамках которого образ прекрасной женщины, прекрасной таинственной незнакомки исчезает, а установки женской привлекательности подвергаются существенному пересмотру. На смену им приходят новые, отражающие черты современной вестернизированной массовой культуры со всеми ее позитивными и негативными характеристиками. Так, Неговорова И.В. считает, что «в России, в конце XX века произошел пересмотр старых советских принципов и стереотипов. На страницы газет и журналов хлынул поток «обновленной» морали и новый, незнакомый образ современной женщины, в основе которого - эротизм. Женщина теперь предстает зачастую в образе сексуального объекта. Влияние западных тенденций очевидно» [9, 187].

Действительно, формирование новых представлений о женской красоте и трансформация традиционного женского образа в культуре было связано с распространением западного влияния и западных модернистских стандартов женской красоты, которые во многих отношениях противоречат традиционным. При этом внутренние составляющие концепта прекрасного в женщине, такие как духовная красота, самообладание, обаяние, женственность, богатый внутренний мир, душевные порывы и склонности стали сменяться внешними, главными из которых становились внешняя привлекательность и стройность фигуры. Так, как отмечает Болохова М.В., «в период 1980-90-х гг. произошло универсальное выравнивание «идеала» относительно женского тела: успех, красота, самообладание начали ассоциироваться только со стройностью без учета культурного разнообразия» [1, 69].

Вскоре внешние составляющие красоты практически полностью заменили собой внутреннее содержание женского образа. Теперь прекрасная женщина стала

восприниматься как изящная, красивая вещь, которая призвана украшать собой социальный интерьер и обеспечивать необходимый антураж. Внутренняя суть образа прекрасной женщины отступила на второй план и практически полностью была заменена внешней привлекательностью, раскрученностью комплекса внешних данных. Следовательно, в человеческом сознании изменилась сама суть понимания концепта женской красоты, и большую роль в этом сыграли средства массовой информации, которые и сформировали новые параметры идеального женского образа. В современный период вполне можно говорить о зарождении нового образа женщины, сформированного во многом по западному образцу. Так, Неговорова И.В. в заключении проведенного ею исследования отмечала, что «в проанализированных журналах практически не представлена роль женщины-матери, женщины-хозяйки. Основной лейтмотив современной «женской» рекламы сегодня -самореализация через эротичный образ. Упор делается на внешние данные женщины: молодость, привлекательность, красоту и сексуальность» [9, 189].

Как следствие кардинально изменился сам характер представлений массового сознания о женской красоте. Женское лицо и тело стали своего рода товаром, рекламным продуктом, выставленным на продажу и тиражируемым в тысяче образов средств массовой информации. Акцент в них теперь делался только на те черты, которые отражали внешнюю привлекательность женщины как сексуального объекта. Исходя из этого, «мы можем отметить три наиболее значимые характеристики в описании внешности красивой женщины: волосы, фигура и глаза. Следует так же подчеркнуть, что большинство рекламных сообщений содержат эти характеристики» [11, 110-111]. Какой же образ сейчас преобладает в коллективном социальном сознании? Прежде всего, это тот образ, который тиражируется современными глянцевыми журналами, телевидением, рекламными плакатами и буклетами. Особенно характерным это является для молодого поколения, которое наиболее подвержено влиянию СМИ. Так, используя данные социологических опросов, есть возможность построить некий образ, который существует в сознании современной молодежи. «Это высокая или среднего роста (72 ответа) девушка, с симметричным/пропорциональным телосложением (50 ответов), с длинными волосами (78 ответов), с темными волосами (50 ответов), ухоженная (77 ответов), с большими глазами (39 ответов), с «модельной» или спортивной фигурой (30 ответов)» [11, 111-112]. При этом влияние рекламных факторов на человеческое сознание, в данном случае сознание молодого поколения, является определяющим. Так, «интересно отметить, что одни и те же респонденты указывали на то, что внешне красивая женщина должна обладать пропорциями 90-60-90 (9 ответов) и при этом иметь узкую талию (7 из 9 ответов)» [11, 111-112].

Исходя из этого, можно видеть, что параметры женской красоты заданные рекламными роликами и клипами, а также социокультурными стандартами, принятыми в СМИ, являлись приоритетными для выбора красивой женщины, и при этом сами респонденты нередко не представляют, как именно эти пропорции выглядят. Таким образом, «мы можем говорить о том, что молодежь репрезентирует стереотипы, существующие в обществе и рекламе» [11, 110-111]. Причем значительную роль в такой трансформации образа женской красоты сыграли сами женщины, многие из которых восприняли новые стандарты и параметры и новую интерпретацию данного образа и таким образом согласились с его новым концептуальным наполнением.

У мужчин же в данном случае преобладали те концепты и определения женской красоты, которые на протяжении последнего времени транслировались СМИ и стали частью общественного сознания и массовой культуры. В большей степени в них доминируют эротические, сексуальные мотивы, которые с течением времени становились определяющими установками сознания применительно к образу современной женщины. Так, Клюкина Ю.В. отмечает, «что стремление соответствовать современному стандарту роста больше присуще самим женщинам, и именно они чаще

касаются оценки данного параметра; мужчины же дают положительную характеристику скорее не высокому росту, а длинным ногам женщины» [8, 39].

Существенной чертой трансформации концепта женской красоты в современный период стал установочно-утилитарный подход к прекрасному, применительно к женскому образу. Теперь это скорее раскрученное качество, некий бренд, использующийся самими женщинами для достижения поставленных ими социальных целей, которые они пытаются достигнуть в обществе массового потребления. Их красота и внешние данные стали своего рода товаром, который используется в целях социального продвижения обладающих данными качественными характеристиками личностями. Клюкина Ю.В. отмечает, что «внешность женщины выполняет особую функцию, которая состоит в привлечении внимания мужчин, получении положительной оценки. Таким образом, красота является своего рода оружием женщины. Само понятие красоты включает в себя совокупность качеств и показателей, которые воспринимаются как привлекательные. Наряду с индивидуальными предпочтениями» [8, 31].

Концепт прекрасного в женщине в современный период прошел, таким образом, определенную эволюцию, начиная от выражения им качеств идеальной женщины и ее внутреннего мира до репрезентации СМИ исключительно внешней женской красоты как некого товара, имеющего на потребительском рынке современного общества определенную социальную ценность. «Современная репрезентация женщин, особенно рекламная, давно служит объектом феминистской критики, так как женский образ в его нынешнем виде представляется конструкцией, возникшей в основном за счет работы масс-медиа. В современной культуре повышается значимость визуального компонента. В связи с увеличением количества изображений разного качества и назначения, внедряемых в современную жизнь человека, на современном этапе возникла необходимость выделить новый феномен как визуальная культура. Постепенно, изображение превратилось из «источника визуальной информации и эстетического наслаждения» в «объект потребительского рынка» [10, 44-45].

Само концептуальное содержание образа женской красоты в современный период приобрело черты некой полифункциональности и совмещает в себе самые различные направления и формы, отражающие разные стороны человеческой активности в самых разнообразных сферах общественной жизни. Вместе с тем в своем трансформированном виде оно также формирует некую иную социальную реальность, предлагая обществу определенные стандарты и параметры, реализуемые на уровне визуальной культуры многочисленными СМИ. Так, Погонцева Д.В. справедливо указывает на то, что «в современной визуальной культуре основным является именно женский образ, который является эстетическим объектом, и выступает в роли носителя культурной семантики, выполняя различные экономические, социальные, политические и другие функции. Женские образы, которые визуальным образом обозначены, не только отражают, но и формируют социальную реальность. Однако, которые в свою очередь, являются недостижимыми, как например «героиновая» худоба Кейт Мосс, которая являлась иконой моды 1990-х. Женщины воспринимают эти стандарты, как предписания для достижения успеха в современном социуме [10, 44-45]. При этом, если рассматривать характеристики данного образа, здесь наблюдается явный диссонанс между теми представлениями о прекрасном в женской натуре и здоровым образом жизни, к которому все больше стремится современный человек. Так, например, «современная динамика представлений об идеальном теле в целом основана на положении «худой - красивый», в то время как борьба с анорексией и другими расстройствами питания формирует понимание того, что «худоба» - не есть «здоровье». Данные две противоположные идеи формируют двойственное понимание и представление об образах тела красивого человека и того, как должна выглядеть женщина - образчик для формирования тела [10, 45].

Можно сказать, что современные СМИ опосредованно осуществляют

контроль над женской сексуальностью и навязывают собственные стандарты и критерии женской красоты и эротичности. Из сферы данного контроля не в состоянии выйти ни один социальный слой, и составляющие его индивиды так или иначе вынуждены соответствовать тем представлениям, которые с недавнего времени распространились в обществе. Так, «исследователи в области гендерной психологии отмечают, что важным элементом социально сконструированного механизма мужского преобладания и женского подчинения является контроль общества над женской телесностью и сексуальностью. Данная тема актуальна в связи с тем, что ...социально-экономические преобразования в обществе видоизменяют традиционный взгляд на роли мужчин и женщин, создавая разнообразные представления о маскулинности и феминности» [1, 69]. СМИ, формируя новое концептуальное наполнение образа женской красоты, опираются на комплекс представлений о ней, сложившихся под влиянием социально-экономических перемен, произошедших в обществе, включающих в себя обретение женщиной новой социальной роли, дальнейшую эмансипацию женщин, постепенное стирание граней между полами. Но вместе с тем значительное влияние на характеристики женского образа оказывает процесс коммерциализации женской красоты, ее репрезентации в качестве некоего товара, который является предметом купли-продажи, имеющего рыночную стоимость. Болохова М.В. отмечает, что «многочисленные исследования свидетельствуют, что современные формы контроля над женщиной модифицировались и, в частности, выражаются в развитии индустрии моды, культивирующей достаточно однозначные репрезентации женских образов, женского тела. В результате женщины как в пассивной, так и в активной форме оказываются под влиянием распространяемого в СМИ культа привлекательной внешности. С этой точки зрения создание эталонов красоты представляет собой один из современных способов манипулирования общества над женщиной...» [1, 69]. Таким образом, женщины как носительницы данного образа сами попадают в ловушку, устроенную СМИ, которые, сформировав вначале новое концептуальное наполнение образа женской красоты, сугубо внешней по своему характеру и предельно коммерциализированной, заставили затем женщин соответствовать данным представлениям и стандартам.

Они по существу сделали их заложниками собственной внешности и собственного жизненного успеха, основанного на критериях идеальной внешности, коммерчески востребованной и социально привлекательной, одновременно подводя тонкую визуальную грань под стирание границ между полами и обозначив формирование некоего среднего стиля, исключаяющего как традиционные женские, так и мужские характеристики. Так, «в последние годы возникновение в обществе «культа красивой внешности» способствовало тому, что вопросы телесности становятся отдельным предметом при изучении способов моделирования культурными условиями маркеров «мужского» и «женского» [1, 71]. Вместе с тем в ряде традиционных культур все же сохранились патриархальные представления о некой вторичности женского образа в культурной традиции и об его подчиненности представлениями сильной половины, по отношению к которой слабая и прекрасная половина человечества играет исключительно ведомую роль. Болохова М.В. указывает на то, что «патриархатные традиции (культурные линзы) изнутри содержат предпосылки дискриминации женщин, выражающиеся и посредством внешности: все, связанное с культурным воплощением мужественности, преподносится как стандарт, отклонения от которого преследуются. При этом социальному воплощению женщины необходимо быть кардинально-противоположным мужчине, что заранее обрекает ее на низкостатусную позицию, но одновременно причисляет к положению «настоящей» женщины» [1, 74].

В большинстве же современных обществ создание стиля унисекс и уравнивание представлений о мужской и женской красоте, нивелирование различий между ними в конечном итоге привело к трансформации основных черт и сущностных характеристик как образов женской, так и мужской красоты. В результате возникшие под влиянием

СМИ некие усредненные стандарты прекрасного не только абсолютно не соответствует традиционным воззрениям на женскую и мужскую красоту, но и являются по существу лишь исключительно внешними средствами восприятия и оценки человеческой личности, отбрасывая ее внутренние сущностные характеристики и сами гендерные различия между полами. «Интересно то, что изначально создание «эталонов красоты» в качестве ограничений рассматривалось только для женщин, но благодаря появлению исследований мужской индивидуальности на данный момент авторы едины во мнении, что нормированный и общепринятый образец физического совершенства дискриминирует и женщин, и мужчин. Дело в том, что женщины вынуждены все в одинаковой степени соответствовать этому недостижимому образцу, а мужчинам предписано выбирать модных стройных женщин и избегать собственного «немужественного» стремления заботиться о своей внешности. При этом представители обоих полов лишены свободного права выбора» [1, 74].

Вместе с тем одновременно считается, что разница между мужской и женской красотой все же должна сохраняться, но только во внешних проявлениях женского образа через его противопоставление мужскому, который все еще чаще всего продолжает ассоциироваться с доминирующим началом, но постепенно утрачивает его внешние проявления этого. Видимо, поэтому женщина в позиционировании своей внешности должна все же в отдельных и уже мало значимых деталях и элементах демонстрировать свою внешнюю отличность от мужчины, сохраняя при этом внутреннюю гендерную ориентацию на равенство двух полов в общественной и социальной жизни. «И даже в области профессиональной деятельности, если женщина-руководитель позволяет себе жесткий стиль работы, не отличающий ее от культурного представления о мужественности, гендерно-поляризующие традиции обязывают женщину противопоставить себя мужчине через внешность» [1, 74].

Таким образом, в современный период произошла существенная трансформация концептуального содержания образа женской красоты в современной культуре. Под влиянием СМИ данный образ утратил традиционные присущие ему черты и внутренние характеристики, сохранив лишь внешние атрибуты женской привлекательности. Но даже они изменились коренным образом. Став доминирующими в оценке женской привлекательности, они приобрели ранее не свойственные им черты, основанные на тех параметрах и стандартах красоты, которые всемерно пропагандировали СМИ. Данные характеристики основываются на внешнем эротизме и сексуальной привлекательности женщины как исключительно сексуального объекта, основные параметры которого заданы современной массовой культурой и визуальными характеристиками. Причем в формируемом СМИ образе в значительной мере преобладают черты коммерциализации женской красоты, которая все больше воспринимается и обществом, и самими ее обладателями как некий товарный знак, способный обеспечить его обладательнице набор социальных преимуществ и жизненный успех в до предела коммерциализированном мире. С другой стороны, женская красота все больше под влиянием СМИ утрачивает собственные гендерные характеристики и приобретает некое усредненное значение, в котором гендерные различия между женской и мужской красотой все более стираются и отражают процесс уравнивания полов в социально-экономической и социокультурной сферах жизни общества. Все это оставляет женщине лишь незначительные проявления собственных, индивидуальных черт и характеристик в виде мелких деталей внешнего декора и элементов чисто внешнего плана, по существу уже являющихся рудиментарными остаточными явлениями тех концептуальных сущностей, когда женская красота обладала собственными отличительными чертами, а различия между полами носили фундаментальный и незыблемый характер.

Список литературы:

1. Болохова М.В. Физическая привлекательность женщины: особенности современных представлений. //Женщина в российском обществе. 2006. №3. С.69-74.
2. Карапетян Е. А. Базовые концепты русской ментальности в поэзии XIX – начала XX веков. //Современная научная мысль. 2014. №1. С. 184-192.
3. Карапетян Е.А. Картина мира и ее отражение в культурно-языковой среде / Е.А. Карапетян // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета (Научный журнал КубГАУ) [Электронный ресурс]. - Краснодар: КубГАУ, 2013. - №06(090). С. 369-382. С.- IDA [article ID]: 0901306023. - Режим доступа: <http://ei.kubagro.ru/2013/06/pdf/23.pdf>. 0,875 у.п.л.,импакт-фактор РИНЦ=0,346.
4. Карапетян Е.А. Ментальность в этноязыковой картине мира как форма концептуального восприятия действительности. //Гуманитарные и социально-экономические науки. 2013. № 3. С. 54-56.
5. Карапетян Е.А. Ментальные образы и картина мира в русской народной песне. //Гуманитарные и социально-экономические науки. 2013. №6. С. 43-47.
6. Карапетян Е.А. Экспрессивно-семантическая структура русской лирической песни как жанровой формы художественной речи и лексические средства её формирования: Автореф. дис..канд. филол. наук. Ставрополь, 2001.
7. Карапетян Е.А. Языковая репрезентация ментальных концептов «Мужество», «Храбрость», «Героизм» в военной песне 1941-1945 гг. / Е.А. Карапетян // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета (Научный журнал КубГАУ) [Электронный ресурс]. - Краснодар: КубГАУ, 2013. - №09(093). С. 938 - 950. - IDA [article ID]: 0931309064. - Режим доступа: <http://ei.kubagro.ru/2013/09/pdf/64.pdf>. 0,812 у.п.л., импакт-фактор РИНЦ=0,346.
8. Клюкина Ю.В. Гендерные стереотипы женской красоты в англоязычной художественной прозе XXI века. //Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 9.2008. Вып. 2. Ч. П. С.38-43.
9. Неговорова И.В. Гендерный стереотип женщины в контексте современной рекламы косметических средств. //Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение. 2009. №3. С. 187-189.
10. Погонцева Д.В. Бумажная кукла - формирование образа женской красоты // GESJ:Education Sciences and Psychology, 2012 No.2 (21), p. 42-46.
11. Погонцева Д.В. Представления современной молодежи о внешней красоте женщины. //Российский психологический журнал. 2008. №4. Том 5. С110-112.

ОӘК 21.82

ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ ТОЛТЫРУ САЛАУАТТЫ ӘЙЕЛДЕР СҰЛУЛЫҚ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ БҰҚАРАЛЫҚ МӘДЕНИЕТ

Сатымова К.М.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

***Аңдатпа:**Мақаласында талдау жүзеге асырылады трансформация тұжырымының әйелдер сұлулық қазіргі заманғы бұқаралық мәдениет. Деп ықпалымен БАҚ-тың жаңа салты болды басым шегін коммерцияландыру әйелдер сұлулық, оның*

репрезентации ретінде көтермейді тауардың нысанасы болып табылатын сатып алу-сату

***Кілт сөздер:** бұқаралық мәдениет, әйелдер сұлулық, коммерцияландыру*

ӘОЖ 373.2(075.32)

МЕКТЕПKE ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДАРДА ТӘРБИЕШІЛЕРДІҢ ҚҰЗІРЕТТІЛІГІН ӘДІСТЕМЕЛІК ЖҰМЫСТАР АРҚЫЛЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Силханқызы С., Джонисова Г.Қ.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

***Аңдатпа:** Мақалада тәрбиешілердің түйінді және кәсіби құзыреттілігі мәселелесінің ғылыми теориялық негіздері сипатталып, кәсіби құзыреттілікті әдістемелік жұмыстар арқылы жоғарылатудың жолдары мен осы жұмысты процессуалды-технологиялық қамтамасыз ету мәселесі қарастырылады.*

***Кілт сөздер:** кәсіби құзыреттілік, түйінді құзыреттіліктер, тұлғалық жетілдіру, білім беру моделі, академиялық білім.*

Қоғамның дамуына қарай ғылым мен техникада оның басқару жүйесі де өзгеріп отыратыны белгілі, осыған орай маман қызметінің мазмұны жаңарып, жаңа мақсат, жаңа көзқарас, жаңа шешімдер мен жаңа мүмкіншіліктер қажеттігі туындайды. Мұндай бетбұрыстар адамның іс-әрекетін өзгертіп қана қоймай оның жеке тұлға ретінде жанаша қалыптасуын талап етеді. Осымен байланысты жоғары және орта арнаулы оқу орындарында тәрбиешілердің игерген білім, біліктілігін, өз бетімен әрекет жасау мүмкіндігін, өз пәніне қызғушылығын, ғылыми көзқарасын, кәсіби мәдениетін, кәсіби құзыреттілігін шындай түсуге ықпал ету керек. Мектепке дейінгі ұйымда тәрбиешілердің кәсіби құзыреттіліктерін әдістемелік жұмыстар арқылы жоғарылату мәселесін көптеген Ресей ғалымдары қарастырған. Ю.Н.Куницко, А.К.Маркова, В.А. Мижериков зерттеулерінде мектепке дейінгі мекемеде әдістемелік жұмысты мақсатты жүзеге асыру және анықталған тәуелділік факторларына байланысты мекемедегі әдістемелік жұмыстардың түрлі формаларын тиімді пайдалану мәселелері қарастырылады[1].

Л.И.Фалюшина әдістемелік жұмысты педагогикалық жүйедегі тәрбиелік-білімдік қызмет сапасын басқару процесі ретінде қарастырады. Ал К.Ю.Белаяның пайымдауынша қазіргі кезеңдегі мектепке дейінгі ұйымдағы әдістемелік жұмыс бұл ғылым мен алдыңғы қатарлы педагогикалық тәжірибені меңгере отырып, әрбір тәрбиешінің және тұтас педагогикалық ұжымның педагогикалық шеберлігін жетілдірудің тұтас жүйесі. Л.П. Ильенко, А.М. Моисеев, Л.М. Волобуева және тағы басқалары әдістемелік жұмысты нақты жүргізілген оқу-тәрбие процесін мақсатты түрде талдау және жеке педагог пен пед. ұжымның шығармашылық потенциалын жетілдіру бағытындағы жұмыстар жүйесі деп түсіндіреді. Бұдан шығатын қорытынды әдістемелік жұмыс - бұл педагогтың шеберлігін жетілдірудің және кәсіби құзіреттілігін қалыптастырудың негізгі жолы. Сондықтан, мектепке дейінгі ұйымдағы әдістемелік жұмысты педагог кадрлардың білімін үздіксіз жетілдіру мен кәсіби шеберлікті арттырудың құрамдас бөлігі деп қарауға болады.

Әдістемелік жұмыс - бұл тұтастқ, педагогикалық шеберлік жетістіктерінің нәтижесінде құрылған өзара байланысты жүйе, әрбір тәрбиеші мен ұжымның іскерлігін жан – жақты арттырды. Әдістемелік жұмыстың негізгі мақсаты педагогтарды білім беру сапасын арттырудағы күтілетін нәтижеге сәйкес даярлау болып табылады. Осыған

байланысты әдістемелік жұмыстың мазмұнын таңдауда тәрбиешілердің нақты қажеттіліктері мен қиындықтарын, мектепке дейінгі ұйымның өзіндік ерекшеліктерін, әдістемелік қолдау көрсету қызметінің ресурстарын есепке алған жөн. К.Ю.Белая мен М.Дениякина тұжырымдауы бойынша дәстүрден тыс әдістемелік жұмыс формалары (белсенді әдістер мен формалар) педагогикалық ұжымға білім, ұқыптылық және дағдылар қалыптастыруға зор ықпал етеді. Бұл арқылы тәрбиешілерді ізденіс жолдарына тарту, педагогикалық таным құзыреттіліктерін белсендендіру, педагогикалық кәсіби қызметті тиімді жоғарылату мүмкін болады. Ғалымдар мектепке дейінгі ұйымдағы әдістемелік жұмыс жүйесінің 3 бағытын қарастырды:

- Педагогтың нақты қарым-қатынасына орай негізгі мақсаты, тәрбиешінің педагогикалық қызметінің жеке жүйесін қалыптастыру, педагогтың білімін толықтыру, педагогикалық техниканы дамыту, шығармашылық қызметін дамытуға түрткі болу бағытындағы жұмыстар.

- Педагогикалық ұжымның қарым-қатынастарын реттеуге, педагогикалық мәселелерді ұжыммен бірлесе талқылауға үйрететін, мәселенің басын ашу, педагогикалық тәжірибені жинақтау және тарату бағытындағы әдістемелік жұмыстар;

- Үздіксіз білім берудің жалпы жүйесінде шығармашылық және жетістікке жету дағдыларын қалыптастырып, инновацияны тәжібеге енгізуге арналған әдістемелік жұмыстар [2].

Әдістемелік қамтамасыз ету педагогтардың біліктілігін арттырудың маңызды бөлігі болып табылады. Ол білім беру үрдісінің қалыпты барысын қолдауға, оның жаңартылуына ықпал етуді көздейді. Ғалым С.Ф.Багаутдинова атап өткендей, «МДҰ-ғы әдістемелік жұмыс» терминін қолдану және түсіну үшін әдістемелік жұмыс дегеніміз нысан ба әлде басқару аспекті ме деген сұраққа жауап іздеу қажет. Оның көзқарасы бойынша, «әдістемелік жұмыс» түсінігін, егер оның мәнін дұрыс анықтаса, басқару аспектісі деп есептеп, мектепке дейінгі ұйымда білім беру үрдісінің жоғары сапасын қамтамасыз етуге бағытталған іс-әрекет ретінде қарастырған жөн.

Әдістемелік іс-әрекетті анықтаудың түрлі тәсілдері бар. Мәселен, С.Ж.Гончарова оны «әдістерді құрастыру, енгізу және қолдануға бағытталған» іс-әрекет ретінде қарастырады. Кез келген білім беру мекемесі екі тәртіптің бірі - қызмет ету не даму арқылы жұмыс істейді. Сәйкесінше, К.Ю.Белаяның пікірінше, тұрақты қызмет ету тәртібіндегі мектепке дейінгі мекемедегі әдістемелік қызмет педагогикалық үрдістің технологиядан, мектепке дейінгі балаларды тәрбиелеу мен оқыту бағдарламасын іске асыру әдістемесінен ауытқуы жағдайында педагогикалық үрдісті түзетуді қамтамасыз етуі тиіс. Мектепке дейінгі ұйымда жүргізілетін әдістемелік жұмыс түрлері педагог мамандардың сапалық құрамына, педагогикалық шеберлік деңгейіне, жұмыс тәжірибесіне, т.б. байланысты болады. Әдіскер тәрбиешілерге арнап әдістемелік көмектің бірнеше түрін ұйымдастырады. Олар консультациялар, тақырыптық әңгімелесу, семинарлар т.б. болуы мүмкін [3]. Кейбір мәселелер ұзақ уақыт талқылауды, әңгімелесуді қажет етеді. Тәрбиешілермен **әңгімелесу** әдістемелік жұмыстың кең тараған түрі болып табылады. Бұл әдісті әдіскер педагогикалық жұмыстың қорытындыларын шығарғанда, озат тәжірибені зерделеу, жалпылау барысында, т.б. жағдайларда қолданады. Әңгімелесу алдында оның мақсатын, талқыланатын сұрақтарды ойластырған жөн. Тәрбиешімен емін-еркін сөйлесу оның өз ойын ашық білдіруіне мүмкіндік туғызады. Әдістемелік жұмыстың бұл түрі әдіскерден көрегендікті қажет етеді: сөйлеушіні тындай білу, қолдау көрсету, сынды көтере білу, т.б. Тәрбиешімен сөйлесе отырып, әдіскер оның көңіл-күйін сұрайды, талап-мүдделерін, қиындықтарын сұрап біледі, сәтсіздіктердің себебін анықтайды, нақты көмек көрсетуге тырысады.

Семинар жұмысын басқарушы ретінде белгілі мәселе бойынша жақсы нәтиже көрсеткен тәжірибелі тәрбиешіні таңдауға болады. Оқу жылының басында әдіскер семинардың тақырыбын таңдайды, жетекшісін тағайындайды. Семинардың ұзақтығы тақырыпқа байланысты болады, олар бір айда бір рет, жарты жылда бір рет немесе жыл көлемінде өткізіліп тұруы мүмкін. Семинарға қатысу әркімнің өз еркінде.

Мектепке дейінгі ұйымның педагогтары семинарда алған теориялық білімдерін **семинар-практикумде** бекітіп, жетілдіре алады.

Семинар-практикумды келесі түрде жоспарлауға болады:

- теориялық сұрақты ашу;
- ұйымдастырылған оқу іс-әрекетін жоспарлау;
- жинақталған практикалық материалды ұсыну;
- ойын атрибуттарын әзірлеу, т.б.

Тәжірибелі әдіскер топ бөлмесін мерекеге безендіруге, балаларды өлең оқуға дағдыландыруға, дидактикалық ойындарды өз қолымен әзірлеуге, қуыршақ театрын көрсетуге, т.б. т.с.с. үйретеді. Семинар-практикумдерде әзірлеген әдістемелік құралдарды тәрбиешілер өз жұмысында қолдана алады, ал кейбір құралдар үлгі ретінде әдістемелік кабинетке қойылады. Мектепке дейінгі ұйымның жылдық жоспарында семинарлардың тақырыптары анықталып, оқу жылының басында әдіскер семинарларды өткізудің нақты жоспарын жасақтайды. Семинар жоспарының кең түрде жасалуы, тапсырмалардың жан-жақты ойластырылуы қатысушыларды қызықтыратындай болуы қажет. Алғашқы семинарлардан бастап тәрбиешілердің ұсыныстары мен бастамашылықтары ескеріліп, тәрбиешілердің қандай мәселелер туралы білгілері келетіні есепке алынады. Семинардың жетекшісі ретінде меңгеруші немесе әдіскер, кейде шақырылған мамандар бола алады. Кейбір семинарларда тәрбиешілер, медицина қызметкерлері жетекші бола алады. Семинарлардың негізгі мақсаты педагогтардың біліктіліктерін жетілдіру болғандықтан семинарға басшылық жасауға қарастырылып отырған мәселе жөнінен тәжірибесі мол тәрбиешілер тағайындалады. Мысалы: балалардың бейнелеу, еңбек әрекеттерін ұйымдастыруды жетілдіруге арналған семинар-практикумда педагогтар қағаздан әр түрлі заттарды жасап үйренеді. Тәжірибелі педагог жас тәрбиешілерге шеберлік класын өткізеді. Педагогтар ғажайып сәттерді ойластырып, әр түрлі қызықты ұсыныстарын ортаға салады.

Консультация - тәрбиешілерге көмек көрсетудің тұрақты түрі. Консультацияның бірнеше түрі бар: бір топ тәрбиешілеріне арналған, паралель топ тәрбиешілеріне арналған, жеке және топтық (барлық педагогтарға арналған). Топтық консультациялар бір жылға жоспарланады. Жеке консультацияларды жоспарлаудың қажеті жоқ, өйткені ондай консультацияларды өткізу тәрбиешілердің қандай да бір нақты мәселе бойынша әдіскерден әдістемелік көмек сұрауына байланысты болады. Қазіргі уақытта педагогтарға консультация беру емес, олармен белгілі бір мәселе бойынша ақылдасқан әлдеқайда ұнайды. Сондықтан **шығармашылық топтар, брифингтер, пікірталастар және миға шабуыл, дөңгелек үстел** сияқты әдістемелік жұмыстың интерактивті түрлері әлдеқайда нәтижелі ойласуды және міндет қойғанда оны соңына дейін жеткізуі, қорытындысын шығаруы, іс – әрекет жодарын көрсету керек. Әр педагог мәселенің бірлесе отырып шешім тапқанын, ұжымның көмегімен орындалғанын түсінеді, өзіне белгілі бір жауапкершілік артылғанын біледі [4].

Қазіргі уақытты мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту жүйесі инновациясыз дами алмайды. Туындаған мәселелерді шешу үшін әдістемелік жұмысты ұйымдастырудың жаңа түрлері мен әдістері қажет. Сонымен қатар тәрбиешілердің білімдерін қазіргі таңдағы "Мектепке дейінгі стандарты" негізінде бала құзіреттіліктерін бес білім саласы арқылы, жеке тұлғаны дамыту шегінде жұмыстар терең жүргізілуі қажет. Осы жаңа стандарт негізінде жұмыс жасау үшін және критериялар талабын қанағаттандыруда педагогтың өз

күзiреттiлiгiн көтеру жұмыс мазмұны жүргiзiледi не болмаса оны инновациялық бағыттар деп тоқталуымызға болады:

1. Педагогикалық шеберхана;
2. Мастер-класс;
3. Зерттеу мектебi;
4. Шығармашылық топпен жұмыс:

Педагогикалық шеберхана - бұл жұмыстың мақсаты тәрбиешiлердi жаңа технологиялармен дәстүрден тыс жұмыс түрлерiмен таныстыру.

Мастер класс - педагогтарға өз тәжірибесін тарату мақсатымен құрылған жұмыс формасы. **Зерттеу мектебi** - арнайы тәжірибелi педагогтардың зерттеу iс-әрекетi мен тиiмдi әдiс - тәсiлдерiн жетiлдiредi, сонымен қатар балалармен зерттеу жұмыстарын жүргiзудiң жолдарын үйретедi.

Шығармашылық топпен жұмыс - ең бастысы тәрбиешiлердiң белсендiлiгiн және ынта ықыластарын арттырып, шығармашылық еңбек етуге жағдай жасау. Қазiргi замандағы әдiскер тек бiлiмдi ғылымнан тәжірибеге тасымалдайтын кәсiп емес, бұл ең алдымен, бiлiм берудiң негiзгi мiндеттерiн шешетiн тұлға. Әдiскердiң шығармашылық даралығы қандай да бiр жаңалық құруда ғана емес, ең алдымен өзiн-өзi өзгерте алу қабiлетiнде. Кәсiби әдiскерлiк шеберлiгiн дамыту – бiлiм берудiң мазмұнын, оның құрылымы мен ұйымдастырылу тәсiлдерiн толығымен қайта ұғыну арқылы педагогикалық мәдениеттi көтеру.

Педагогикалық шеберлiк мектебiнiң жоспары оқу жылының аяғы мен келесi жылдың басында тәрбиешiлердiң сұрақтарымен, әдiстемелiк көмек және мектептiң жалпы жұмыс мақсаты, сабақтар саны, тақырыптары және олардың әрбiрiнiң мақсаттарымен құрастырылады.

«Педагогикалық шеберлiк мектебiнiң» жұмыс жоспары:

Мақсаты: Тәрбиешiлердiң жалпы балалармен қарым-қатынас жасауда стильдердi меңгеру, педагогикалық қарым-қатынас және педагогикалық серiктестiктi оңтайлы етiп, бiлiмдерiн тереңдету. Педагогикалық техниканы меңгеру. Педагогикалық рефлексияны дамыту.

№	Әдiстемелiк жұмыстың тақырыбы, формасы	Әдiстемелiк шараның мақсаты	Өткiзуге жауапты маман	Өткiзiлу уақыты
1	Педагогикалық сұрақ-жауап: Қазiргi заманғы тәрбиешi қандай болу керек?	Қазiргi заманғы тәрбиешiнiң әлеуметтiк-психологиялық мәдениетiн жетiлдiру (коммуникативтi iкемдiлiк) Тәрбиешiлердiң педагогикалық рефлексиясын дамыту. Шығармашылық актерлiк инициативасын ынталандыру. Педагогикалық iзденiмпаздық қызығушылықтарын арттыру, өзiн-өзi тану.	ВМР меңгерушiсiнiң орынбасары, педагог-психолог	
2	Искерлiк ойын: «Тәрбиешiнiң балалармен қарым-қатынас жасау ерекшелiктерi»	Тәрбиешiнiң балалармен жалпы қарым-қатынас жасауда әртүрлi стильдердi меңгеру және педагогикалық қарым-қатынас стилiндегi өз-өзiн диагностикалау. «Педагогикалық серiктестiк және педагогикалық қарым-қатынас	ВМР меңгерушiсiнiң орынбасары, педагог-психолог	

		жағдайында оңтайлы етіп, білімдерін тереңдету.		
3	Білім беру процесі кодекісінің қатысушылармен өзара іс-әрекеттік ұйымдастырушылық-қызметтік жұмыс ойыны.	Қазіргі заманғы тәрбиешінің әлеуметтік-психологиялық мәдениетін жетілдіру (коммуникативті икемділік) Тәрбиешілердің педагогикалық рефлексиясын дамыту. Шығармашылық актерлік инициативасын ынталандыру. Педагогикалық ізденімпаздық қызығушылықтарын арттыру, өзін-өзі тану.	МДҰ меңгерушісі, ВМР меңгерушісінің орынбасары, педагог-психолог	
4	Педагогикалық шеберлік сайысы: «Тәрбиешінің коммуникативті дағдыларын дамыту»	Мектепке дейінгі мекемеде оқу-тәрбие жұмысының әртүрлі жағдайларында педагогикалық тактіні көрсету және оны дамыту икемділіктері. Тәрбиешінің жеке кәсіби маңызды сапаларының деңгейін тексеру, дамыту: бағыттылық, білім, қабілет, техника. Қиял,бақылау, назар аудару кәсіби-педагогикалық ерекшеліктерін дамыту.	ВМР меңгерушісі, мұғалім-логопед.	

Жаңа формация және кәсіби әрекет стиліндегі педагог - гумандық бағытта, шынайылықты жүйелі қабылдауға қабілетті жаңашыл білім беру технологияларын меңгеруі қажет. Оның шығармашылдығы, шешім қабылдай білуге жаңа идеялар беруге қабілеттілігі сұранысқа ие бола бастайды. Алайда, осының бәрін тәжірибеге енгізу үшін әр педагогтың іс-әрекетіне тұрақты әдістемелік көмек жасауды қамтамасыз ету қажет. Бұл жерде оның жеке басының қабілеттерін, білім деңгейін және өз біліктілігін арттыруға деген құштарлығын ескерген жөн. Яғни, педагог инновациялық әрекеттің қажеттілігін, инновацияларды тәжірибеге енгізуге өзінің кәсіби дайындығын сезінуі тиіс және қабылданған шаралардың нәтижелілігіне сенімді болуы керек [5].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. ҚР Президентінің 2016 жылғы 1 наурыздағы № 205 Жарлығы.
2. Настольная книга методиста детского сада. / Составитель Честнова Н.Ю. Ростов-на-Дону. «Феникс» 2006. – с. 672.
3. Белая К.Ю. Инновационная деятельность в ДОУ. – Москва. Творческий центр Сфера. 2004. – с.57.
4. Денякина Л.М. Руководитель дошкольного учреждения -Минск:1997. ст.93

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНДЕГІ “ПРЕЗИДЕНТТІК СЫНАМАНЫҢ” ОРНЫ МЕН МӘНІ

Тюлеуов К. Ж., Турдалиев Р.М.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Мақалада оқушылардың дене тәрбиесінің өркендеп дамуына "Президенттік сынаманың" қосар ролі зор. Ол Қазақстан Республикасы

азаматтарының дене тәрбиесінің нормативтік және бағдарламалық негізі болумен қатар, оқушыларды ішкі жан дүниесінің рухани жағынан жан-жақты дамуына, еңбектенуге, өнеркәсіпке дайындыққа, Отанды қорғауға қалыптастырады. “Президенттік сынама” мен мектептегі дене тәрбиесінің, сонымен бірге сыныптан тыс спорттық және дене шынықтыру-сауықтыру жұмыстарының мақсаттары бір және бір-бірімен байланысты. Мұндай жағдайда қазақтың ұлттық қозғалмалы ойындарын кеңінен пайдаланғанда оқушылар бағдарлама талаптарын табысты меңгеріп қана қоймай, сонымен қоса Президенттік шама деңгейін орындауда да, жалпы жұмыс істеу қабілетін арттырып, денсаулығын нығайтуға қол жеткізеді.

Кілт сөздер: президенттік сынама, дене тәрбиесі, нормативтік, қазақтың ұлттық ойындары.

Қазақстан Республикасы өскелең ұрпақтың дене тәрбиесін үнемі жетілдіруде, азаматтардың жан-жақты дамуына және дене шынықтырумен, спортпен айналысуына мүмкіндіктер жасауда.

Балалардың дене тәрбиесіндегі мақсаты мен міндеттері Қазақстан Республикасы Президентінің жарлығымен белгіленеді, Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына жолдауында, Қазақстан Республикасы балалар мен жасөспірімдердің дене шынықтыру бағдарламасында және білім жүйесі мен дене шынықтыруды дамыту Концепциясында, I - XI сыныпқа арналған жалпы білім беретін мектептердің дене шынықтыру типтік бағдарламасында, Жалпы білім беретін мектептердегі оқушылардың дене тәрбиесі жөніндегі ережесінде, өскелең ұрпақты жан-жақты, дамыған демократиялық қоғам мүшесі ретінде тәрбиелеуде дене тәрбиесінің алар орны маңызды, өйткені ол жастарды еңбекке, қоғамдық өмірге және Отан қорғауға тәрбиелейтіндігін атап өтеді.

Оқушылардың дене тәрбиесінің өркендеп дамуына “Президенттік сынманың” қосар ролі зор. Ол Қазақстан Республикасы азаматтарының дене тәрбиесінің нормативтік және бағдарламалық негізі болумен қатар, оқушыларды ішкі жан дүниесінің рухани жағынан жан-жақты дамуына, еңбектенуге, өнеркәсіпке дайындыққа, Отанды қорғауға қалыптастырады.

“Президенттік сынама” мен мектептегі дене тәрбиесінің, сонымен бірге сыныптан тыс спорттық және дене шынықтыру-сауықтыру жұмыстарының мақсаттары бір және бір-бірімен байланысты.

Бұл біздің зерттеуіміздің объектісі болып отырған V-VII сынып оқушыларына да қатысты.

“Президенттік сынама” негізінде талапқа сай өзгертілген 1993 жылғы Қазақстан Республикасының Білім Министрлігі бекіткен дене шынықтыру бағдарламасы, V-VII сыныптарда келесі мақсаттарды шешеді:

1. Жалпы білім беретін мектептердегі оқушылардың, соның ішінде V- VII сыныптың, теориялық ілімі, жеңіл атлетика, гимнастика, шаңғы спорты және т.б. “Президенттік сынманың” талаптарын орындауға дайындайды.

2. Негізгі қимыл қозғалыс дағдыларын дамыту және оларды күрделі жағдайда орындалуы, осыған керекті қозғалыс сапасын дамытуды үйрету.

3. Оқушылардың өз бетімен дене жаттығуларымен айналысуын қалып-тастыру және әдетке айналдыру. Дене шынықтыруға деген қызығушылыққа тәрбиелеу, оны оқушылардың күн тәртібіне енгізуге ықпал ету.

4. Оқушылар тұлғасының дұрыс қалыптасуына, дене мәдениетінің дамуына ықпал ету.

“Президенттік сынама” мен дене шынықтыру бағдарламасы көмегімен мектепте сауықтыру, спорттық, тәрбиелік және білімділік мақсаттар шешіледі, оқушылар дене шынықтыру сабағымен және бұқаралық спортпен айналысуға талпыныс жасайды. Осының негізінде көптеген спорт жұлдыздары өмірге келді, атап айтсақ: Д.Тұрлыханов,

Т.Досмұхамбетов, Ж.Үшкемпіров, ағайынды Байшолақовтар және басқалар. Бұған "Президенттік сынама" талаптарын орындаумен қатар балалар да өздерінің меншікті мақсаттарын қалыптастыруға ықпал етеді. Олардың дене шынықтыру сабағына деген көзқарастарын, дене қасиеттерінің негізін және өмірде қажетті іскерлік пен дағдыны дамытып, олардың спортқа деген қызығушылығын арттырады.

Қазақстан Республикасында V-VII сыныпта оқитындардың және олардың жан-жақты дене дайындығының негізгі нормаларында "Президенттік сынама" оқушылардың дене тәрбиесі бағдарламасының негізін құрайды.

Нақ осы жастағы балалардың қозғалыс мүмкіндіктері мен мінез-құлықтың дамуы нәтижесінде білікті тәрбиелеуді, өмірге қажетті дене дамуын қамтамасыз ету қажет.

Біздің өткізген зерттеу жұмыстарымыз жаңа бағдарламаға өзгеріс енгізген ұлттық қозғалмалы ойындарды әр бөлімде біздің әдістемемен және бағытпен сабақ өткізген тәжірибелік сыныптың нәтижесі келісіліп, оқушылардың "Президенттік сынама" деңгейі дайындығына ұсынылды.

Көптеген мамандар мен ғалымдар өз еңбектерін "Президенттік сынаманың" өмірге енгізілуімен байланыстырып, соны ілімдік, ұйымдастыру және әдістемелік сұрақтарын шешуге арнады.

"Президенттік сынаманы" тәжірибеге енгізуде және іліммен негіздеуде өз еңбектерімен қомақты үлес қосқан зерттеушілер бар: Г.Д.Иванов, А.К.Кульназаров, К.Х.Закирьянов. Бұл авторлар "Президенттік сынаманың" бүкіл халықтық маңызды шара екенін, сонымен қоса болашақ ұрпақты тәрбиелеудегі жан-жақты негіз екенін атап көрсетті.

"Президенттік сынама" негізінде оқушылардың қозғалыс қызметі көлемінің тиімділігін зерттеуге өз еңбектерін және т.б. арнаған. Бұлардың тәжірибелері көрсеткендей "Президенттік сынама" деңгейін орындауға көптеген оқушыларға жетісіне 3-4 сабақтан екі жыл көлемінде өткізу керек делінген.

Профессор К.И.Адамбеков дене шынықтыру бағдарламасында жылдамдықты және күш жылдамдығы сапасын, сонымен қоса спорттық әдіс негізін дамыту уақытын көбейту керек деп есептейді. Өз еңбектерін қорытындылай келе авторлар қала мен ауылдың жалпы білім беретін мектептері оқушыларының "Президенттік сынаманы" тапсыруға байланысты ұйымдастыру мен дайындық әдістері талаптарын кең көлемде ғылыми зерттеу жүйесін жоспарлауды жетілдіру керектігіне аса көңіл бөлген.

Тәжірибелік мазмұн негізі және "Президенттік сынаманы" орындау деңгейі зерттеулерінде берілген. Педагогикалық тәжірибе тиімділік әдіс іздестірумен 10-13 жастағы балалардың дайындығын және "Президенттік сынама" топтарын меңгеруге бағытталған. Оқушылар дайындығының техникалық және дене дайындығы деңгейін жетілдіруге аса көңіл бөлінген. Арнайы тиімді дайындық құралы бұл жағдайда таңдалып алынған қозғалмалы ойындары болып отыр.

Әр түрлі жас ерекшеліктегі тұрғындар мен оқушылардың дене шынықтыру жұмысында "Президенттік сынаманы" тәжірибеге енгізу басты болып отырғанын айта кеткен жөн.

М.Е.Кусмиденов "Президенттік сынама" тапсыруға дайындалу үшін дене шынықтыру сабағында жаттығу деңгейін көбейту керек деп есептейді. Жұмыста бағдарламалық материалдарды тиімді пайдалана атқарған жөн. Гимнастика және жеңіл атлетика бағдарламасын өткенде сапа деңгейі жоғары болу үшін айналым әдісін кеңінен пайдаланған тиімді.

Мұндай жағдайда қазақтың ұлттық қозғалмалы ойындарын кеңінен пайдаланғанда оқушылар бағдарлама талаптарын табысты меңгеріп қана қоймай, сонымен қоса Президенттік шама деңгейін орындауда да, жалпы жұмыс істеу қабілетін арттырып, денсаулығын нығайтуға қол жеткізеді.

Әдебиеттер:

1. Таникеев М. От байги до олимпиады: - Алма-Ата: Казахстан, 1983. – 208 с.
2. Сағындықов Е.С. Қазақтың ұлттық ойындары. Алматы, 1991. – 175 б.
3. Тотенаев Б.Т. Казахские национальные игры и виды спорта //Игры народов СССР.- М.:ФИС,Просвещение, 1985. – 115 с.
4. Бекбатшаев Т.Б. Применение традиционных казахских игр и упражнений в системе физического воспитания в школе: Автореф. дис. канд. пед. наук., 13.00.04: - Алма-Ата, 1982. - 26 с.
5. Тулегенов Ж.Т. Внедрение казахских национальных форм и средств физического воспитания в современном педагогическом процессе: Автореф. дис. канд. пед. наук., 13.00.04: - Алма-Ата, 1982. – 25 с.
6. Кусмиденов М.Е. Сравнительная характеристика нормативов Президентских тестов Республики Казахстан // Проблемы оздоровления человека и общества. Материалы международной научно-практической конференции.- Алматы, 1998. – С. 53-54.
7. Ордабаев К.Д. Спортивные игры как средство воспитания нравственных и физических качеств учащихся: Автореферат. дис. докт. пед. наук., 13.00.04: - Алматы, 1997. – 25 с.

УДК-796:338.28

МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ «ПРЕЗИДЕНТСКИХ НОРМАТИВОВ» В ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ У ШКОЛЬНИКОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Тюлеуов К. Ж., Турдалиев Р.М.

Западно Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

***Аннотация:** «Президентские нормативы» в физической воспитания и развитии учащихся. получили широкое освещение в специальной и периодической литературе. Тесты показали, что они выполняют задачи наравне с физической подготовкой граждан РК. Они формируют внутренний мир ученика, духовно всесторонне развивают учащихся, способствуют формированию и становлению личности будущего защитника Отечества.*

Цели «Президентского норматива» тесно связаны с целями и задачами физической воспитания в школе, внешкольных организациях, спортивного профиля. В этих условиях особое место занимает казахские национальный подвижные игры, которые способствуют выполнению Президентских нормативов. Готовят человека к трудовой и оборонной деятельности, улучшают работоспособность, оздоравливают учащихся.

***Ключевые слова:** Президентского норматива, физической воспитания, оздоравливают учащихся.*

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНДЕГІ ӨЗІН-ӨЗІ БАҚЫЛАУ БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ДЕНСАУЛЫҒЫН ҮЙЛЕСТІРУДІҢ МАҢЫЗДЫ СЕГМЕНТІ РЕТІНДЕ

Утегулова Ж.Ч., Джумакаева К.С.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа. Өзін-өзі бақылау-бұл өз денсаулығының жай-күйін, дене бітімінің дамуын, ағзаның функционалдық жағдайын, дене дайындығының және дене шынықтыру жаттығуларымен және спортпен шұғылданудың әсерінен олардың өзгерістерін дербес бақылау. Өзін-өзі бақылау дәрігерлік және педагогикалық бақылауға елеулі қосымша болып табылады, бірақ ешқандай жағдайда да оларды алмастырмайды. Өзін-өзі бақылау мәліметтері педагогке дене жүктемесін реттеуде үлкен көмек көрсетеді, ал білім алушыларға-өз денсаулығының жағдайын бақылау бойынша дағды алуға жәрдемдеседі.

Кілт сөздер: денсаулық, дене шынықтыру және спортпен айналысу, жүктеме, пульсометрлер, өзін-өзі бақылау.

Дене шынықтыру және спорт саласындағы қызметтің маңызды бағыттарының бірі өскелең ұрпақтың денсаулығын сақтау және нығайту бағытында оқу сабақтарының сапасын арттыру болып табылады. Қазіргі мектепте дене шынықтыру пәнінің мұғалімі алдында тек қана балалардың денсаулығын сақтау ғана емес, балаларды сауықтыру және қозғалыс белсенділігінің деңгейін арттыру міндеті тұр. Әрбір білім алушы өмір бойы, қарттыққа дейін денсаулықты және жұмысқа қабілеттілікті сақтауда дене шынықтырудың үлкен маңызын түсінуі үшін оқыту процесін ұйымдастыру маңызды. Бұл мәселеде, ең алдымен, педагогтарға дене шынықтыру жаттығуларымен және спортпен үнемі шұғылдану кезінде өзін-өзі бақылау және ағзаның жай-күйін өздігінен диагностикалаудың әдістеріне оқытудың педагогикалық тәсілдерін әзірлеу қажет. Өзін-өзі бақылау нысандарының бірі-арнайы күнделік жүргізу.

Өзін-өзі бақылау күнделігі дене шынықтырумен және спортпен өзіндік айналысуды есепке алу, сондай-ақ антропометриялық өзгерістерді, дене дамуының көрсеткіштерін, функционалдық сынамаларды және дене дайындығының бақылау сынақтарын тіркеу үшін қажет. Ағымдағы өзін-өзі бақылау және мерзімдік дәрігерлік бақылау сабақтардың тиімділігін арттырады және тұрақты сауықтыру дене жаттығуларын орындау кезінде денсаулықты нығайтуды қамтамасыз етеді. Дене тәрбиесіндегі өзін-өзі бақылау оны дұрыс ұйымдастырғанда ерекше орын алуы тиіс. Білім алушы өзінің денсаулық жағдайын оқытушы ұсынған әдістемелер бойынша зерттей отырып, жүктемелермен байланысты ауытқулар, функционалдық күйдегі жылжулар көріністерін бақылай білуі тиіс. Бұл ретте өзін-өзі бақылауда кеңінен пайдаланылатын субъективті сезімдер бойынша сипаттамалар жеткіліксіз. Жалпы білім беретін мектепте дене тәрбиесі жөніндегі бағдарламалардың теориялық курсы білім алушыларды жүрек-қан тамырлары, тыныс алу және жүйке жүйелерін зерттеудің (жағдайын бақылау) қарапайым, қолжетімді әдістемелерімен таныстыруды көздеуі тиіс.

Мұғалімнің міндеті әр түрлі, объективті өзін-өзі бақылау әдістерін қолдануды енгізу, дәрігерлік және педагогикалық бақылаудан ақпаратты жүйелі практикаға енгізу. Әрбір оқу сабағы шешілетін міндеттерді бағалау кезінде білім алушылардың міндетті дербес бақылаумен орындалуы тиіс (жүрек жиырылу жиілігі бойынша жүктеменің көлемі мен қарқындылығы, субъективті сезімнің сипаты, түрлі функционалдық жүйелердің көрсеткіштерін корреляциялау және олардың субъективті сезімдерге сәйкестігі).

Белгілі хирург Н. М.Амосов өзінің "денсаулық туралы ойлар" кітабында дене шынықтырумен және жүктемелермен айналысу ережелері туралы әңгімелейді. Ең бастысы, Н. М. Амосов, жүктемелерді біртіндеп өсіру және ешқашан денсаулықты тез жақсартуға «асығуға» болмайды деген сенімде. Сонымен қатар, әрбір адам тыныштықта өз пульсін білуі керек (пульс - бұл жаттығудың ең маңызды көрсеткіші). Отырған жағдайда пульс бойынша жүрек жағдайын бағалауға болады. Дене шынықтырумен және спортпен айналысу жүктемені дұрыс мөлшерлеуге және шамадан тыс жүктеуден, шамадан тыс қыздырудан аулақ болуға мүмкіндік беретін тұрақты бақылау кезінде бәріне бірдей пайдалы.

Бүгін дене шынықтыру пәнінің мұғалімі алдында дене шынықтыру жаттығулары, жүгіру, аэробика, жүру, шаңғы серуені, велосипедпен жүру, теннис немесе футбол ойнау кезінде жаттығу жүктемесінің тиімділігін бақылау міндеті тұр. Дене шынықтырумен және спортпен айналысу барысында оқушыларды өзін-өзі бақылау дағдыларына үйрету және жүктемені бақылау тәсілдерінің бірі пульсометрлер (жүрек ырғағының мониторлары) сияқты өлшеу аспаптары болып табылады. Дене шынықтыру сабақтарын материалдық-техникалық жабдықтауға қойылатын талаптарда негізгі жалпы білім берудің федералды мемлекеттік білім беру стандарты бойынша білім беру бағдарламаларын іске асыру жағдайында оқу процесінде пульсометрдің білім алушылар тобына қолдану қарастырылады. Пульсометрді әдістемелік тұрғыда негізделген пайдалану жүрек-қантамыр жүйесінің көрсеткіштерін бақылауға және шамадан тыс күш салмай жақсы нәтиже алуға мүмкіндік береді. Қалыпты қарқындылық аймағында аптасына 3-4 рет жаттығулар (ең жоғары жүктемеден 50%, ТЖС 130-160 соққы/мин.) жалпы төзімділіктің дамуына ықпал етеді. Л. Е. Любомирскийдің және оның бірлескен авторларының зерттеу нәтижелері осы аймақтағы жұмыстың шекті уақыты он үш - он төрт жастағы қыздарда шамамен екі есе, ұл балаларда төрт есе артады.

Дене шынықтыру және спорт құралдарымен денсаулықтың жоғары деңгейіне қол жеткізу және қолдау тек қажетті жаттығуларды ғана емес, жүктемелерді дұрыс мөлшерлеу және ағзаның функционалдық жағдайын бақылау кезінде ғана мүмкін болады. Денсаулықты дене жаттығуларымен нығайту үшін, қандай мөлшерде, не істеу керек екенін білу қажет. Өзін-өзі бақылау дене жаттығуларымен және спортпен шұғылданушыларға өзін жақсы тануға, өз денсаулығын бақылауға, дене шынықтырумен айналысуға сауатты және мағыналы көзқарасты үйретеді.

Әдебиеттер:

1. Брасалин А.И., Крешнев В.В., Панов Г.М., Разинов Ю.И. Шорт-трек: Примерная программа спортивной подготовки для детско-юношеских спортивных школ. – М: Пресс, 2007
2. Зациорский В.М. Физические качества спортсмена. – Питер, 2005
3. Петров Н.И. Конькобежный спорт. Учебник для техники физкультуры. Изд. 4. М., Физкультура и спорт. 1982
4. Платонов В.Н. Общая теория подготовки спортсменов в Олимпийском спорте. Учебное издание. Олимпийская литература. Киев, 2011
5. Панов Г.М. Физкультура и спорт. Г. Физкультура и спорт, 1983.

САМОКОНТРОЛЬ В ФИЗИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ КАК ВАЖНЫЙ ПРИЗНАК КООРДИНАЦИИ ЗДОРОВЬЯ ОБУЧАЮЩИХСЯ

Утегулова Ж.Ч., Джумакаева К.С.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация. Самоконтроль – это самостоятельное наблюдение за состоянием своего здоровья, физическим развитием, функциональным состоянием организма, физической подготовленностью и их изменениями под влиянием занятий физическим упражнениями и спортом. Самоконтроль является существенным дополнением к врачебному и педагогическому контролю, но ни в коем случае их не заменяет. Данные самоконтроля оказывают большую помощь педагогу в регулировании физической нагрузки, а обучающие – получить навыки по контролю состояния своего здоровья.

Ключевые слова: здоровье, занятие физической культурой, нагрузка, пульсометры, самоконтроль

ӘОЖ 930:314 (574.1)

ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНЫҢ ЭТНОДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ДАМУ БЕЛЕСТЕРІ

Шинтемирова А.С., Балыкова А.М.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Мақалада Қазақстан халқының этнодемографиялық даму тарихының өзекті мәселелері санақтар мәліметтері негізінде талданады.

Кілт сөздер: этнодемография, халық санағы, қоныстандыру саясаты, этномәдениет, көші-қон, қалалану, депортация

Этномәдени және демографиялық мәселе қоғамдық өмірдегі күрделі өзгерістермен байланысты. Халық саны туралы ең ауқымды ақпарат көзі халық санақтары болып табылады. Қазақстан тарихында бірнеше халық санақтары жүргізілген. Біреуі жалпы Ресейлік 1897 жылғы санақ болса, жеті бүкіл одақтық халық санақтары -1926, 1937, 1939, 1959, 1970, 1979, 1989 жылдары жүргізілді. Тәуелсіздік жағдайында 1999, 2009 жылдары санақтар жүргізілді. Этнодемографиялық даму тарихының бірінші кезеңі 1897-1923 жылдар. Этномәдени тарихтың бұл кезеңі Қазақстан территориясындағы күрделі өзгерістерге толы болды. Бұл бірінші дүниежүзілік соғыс, 1917 жылғы төңкеріс, азаматтық қарсыластық сияқты саяси оқиғалардан кейінгі күшейе түскен шаруаларды жаппай қоныстандыру процесстері болатын. XIX ғасырдың соңында Қазақстан аграрлық өлке еді. 1897 жылғы Ресей империясының бірінші жаппай халық санағына сәйкес елдегі халықтың саны 4 млн 333 мың адамды құрады. Оның ішінде қазақтар басым көпшілікті құрап, 3 млн 392,7 мың адамды құрады [1].

XIX ғасыр аяғы-XX ғасыр басында Қазақстан Ресейдің көп ұлтты провинциясына айналады. Қалаларда татарлар саны артты. Қазақстанға мордвалар, эстондықтар, поляктар және басқа да ұлттар қоныстана бастады. Ұйғырлар мен дүнгендер де саны артады. Қазақтардан көптеп тартып алынған жерлерде қазақ халқының үлесі азаяды. 1887 жылы Омбы уезінде қазақтар 38% құраған, 1915 жылы 15% болатын. Петропавл уезінде 44,5%

және 32%, Көкшетау уезінде 51 және 28%, Қостанай уезінде 77 және 41%, Оралда-51 және 24% болатын [2. с 25].

1923 жылғы санақ мәселелері бойынша Қазақстанның қазіргі шекарасында 6 млн 198 мың адам тұрған. Қазақтардың саны 1926 жылы 3 млн 627,6 мыңды құраған. Ал үлес салмағы 1897 жылға қарағанда 57,1%-ға төмендеген. Орыс халқының саны 2,8 есеге артқан. Қазақстанның этномәдени келбетінің қалыптасуы көші-қон процесстерінің ықпалынан жүзеге асты.

Көші-қон құбылысы Қазақстан тарихында үлкен роль атқарды. Бұл үрдіс халықтың этноәлеуметтік құрамына тікелей ықпал етті. 1925 жылға таман беделді қызметтегі, басқару органдарындағы жергілікті халық үлесі 10%-дан аспайды. Қала халқының саны 519 мың адамды құраса, оның ішінде қазақ халқының үлесі 14,4% болатын. Қала халқының негізгі үлесі орыстар 52,8% болды [3, с. 10].

Екінші кезең – 1927-1939 жылдар еді. 20 жылдың аяғы - 30 жылдың басындағы демографиялық процесстің нәтижелері 1937 және 1939 жылдардағы санақтарда көрінді. 1937 жылы бүкілодақ халық санағы барасында халық саны 1926 жылы саласында 1071,7 мың адамға азайған. Қазақ халқының үлесі 39,8%, өзбектер 19%, ұйғырлар 48%-ға азайған. Орыстың үлесі 33,5%, татарлар 13,4% немістер 36,6% ке артқан [4, с. 113].

Санақ мәліметтері бойынша соғысқа дейінгі Қазақстанның этномәдени келбетінің қалыптасуында негізгі тенденцияларды анықтауға болады. Ол КСРО-ның еуропалық аймақтарынан Қазақстан территориясына көші-қон ағымының нақты бағыты көрінді; келген халық есебінен урбанизация деңгейі де артады, 1926 жылғы халық санағы бойынша қала халқының үлесі 8,5% болса, 1939 ж 35,9% яғни 1710 мың адамды құрады [5, 642]. Жергілікті халықтың азаю ағымы жалғаса береді. 1939 жылы қазақ халқының үлесі 1926 жылмен салыстырғанда 1,8 есеге азайған. Егер 1926 жылы халықтың 58,2% қазақтар құраса, 1939 жылы қазақтардың үлесі 36,4 % қысқарған. Халықтың басым көпшілігі орыстар 41,2% болатын [6, 210]. Қазақ халқының үлесінің азаюы 30 жылдардағы ашаршылыққа байланысты болатын. 1939 жылдардағы санақ мәліметін пайдаланғанда ескеретін мәселе, жергілікті халықтың санына қатысты мәліметтер асыра көрсетілген. 1937 және 1939 жылдарындағы санақ мәліметтеріне талдай келе, идеология шеңберінде халық саны, әсіресе, ауыл халқының саны тым ұлғайтылып көрсетілгені белгілі болды. Дей тұрғанмен, түзетулерді ескере отырып, 1939 жылғы санақ мәліметтерін ғылыми зерттеулерде қолдануға болады. Қазақ халқының үлес салмағы 1939 ж 37,8% төмендеп, білім саласында қазақ халқының үлесі 15,9%, медицина саласында 6,8 %, техникалық қызметкерлер арасында 11,4% құраған [7]. 1939 жылы Қазақстан халқының сауаттылық деңгейі 61,4% құрады, ал кеңестік статистика 76,3% көрсетеді. Қазақ халқының сауаттылық деңгейі 1926 жылы 6,9%, 1939 жылы 54,5% құраған.

3-кезең 1939-1959 жылдар. XX ғасыр ортасында Кеңес Одағында этнодемографиялық саясат бағыты қалыптасты. Республиканың этникалық келбетінің қалыптасуына бұл кезеңде соғыс, эвакуация, реэвакуация, депортация ықпал етті. Оның нәтижесі туу көрсеткішіне, өлім-жетімнің жоғары болуына, халықтың табиғи өсімінің төмендеуіне әкелді. 1939-1959 жылдар арасында көші-қон үдерістері Қазақстан халқының қалыптасуында үлкен ықпал етті. Көші-қон ұйымдасқан, міндеттелген, күштеу сипатында жүзеге асқан. Бұл кезеңдегі көші-қон арқылы келген халық ұжымдастыру мен Ұлы Отан соғысы жылдарындағы азайған халықтың орнын басты. 1959 жылғы халық санағының мәліметтері бойынша Қазақстанда 9310 мың халық тұрады. Халық саны 1939 жылмен саласында 62% ға немесе 3158 мың адамға артты. Олардың ішінде қазақтар 2795 мың (30%), орыстар 3974 мың адам (42,7), украиндар 7621 мың адам (8,2%), беларустар 107,4 мың (1,2%), өзбектер 136,5 мың адам (0,8%), немістер 659,7 мың адамды (7,1%) құрады [8, 201с]. 1939 жылғы санақ мәліметімен салыстырғанда этнодемографиялық топтар арасында халықтың өсімі орыстарда жоғары болып, 1516 мың адамды құрады, қазақтар 467 мың адамға артқан. Қалған этнодемографиялық топтарда, украиндықтар 104 мың адамға, беларустар 75 мың, өзбектер 16 мың адамға, ұйғырлар 25 мың адамға, татарлар 89

мың адамға, еврейлер 8,5 мың адамға артқан. Республика бойынша этностардың отбасылық орташа көлемі мынадай: өзбектер -5,04 адам, қазақтар - 4,68, татарлар - 4,02 адам, орыстар - 3,7 адам, украиндықтар 3,04 адамды құрады [8, 18].

XX ғасырдың екінші жартысындағы тағы бір тенденция қала халқының санының артуы болып отыр. Егер 1939 жылы қалаларда 1710 мың адам немесе бар халықтың 27,8% құраса [8, 101], 1959 жылы қала халқының саны 2,4 есеге артып, 4067 мың адамға жетіп, халықтың 44% құрады. Этностар ішінде қалалану деңгейі жоғарғы ұлт орыстар 2343 мың адам болды. Ауыл халқының ішінде 90% еврейлер есептелді. Халықтың ішінде татарлардың 65% қалаларда тұрды. Қазақтар, қырғыздар, өзбектер, ұйғырлар негізін ауылды мекендеді. Еуропалық халықтар арасында ауылда немістердің 70% тұрған [8, 177]. Оның себебі немістердің аграрлық секторда қызмет жасауымен байланысты болды. Кәрістер көбінесе қалада тұрған. 1959 жылы кәрістердің 55% қалада тұрған. Кәрістер жаңа ортаға біртіндеп еніп, кәріс колхоздары, мектептері, балабақшалары ашылды. Басшылық қызметтерге отыру мүмкіндігіне ие болып, жоғары оқу орындарына оқуға құқықтары болды. 1959 жылғы санақ бойынша мемлекеттік басқару органдарының жетекшілері арасында қазақтар 20%, медицина қызметкерлері арасында 9%, байланысты қызметкерлері арасында 12%, сауда, іс жүргізу саласында 18%-дан аспады. Қазақ халқының көпшілігі ғылыми-педагогикалық мамандар мен мәдениет қызметкері арасында, журналистер мен редакторлар арасында 31% құрады [8, 1-14]. 1959 жылы қазақ халқының арасында сауаттылық деңгейі төмен болып, 396 мың адамды құрады. 1959 жылы жоғары білімді адамдар саны 1000 адамға 70 адамды құрайды. Жоғары білімді қазақ халқының саны 2,38% құрап, 1 мың адамға 23,8 адамды құрады. Орыс ұлтында пайызы жоғары 3,37% құрап, 1 мың адамға 33,7 адамды құрайды.

4 кезең - 1959-1970 жылдар. 1970 жылғы халық санағы бойынша халықтың жалпы саны 12297,5 мың адамды құрады, оның ішінде қазақтар 4234 мың адамдарды құрайды [9, 33]. 1959 жылы туу көрсеткіштерінің жоғары болуына байланысты қазақтар саны 51% ға артты. 1970 жылы қазақ халқында отбасының орташа саны 5,5 адамды құрап, өзбектерден кейін 2-орында тұрады. Өзбектерде отбасындағы орташа адам саны 6,1 адам болатын. Орыс немесе украин отбасында орташа отбасындағы адам саны 3,6 адам. Бұл демографиялық баланстың оң болуына ықпал етпегенмен, халық санының өсімі көші-қон есебінен жүзеге асқан. 1959 жылдармен салыстырғанда қазақ отбасындағы адам саны 1 бірлікке артқан. 1959 жылы қазақ халқы ашаршылықтың зардаптарының орны тола қоймады.

Немістерде отбасының орташа саны 4,6 адамды құрады. Ауылда негізінен көп балалы отбасылар тұрады. Қалалық отбасылардың орташа саны 3,9 адам болатын. Қалада тұратын қазақтар мен өзбектердің отбасындағы адам саны жалпы республикалық 3,9 адаммен тең болды да ауылдағы қазақ, өзбек отбасының орташа санынан аз болды. Сонымен, халқының табиғи өсімі мен республикадағы туу көрсеткіштері ауыл халқының өсіп-өнуімен байланысты болды. 1970 жылы Қазақстанда өнеркәсіпте, ауыл шаруашылығында, басқару мен мәдениет саласында басшылық қызмет жасайтын қазақтар қазақтар 44,08%, партия басшыларының арасында 20,2% құрады. Ғылыми-педагогикалық, мәдени тәрбиелік салада қызмет жасайтын қазақтар үлесі 30% құрады. 1970 жылғы санақ бойынша тау-кен саласындағы мамандар арасында қазақтар 13,20%, немесе 3681 адамды құрайтын. Метал өндірушілер арасында 111 мың адам, химия саласында 189,7 мың адам болатын. Көлік саласында жұмысшы қазақтар саны 28,5% болды. Байланыс саласындағы қазақтар 12%, денсаулық сақтау саласында 9%, сауда, бухгалтерлік есеп саласында, коммерциялық кәсіпорындар саласында 18,4% болды [10].

1959 жылы санақ мәліметі бойынша сауатсыздар 8,64% құраса, 1970 жылы бүкілодақ халық санағынан бұл пункт алынып тасталды. Соған байланысты 1970 жылға таман сауаттылық деңгейі 100 %-ға жеткен. 1970 жылы бүкілодақтық халық санағы мәліметтері бойынша, жоғарғы білім халықтар саны төмендегідей бөлінді: қазақтар - 84,5 мың адам немесе жалпы қазақтар арасында 6,56% құраған, орыстар - 171,5 мың адам

немесе 6,44%, украиндықтар - 26 мың адам немесе 5,17%, белорустар - 3,7 мың адам немесе 3,32%, өзбектер 2,5 мың адам немесе 4,30%, татарлар 80,5 мың немесе 58,55% немістер - 15,6 мың адам немесе 4,54%, ұйғырлар 1,5 мың адам немесе 3,74%, еврейлер 6 мың адам немесе 38,25% болды [11, 143с].

5 кезең - 1970-1979 жылдар. Бұл кезеңнің қорытындысы 1979 жылғы халық санағы болды. Халықтың жалпы саны 14684 мың адам, олардың ішінде қазақтар 5289 мың адамды құрады [12,75с]. Бұл өзгерістер туу көрсеткішін арттыруға бағытталатын мемлекеттік шараларға, өмір сапасының, әлеуметтік-тұрмыстық жағдайының жақсаруына, абаттандырылған орталықтары бар совхоздардың құрылуына, типтік үлгідегі үйлердің салынуына байланысты тұрғын үй мәселесінің шешілуіне, медициналық қызмет көрсету деңгейінің сапасының артуына байланысты болды. 1970 жылмен салыстырғанда қазақтардың жалпы саны 1,8 есеге артты. Республикадағы қазақ халқының саны пайыздық тұрғыда жалпы халық ішінде 36% құрайды [12,21с]. Көпбалалы болу тенденциясы төмендеген жоқ. 1979 жылы отбасындағы орташа адам саны 5,5 адам болып, өзбектерден кейінгі 2-орында тұрды. Өзбектерде отбасының орташа саны 6,2 адам болды. Республика бойынша отбасының орташа саны 4,1 адамға төмендеген. Орыс немесе, украин отбасының орташа саны 3,3 адам болатын. Бұл уақытта славян тектес халықтардың демографиялық өсімінің бәсеңдеуі байқалады. Ауқымды көші-қонның кезеңі аяқталып, еуропалық этникалық топтардың санының өсім қарқыны төмендеді. Немістердің отбасында да туу көрсеткіштері төмендеп, отбасында 3,8 адамнан келді. Түркі халықтарының ішінде татарларда отбасының орташа көлемі 3,7 адамды құрады. Қала халқының орташа көлемі жалпы республикалық көрсеткіштерден төмендеп, 3,7 адамға теңесті. Ауыл халқына тән құбылыс көп балалы отбасылар болатын. Ауылда отбасының орташа көлемі 4,7 адамды құрады [13, 23с].

Санақ мәліметтері бойынша қазақтар саны 5991205 адамды құрады. Қазақтар орыстардан кейінгі саны жағынан екінші этносқа айналды. Қала халқының арасында қазақтар мен өзбектер көп балалы отбасылар ретінде белгілі болды. Әйтсе де, қазақтар ауыл халқы ретінде танылды, ауыл халқының 54%-ын қазақтар құрады. Қалалану деңгейі төмен этнос ұйғырлар болатын. Ұйғырлардың 26% ғана қалада тұрды. Қалалану деңгейі жоғары этнос - еврейлер болатын, еврейлердің 96% қалада тұрды. Қала халқының басым көбі орыстар болатын, 4426,5 мың адам, немесе қала халқының 57% орыстар болатын. Орыстың 74% қалада тұрды. Бұл республика бойынша орташа көрсеткіш болатын. Мысалы, Алматы сияқты ірі қалада көрсеткіш жалпы республикалық көрсеткішке қарағанда өзгеше болды. Қазақтар қала халқының 17,2% ғана құраған [5,6566]. 1970 жылмен салыстырғанда қалалану деңгейі артты. Егер 1970 жылы ауылда халықтың 56% немесе 7892,5 мың адам тұрса, 1979 жылы 46,5% немесе 6829 мың адам тұрған. Оның себебі жоғары немесе орта арнаулы білім алу барысында ауылдан қалаға көшуіне байланысты болатын. Қалада тұратын жұмысшы мамандардың табысы жоғары болды, әлеуметтік-тұрмыстық және мәдени-тынығу мекемелері өмір сүруге қолайлылық танытты, еңбектердің механикалануы барысында жұмыс орындары қысқарды, ал қалада өндіріс өсіміне байланысты жұмыс күшіне сұраныс күшейді, жергілікті мекендердің ұлғаюы барысында қала мен қала үлгісіндегі ауыл мәртебесін иеленуі, психологиялық факторлар себеп болды. 1979 жылы Қазақстанда қазақ халқының өсімінде оң динамика байқалды, әсіресе өнеркәсіпте, ауыл шаруашылығында, басқару мен мәдениет саласында еңбек етіп жүрген қазақтар саны өсті. Мемлекеттік басқару органдары мен құрылымдық бөлімдерде басшылықта жүрген қазақтар үлесі 45,34% болды. Байланыс саласында еңбек ететін қазақтар үлесі 26% ға артты, медицинада 29,47%, сауда, есеп, іс жүргізу, коммерциялық кәсіпорындар саласында 26% құрады. Ауылдағы жұмысшылардың 46%-ын қазақтар құрады [13, 28с]. 1979 жылы жұмыспен қамтылған жекелеген ұлттардың жасы мен білім деңгейі бойынша мәліметтер күрделі өзгерді: 1970 жылмен салыстырғанда жұмыспен қазақтар 1000 адамға шаққанда 40 адам, орыстар 56 адам, украиндар 52 адам,

белорустар 40 адам, өзбектер 28 адам, татарлар 51 адам, немістер 20 адам, ұйғырлар 23 адам болды [13, 29с].

6 кезең - 1979-1989 жылдар. 1989 жылға қарай Қазақстандағы қазақтардың саны 1939 жылмен салыстырғанда 2,8 есе, 1959 жылмен салыстырғанда 2,3 есе, 1970 жылмен салыстырғанда 1,5 есе, 1979 жылдағыдан 1,2 есеге көбейіп, 6496 мың адамды құрады. 1989 жылы қазақтардың өсімі 1979 жылмен салыстырғанда 23,6 пайызға артты, ал олардың халықтың жалпы өсіміндегі үлесі 70,0 пайызға теңелді. Республиканың ұлттық құрылымында қазақ халқының үлесі 39,7 пайызды құрап, олар 1926 жылдан кейін алғаш рет өзінің тарихи отанында сан жағынан басым ұлт өкіліне айналды [5, 200с]. Әртүрлі этникалық топтар бойынша отбасылық орташа көлемі - қазақтарда 4,4 адам, орыстарда - 3,3 адам, украиндықтарда - 3 адам, белорустарда - 2 адам, өзбектерде - 6 адам, татарларда - 3,45 адам, немістерде - 3,6 адам, ұйғырларда - 5 адам, кәрістерде - 3,7 адам болды. Қалалану деңгейіне байланысты ауылда тұратын белорустар мен украин отбасында отбасы мүшелерінің саны 2,8 адамға қысқарды. Бұл уақытта ауыл отбасыларының орташа республикалық көлемі - 4,5 адамды құратын. Қала отбасыларының орташа көлемі 3,9 адамды құрады. Қалада тұратын қазақтар мен өзбектердің отбасыларының орташа көлемі республикалық деңгейде сақталды. Республикадағы халықтардың табиғи өсімі мен туу көрсеткіштері ауыл халқының өсіп-өнуі есебінен жүзеге асты.

1989 жылы еуропалық этностардың санының қысқаруы бала санының аз болуымен, орташа жастың жоғары болуымен, шетелге көшіп кетумен байланысты болды. 1989 жылы санақ мәліметтері бойынша, жекелеген ұлттардың жынысы мен жасы бойынша мынадай мәліметтер аламыз: еңбекке қабілетті жастан жасы үлкен қазақтар саны 460 мың адамды құрап, еңбекке қабілетті жастан жас адамдардың санына қарағанда 5,6 есе аз болып отыр. Орыстар ішінде еңбекке қабілетті жастан үлкендері 1989 жылы 859,6 мың адамға жетіп, еңбекке қабілетті жастан жас адамдарға қарағанда 2,2 есе аз болды. Қазақ халқының орташа жасы 24,4 жас болса, орыстарда 31,1 жас болды [14, 19-27сс]. Медиалды жас сәйкесінше 20,8 және 29,2 жас болды. 1989 жылы қазақтар саны 6534 адам болса, еңбекпен қамтылған 2749 мың адам болатын, оның ішінде 1666 мың адам жұмысшы, 879 мың адам қызметкер, 201 мың адам колхоз жұмысшылары болды. 6227,5 мың орыстар ішінде 3100 мың адам жұмыспен қамтылған. Олардың ішінде жұмысшылар - 1949 мың адам, қызметкерлер - 1098,5 мың адам, колхозшылар 49,9 мың адам, діни қызметкерлер 2,9 мың адам болды. Орыстың қалалану деңгейі жоғары күйде сақталып қалды [15, 8с].

Патша үкіметінің қоныстандыру саясаты, кеңестік этномәдени саясат ұзақ уақыт бойы Қазақстан Республикасының этнодемографиялық және әлеуметтік-саяси келбетіне өзгерістер енгізді. Бұл өзгерістер күні бүгінге дейін өз салдарын тигізіп келеді. Статистикалық деректердің негізгі бөлігін нақтылау үшін өзекті болғанымен бірге, санақ мәліметтері ғылыми ақпараттың маңызды дерек көзі болып есептеледі. Этнодемографиялық өзгерістердің негізгі аспектілерін талдау Тәуелсіз Қазақстанның этносаралық саясатқа қатысты көптеген мәселелерін шешуге мүмкіндік береді. Әсіресе баласы аз отбасылар санын азайту, орта және медиальды жастағы халықтың санының көбеюінің алдын-алу сияқты мәселелердің шешілері сөзсіз. Көші-қонның кері сальдосы демографиялық және көші-қон дағдарысының нәтижесінде пайда болған қатерлерді төмендету керек. Мемлекет пен қоғам қалалану деңгейінің қарқынын сақтай отырып, ауыл халқының санының тепе-теңдігін сақтауға ұмтылу керек.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан тарихы. Көне заманнан бүгінге дейін. Алматы: Атамұра, 2010, 3-том. – 475б.
2. Козина В.В. Демографическая история Казахстана. – Караганда: Изд. -во КарГУ, 2007. – 130 с.

3. Уалтаева А.С. Историко-демографические тенденции в развитии народонаселения Казахстана в советский период (Население Казахстана в 1917-1939 гг.)//Деловая неделя. 2013, 30 августа, (№32). – 10с.
4. Балыкова А.М. Батыс Қазақстанның қала халқы: әлеуметтік-демографиялық аспектісі (1926-1989жж). Орал: Полиграфсервис, 2016. – 113с.
5. Қазақстан тарихы. Көне заманнан бүгінге дейін. Алматы: Атамұра, 2010, 4-том. – 642б.
6. Население Казахстана в 1926-1939 годах // Компьютер и историческая демография. Барнаул, 2000. -210 с.
7. Толыц М. Этнический состав населения Казахстана накануне второй мировой войны // Демоскоп Weekly, №245-246 (1-21 мая 2006г).
8. Всесоюзная перепись населения 1959 г. Казахской ССР. – Москва, 1962. – 201с.
9. Жумасултанов Т.Ж., Ибраев А.Т. Население Казахстана с древнейших времен до наших дней. Алматы, 2000. -33с.
10. Мына дерек бойынша есептелінген: Национальный состав населения Республики Казахстан. Том 1. Итоги переписи населения 1999 года в Республике Казахстан. Статистический сборник. Алматы, 2000. -6-200сс.
11. Народное хозяйство Казахстана в 1981г. Алма-Ата, 1982, 143-с.
12. Об основных показателях Всесоюзных переписей население 1939, 1959, 1970, 1979 и 1989 годах. Алматы, 1996. – 75с.
13. Демографический ежегодник Казахской ССР 1989г. Алма-Ата, 1990.
14. Итоги Всесоюзной переписи населения 1989 г. Алма-Ата, 1992. Т.3. 19-27сс.
15. Пашков С.В., Шурр А.В. Современные этнодемографические процессы в Казахстане. Петропавловск, 2015. – 110с.

УДК 930:314 (574.1)

ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ ЭТНОДЕМОГРАФИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ НАРОДОВ КАЗАХСТАНА

Шинтемирова А.С., Балыкова А.М.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

***Аннотация:** В статье рассматриваются актуальные проблемы этнодемографической истории развития народов Казахстана.*

***Ключевые слова:** этнодемография, перепись населения, переселенческая политика, этнокультура, миграция, урбанизация, депортация*

УДК 378

КОНТРОЛЬНАЯ ЛАБОРАТОРНАЯ РАБОТА КАК ФОРМА САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ В ТЕХНИЧЕСКОМ ВУЗЕ

Халикова А.В., Сеницкая Г.Б.

Самарский государственный университет путей сообщения, Россия, г. Самара

***Аннотация:** Статья посвящена проблеме изучения химии в техническом вузе на примере выполнения исследовательской лабораторной работы, способствующей*

формированию у студентов навыков к самостоятельной работе. Обоснован выбор тем для выполнения данной работы. Приведен список заданий различных вариантов и типовой план выполнения всех заданий. Представлен подробный разбор одного из многочисленных предложенных вариантов. Проведен сравнительный анализ выполнения лабораторной работы с помощью кейс-метода и контрольной лабораторной работы. Авторы считают, что проведение данной лабораторной работы будет лучше способствовать формированию соответствующих компетенций.

Ключевые слова: исследовательский метод, кейс-метод, компетенции, самостоятельная работа, контрольная лабораторная работа, окислительно-восстановительные реакции, реакции в растворах электролитов, гидролиз

Специфика большинства будущих профессий студентов технических вузов, в том числе и университета путей сообщения, связана с использованием в работе различных по химической природе материалов, многие из которых являются потенциально опасными. Среди дисциплин, изучаемых в техническом университете, химия является одной из самых значимых областей естествознания. Изучение дисциплины «Химия» обязательно в техническом университете, так как способствует пониманию сущности физико-химических явлений и необходимо как для совершенствования существующих, так и создания новых процессов, машин, материалов и приборов. Знание основ химии определяет осознанное проведение различных технологических операций на производстве и возможность грамотного обращения с веществами, применяемыми в той или иной сфере профессиональной деятельности, учета их влияния на организм человека и окружающую среду. Успех работы специалиста в любой области во многом будет зависеть от качества химической подготовки [1]. В этой связи задачей дисциплины является формирование необходимых компетенций, которые в совокупности со знаниями по другим дисциплинам помогут будущим специалистам решать различные профессиональные задачи. Проведенный анализ выбранных в нашем вузе компетенций для освоения дисциплины «химия» показал, что студенты практически всех специальностей и направлений бакалавриата должны приобрести знания, умения и навыки, чтобы «работать самостоятельно и в группе, быть способны к самоорганизации и самообразованию, проводить эксперименты по заданным методикам» и т. д. [2, 3]. Выпускник вуза по любому направлению подготовки должен быть готов к постоянному повышению профессионального уровня путем самообразования. Упор на усиление самостоятельной работы студентов способствовал разработке нами рассматриваемой контрольной лабораторной работы. При этом можно отметить, что ранее мы использовали исследовательский метод при изучении окислительно-восстановительных реакций [4]. Выполняя лабораторную работу по этой теме, студенты сами выбирали продукты реакции для окислителя и восстановителя в соответствии с внешними признаками, которые приведены в таблице. Например, при добавлении к голубому раствору хлорида меди (II), бесцветного раствора нитрита натрия раствор становится зеленым и других видимых изменений не наблюдается. По таблице студенты определяют, что такая окраска характерна для хлорида меди (I).

Второе вещество, изменившее степень окисления (она должна при этом повысится), будет нитрит натрия, который переходит в нитрат натрия (оба бесцветные растворы).

В качестве оценочного средства знаний по темам «Основные классы неорганических соединений», «Электролитическая диссоциация. Реакции в растворах электролитов», «Гидролиз солей» нами была разработана лабораторная работа, объединяющая все эти темы. Эта работа выполняется после того, как студенты сделают традиционные лабораторные работы по каждой из этих тем. Полученные при этом знания используются для успешного выполнения данной контрольной работы. Выбор в пользу именно указанных тем обусловлен трудностью восприятия многих реакций, которые необходимо

провести при этом. Так при проведении классических реакций ионного обмена, как правило, не вызывают затруднения реакции с образованием осадков и газов, образование которых хорошо видно. Сложность представляют реакции с образованием комплексных солей при взаимодействии щелочи и амфотерного гидроксида. Также визуально не обнаруживаются растворимые малодиссоциирующие вещества. В средней школе к таким веществам относилась лишь вода, получение которой выясняется только после написания уравнения реакции. С трудом воспринимается студентами образование слабых кислот, не разлагающихся на воду и соответствующий оксид.

Степени окисления и внешние признаки окислителя и восстановителя.

Элемент	Степень окисления	Соединение или ион	Внешние признаки
Cu	+1	$Cu^+ (CuCl)$	Зеленый раствор
	+2	$Cu^{2+} (CuCl_2)$	Голубой раствор
N	+5	$NO_3^- (NaNO_3, KNO_3)$	Бесцветный раствор
	+4	$NO_2 \uparrow$	Бурый газ с резким запахом
	+3	$NO_2^- (NaNO_2, KNO_2)$	Бесцветный раствор
	+2	$NO \uparrow$	Бесцветный газ с резким запахом
	+1	$N_2O \uparrow$	Бесцветный газ со слабым наркотическим действием
	0	$N_2 \uparrow$	Бесцветный газ без запаха
	-3	$NH_3 \uparrow$ или $NH_4^+ (NH_4NO_3)$	Бесцветный газ с резким запахом или бесцветный раствор

Особую сложность в написании вызывают уравнения гидролиза, типичная ошибка – это полный гидролиз до кислоты и основания или оксида и кислоты, а не ступенчатый гидролиз с образованием кислых или основных солей. Эти сложности и побудили нас повторить и закрепить пройденный материал путем выполнения контрольной лабораторной работы.

Для ее выполнения студентам выдается набор пронумерованных пробирок с веществами и отдельно список веществ, находящихся в этих пробирках. Студенты работают при этом небольшими группами из 4-5 человек.

Поставлена цель – определить соответствие вещества номеру пробирки без привлечения других реагентов и подтвердить это написанием соответствующих уравнений. Работу предлагается выполнять по плану:

1. Определив pH растворов с помощью универсальной индикаторной бумаги и прилагаемой шкалы сравнения, записать, какой пробирке какое значение pH соответствует. Разделить все вещества на три группы в соответствии с их средой.

2. Написать для указанных в перечне кислот и оснований уравнения диссоциации, а для солей – уравнения гидролиза. На основании этого сделать предположения о том, какие из предложенных веществ могут находиться в каждой из трех групп.

3. Записать реакции ионного обмена, которые могут происходить между указанными веществами и отметить их возможные признаки. После этого выполнить опыты практически. Для определения труднорастворимых веществ использовать таблицу растворимости. Малодиссоциирующие соединения (уксусная кислота, нашатырный спирт) определить по запаху. Идентификацию газообразных веществ, комплексных

соединений произвести на основании знаний, полученных при выполнении предыдущих работ.

4. Сверить соответствие номера пробирки каждому веществу у преподавателя. Записать реакции ионного обмена также в трех формах.

Необходимо отметить, что при изучении рассматриваемых тем ранее нами был применен кейс-метод [3], который хорошо показал себя. В качестве положительных моментов при работе с кейсом можно отметить: аргументация вариантов решения, креативность мышления, групповая форма работы, самостоятельность, объективность в оценке конкурентов. Важно, однако, что работа с кейсом начинается дома и студенты приходят на занятие уже полностью подготовленными и сразу включаются в дискуссию. При выполнении же контрольной лабораторной работы возникает фактор внезапности, так как студенты впервые видят опознаваемые вещества. Как показывает опыт, все студенты неплохо справляются с определением веществ и написанием соответствующих уравнений реакций, что позволяет рекомендовать данную лабораторную работу для применения, а также попробовать расширить тематику таких работ. Комбинируя наборы веществ и применяя лабораторные работы на самые разные темы, можно использовать контрольную лабораторную работу в качестве итогового контроля. Можно рекомендовать варьировать ее наряду с использованием кейс-метода, учитывая общий уровень готовности студентов.

Список литературы:

1. Ершова О.В., Чупрова Л.В. Теоретические аспекты проблемы качества химической подготовки студентов технического университета // Вектор науки ТГУ. Серия: педагогика и психология. - 2015. - №3. - С. 200-204.
2. Федеральные государственные образовательные стандарты высшего профессионального образования <http://www.samgups.ru/sveden/eduStandarts/>
3. Сеницкая Г.Б., Халикова А.В. Использование кейс-метода на лабораторных занятиях по химии в транспортном вузе. / Материалы VI Международной научно-практической конференции, посвященной 40-летию Самарского государственного университета путей сообщения. Самара. 2013. - С. 326-327.
4. Сеницкая Г.Б., Халикова А.В. Исследовательский метод проведения лабораторной работы по теме «Окислительно-восстановительные реакции». / Материалы IV Международной научно-практической конференции «Образование, наука, транспорт в XXI веке: опыт, перспективы, инновации». Самара-Оренбург, 2014. - С. 198-199.

ӘОЖ 378

БАҚЫЛАУ ЗЕРТХАНАЛЫҚ ЖҰМЫС ТЕХНИКАЛЫҚ ЖОО-ДА СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСЫНЫҢ ФОРМАСЫ РЕТІНДЕ

Халикова А.В., Сеницкая Г.Б.

Самара мемлекеттік байланыс университеті, Ресей, Самара қ.

***Аңдатпа:** Мақала зерттеу мәселесі химия техникалық жоо орындау мысалында зерттеу зертханалық жұмыс қалыптасуына ықпал ететін студенттердің дағдыларын, өзіндік жұмыс. Осы жұмысты орындау үшін тақырыптарды таңдау негізделген. Әр түрлі нұсқалардың тапсырмалар тізімі және барлық тапсырмаларды орындаудың*

типтік жоспары келтірілген. Ұсынылған көптеген нұсқалардың бірін егжей-тегжейлі талдау ұсынылған. Кейс-әдістің және бақылау зертханалық жұмыстың көмегімен зертханалық жұмысты орындауға салыстырмалы талдау жүргізілді. Авторлар осы зертханалық жұмысты жүргізу тиісті құзыреттерді қалыптастыруға жақсы ықпал етеді деп санайды.

Кілт сөздер: зерттеу әдісі, кейс-әдіс, құзыреттілік, өзіндік жұмыс, бақылау зертханалық жұмыс, тотығу-қалпына келтіру реакциялары, электролит ерітіндісіндегі реакциялар, гидролиз

ОӘК 314.924(075.8)

**ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ТМД ЕЛДЕРІНІҢ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ
МӘСЕЛЕЛЕРІ**

М.М.Абдиров

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

***Аңдатпа:** Мақалада ТМД елдеріндегі әлеуметтік-демографиялық даму жағдайына талдау жасалады. Тәуелсіздік жылдарындағы егемен мемлекеттердің әлеуметтік-демографиялық мәселелерін сараптау, демографиялық құрылымының сипатын анықтау тарихи демография ғылымындағы өзекті мәселе болып табылады.*

***Кілт сөздер:** Демография, интеграция, депопуляция коэффициенті, демографиялық алмасым, туу көрсеткіштері*

КСРО-ның ыдырауы бұрынғы одақтас республикалардың алдына ұлан-байтақ Еуразия кеңістігінде саяси және экономикалық қатынастарды түбегейлі қайта құру міндетін қойды. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының дүниеге келуі тарихтың осы талабына жауап болды.

Тәуелсіздік жағдайында мемлекеттердің экономикалық және саяси өміріндегі түбегейлі өзгерістер демографиялық ахуалға әсерін тигізбей қоймады. Олар көбінесе келеңсіз үрдістердің де, оң үрдістердің де жиынтығы мен қарама-қайшылығын салдары болды. Мұның өзі халықтың саны жағынан да, сапалық жағынан да сипаттамаларының өзгеруінен, аймақта орналасуынан, көші-қон үрдістерінен көрініс тапты.

Жаңадан тәуелсіз елге айналған бұрынғы барлық одақтас республикалар экономиканың реформалануы жылдарында қордаланған ортақ мақсат-мүдде, әлеуметтік-демографиялық және еңбек саласындағы мәселелер бойынша тығыз байланыста болды. ТМД елдерінде еңбектің ұлттық нарығының жағдайы келеңсіз құбылыстармен сипатталды. Ол жұмыссыздық деңгейінің өсімі, қылмыс мен нашақорлықтың көбеюі, демографиялық жағдайдың ушығуы сынды проблемалар болды.

90 жылдарда адамзат потенциалының даму индексі жаһандық көрсеткіші бойынша ТМД елдеріндегі көрсеткіш қысқара бастады. 1997 жылы аталмыш индексті БҰҰ әлемнің 177 елі бойынша айқындаған. Тізімде Достастық елдері бойынша Белоруссия 60-орында, Ресей 71-орында, Қазақстан 76-орында, Грузия 85, Армения 87, Украина 91, Өзбекстан 92, Түркіменстан 96, Қырғызстан 97, Әзірбайжан 103, Молдова 104, Тәжікстан 108 орында болды [1, 86]. ТМД елдерінің көпшілігінде рейтингтің төмендеуінің басты себебі халықтың табысының төмендеуі, өмір сүру ұзақтығының қысқаруы мен білім сапасының нашарлауы болып табылды. XX ғасырдың 90 жылдары ТМД елдеріндегі халық саны өсімінің қарқыны төмендеген кезеңі болып саналады. Достастық елдері халқының жалпы саны 2001 жылдың басында 280,7 млн адамды құрады. Бұл 1991 жылдың басымен салыстырғанда 1,6 млн адамға, немесе 0,6%-ға аз болатын [2, 296]. ТМД халқы санының 73 пайызын құрайтын Белоруссия, Ресей, Украинада 90 жылдардың басынан депопуляция белдеуі басталып, ол барған сайын күшейе түсті. Депопуляция коэффициенті (туылғандардың санына өлгендер санының қатысы) 1992-1993 жылдары Белоруссияда 1,1, Ресейде - 1,14, Украинада - 1,18, ал 2000 жылы 1,44; 1,77 және 1,96 болып өсе түсті [3, 1126].

1994 жылы Белоруссия халқының саны 10,4 млн адамды құраса, 2001 жылы 4,1 пайызға азайып, 9,9 млн адамды құрады. Ресейде 1992 жылы халық саны 148,7 млн

адамды құраса, 2001 жылы 3,9 млн адамға, немесе 2,6 пайызға азайып, 144,8 млн адамды құрап отыр. Украинада 1993 жылы халық саны 52,2 млн адам болса, 2001 жылы 3,2 млн адамға, немесе 6,1 пайызға кеміп, 49 млн адам болды. Аталмыш жылдар аралығында бұл үш мемлекеттің халқының суммарлық шығыны 7,5 млн адамды құрап отыр (1-кесте) [4,26].

Кесте 1. ТМД елдерінің тұрақты халық саны

Мемлекет	Жыл басында (мың адам)			2001 ж пайызға шаққанда 1991 ж	Оның ішінде:	
	1991	1996	2001		1996 ж пайызға шаққанда 1991 ж	2001 ж пайызға шаққанда 1996ж
Белоруссия	10261	10264	9990	97,4	100,0	97,3
Ресей	148543	147967	144800	97,5	99,6	97,9
Украина	51944	51334	49000	94,3	98,8	95,5
Молдавия	4367	4332	4272	97,8	99,2	98,6
Өзірбайжан	7187	7726	8081	112,4	107,5	104,6
Армения	3574	3766	3804	106,4	105,4	101,0
Грузия	5464	5416	5100	93,3	99,1	94,4
Қазақстан	16793	15676	14844	88,4	93,3	94,7
Қырғызстан	4422	4625	4908	111,0	104,6	106,1
Тәжікстан	5358	5884	6196	115,7	109,8	105,3
Түркіменстан	3714	4587	4843	130,4	123,5	105,6
Өзбекстан	20708	23007	24900	120,2	111,1	108,2
ТМД	282335	284584	280738	99,4	100,8	98,6

Кестеден белгілі болғаны, ең көп халық саны бойынша 2 млн адамға немесе 11,3 пайызға Қазақстан халқы азайған болатын. 1991 жылы 16,8 млн адамнан азайып, 2001 жылы 14,8 млн адамды құрайды. Осындай келеңсіз құбылыстар туу деңгейі көрсеткіштерінің төмендеуі, Қазақстаннан ТМД-ның өзге елдеріне халықтың қоныс аударуы салдарынан туындаған болатын. Әсіресе орыс тілді азаматтардың басым көпшілігі Ресейге, немістер Германияға қоныс аударды. Қазақстанмен бірге Грузия мен Молдавия халқы да азайып кетті.

ТМД-ның барлық мемлекеттері туу мен өлімнің жоғарыдан төмен деңгейіне демографиялық алмасымның әртүрлі кезеңдерінен табылды. Осындай алмасым 60-100 жыл уақытқа созылады және өз дамуында төрт кезеңнен өтеді. Бірінші кезең туу мен өлім көрсеткіштерінің жоғары кезеңі болып табылады, оның ішінде балалардың туу және өлім көрсеткіштері жоғары болады да ұрпақ алмасымы жеделдейді. Екінші кезеңде денсаулық сақтау саласындағы жетістіктерге байланысты туу көрсеткіштері артады, өлім көрсеткіштері қысқарып кетеді. Осы екі кезеңді ТМД елдері XX ғасырда бастан өткерді.

Қазіргі кезеңде Достастық мемлекеттері демографиялық алмасымның үшінші және төртінші кезеңдерін бастан өткеруде (2-кесте) [5, 32-386].

Орта Азия мемлекеттеріне тән үшінші кезең туу көрсеткіштерінің жоғары болуымен, өлім көрсеткіштерінің төмендеуімен сипатталады. Кейінгі жылдарда осы елдерде туу көрсеткіштері төмендеп, бір деңгейде тұрақталып келеді. 2000 жылы туудың жалпы коэффициенті 1000 адамға 18-22 адамды құраған. Бұл Ресей, Белоруссия, Украинаға қарағанда 2-3 есе артық болатын. Соған байланысты халықтың құрылымының жасаруына байланысты, өлім көрсеткіштерінің жалпы коэффициенті ТМД бойынша

ортадан төмен мәнге ие. Бұл көрсеткіш Тәжікстанда 1000 адамға 4,2, Қырғызстанда 1000 адамға 6,9 адам деңгейінде қалып отыр. Орта Азия елдерінде халықтың табиғи өсімінде оң өзгерістер байқалды.

Кесте 2. ТМД елдеріндегі демографиялық алмасым кезеңдері (2000 жылғы мәліметтер бойынша)

Демографиялық алмасым кезеңдері	Елдер	1000 тұрғынға табиғи қозғалыс			Балалар үлесі (0-14 жас), %
		Туу	Өлім	Табиғи өсім (шығын)	
III кезең (туу көрсеткіштері жоғары, өлім көрсеткіштері төмен)	Өзбекстан	22,3	5,3	17,0	38
	Қырғызстан	19,7	6,9	12,8	42
	Тәжікстан	18,6	4,2	14,4	35
	Түркіменстан	18,5	5,4	13,1	38
	Әзірбайжан	14,8	5,9	8,9	32
III кезеңнен IV кезеңге өту	Қазақстан	14,7	10,1	4,6	29
	Армения	9,0	6,3	2,7	24
	Грузия	8,9	8,8	0,1	20
IV кезең - депопуляция	Молдавия	10,2	11,3	-1,1	24
	Белоруссия	9,4	13,5	-4,1	19
	Ресей	8,7	15,4	-6,7	18
	Украина	7,9	15,3	-7,5	18

1999 жылдан бастап халық саны азайған елдердің қатарына Молдавия енді. XX ғасырдың аяғында демографиялық алмасымның төртінші, депопулизация кезеңіне Армения, Грузия, сонымен бірге Қазақстан да енді. Туудың жалпы коэффициенті бұл елдерде Закавказье, Орталық Азия аймағының басқа елдеріне қарағанда төмен (1000 адамға 8,9-14,7), өлім көрсеткіштері керсінше жоғары (6,3-10,1), ал табиғи өсім өзгеріссіз, нөлдік деңгейде қалып отыр. Сондықтан Грузия мен Армения табиғи өсімі кері мәнге ие елдердің қатарында қала береді.

ТМД-ның барлық елдерінде туудың суммарлық көрсеткішті төмендеп кетті (бір әйелдің бар өмірінде дүниеге әкелген балаларының орташа саны). Көптеген елдерде оның мәні 2,15-тен төмен, бұл көрсеткіш халықтың өсіп-өнуін қамтамасыз ете алмайды. Ресей бұл көрсеткіш бойынша (1,2) Германия, Италия, Греция, Испания сияқты төмен туу көрсеткіші басым елдердің қатарында тұр. Аталмыш елдерде 1995-2000 жылдары әр әйелге 1,1-1,3 баладан келді. Осы топта Украина (1,1), Грузия (1,2), Армения (1,2), Белоруссия (1,3), Молдавия (1,4) да бар. Халықтың қарапайым өсіп-өнуі қамтамасыз етілмеген елдердің тобына Қазақстан (1,8) мен Әзірбайжан (2,0) енді. Түркіменстанда туудың суммарлы коэффициенті қарапайым өсіп-өну көрсеткішінен сәл жоғары (2,2). Тәжікстан, Өзбекстан мен Қырғызстан халықтың өсіп-өну көрсеткіштері бір деңгейде сақталып қалды [6, 16].

ТМД елдерінің көпшілігі ХХІ ғасырға ұрпақ алмасымын қамтамасыз ете алмайтын туу көрсеткіштерінің төмен деңгейімен аяқ басқан. ТМД елдері халқының өсіп-өну базасы

да қысқарып кеткен болатын. Барлық мемлекеттерде 90 жылдары 1000 адамға шаққанда некенің саны 1,5-3 есе қысқарып кетті, некенің бұзылуы жоғары деңгейде қала берді. 1999 жылғы халық санағының мәліметтері бойынша Белоруссия мен Қазақстанда некеде тұрған 16 жас және одан жоғары жастағы азаматтардың саны санақ аралық уақытта (1989-1999 жылдар) 5,15 млннан 4,9 млнға немесе 256 мың адамға азайып кетті (5%) және сәйкесінше 7 млннан 6,3 млнға немесе 0,7 млнға азайды (10%). Сонымен бірге, некеге тұрмаған адамдар саны артты Белоруссияда 1,3 млннан 1,5 млнға немесе 15 пайызға, Қазақстанда 2,5 млннан 2,7 млнға артты [6, 16]. Жесір қалғандардың, ажырасқандардың саны артты. Неке мен отбасы құндылығы төмендей берді.

КСРО-ның өмір сүрген соңғы онжылдықтары өлім-жітімнің қолайсыз үрдістерімен ерекшеленеді. 1980 жылдардың екінші жартысында біраз қысқартулар байқалғанмен, алайда содан кейін өлім-жітім көрсеткіштері тағы да өсті, оның үстіне КСРО ыдырағаннан кейін құрылған тәуелсіз елдердің бәрінде осындай жағдай орын алды. ТМД елдері халқының денсаулық жағдайы мен өлім көрсеткіштерінің деңгейі айрықша назар аудартады. 90 жылдары өлім-жітімнің көбеюі нарықтық экономикаға көшуші елдердің көбінде басты демографиялық проблемалардың бірі болып табылды. Әсіресе, Ресей, Беларусь, Украина сияқты достастық елдерінде неғұрлым күрт шиеленісті. 90 жылдарда орташа өмір сүру ұзақтығы қысқарып кетті. Қазақстанның ерлерінде - 5 жылға (64-тен 59-ға), Белоруссияда - 4 жылға (66-дан 62-ге), Ресейде - 4 жылға (64-тен 60-қа), Украинада - 3 жылға (66-дан 63-ке), сонымен бірге Қырғызстан, Тәжікстанда бұл көрсеткіш төмендей берді [7, 146].

ТМД елдері мен басқа әлемнің дамыған елдері халқының өмір сүру ұзақтығы арасында 10-15 жыл айырмашылық бар. Мысалы, АҚШ-та, Батыс Еуропада, Австралияда орташа өмір сүру ұзақтығы 76-78 жас, Канадада – 79 жас, Жапонияда - 80 жасты құрайды. Қарастырылған уақыт аралығында ТМД елдерінде әйелдердің өмір сүру ұзақтығы да 0,5-1,4 жасқа қысқарып кетті. Қазақстанда бұл көрсеткіш 73-тен 70 жасқа қысқарды. Ресейде 1994 жылы 71,2 жас, 1998 жылы 72,9 жас, 2000 жылы 72,2 жасқа қысқарды [8,1716].

2000 жылы өлім көрсеткіштерінің өсімі өлім себептерінің барлық түрі бойынша жалғаса берді. ТМД елдерінің барлығында өлімнің негізгі себебі қан алмасым жүйесінің аурулары, адам өлімі, өз-өзіне қол жұмсаудың көбеюі. ТМД елдерінде өз-өзіне қол жұмсау саны әйелдерге қарағанда ерлердің арасында көп кездеседі. Белоруссия, Қазақстан, Ресей, Украинада ерлердің өз-өзіне қол жұмсауы әйелдерге қарағанда төрт-бес есе көп болып отыр. Сонымен бірге, жұқпалы аурулар, паразитарлы және респираторлық аурулардан өлім көрсеткіші жоғары. Жұқпалы аурулардың арасында құрт аурулары, сифилис, педикулез, малярия сияқты аурулардың өлімі жоғары. ТМД елдері бойынша жұқпалы аурулардың өлім көрсеткіші бойынша жартысын құрт ауруының өлімі құрайды. 1995 жылмен салыстырғанда 1999 жылы тыныс алу органдарының құрт ауруынан өлім саны артқан.

ТМД елдерінде сәбилер өлімінің көрсеткіші жоғары деңгейде қала берді. Белоруссияда 2000 жылы 1 жасқа дейінгі 1000 балаға 9,3 бала өлімі, 1999 жылы Түркіменстанда 1 жасқа дейінгі 1000 балаға 25,4 бала өлімінен келді. ТМД бойынша орташа мәні 1999 жылы - 17,1 көрсеткішті құрайды. Әсіресе 1993 жылы ТМД-ның жеті елінде Әзірбайжан, Грузия, Қазақстан, Қырғызстан, Ресей, Тәжікстан, Украинада балалар өлімі ең жоғары көрсеткіштік деңгейді құрады. Осыдан кейінгі жылдарда балалар өлімі қысқара бастады. Тәжікстанда – 47-ден 19,4-ке, Әзірбайжанда - 28,2-ден 12,8-ге және Қазақстанда 2000 жылы 1 жасқа дейінгі балалар арасында өлім көрсеткіші 28,4-тен 19,6-ға қысқарды. Осы жылдарда ТМД елдерінде балалар өлімі Франция мен Германиядан 4,4 есе, Швециядан 3,4 есеге жоғары болды. Балалар өлімінің негізгі себептері Тәжікстан, Түркіменстан, Өзбекстанда тыныс алу органдарының ауруы, Арменияда, Ресейде, Украинада перинаталды кезеңдегі аурумен байланысты болып табылады [9, 83-8466].

Балалар шетінеуінің неғұрлым кең тараған себептерінің бірі тыныс жолдарының асқынбалы жұқпалы дерті. Ол денсаулық жағдайының және медициналық қызмет көрсету деңгейінің нашар екендігін көрсететін нышандардың бір болып табылады.

ТМД елдеріне тән демографиялық проблемалардың бірі ерлер мен әйелдердің өлімі арасындағы көп айырмашылық халықтың жыныстық құрылымының бұзылуына әсер етті. Армения, Әзірбайжан, Грузияда әйелдерге қарағанда ерлердің саны 30-34 жас тобында, Ресейде 35-39 жас тобында басым. Мысалы, Әзірбайжанда әрбір 100 әйелге 89 ер азамат, Грузияда 91 ер азаматтардан келеді. ТМД елдерінің халқы жас құрылымы бойынша үш топқа бөлінеді. Бірінші топқа Белруссия, Грузия, Ресей, Украина енеді. Аталмыш елдерге 65 және одан жоғары жастағы халық тобы, қартайған халқы басым елдер енеді. Екінші топқа Орта Азия елдері мен Әзірбайжан енді. Ең жас халық құрылымы бар бұл елдерде жасы 65 жастан асқан халықтың үлесі небәрі 3,9-5,5 пайызды құрайды. Үшінші топтағы елдерді Армения, Қазақстан, Молдавия құрайды. Онда жас құрылымы аралық сипатта. Яғни, балалардың үлес салмағы 24,29 пайыз, 65 жастан асқан тұрғындардың үлес салмағы 7-9 пайызды құрайды [1, 196].

ТМД елдерінің барлығына тән жағдай жасы ұлғайған адамдардың үлесі артып, балалардың үлесінің төмендей беруі болып отыр. 2000 жылы Белоруссияда 65 жастан асқан адамдардың саны 13,3 пайызды құрады. 1991 жылы бұл көрсеткіш 11 пайызда болатын. Нәтижесінде еңбекке қабілетті жастағы 15 пен 65 жастағы еңбекке қабілетті жастағы халықтың демографиялық жүктемесі 1990 жылмен салыстырғанда 20-30 пайызға артты. Бұл көрсеткіштер ТМД халқының қартаю процесіне бағытталғандығын дәлелдейді. БҰҰ сарапшыларының есептеуінше 65 жастан асқан халықтың жалпы саны 2050 жылға таман екі еселенуі мүмкін. Мысалы, Белоруссияда 14 пайыздан 25 пайызға артады, Ресейде 13 пайыздан 25 пайызға артады. Халықтың қартаю процесі дамыған еуропалық елдерге де тән. Австрия, Швейцарияда 15 пайыздан 30 пайызға Бельгияда 17 пайыздан 28 пайызға, Германияда 16 пайыздан 28 пайызға, Испанияда 17 пайыздан 37 пайызға артуы мүмкін.

Бүгінгі таңда ТМД елдеріндегі демографиялық проблемаларда туу көрсеткіштерінің төмендеуі, өлім-жітімнің жоғарылауы, халықтың ұдайы өсіп-өнуінің кері сипаты алуы немесе отбасының жасақталуындағы кемшіліктердің барлығы да бар. Достастықтың әр мемлекетінде болып жатқан демографиялық проблемалар жоғары деңгейдегі индустрияландыру мен қалаға шоғырланудың әсерімен болып жатқан адамдардың тұрмыс жағдайындағы тарихи өзгерістерге де байланысты. Бірақ ТМД-ның әр елінде өзіндік айырмашылықтар бар, ол осы проблемаларды үлкен топтарға бөлуді талап етеді.

Достастық елдерінің көпшілігіне ортақ проблемалар келешекте туу көрсеткіштерінің төмендей беруі, некенің баянсыздығы, өлім-жітімнің жоғарылауы, табиғи өсіп-өнудің баяулауы. Бұл проблемалар әлемдік қауымдастықты да көптен бері алаңдатып отыр. Бұл проблемалардың бәрін ортақ бір белгі біріктіреді. ТМД елдеріндегі проблемалардың тағы бір тобына әлемнің көптеген елдері еңсере алған проблемалар жатады. Ол өлім-жітімнің жоғарылауы, індетті кеселге шалдығу, әйелдер мен отбасылардың өсіп-өну құқықтарының жеткілікті дәрежеде қамтылмауы, дүниеге ұрпақ әкелу жасындағы денсаулық жағдайының нашарлауы, отбасыны жоспарлау әдістерінің дамымауы, ана өлімінің жоғары деңгейде болуымен ерекшеленіп отыр. Дамыған елдердің тәжірибесі саяси ерік-жігер мен тиісті ресурстар болған жағдайда мұндай проблемалардың бүгінгі таңда шешімін табуға болатындығын көрсетіп отыр. Бұл проблемаларды ТМД елдерінде де шешуге болады. Қоғам мен мемлекеттің басым бағыттағы стратегиялық күш-жігері нақ осы проблемалардың шешімін табуға бағдарлануы керек. Азаматтардың өсіп-өну құқықтарын қорғаудың заңнамалық негізін нығайту, оларды іске асыру үшін қажетті материалдық инфрақұрылымды дамыту мәселелеріне көңіл бөліну тиіс. Ең алдымен жұқпалы кеселдер және олардан болатын

өлім-жітім, әсіресе балғын жастағы өлім-жітімнің саны өсуіне айрықша назар аудару керек

Тәуелсіздік жылдары ТМД елдеріндегі экономиканы сапалық жаңа деңгейге көтеру қоғамды жаңғыртудың сәтті жолын салды, қарқынды ілгеру қарай жылжуды қамтамасыз етті. ТМД елдері халқының өмірінде орын алған қиын үрдістердің аясында оң өзгерістер барған сайын айқын көрініс таба берді. Соған сәйкес демографиялық саладағы келеңсіздіктер де көпшілік елдерде барған сайын еңсеріле берді.

Әдебиеттер:

1. Топилин А.В. Шульга В.А. СНГ: социально-демографическая ситуация и возможные пути ее улучшения. Будущее России, СНГ и евразийской цивилизации. Материалы XV междисциплинарной дискуссии. М., 2009.
2. Демографический кризис в регионах СНГ. Журнал «Золотой Лев», № 61-62
3. 10 лет СНГ (1991–2000гг). Статистический сборник. Межгосстаткомитет СНГ. М., 2001.
4. Межгосударственный статистический комитет Содружества Независимых Государств (Статкомитет СНГ - <http://www.cisstat.com>;
5. Новые независимые государства: сравнительные итоги социально-экономического развития / Под общ. ред. Л.Б. Вардомского. - М.: Институт экономики РАН, 2012,
6. Щербакова Е. Демоскоп Weekly. 6 ноябрь, 2014г. № 617-618.
7. 20 лет Содружеству Независимых Государств // Вопросы статистики. 2012. № 1.
8. СНГ в 2010 г. Статистический ежегодник. М., МСК., 2011г.
9. Заболеваемость и смертность населения от болезней системы кровообращения в странах Содружества/ «Статистика СНГ» № 5 (536), 2014. Статистический бюллетень.

УДК 314.924(075.8)

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В СТРАНАХ СНГ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

М.М. Абдиров

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

***Аннотация:** В статье дается анализ состоянию демографического развития в странах СНГ. Анализ социально-демографического состояния суверенных государств в годы независимости, определение свойств демографической структуры является одним из актуальных вопросов в области исторической демографии. Состояние национального рынка труда в странах СНГ характеризовалась негативными явлениями. Это такие проблемы как рост уровня безработицы, увеличение преступности и наркомании, упадок демографического состояния.*

***Ключевые слова:** Демография, интеграция, коэффициент депопуляции, демографический переход, показатель рождаемости*

ОСНОВНЫЕ КРИТЕРИИ ЭТАПОВ ОЦЕНКИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ

Арыстанов Е.Д., Мансурова М.А., Нургалиева Э.М.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *Определение ряда критериев и основных принципов эффективности инвестиционных проектов при их реализации на территории ЗКО, а также факторы, влияющие на реализацию инвестиционных проектов в масштабе региона.*

Ключевые слова: *оценка, эффективность, принципы, этапы, факторы, инвестиционные проекты.*

На этапе оценки и анализа эффективности ИП можно выделить два направления – это оценка эффективности проекта в целом, и эффективность от участия в проекте. Оценка *эффективности проекта в целом* необходима с целью определения потенциальной привлекательности проекта для возможных участников и поиск источников финансирования. Данное направление включает исследование общественной (социально-экономической) эффективности, а также коммерческой эффективности, при реализации ИП. Одновременно, *эффективность участия в проекте* оценивается с целью проверки его финансовой реализуемости и заинтересованности в нем всех его участников и включает в себя оценивание эффективности для предприятий-участников, оценивание эффективности для акционеров, а также оценивание эффективности для структур более высокого уровня (например, государственные). Далее можно подчеркнуть, вышеописанные виды эффективности относятся к абсолютно всем ИП, и должны быть оценены оба направления, причем одновременно к одному и тому же ИП.

Были рассмотрены данные с источников, являющиеся официальными государственными и опубликованные в СМИ в 2018 году. Согласно этой информации, по региону ЗКО имеется перечень ИП, требующих реализации в ближайшие годы, и состоящий из 31 проекта на общую сумму в 518444,25 млн тенге. Как известно, в Казахстане действует программа Государственного и Частного Партнерства, основной задачей которой является взаимовыгодное финансирование проектов как со стороны государства, так и со стороны частных инвестиций. И благодаря данной программе, для вышеупомянутых ИП, сумма необходимая для полноценной реализации, снижается в пользу частных инвесторов, до значения в 195287,2 млн тенге [1, приложение]. Как вы можете заметить, в результате ГЧП, сумма инвестиций необходимая к привлечению «извне» снизилась более чем в 2,5 раза. Если данное снижение принять как некий показатель, то результат программы ГЧП очевиден. В общем, снижается нагрузка, связанная с привлечением инвестиций, одновременно, при ГЧП достаточно много благоприятных условий создается для создания «дружелюбной атмосферы» потенциальным инвесторам. Доказательством этого является то, что на сайте Администрации ЗКО, приводится различная информация, которая помогает инвесторам – например, такие как: «Путеводитель для инвестора», сведения о порядке получения разрешительных документов, порядке получения земельных участков, сведения об индустриальных зонах и социально-экономических зонах ЗКО, сведения об инфраструктуре региона для комфортного пребывания потенциальных инвесторов, а также другие не менее полезные сведения.

Рассмотрим официально приведенные ИП (по ЗКО), в контексте прохождения ими всех этапов оценки, которые в свою очередь включают в себя отдельные критерии или параметры (показатели). Наиболее объемной оценкой будет являться, конечно, первый

этап, который может состоять из множества как независимых, так и взаимозависимых параметров оценки. Основными принципами данного этапа являются такие как – сопоставимость условий сравнения различных ИП (для равнозначности оценки ИП в условиях нашего региона), принцип положительности и максимума эффекта (для объективного выбора из двух или нескольких альтернативных ИП по наибольшему значению эффекта), учет фактора времени (так как динамичность развития отдельных параметров ИП, из-за влияния неучтенных параметров или взаимного влияния учтенных параметров, будет определять общее время реализации ИП), учет только предстоящих затрат и поступлений (необходимо определить конкретные виды затрат и поступлений, влияющие на эффективность в ходе реализации), учет наиболее существенных последствий ИП (как экономических, так и неэкономических), учет наличия разных участников проекта (несовпадения интересов каждого из участников проекта могут привести к различным оценкам стоимости капитала, выражающихся в индивидуальных значениях нормы дисконта), многоэтапность оценки (эффективность каждого этапа оценивается заново перед началом реализации данного этапа), учет влияния инфляции (учет изменения цен на различные виды продукции и ресурсов в период реализации проекта), учет влияния неопределенности и рисков (сопровождают проект в течение его реализации в той или иной количественной и/или качественной размерности) [2, с.15-16].

Экономическая оценка инвестиционных проектов занимает центральное место в процессе обоснования и выбора возможных вариантов вложения средств в операции с реальными активами. При всех прочих благоприятных характеристиках проекта он никогда не будет принят к реализации, если не обеспечит:

- возмещение вложенных средств за счет доходов от реализации товаров или услуг;
- получение прибыли, обеспечивающей рентабельность инвестиций не ниже желательного для предприятия уровня;
- окупаемости инвестиций в пределах срока, приемлемого для предприятия.

Определение реальности достижения именно таких результатов инвестиционной деятельности и является ключевой задачей оценки финансово-экономических параметров любого проекта вложения средств в реальные активы.

Проведение такой оценки всегда является достаточно сложной задачей, что объясняется рядом факторов:

во-первых, инвестиционные расходы могут осуществляться либо разово, либо неоднократно на протяжении достаточно длительного периода времени (иногда до нескольких лет);

во-вторых, длителен и процесс получения результатов от реализации инвестиционных проектов (во всяком случае, он превышает один год);

в-третьих, осуществление длительных операций приводит к росту неопределенности при оценке всех аспектов инвестиций и к риску ошибки.

Именно наличие этих факторов порождает необходимость создания специальных методов оценки инвестиционных проектов, позволяющих принимать достаточно обоснованные решения с минимально возможным уровнем погрешности (хотя абсолютно достоверного решения при оценке инвестиционных проектов, конечно же, быть не может) [3, с.].

Отдельно можно отметить, что коммерческую эффективность рассматривать как фактор, влияющий на оценку, не имеет смысла, так как все ИП нашего региона нельзя относить к локальным ИП. Для этого необходим особый уровень развития региона как в экономическом контексте, так и в социальном. Возможно, локальные ИП имеют место быть, однако, влияние таких проектов весьма незначительно.

Список литературы:

1. ссылка <http://bko.gov.kz/ru/perechen-proektov-trebuyushchikh-vlozhenie-investitsij>

2. Ковалев В.В. Методы оценки инвестиционных проектов. - М.: Финансы и статистика, 2003
3. Методические рекомендации по оценке эффективности инвестиционных проектов (вторая редакция). Официальное издание. - М.: Экономика, 2000.

ОӘК 06.58.45

ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖОБАЛАРДЫ БАҒАЛАУ КЕЗЕҢДЕРІНІҢ НЕГІЗГІ КРИТЕРИЙЛЕРІ

Арыстанов Е.Д., Мансурова М.А., Нурғалиева Э.М.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: БҚО аумағында инвестициялық жобаларды іске асыру кезінде олардың тиімділігінің бірқатар өлшемдері мен негізгі принциптерін айқындау. Сондай-ақ аймақ ауқымында инвестициялық жобаларды іске асыруға әсер ететін факторлар.

Кілт сөздер: бағалау, тиімділік, принциптер, кезеңдер, факторлар, инвестициялық жобалар.

УДК 32(052)

РАЗВИТИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Изғалиева М.А.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: В статье рассмотрены ключевые аспекты характеристики инвестиционной активности.

Ключевые слова: Инвестиции, инвестиционная активность региона, потенциал, инвестор, привлекательность области для инвестиций.

Инвестиционная активность на сегодняшний день является одной из привлекательных особенностей экономики. В последние годы в Казахстане усилился рост по обеспечению инвестиционной активности.

Основное понятие инвестиции - это совокупность затрат, реализуемых в форме долгосрочных вложений капитала в промышленность, сельское хозяйство, транспорт и другие отрасли хозяйства. Инвестициями являются денежные средства, целевые банковские вклады, паи, акции и другие ценные бумаги, технологии, машины и оборудование, кредиты, любое иное имущество или имущественные права, интеллектуальные ценности, вкладываемые в объекты предпринимательской и других видов деятельности для получения прибыли и достижения положительного эффекта.[2] В Послании Президента РК народу Казахстана «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» было отмечено:

«Привлечение зарубежных инвестиций надо всецело использовать для трансферта в страну знаний и новых технологий». [1]

Западно-Казахстанская область расположена в самом центре Евразии. Она связывает между собой крупные экономические и культурные центры Европы и Центральной Азии. Территория области составляет 151,3 тыс. кв. км или 5,9% территории республики. Численность населения составляет 647,8 тыс. человек или 3,5% численности населения Казахстана. Граничит с пятью областями России: Астраханской, Волгоградской, Саратовской, Самарской, Оренбургской и двумя областями Казахстана - Актыубинской и Атырауской. Западно-Казахстанская область относится к западному макрорегиону, специализирующейся на нефтегазовой промышленности, машиностроении, пищевой промышленности, стройиндустрии, зерновом хозяйстве и животноводстве. Территория области богата месторождениями газа и газового конденсата, нефти, боратовых руд, горючих сланцев, калийно-магниевых солей, известковых пород, цементного сырья, мела, керамзитовых глин, строительного и аллювиального песка. Регион является привлекательной для инвестиций в силу своего стратегического и географического положения, большого природно-ресурсного потенциала и инфраструктурного развития.

По характеру природных ресурсов и преимущественно развитым отраслям экономики область можно разделить на две части:

- северная: размещаются предприятия нефтегазовой промышленности, машиностроения и металлообработки, легкой и пищевой промышленности, развита промышленность строительных материалов и индустрии, производства зерна, развито молочно-мясное скотоводство, свиноводство и птицеводство;
- южная: ремонт сельскохозяйственных машин, производство местных строительных материалов, развито мясное скотоводство, пастбищно-мясное и мясосальное овцеводство, табунное коневодство.

Характеристика инвестиционной активности в Западно-Казахстанской области подразделяются прямые и косвенные. Где прямые инвестиции подразумевают, что вкладчик самостоятельно выбирает инструменты вложения своих накоплений, а косвенные инвестиции весьма отличаются от первых тем, что вложение средств инвестора осуществляется уже финансовыми посредниками, денежными консультантами или же инвестиционными организациями, которым вкладчик доверил свои накопления.

В Западно-Казахстанской области разработаны и целенаправленно реализуются региональные программы по развитию агропромышленного комплекса на 2013–2020 годы. Ведется поиск взаимовыгодных форм сотрудничества с другими регионами, странами ближнего и дальнего зарубежья, а также поиск и привлечение средств на возвратной основе для реализации намеченных программ. В области развития агропромышленного комплекса за последние годы значительно стабилизировалось, имеются сдвиги в увеличении производства сельскохозяйственной продукции и продуктов ее переработки. Растет оснащенность оборудованием и сельхозтехникой.[4]

Для эффективной работы с инвесторами инвестиционных проектов АО "НК "Kazakh Invest" разработана Карта инвестиционных проектов. АО "НК "Kazakh Invest" по представленным предложениям проводит экспертизу проектов и формирует перечень перспективных инвестиционных проектов в разрезе отраслей и регионов с дальнейшей формированием пакета документов согласно международным стандартам.

19 октября 2018 года на очередном заседании Регионального Совета по привлечению инвестиций в Уральске были рассмотрены и представлены проекты для Западно-Казахстанской области. Из представленных проектов четыре из сферы сельского хозяйства, три из них в области животноводства и один проект тепличного комплекса. Планируется компанией «Агропродукт ЛТД» строительство открытой откормочной площадки для крупного рогатого скота на 3 000 скотомест в Сырымском и Зеленовском районе. «ТОО «Central Feedlot» планирует создать кормовую базу на 5000 гектаров для откормочного комплекса в с. Янайкино Зеленовского района. ТОО «WorldGreenCompany»

представил проект по строительству тепличного комплекса. Инвестпроект по развитию туристического кластера региона, а именно строительство гостиничного комплекса на 108 номеров в г. Аксай, Бурлинского района по франшизе международной гостиничной корпорации Intercontinental Hotel Group - Holiday Inn (4 звезды), инвестором которого является местная компания - ТОО «ПСП «Серик». [3]

Список литературы:

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана — «Казахстан в новой глобальной реальности: рост, реформы, развитие»
2. Нурсеитов А. А. Прямые иностранные инвестиции как фактор развития экономики в РК. В книге: национальная экономика Казахстана на рубеже нового столетия-Алматы. Экономика 2004г.
3. <https://bko.invest.gov.kz>
4. <http://bko.gov.kz/ru/>

ОӘК 32(052)

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН ДАМУ

Изгалиева М.А.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

***Аңдатпа:** Мақалада инвестициялық қызмет сипаттамаларының негізгі аспектілері талқыланады.*

***Кілт сөздер:** Инвестициялар, аймақтың инвестициялық белсенділігі, әлеуеті, инвесторы, инвестиция үшін аймақтың тартымдылығы.*

УДК 32(053)

ИНВЕСТИЦИОННЫЙ КЛИМАТ РЕГИОНА В ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Изгалиева М.А.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

***Аннотация:** В статье рассмотрен инвестиционный климат региона.*

***Ключевые слова:** Инвестиции, инвестиционный климат региона, инвестиционная привлекательность.*

Как и во всех экономических и других явлениях, в формировании инвестиционного климата существуют благоприятные и неблагоприятные факторы развития. Конечно, в разных странах климат развивается по-разному. Инвестиционный

климат - это создание положительных экономических, политических и социальных условий для привлечения капитала, и, прежде всего, от иностранных инвесторов. Среди социальных и политических условий, негативно сказывающих на инвестиционный климат, можно выделить следующие: народные волнения, массовые забастовки, вооруженные восстания, военная угроза и прочее. [1]

Западно-Казахстанская область относится к западному макрорегиону, специализирующейся на нефтегазовой промышленности, машиностроении, пищевой промышленности, стройиндустрии, зерновом хозяйстве и животноводстве. Территория области богата месторождениями газа и газового конденсата, нефти, боратовых руд, горючих сланцев, калийно-магниевых солей, известковых пород, цементного сырья, мела, керамзитовых глин, строительного и аллювиального песка. Одно из крупнейших в мире нефтегазоносных участков суши - Карачаганак, находится вблизи г. Аксай. Месторождение занимает площадь 280 кв. км. Запасы месторождения составляют 1,35 трлн. куб. м газа и 1,2 млрд. тонн нефти и газового конденсата. Извлекаемые запасы жидкого углеводородного сырья около 320 млн. тонн и газа более 450 млрд. куб. м. В Акжаикском районе области осваивается месторождение борно-калийных солей «Сатимола», запасов которых по оценкам специалистов хватит на 150 лет. На Семиглавомарском месторождении имеются запасы мела - 22 тыс. куб. м, глиняного сырья - 21 тыс. куб. м и опоки - 6,1 тыс. куб. м. Цементное сырье разведано в с. Аксуат с запасами 1106,5 млн. куб. м, достаточными для строительства цементного завода мощностью 1300 тыс. тонн в год. В качестве гидравлической добавки может быть использовано разведанное Шиповское месторождение кремнистых глин с запасами 21619 тыс. куб. м. На территории области выявлены месторождения газа и газового конденсата, нефти, боратовых руд, горючих сланцев, калийно-магниевых солей, цементного сырья, керамзитовых глин, строительного и аллювиального песка. Имеющиеся запасы позволяют вести их промышленную разработку и использование на длительный период. [2]

По характеру природных ресурсов и преимущественно развитым отраслям экономики область можно разделить на две части:

- северная: размещаются предприятия нефтегазовой промышленности, машиностроения и металлообработки, легкой и пищевой промышленности, развита промышленность строительных материалов и индустрии, производства зерна, развито молочно-мясное скотоводство, свиноводство и птицеводство;
- южная: ремонт сельскохозяйственных машин, производство местных строительных материалов, развито мясное скотоводство, пастбищно-мясное и мясосальное овцеводство, табунное коневодство.

В настоящее время в рамках ГПИИР (Государственная программа индустриально-инновационного развития) на 2015-2019 годы начата работа по развитию национального кластера. В этой связи в области разработана и реализуется дорожная карта по развитию Подкластера «Машиностроение для нефтегазовой промышленности», которая утверждена решением заседания Совета Национального кластера от 27 декабря 2016 года. Решены вопросы по внесению изменений в дивидендную политику АО «НК «Казахстан Инжиниринг», в соответствии с которой размер дивидендов к выплате определяется в зависимости от инвестиционных расходов предприятий, одобренных инвестиционным комитетом компании. По инициированию акимата ЗКО центральными органами подписаны соглашения по использованию международных стандартов ASME с Американским обществом инженеров механиков, ANSI с Американским национальным институтом стандартов. Кроме этого, предприятиями обрабатывающей промышленности предпринимаются все меры по модернизации производств. К примеру, ТОО «Уральский трансформаторный завод» входящий в группу компаний «Alageum Electric», совместно с турецкими инвесторами в 2016 году создано предприятие ТОО «URAL ELECTRIC» по

производству электротехнического оборудования по технологии швейцарской компании «АВВ». В первом квартале 2017 года введено производство электрощитового оборудования общей стоимостью 500 млн. тенге. АО «Нуржанар» в феврале 2017 года была введена новая линия по производству и розливу напитков (в кегах и полиэтиленовых бутылках). АО «Конденсат» в апреле 2017 г. введена в эксплуатацию секция вакуумной перегонки, которая обеспечит максимальное извлечение светлых нефтепродуктов. Также завод был модернизирован с увеличением мощности предприятия до 850 тыс. тонн в год. В конце 2018 года планируется ввод установки по гидроочистке дизельного топлива до экологического класса К5. [3]

Список литературы:

1. Инвестиции: учебник для вузов / Т. В. Теплова. — М.: Издательство Юрайт; ИД Юрайт, 2011. — 724 с. — Серия: учебники НИУ ВШЭ.
2. <http://bko.gov.kz>
3. <https://bko.invest.gov.kz>

ОӘК 32(053)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АЙМАҚТЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ КЛИМАТЫ

Изгалиева М.А.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

***Аңдатпа:** Мақалада аймақтағы инвестициялық ахуал сипатталады.*

***Кілт сөздер:** Инвестициялар, аймақтың инвестициялық климаты, инвестициялық тартымдылық.*

УДК 06.77.01

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИНВЕСТИЦИИ В ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ

Изделеева А.З., Есеналиев Б.С.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск.

***Аннотация:** В статье проанализированы вопросы, касающиеся понятия «инвестиция», «человеческий капитал», исторического осознания необходимости инвестиций в человека, рассмотрена структура инвестиций согласно человеческого капитала, а также связанные с ними риски. Сформулированы факторы, влияющие на формирование человеческого капитала, без которых невозможна реальная количественная оценка инвестиций.*

***Ключевые слова:** человеческий капитал, инвестиции, трудовые ресурсы, критерии, заработная плата, образование, концепция развития, риски.*

Инвестиции в человеческий капитал — это затраты, произведенные в целях будущего увеличения производительности труда работников и способствующие росту будущих доходов как отдельных носителей капитала, так и общества в целом.

Источниками инвестиций в человеческий капитал следует считать вложения на уровне семьи, фирмы, государства и самого индивида. Правительства тратят государственные средства на образование, потому что хорошо образованное население поможет ускорить развитие страны. Работодатели готовы повышать квалификацию своих работников, поскольку они ожидают, что их расходы окупятся и они получают дополнительную прибыль благодаря более высокой производительности труда работников. А сами люди часто готовы тратить не только время, но и деньги, чтобы получить образование, так как в большинстве стран более образованные, обладающие лучшими навыками работники способны заработать больше.

К инвестициям в человеческий капитал относят расходы на поддержание здоровья, на получение общего и специального образования; затраты, связанные с поиском работы, профессиональной подготовкой на производстве, миграцией, рождением и воспитанием детей, поиском экономически значимой информации о ценах и заработках и т. д. Для работника экономический эффект инвестиций выражается в его доходах. Для фирмы, вкладывающей деньги в развитие персонала в повышении производительности труда. Для общества в целом — в поддержании конкурентоспособности национальной экономики и росте ВВП.

К. Макконнелл и С. Брю выделяют три вида инвестиций в человеческий капитал:

- расходы на образование, включая общее и специальное, формальное и неформальное, подготовку по месту работы;
- расходы на здравоохранение, складывающиеся из расходов на профилактику заболеваний, медицинское обслуживание, диетическое питание, улучшение жилищных условий;
- расходы на мобильность, благодаря которым работники мигрируют из мест с относительно низкой производительностью в места с относительно высокой производительностью.

Структура вложений в человеческий капитал включает в себя следующие виды инвестиций:

- 1) образование, подготовка на производстве;
- 2) здравоохранение;
- 3) мотивация;
- 4) поиск информации и миграция;
- 5) фундаментальные научные разработки;
- 6) экология и здоровый образ жизни;
- 7) культура и досуг.

Из всех видов инвестиций в человеческий капитал наиболее важными являются вложения в здоровье и в образование. Общее и специальное образование улучшают качество, повышают уровень и запас знаний человека, тем самым увеличивают объем и качество человеческого капитала.

Инвестиции же в высшее образование способствуют формированию высококвалифицированных специалистов, высококвалифицированный труд которых оказывает наибольшее влияние на темпы экономического роста.

Сегодня одним из важнейших компонентов вложений в человеческий капитал во всех странах являются расходы на обучение на производстве. В любом обучающем проекте до 80% знаний приходится на самостоятельное обучение. Особенно это относится к профессиям специалистов — исследователей, учителей, инженеров, экспертам по компьютерам и т.д., которые призваны непрерывно обновлять квалификацию через

индивидуальное изучение литературы, использование независимых обучающих программ, обучение на примере деятельности, опыта и оценок (мнений) других людей.

Инвестиции в образование по содержательному признаку обычно разделяют на формальные и неформальные. Формальные инвестиции — это получение среднего, специального и высшего образования, а также получение другого образования, профессиональная подготовка на производстве, различные курсы, обучение в магистратуре, аспирантуре, докторантуре и пр. Неформальные — это самообразование индивида, к этому виду относится чтение развивающей литературы, совершенствование в различных видах искусства, профессиональное занятие спортом и пр.

Наряду с образованием наиболее важными являются капиталовложения в здоровье. Это приводит к сокращению заболеваний и смертности, продлеванию трудоспособной жизни человека, а следовательно, времени функционирования человеческого капитала. Состояние здоровья человека — это его естественный капитал, часть которого является наследственной, а другая — приобретенной в результате затрат самого человека и общества. В течение жизни человека происходит износ человеческого капитала. Инвестиции, связанные с охраной здоровья, способны замедлить данный процесс.

Источником вложений в человеческий капитал может выступать государство (правительство), негосударственные общественные фонды и организации, регионы, отдельные фирмы, домохозяйства (индивиды), международные фонды и организации, а также образовательные учреждения.

Факторы, влияющие на формирование человеческого капитала:

Экологические 1. Общее экологическое состояние. 2. Качество питьевой воды и продуктов питания. 3. Природно-климатические условия. 4. Санитарно-гигиенические условия труда

Экономические 1. Номинальные и реальные доходы населения. 2. Деление доходов по группам. 3. Показатели бедности. 4. Доступность товаров и услуг. 5. Уровень инфляции. 6. Покупательская способность национальной валюты. 7. Чистый национальный доход в расчете на душу населения. 8. Кредитно-финансовый механизм. 9. Налоговая система. 10. Уровень специализации и кооперации производства. 11. Уровень развития внешнеэкономических связей страны

Социально-экономические 1. Общий уровень образования и профессиональная подготовка населения. 2. Состояние здоровья и культуры. 3. Система стимулирования труда. 4. Уровень развития социальной инфраструктуры предприятия. 5. Уровень технико-экономического развития предприятия

Демографические 1. Численность населения. 2. Половозрастная структура населения. 3. Темпы природного прироста населения. 4. Средняя продолжительность жизни. 5. Миграция населения

Производственные 1. Рынок труда; спрос на рабочую силу. 2. Условия использования рабочей силы. 3. Повышение квалификации. 4. Социальное развитие персонала

В тоже время при принятии решений об инвестировании в человеческий капитал необходимо учитывать, что существуют определенные трудности предвидения будущей ценности человеческого капитала. Риск инвестиций в человеческий капитал — это возможность того, что накопленный человеческий капитал не принесет ожидаемой отдачи, не будет востребован на рынке труда или возможность перехода высококвалифицированных специалистов в другую компанию.

Инвестирование в человеческий капитал — высокорисковая деятельность в силу своей продолжительности и неопределенности; последнее обстоятельство связано с качеством накапливаемого капитала. Риски инвестирования в человеческий капитал можно с определенной долей условности раз делить на два вида: структурные и неструктурные. Первые являются результатом общих структурных изменений в

экономике, которые во многом связаны с неполнотой информации на рынке труда; они неизбежны по определению. Существование неструктурных рисков — результат наличия/отсутствия каких-либо качеств работника (возраст, происхождение, доступность ресурсов и т.д.). Работники представляют собой набор простых и сложных производительных и непроизводительных сил. Некоторые производительные свойства важны для определенных видов деятельности и бесполезны для других (например, знание редких языков для филолога и инженера). Неструктурные риски можно устранить, но вопрос заключается в желательности такого устранения в каждом конкретном случае.

Подводя итог, можно отметить, что только благодаря эффективным инвестициям формируется человеческий капитал, и этим он подобен физическому капиталу. Инвестиции оправданы, если они обладают достаточно высоким уровнем окупаемости и рентабельности, их основными видами являются специальная подготовка, физическое состояние человека, эмоциональное поведение сотрудников. В формировании человеческого капитала участвуют различные факторы, которые нельзя упускать из внимания при расчете норм отдачи от инвестиций.

Также стоит отметить, что несмотря на то, что инвестиции носят сугубо индивидуальный характер, многие компании считают инвестиции в человеческий капитал рискованными. Основанием для такого мнения является возможность перехода высококвалифицированных специалистов в другую компанию, тем не менее большинство компаний осуществляют инвестирование в человеческий капитал, что позволяет обеспечивать доход не только в денежной форме, но и в виде морального, психологического удовлетворения, повышения социального статуса самого носителя человеческого капитала.

Список литературы:

1. Дятлов С. А. Теория человеческого капитала. СПб.: Изд-во СПбУЭФ, 1996. 141 с.
2. Добрынин А.И., Дятлов С.А., Цыренова Е.Д. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования. - СПб.: Наука, 1999. - С. 39.
3. Корчагин, Ю. А. Широкое понятие человеческого капитала [Текст] / Ю. А. Корчагин. - Воронеж: ЦИРЭ, 2009.
4. Беккер, Г. Человеческий капитал (главы из книги). Воздействие на заработки инвестиций в человеческий капитал [Текст] / Г. Беккер // США: экономика, политика, идеология. - № 11. - Ноябрь 1993 г. - С. 19-145.
5. <https://articlekz.com/article/10736>

ОӘК 06.77.01

АДАМИ КАПИТАЛҒА ИНВЕСТИЦИЯНЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Изделеева А.З., Есеналиев Б.С.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

***Аңдатпа:** Бұл мақалада "инвестиция", "адами капитал" ұғымдарына, адамға инвестициялардың қажеттілігін, тарихи түсінуге қатысты мәселелер талданды, адами капиталға сәйкес инвестициялардың құрылымы, сондай-ақ олармен байланысты тәуекелдер қарастырылды. Адам капиталын қалыптастыруға әсер ететін факторлар тұжырымдалды, оларсыз инвестицияларды нақты сандық бағалау мүмкін емес.*

***Кілт сөздер:** адами капитал, инвестициялар, еңбек ресурстары, өлшемдер, жалақы, білім беру, даму тұжырымдамасы, тәуекелдер.*

УДК 06.77.01

ОРГАНИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

Изделева А.З., Есеналиев Б.С.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск.

***Аннотация:** В данной статье рассматриваются особенности развития человеческого капитала, влияние инвестиций в человеческий капитал, а также модель развития человеческого капитала в компании.*

***Ключевые слова:** человеческий капитал, интеллектуальный капитал, организационный капитал.*

При разработке стратегии и модели развития человеческого капитала следует учитывать специфику современных организаций, в которых в последние десятилетия произошли существенные изменения.

В теоретических построениях организации чаще всего представляют собой сбалансированные системы, в которых все факторы внутренней среды (технология, персонал, финансовые ресурсы) оптимально скоординированы. Как правило, в ходе эффективного взаимодействия этих внутренних переменных организация достигает успеха на рынке. Анализ реальной практики свидетельствует о том, что успешная работа любой организации зависит от гораздо большего количества разнообразных факторов, при этом ключевой фактор, который приводит в движение всю организационную систему, — персонал. Тем не менее большинство современных руководителей продолжают считать организации (особенно коммерческие) только экономическими системами, не принимая во внимание того, что они в первую очередь являются человеческими сообществами.

Организация представляет собой систему устойчивых отношений между ее членами и формирует согласованное упорядочение их взаимодействий на основе формально установленных или неформально существующих норм и правил и в соответствии с этим обладает особым механизмом их реализации. Таким образом, организация — это совокупность формальных или неформальных правил, создаваемых ее членами, а также механизмов, обеспечивающих соблюдение данных правил. Однако организация в виде набора правил и норм не определяет всецело поведение человека, что делало бы достаточным изучение самих норм, а лишь ограничивает набор альтернатив, которые индивид может выбирать в соответствии со своими личными целями. Более того, индивид может выбирать между правилами, что вполне естественно приводит к идее внутриорганизационного рынка и позволяет рассматривать в динамике процесс развития современной организации.

В авторском понимании процесс обучения — это приобретение знаний и навыков, т.е. обучение предполагает непрерывное воспроизводство и преобразование знаний, включая изменение отношений между институциональным агентом и институциональной средой, а также структурирование знания и его превращение в специфический продукт организации. В такой интерпретации организационное обучение в большей степени выступает процессом стимулирования и решения сложных задач, чем приобретения и накопления объективно заданной информации.

Процесс обучения рождает гипотезы, иногда ошибочные, причем ошибки могут дать больше возможностей для дальнейшего обучения, чем применение типовых моделей и решений, доказавших свою эффективность в других компаниях. Подобная трактовка процесса организационного обучения связана с тем, что в условиях ужесточения конкуренции использование типовых методов и моделей рыночного поведения не могут привести компанию к успеху. В связи с чем все большее значение для достижения организационного успеха начинают приобретать люди, во-первых, наделенные интеллектуальным потенциалом, позволяющим им выдвигать и претворять в жизнь рискованные неочевидные идеи, во-вторых, готовые осваивать и реализующие этот потенциал, в-третьих, способные взять на себя ответственность за результаты.

На рис.1 представлено влияние инвестиций в человеческий капитал компании на разработку и внедрение новых технологий, создание, продвижение новых товаров и в конечном счете на завоевание более высоких рыночных позиций и достижение коммерческого успеха, что станет залогом процветания компании в будущем.

В такой ситуации человеческий капитал компании рассматривается как способность индивидов и групп предлагать неочевидные решения, т.е. становится источником обновления и организационного развития, создания и распространения инноваций разных типов (продуктов, технологий, систем управления организационным знанием и проч.) или структуры управления. В связи с чем свойства человеческого капитала компании наиболее отчетливо проявляют себя в ситуациях, когда сотрудники большую часть времени заняты интеллектуальным трудом и разработкой разнообразных инноваций, что наиболее характерно для интеллектуальных компаний, как правило, сферы инновационного, информационного и телекоммуникационного бизнеса, финансового сектора.

Рис.1. Взаимосвязь достижения успеха организации на рынке с инвестициями в человеческий капитал

Можно считать полностью доказанным, что развитие человеческого капитала, во-первых, проявляется в повышении интеллектуального потенциала компании в целом; во-вторых, приводит к созданию новых видов организационного капитала, поскольку объективный процесс развития, как правило, направлен на достижение нового специфического качественного состояния при сохранении глубинных сущностных элементов.

В процессе развития осуществляется переход от одного качественного состояния к другому, т.е. исходный объект приобретает свойства, поскольку движущие силы развития заложены в самой структуре объекта, которая одновременно становится источником

развития. Каждое новое качественное состояние объекта отражает новый уровень его развития.

Рис. 2. Взаимодействие общеорганизационной стратегии развития, стратегии управления интеллектуальным капиталом, стратегии и модели развития человеческого капитала

Как уже отмечалось, человеческий капитал компании формируется на основе финансовых показателей, полученных людьми и организациями в процессе производства товаров и оказания услуг. Эти показатели отражают результаты обучения, т.е. приобретения опыта, в том числе опыта совместной работы, который сплачивает сотрудников компании и позволяет им более эффективно решать рабочие задачи, чем это могла бы делать группа людей, никогда не встречавшихся ранее. При этом важными становятся разработка и внедрение эффективной модели развития человеческого капитала компании.

На рис. 2 показано взаимодействие общеорганизационной стратегии развития, стратегии управления интеллектуальным капиталом и стратегии и модели развития человеческого капитала.

Практика последних десятилетий показывает, что одним из важнейших преимуществ, позволяющим компаниям занимать лидирующие позиции на рынке, является максимально полное использование ее персонала. Большая часть процветающих компаний смогла добиться выдающихся экономических результатов за счет последовательного повышения уровня вовлеченности персонала в решение проблем компании, т.е. рассматривая персонал как главный источник достижений в области качества и производительности труда.

Решению многих сложных организационных проблем поможет формирование эффективной стратегии развития человеческого капитала, которая должна быть ориентирована на следующие стратегические приоритеты:

- разработку модели мотивации персонала;
- стимулирование инновационного потенциала персонала;
- построение отвечающей современным требованиям системы организационного обучения персонала;
- создание условий для развития и продвижения сотрудников;

- выявление критериев оценки эффективности развития человеческого капитала компании.

Модель развития человеческого капитала компании должна включать в себя совокупность элементов, которые следует объединить в две тематические программы: программу взаимодействия, программу обучения и развития. При последовательном выполнении перечисленных программ компания получит наиболее мощное конкурентное преимущество — компетентный и лояльный ее целям и корпоративными ценностями персонал.

Программа взаимодействия направлена на достижение ясности и четкости стандартов взаимодействия сотрудников в интересах достижения общеорганизационных целей. В рамках этой подпрограммы, кроме прочего, достигаются цели согласованных стилей управления, постановки задач, обязательных стандартов коммуникации и взаимной поддержки.

Программа обучения и развития выполняет одну из важнейших функций в формировании эффективной модели развития человеческого капитала. При этом наилучший вариант развития персонала — обучение «по месту», т.е. на материале, который предоставляет конкретный рабочий процесс, и знаниях, которые можно тут же использовать по необходимости, другими словами, это обучение в процессе деятельности. Чем быстрее сотрудники смогут применить полученные новые знания и сформированные навыки, тем лучше будет практический результат, в том числе быстрее будут построены эффективные модели организационного действия и созданы стимулы для дальнейшего обучения.

Серьезной проблемой для многих казахстанских организаций является удержание работников, прошедших обучение. Эту проблему можно решить лишь частично за счет более активного внедрения двух программ развития и взаимодействия.

- 1. Развитие человеческого капитала становится главной составляющей развития всей компании, результат которого — получение серьезных конкурентных преимуществ на рынке. В связи с этим, для того чтобы развиваться, компании должны инвестировать в человеческий капитал, т.е. развитие человеческого капитала компании требует значительных инвестиций, что может улучшить все организационные показатели.

- 2. Внутренние противоречия человеческого капитала компании, проявляющиеся в том, что, с одной стороны, его владельцем является человек, с другой — результаты (в том числе в вещественной форме) его интеллектуальной деятельности, и преобладающая доля доходов от использования его знаний и интеллектуальных навыков переходит в собственность компании (или владельцев физического капитала). В силу этого закономерно то, что результатом разрешения этого внутреннего противоречия становится появление качественно новых форм развития человеческого капитала компании: рыночного, структурного, потребительского.

Список литературы:

1. Корчагин Ю.А. «Человеческий капитал — основной фактор развития инновационной экономики» // Bulletin de l'Académie Internationale CONCORDE, 2014, N 1, p. 49-90.
2. Друкер П. Практика менеджмента. Пер. с англ.: М.: Изд. дом «Вильямс», 2006. 400с.;
3. Доклад о человеческом развитии. - UNDP, 2013. - 204 с.
(http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2013_ru.pdf)

АДАМ КАПИТАЛЫНЫҢ ДАМУЫНЫҢ БАСҚАРУЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Изделеева А.З., Есеналиев Б.С.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Бұл мақалада адами капиталдың даму ерекшеліктері, инвестициялардың адами капиталға даму әсері, сондай-ақ адами капиталдың компаниядағы даму моделі туралы мәселелер қарастырылды.

Кілт сөздер: адами капитал, зияткерлік капитал, ұйымдастыру капиталы.

УДК338(574.1)

РАЗВИТИЕ И ПОДДЕРЖКА МАЛОГО БИЗНЕСА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Ихсанов Б.К., Богдашкина И.В.

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г.Уральск

Аннотация: В статье рассмотрены современное состояние малого и среднего бизнеса в Казахстане, развитие которого является одной из приоритетных задач государственной политики. Успешная реализация развития малого и среднего бизнеса определяет дальнейшее экономическое и политическое развитие страны. Поэтому принимаемые меры по формированию эффективной институционально-правовой и финансово-экономической поддержки развития малого и среднего бизнеса создает благоприятные условия для оздоровления экономики в целом.

Малый и средний бизнес в Казахстане продолжает испытывать серьезные трудности, для преодоления которых необходима последовательная работа, прежде всего, по дальнейшему совершенствованию законодательства, финансовой поддержки, повышению эффективности региональных программ развития, по устранению административных барьеров и преодолению коррупции, по повышению инновационного потенциала, а также по развитию предпринимательского образования.

Создавая соответствующие условия, обеспечивающие комплексную поддержку малого и среднего бизнеса на общегосударственном и региональном уровнях, и возможности для его относительного безрискового финансирования (кредитования), извлечения нормальной нормы прибыли, то денежные средства инвесторов неизбежно устремятся в малый и средний бизнес, содействуя тем самым не только становлению и развитию последнего, но и повышению на этой основе эффективности экономики в целом.

Ключевые слова: экономика, малый и средний бизнес, рынок, предпринимательство, предприятие, производство, занятость, безрисковое финансирование, государственная поддержка, правовая защита.

Развитие малого и среднего бизнеса - основа экономики любой страны. Без развитого малого и среднего предпринимательства сложно говорить о стабильности макроэкономической ситуации государств. Вследствие этого, еще на заре независимости малый и средний бизнес был определен в Казахстане как важнейший сектор экономики. Всесторонняя поддержка малого и среднего бизнеса всегда была приоритетом

государственной политики. Именно благодаря этому, несмотря на сложную экономическую ситуацию в стране в 1990-е годы, число субъектов малого и среднего предпринимательства постоянно росло. На сегодняшний день в стране зарегистрировано почти 840 тысяч субъектов малого и среднего предпринимательства. Доля этого сектора в ВВП страны составляет около 30%.

В ходе экспертного опроса, проведенного среди специалистов, имеющих непосредственное отношение к малому и среднему бизнесу, было выявлено, что в нашей стране созданы необходимые условия для интенсивного развития малого и среднего предпринимательства. При этом 37,5% опрошенных расценили эти условия как нормальные, столько же участников опроса заявили, что «условия есть, но существуют отдельные проблемы», и 18,8 % экспертов дали ответ: «в целом главные, определяющие условия созданы» /1/.

Что же касается оценок результатов, к которым должно привести развитие этой сферы, то они по приоритетности распределились таким образом: возникнет базовая основа среднего класса, экономическая и финансовая сферы страны приобретут еще большую устойчивость, значительно вырастет валовой продукт и уровень жизни, исчезнут наиболее серьезные проблемы занятости. Сферы, в которых сегодня в республике задействованы мелкие и средние предприниматели, отличаются широким разнообразием: одни граждане нашли свою нишу в торговле, другие активно занялись предоставлением населению всевозможных услуг, третьи сосредоточились на производстве товаров широкого потребления.

Количество граждан, решивших вести собственный бизнес, вне всякого сомнения, напрямую зависит от тех условий, которые создает государство для развития мелкого и среднего предпринимательства. По результатам опроса для успешного развития малого и среднего бизнеса необходимо:

- изменить правила регистрации, лицензирования, сертификации и т. д. (75,0% респондентов);
- улучшение система налогообложения предпринимателей (62,5%);
- совершенствование финансово-кредитной регуляции (56,3%);
- упрощение отчетности и бухучета (25,0%)
- обеспечение безопасности бизнеса (25,0%)
- улучшение информационного обеспечения граждан, работающих в этой сфере (25%);
- совершенствование лизингового обслуживания заявили (6,3%).

По мнению экспертов, ожидать крупных успехов в развитии казахстанского малого и среднего предпринимательства в ближайшие годы вполне возможно (отметили 68,8% респондентов). Одной из главных причин медленного продвижения реформ в сфере малого и среднего бизнеса в предыдущие годы явилось неверие людей в малый бизнес как в постоянную работу, обеспечивающую стабильный и долгосрочный доход. Теперь же и стабильности больше, и убеждения у людей меняются, поэтому именно сейчас государственная поддержка может дать значительные результаты», отметили опрошенные специалисты.

В Послании народу Казахстана «Новый Казахстан в новом мире» Главой государства Н. А. Назарбаевым перед Правительством была поставлена следующая задача: государственные холдинги, играя важную роль в диверсификации экономики, должны вовлекать в этот процесс, стимулировать и поддерживать казахстанский малый и средний бизнес. Казахстан перенимает успешный опыт развитых стран, ведь совершенствование механизмов государственной поддержки малого и среднего бизнеса находится в постоянном центре внимания Правительства страны.

Мировая практика убедительно свидетельствует, что в странах с развитой рыночной экономикой малое и среднее предпринимательство оказывает серьезное

влияние на развитие народного хозяйства, решение социальных проблем, увеличение численности занятых работников. По численности работающих, по объему производимых и реализуемых товаров, выполняемых работ и услуг субъекты малого и среднего предпринимательства в отдельных областях играют ведущую роль. Поэтому проблема государственной поддержки малых и средних предприятий в настоящее время является наиболее актуальной.

При этом очень важную роль играет кредитная поддержка малого и среднего бизнеса. Не секрет, что практически каждому, кто решил заняться предпринимательской деятельностью, приходится сталкиваться с финансовыми проблемами. Банки дают кредиты только под залог имущества. А что может заложить начинающий предприниматель, если у него ни основных, ни оборотных средств еще нет? Эту проблему следует решать на федеральном уровне. Но отчасти ее можно было бы снять, создавая общества взаимного кредитования малых предприятий, где будут аккумулироваться отчисления от доходов всех участников.

Во многих зарубежных странах малому бизнесу оказывается серьезная финансово-кредитная поддержка со стороны государства через специальные структуры и фонды, например, через Администрацию по делам малого бизнеса (США), Корпорацию страхового кредитования малого бизнеса (Япония), «Кредит для средних и мелких фирм» (Франция).

Особого внимания заслуживает американский опыт государственной поддержки малого и среднего бизнеса. США - страна не только гигантских корпораций, но и малых предприятий, на которых трудится более 50% наемных работников частного сектора. Получается, что главным работодателем является отнюдь не крупный, а именно малый и средний бизнес. Примерно одна из каждых трех американских семей вовлечена в малый бизнес. То есть малый и средний бизнес в США - не просто один из видов предпринимательства, а, в сущности, образ жизни.

В стране ежегодно регистрируется около 600 тыс. малых предприятий и ликвидируется около 500 тыс. Однако никого это не ужасает. Дело в том, что владельцы малых предприятий очень чутко и гибко реагируют на динамику спроса. Поняв, что в другой сфере или на другом месте их дела пойдут лучше, они сворачивают свой старый бизнес и открывают новый. Американцы в этом смысле очень адаптивны и умеют быстро перестраиваться. Даже если их бизнес попросту прогорел, они не теряют энтузиазма и считают конец старого бизнеса началом нового. 90% жителей США позитивно оценивают роль малого бизнеса. Малые и средние предприятия действуют и в торговле, и в производственной сфере, и в финансовом секторе, и в консалтинге, и в сфере инноваций, и в области социальных услуг.

Важнейшей задачей федерального правительства является сохранение и развитие конкурентной среды, которая через механизм снижения издержек производства побуждает производителей переходить на использование более эффективных технологий.

Администрация по делам малого бизнеса (SBA) представляет малым и средним пред-приятиям гарантии по кредитам. Помимо этого предлагается широкая гамма способов финансирования - от микрозаймов до кредитов на покрытие крупного долга. Центры развития малого бизнеса оказывают множество видов услуг, связанных с конкретными проектами в различных сферах (от бизнеса на дому до мореходства и международной торговли), а также техническое содействие, помощь в менеджменте и оформлении заявок на получение займов. В бизнесе, принадлежащим женщинам, в США занято более 9 млн. человек. Их вклад в экономику достигает 1,15 трлн. долл. Темпы роста таких предприятий сегодня превышают общенациональные. SBA создала более 90 центров женщин-предпринимателей.

Одно из важнейших направлений деятельности SBA - правовая защита интересов малого и среднего бизнеса. Для этих целей в ее структуре в 1978 г. был создан отдел

адвокатуры, глава которого назначается президентом США, утверждается Конгрессом и подотчетен только им. Адвокатура наделена полномочиями защищать интересы и права малого бизнеса в законодательных и процедурных инициативах Федерального правительства. Следует отметить, что отдел адвокатуры постоянно исследует деятельность малого бизнеса США и среду его обитания. В 1996 г. в SBA образован отдел арбитража, задачи которого определены законом об усилении справедливого регулирования малого и среднего бизнеса. В различных регионах страны им проводятся слушания, нацеленные на повышение эффективности малого бизнеса. Отдел отчитывается перед Конгрессом и выступает в качестве связующего звена между малым бизнесом и федеральными структурами. Под эгидой SBA весьма эффективно работает Институт в Интернете. Начинающие предприниматели и студенты, готовые открыть собственное дело, могут пройти в нем бесплатную подготовку, воспользоваться информационными ресурсами. Совместными усилиями SBA и Министерства торговли открыто 19 центров содействия экспорту, осуществляющих предварительный отбор кандидатов на получение капитала для реализации экспортно-ориентированных проектов. Кроме того, они кредитуют внешнеторговые операции малого бизнеса. Вебсайт SBA еженедельно практикует 17 млн. посещений, в ее интернет-библиотеке размещены статистика финансовых заимствований, доклады об ущербе, результаты многочисленных исследований отдела адвокатуры, учебные разработки и многое другое.

В современных условиях механизм обеспечения эффективного функционирования малого и среднего бизнеса должен сводиться, прежде всего, к усилению государственной поддержки малого и среднего бизнеса. Для этого, в первую очередь, необходимо:

- формирование концепции, выбор приоритетов и обоснование роли малого бизнеса в экономике;
- разработка государственной политики поддержки и развития малого и среднего бизнеса в экономике;
- совершенствование нормативно-правовой поддержки и развития малого и среднего предпринимательства;
- совершенствование законодательства в сфере инвестиций и формирование благоприятного инвестиционного климата в стране;
- совершенствование налогообложения малых и средних предприятий;
- развитие кредитно-финансовых механизмов и внедрение новых финансовых технологий, направленных на развитие малого и среднего предпринимательства;
- активизация прямого и косвенного участия государства в финансировании развития малого и среднего бизнеса.

Подводя итог можно сделать вывод: если создать соответствующие условия, обеспечивающие комплексную поддержку малого и среднего бизнеса на общегосударственном и региональном уровнях, и возможности для его относительного безрискового финансирования (кредитования), извлечения нормальной нормы прибыли, то денежные средства инвесторов неизбежно устремятся в малый и средний бизнес, содействуя тем самым не только становлению и развитию последнего, но и повышению на этой основе эффективности экономики в целом.

Список литературы:

1. Официальная статистическая информация: оперативные данные (экспресс информация, бюллетени): малое и среднее предпринимательство [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.stat.gov.kz, свободный. - Загл. с экр. – Яз.рус. 53 Казахстан и его регионы // Ежеквартальный журнал статистической информации. – Астана: Агентство РК по статистике, 2017. – С. 62 - 64.
2. Выпуск продукции субъектами малого и среднего предпринимательства в 2017 //

<http://stat.gov.kz>

3. Zamanbekov Sh. Industrial and innovative policy of the Republic of Kazakhstan as the basis of sustainable development and modernization of engineering». Wulfenia Journal, Austria. Vol 21, No. 2; Feb 2014, p.250-256.

ОӘК 338(574.1)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ШАҒЫН БИЗНЕСТІ ДАМУ ЖӘНЕ ҚОЛДАУ

Богдашкина И.В., Ихсанов Б.К.

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Қазақстандағы шағын және орта бизнес күрделі қиындықтарды бастан кешіру үстінде, қиындықтарды жеңу үшін жүйелі жұмыстар жүргізілуі қажет, ең алдымен, заңнамаларды одан әрі жетілдіру, қаржылық қолдау, өңірлік даму бағдарламаларының тиімділігін арттыру, әкімшілік кедергілерді және сыбайлас жемқорлықты жою, инновациялық потенциалды арттыру, сонымен қатар кәсіпкерлік сауаттылықты дамыту бойынша іс-шаралар қарқынды жүргізілуі тиіс.

Жалпымемлекеттік және өңірлік деңгейде шағын және орта бизнеске кешенді қолдау көрсету және қолайлы жағдайлар жасау, мейлінше тәуекелсіз қаржыландыру (кредит беру), тұрақты табыс алуды қамтамасыз ету, инвесторлардың қаржы құралдарын шағын және орта бизнеске бағыттауларына мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: экономика, шағын және орта бизнес, нарық, кәсіпкерлік, кәсіпорын, өндіріс, іскерлік, тәуекелсіз қаржыландыру, мемлекеттік қолдау, құқықтық қорғау.

УДК 06.77.77

РОЛЬ ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ ОБЩЕСТВА

Кеңесова А.Т.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: в статье рассматриваются значение заработной платы как для работника, так и для работодателя, а также выполняемые функции. Заработная плата как экономическая категория имеет двойственную природу. С одной стороны - это форма цены труда, а, с другой, - форма фонда жизненных средств, необходимых для воспроизводства работников.

Ключевые слова: заработная плата, работник, работодатель, функция заработной платы.

Заработная плата – это одна из ключевых экономических категорий, которая является основным источником стимулирования и дохода занятых на предприятии. «Заработная плата» обозначает денежное вознаграждение за труд [1].

Согласно трудовому кодексу Республики Казахстан, заработная плата работнику устанавливается трудовым договором в соответствии с действующими у работодателя системами оплаты труда [2].

Заработная плата как плата за труд выдвигается на первый план так как среди всех экономических ресурсов это наиболее дорогостоящий элемент. Для большинства населения это единственный или по крайней мере, главный источник дохода. Поэтому вопросы, связанные с заработной платой (ее величиной, формой начисления и выплаты и др.), являются одними из наиболее актуальных как для работников, так и для работодателей.

Величина заработной платы устанавливается либо в виде должностного оклада, либо по тарифной сетке (ставке), либо в соответствии с контрактом, но не может быть ниже уровня установленной законом минимальной зарплаты. Верхний предел заработной платы в условиях экономики рыночного типа обычно не ограничивается. Как обозначено в трудовом кодексе Республики Казахстан, государственные гарантии в области оплаты труда работников включают минимальный размер месячной заработной платы, минимальный размер часовой заработной платы, порядок и сроки выплаты заработной платы [2].

В рыночных условиях определение понятия «заработная плата» приобретает принципиальное значение, так как она может рассматриваться как стоимостная оценка рабочей силы, как форма распределения фонда индивидуального потребления работников по количеству и качеству труда, как отношения между обществом, работодателем и работником по поводу распределения части национального дохода. Заработная плата имеет как экономический, так и юридический аспекты. Рассмотрение заработной платы с экономических позиций обращает внимание, как правило, на ее денежный характер, на связь размеров заработной платы с результатами работы предприятия и, как следствие этого, с ее финансовыми возможностями. Экономический аспект актуализирует внимание на зависимость оплаты труда каждого конкретного работника от результатов затраченного им труда. В определении заработной платы как правовой категории, особо подчеркивается зависимость вознаграждения от количества и качества труда, личного вклада работника в общие результаты работы коллектива. В то же время для правового определения заработной платы имеет значение обязанность работодателя выплачивать работнику вознаграждение за его труд, наличие у работника субъективного права на получение этого вознаграждения и установление заранее норм труда, тарифных ставок (окладов), сдельных расценок и иных факторов, с помощью которых подсчитывается сумма вознаграждения. Следует также различать номинальную (т.е. начисленную), располагаемую (за вычетом налогов и обязательных отчислений) и реальную заработную плату, денежную и не денежные формы зарплаты. Номинальная заработная плата - это сумма денег, полученная за час, день или неделю. Реальная заработная плата - это количество товаров и услуг, которые можно приобрести на номинальную заработную плату. Это покупательная способность полученных денег. Реальная заработная плата зависит от номинальной и цен на приобретаемые товары и услуги. Изменения реальной заработной платы в процентном отношении можно определить путем вычитания процентного изменения в уровне цен из процентного изменения в номинальной заработной плате. Реальная заработная плата уменьшается при наличии инфляции, если инфляция не компенсируется увеличением, индексацией заработной платы. Денежная форма является основной, что обусловлено ролью денег как всеобщего эквивалента в товарно-денежных отношениях (в рыночной экономике). Но имеет место и натурально-вещественная форма. При отсутствии наличных денежных средств предприятие может рассчитываться с работниками выпускаемой продукцией (товарами), которая может лично потребляться работником и его семьей или продаваться (либо обмениваться на другие товары).

Разнообразие безденежных вариантов доходов зависит от экономических возможностей предприятий. Самыми распространёнными из них являются бесплатный проезд для пенсионеров и других групп населения, льготы на коммунальные услуги, дотации на питание. В фирмах предоставляются льготы на содержание детей в детских садах, оздоровительных лагерях, на проезд в общественном транспорте.

Таким образом, заработная плата – это денежная форма цены, выплачиваемой за использование труда как экономического ресурса в процессе создания товаров и услуг – цена за использование рабочей силы. Стоимость рабочей силы – это цена материальных и духовных благ, необходимых для воспроизводства рабочей силы, т. е. для полного удовлетворения потребностей работника и членов его семьи. Отсюда ясна двойственная природа заработной платы: с одной стороны – это форма цены труда, а, с другой, – форма фонда жизненных средств, необходимых для воспроизводства работников.

Заработная плата имеет разное значение как для работника, так и для работодателя. Для работника зарплата — это основной источник его доходов, средство воспроизводства его рабочей силы и повышения уровня благосостояния. Для работодателя заработная плата работников — это затрачиваемые им средства на привлечение по найму рабочей силы, что составляет одну из основных статей издержек на рабочую силу и себестоимости производимой продукции (услуг). Исходя из этого можно сказать, что работодатель заинтересован в снижении удельных затрат рабочей силы на единицу продукции, с другой стороны, — заинтересован в повышении ее качества, а значит, в увеличении расходов на ее содержание, если это позволит увеличить прибыль предприятия за счет поощрения трудовой инициативы работников. Уровень оплаты труда влияет на поведение работника и работодателя в условиях неравномерного спроса и предложения на рабочую силу в пространстве и во времени, что предполагает необходимость регулирования этих отношений на основе реализации функций и механизма заработной платы (оплаты труда).

Заработная плата как экономическая категория выполняет несколько функций. К важным можно отнести воспроизводственную, стимулирующую, статусную, регулирующую (распределительную), производственно-долевою.

Смысл воспроизводственной функции заключается в способности заработной платы быть достаточной для компенсации физических, умственных и других затрат, которые имеют место в процессе трудовой деятельности человека и подготовки к ней. То есть, степень (полнота) реализации воспроизводственной функции заработной платы определяется ее размером, а также зависит от уровня цен на товары и услуги, инфляции, своевременности выплаты вознаграждений и некоторых других аспектов. Степень реализации воспроизводственной функции заработной платы можно оценить, измерить и анализировать посредством сопоставления двух величин — прожиточного минимума и заработной платы, которую получает конкретный работник. Чтобы обеспечить не только простое, но и расширенное воспроизводство рабочей силы, не достаточно равенства заработной платы работника лишь прожиточному минимуму. Заработная плата должна превышать прожиточный минимум, так для своего расширенного воспроизводства человеку необходимы средства для физического, культурного, интеллектуального развития, а также содержания нетрудоспособных, малолетних членов семьи.

Статусная функция заработной платы предполагает соответствие статуса, определяемого размером заработной платы, трудовому статусу работника. Под «статусом» подразумевается положение человека в той или иной системе социальных отношений и связей. Под трудовым статусом понимается место данного работника по отношению к другим работникам, как по вертикали, так и по горизонтали. Соответственно размер вознаграждения за труд является одним из главных показателей этого статуса, а его сопоставление с собственными трудовыми усилиями позволяет судить о справедливости оплаты труда. Статусная функция важна, прежде всего, для самих работников, на уровне их притязаний на зарплату, которую имеют работники соответствующих профессий в других фирмах, и ориентация персонала на более высокую ступень материального благополучия.

Особенностью стимулирующей функции заработной платы является ее способность направлять интересы работников на достижение требуемых результатов труда (большого его количества, более высокого качества и т.д.) за счет обеспечения

взаимосвязи размеров вознаграждения и трудового вклада. То есть, степень реализации стимулирующей функции заработной платы определяется, в первую очередь, ее организацией, а не размерами оплаты труда. Стимулирующая функция является основой мотивации труда. Стимулирование труда — это, прежде всего, внешнее побуждение, элемент трудовой ситуации, влияющий на поведение человека в сфере труда, материальная оболочка мотивации персонала. Вместе с тем оно несет в себе и нематериальную нагрузку, позволяющую работнику реализовать себя как личность и работника одновременно [3].

Роль регулирующей функции заработной платы заключается в воздействии на соотношение между спросом и предложением рабочей силы, на формирование персонала (численности работников и профессионально-квалификационного состава) и степень его занятости. Эта функция выполняет роль баланса интересов работников и работодателей. Объективной основой реализации этой функции является принцип дифференциации оплаты труда по группам работников, по приоритетности деятельности или другим основаниям (признакам), т.е. выработка определенной политики установления уровня оплаты труда различных групп (категорий) работников в конкретных условиях производства. Это является предметом регулирования трудовых отношений между социальными партнерами на взаимоприемлемых условиях и отражается в коллективном договоре.

Через производственно-долевою функцию заработной платы можно определять меру участия живого труда (через заработную плату) в образовании цены товара (продукции, услуги), его долю в совокупных издержках производства и в издержках на рабочую силу. Эта доля позволяет установить степень дешевизны (дороговизны) рабочей силы, ее конкурентоспособность на рынке труда, ибо только живой труд приводит в движение овеществленный труд (как бы он велик не был), а значит, предполагает обязательное соблюдение низших границ стоимости рабочей силы и определенные пределы повышения зарплаты. В этой функции воплощается реализация предыдущих функций через систему тарифных ставок (окладов) и сеток, доплат и надбавок, премий и т.д., порядок их исчисления и зависимость от фонда оплаты труда.

Каждое предприятие самостоятельно разрабатывает и утверждает формы и системы оплаты труда. Выбор рациональных форм и систем оплаты труда работников имеет важнейшее социально-экономическое значение для каждого предприятия. Формы и системы оплаты труда определяют порядок начисления заработков отдельным работникам или их группам в зависимости от количества, качества и результатов труда. В статье 107 трудового кодекса Республики Казахстан прописано, что система оплаты труда определяется условиями трудового, коллективного договоров и (или) актами работодателя. Система оплаты труда должна обеспечить долю основной заработной платы не менее 75 процентов в заработной плате работников без учета единовременных стимулирующих выплат [2].

Работник должен быть заинтересован в повышении своей квалификации для получения большего заработка, т.к. более высокая квалификация выше оплачивается. Предприятия же заинтересованы в более высококвалифицированных кадрах для повышения производительности труда, улучшения качества продукции. Реализация стимулирующей функции осуществляется руководством через конкретные системы оплаты труда, основанные на оценке результатов труда и связи размера фонда оплаты труда с эффективностью деятельности предприятия.

Таким образом, заработная плата в рыночной экономике — это основная форма цены труда работника, уровень которой формируется под воздействием различных факторов рыночной экономики. Будучи основным источником дохода трудящихся, заработная плата является формой вознаграждения за труд и формой материального стимулирования их труда. Она направлена на вознаграждение работников за

выполненную работу и на мотивацию достижения желаемого уровня производительности. Поэтому правильная организация заработной платы непосредственно влияет на темпы роста производительности труда, стимулирует повышение квалификации трудящихся. Заработная плата, являясь традиционным фактором мотивации труда, оказывает доминирующее влияние на производительность. Предприятие не может удержать рабочую силу, если она не выплачивает вознаграждения по конкурентоспособным ставкам и не имеет шкалы оплаты, стимулирующей людей к работе. Для того, чтобы обеспечить стабильный рост производительности, руководство должно четко связать заработную плату, продвижение по службе с показателями производительности труда, выпуском продукции.

Список литературы:

1. Атамазова А. А. Заработная плата: ее роль и функции // Молодой ученый. — 2016. — №16. — С. 131-133. — URL <https://moluch.ru/archive/120/33194/> (дата обращения: 17.04.2019).
2. Трудовой кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01. 01. 2019 г.)
3. Кузнецова Я. В. Совершенствование организации оплаты труда работников предприятия // Молодой ученый. — 2014. — №1. — С. 369-374. — URL <https://moluch.ru/archive/60/8631/> (дата обращения: 18.04.2019).

ОӘК 06.77.77

ҚОҒАМНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨМІРІНДЕГІ ЖАЛАҚЫНЫҢ РӨЛІ

Кеңесова А.Т.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

***Аңдатпа:**Мақалада қызметкердің де, жұмыс берушінің де жалақысының құны, сондай-ақ орындалатын қызметтер туралы айтылады.Еңбекақыда экономикалық санат ретінде екі жақты сипаты бар.Бір жағынан, бұл еңбек құнының нысаны, ал екінші жағынан, ол жұмысшылардың көбеюі үшін қажетті өмірлік ресурстар қоры болып табылады.*

***Кілт сөздер:**жалақы, қызметкер, жұмыс беруші, жалақы функциясы.*

УДК 06.77.77

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

Кеңесова А.Т.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

***Аннотация:**в статье рассматриваются системы оплаты труда в зарубежных странах. Во многих странах для мотивации работников используются различные методы, такие как методы оценки заслуг работников, метод оценки работы, которые направлены на стимулирование персонала.*

Ключевые слова: заработная плата, система оплаты труда, совершенствование заработной платы.

Заработная плата представляет собой один из основных факторов социально-экономической жизни каждого коллектива. Оплата труда – одно из важнейших составляющих управления персоналом. От того насколько эффективно руководство стимулирует своих работников, зависят и производительность, и экономическая эффективность труда, и прибыльная работа организации. Принцип материальной заинтересованности работника в результатах своего труда является одним из основополагающих принципов организации оплаты труда. Но надо сказать, что существующая на большинстве предприятий система оплаты труда не позволяет обеспечить достаточный уровень мотивации персонала, что приводит к недостаточной производительности[1].

Понятие «заработная плата» наполняется новым содержанием и охватывает все виды заработков (а также различных премий, доплат, надбавок и социальных льгот), начисленных в денежных и натуральных формах (независимо от источников финансирования), включая денежные суммы, начисленные работникам в соответствии с законодательством Республики Казахстан за неотработанное время (ежегодный отпуск, праздничные дни и т.д.). Порядок исчисления заработной платы работникам всех категорий регламентируют различные формы и системы заработной платы. Формы и системы заработной платы - это способ установления зависимости между количеством и качеством труда. Для этого используются различные показатели, отражающие результаты труда и фактически отработанное время. Выделяют различные системы оплаты труда, но наиболее важными являются повременная оплата и сдельная. Под системой оплаты труда понимается способ соизмерения размера оплаты за труд с его результатами.

Большой опыт применения самых разнообразных систем заработной платы накоплен во многих зарубежных странах. В каждой стране такая система характеризуется своими особенностями.

Таблица 1. Система заработной платы в зарубежных странах

Страна	Особенности системы заработной платы
Швеция	солидарная заработная плата
Япония	оплата за стаж и рационализаторство
Германия	стимулирование роста производительности
США	оплата за квалификацию
Великобритания	оплата по индивидуальным контрактам
Франция	индивидуализация зарплат
Италия	выплата коллективных и индивидуальных надбавок к рабочему времени

В зарубежных странах применяются специальные системы премирования за достижение определенных производственных результатов, заранее согласованные и закреплённые в соответствующих договорах (договоры о заинтересованности, о производительности). К примеру, Великобритания ввела практику заключения договоров о производительности между администрацией предприятий и профсоюзами, представляющими интересы работников. Суть этих договоров состоит в том, что доходы от роста производительности труда делятся в соответствующей пропорции между предпринимателями и работниками, что позволяет повысить оплату труда, не увеличивая прямых производственных издержек. В условиях научно-технического прогресса все

труднее измерить личный вклад отдельного рабочего в общий производительный процесс, с одной стороны, а с другой – на первый план выдвигаются задачи стимулирования сотрудничества внутри трудового коллектива, способностей их членов к перестройке и восприятию новшеств, чувство ответственности за надежность и качество продукции.

Системы заработной платы во многих странах ориентированы на повременные формы оплаты труда. В их основе лежит учет в первую очередь степени использования машин, экономии сырья и энергии, старательности в работе и т.п., т.е. показателей успехов на уровне группы (бригады) и коллектива фирмы в целом. Однако чистая повременная оплата не применяется. Все повременные системы базируются на нормативной основе, что повышает её действенность. Там же, где сохраняется сдельная форма, наблюдается общее сокращение переменной части заработной платы. В Швеции переменная часть зарплаты, связанная с общими результатами деятельности, увеличилась, упор делается на премиальные системы и поощрение успехов в производительной отдаче на уровне групп. В Германии к особенностям оплаты труда можно отнести построение заводских тарифных систем для конкретных предприятий в рамках допускаемых отклонений от тарифных соглашений союзов работодателей с профессиональными отраслевыми союзами. В Германии также применяются единые тарифные сетки для рабочих и служащих на базе должностных месячных окладов. Также при оплате труда в этой стране учитываются такие факторы как повышение требований рабочих мест к образованию работников, рост умственных и нервно – психических нагрузок; снижение удельной значимости физических нагрузок и санитарно – гигиенических условий труда в структуре оценки тяжести труда.

За последние годы во Франции отказались от жесткой индексации, и перешли на принцип регулирования заработной платы с учетом коллективной (экономической эффективности предприятия) и индивидуальной производительности. При этом минимальная зарплата по-прежнему индексируется. На базе коллективной заинтересованности предполагается напрямую связать фонд зарплаты с экономическими результатами фирмы. Практическим инструментом стали коллективные договоры о заинтересованности. Чтобы стимулирующий эффект не упал, некоторые предприятия дополняют договор перечнем конкретных целей для реализации. Во Франции поэтапно применяется практика индивидуализации зарплаты, которая сочетает в себе такие формы как оплата за индивидуальную выработку и зарплата, складывающаяся из гарантированного минимума (80%) и переменной части (20%).

Многие страны при начислении заработной платы используют систему «заслуг». Она предназначена для установления заработной платы работникам одинаковой квалификации, но имеющим разные показатели качества работы. К факторам, по которым могут быть оценены работники относятся производственные и личностные. К производственным факторам относятся выполнение норм, уровень брака, использование рабочего времени. К личностным факторам относятся инициативность, трудовая и творческая активность, принятие на себя ответственности за решение на производстве, умение работать в коллективе. Методы оценки заслуг работников различны – балльная оценка, анкетирование, экспертная оценка, группировка работников по результатам оценки их работы. Оценка заслуг на предприятиях может использоваться для принятия решения о продвижении на службе, повышении (снижении) заработной платы, профессиональной подготовке (переподготовке), возобновлении (прекращении) срока контракта, об увольнении с работы. Оценка деловых, личностных качеств работников является важным инструментом повышения их конкурентоспособности на внутрифирменном рынке труда. Развитию у персонала чувства общности с фирмой служат дополнительные социально-бытовые выплаты, льготы и услуги, предоставляемые персоналу на «добровольных» началах в дополнение к обязательным, установленным государственной системой социального обеспечения. В их числе внутрифирменное обеспечение по старости, в которое были преобразованы прежние резервные фонды

выходных пособий. Около 10% компаний в Японии имеют пенсионные фонды. Этим фондам предоставлены налоговые льготы, что дает фирмам дополнительный стимул для закрепления кадров.

Закрепление кадров на предприятии происходит через действующие системы заработной платы, социальных выплат, дивидендов на акции фирмы и т.д. Наиболее интересный опыт закрепления кадров с помощью системы зарплаты имеет Япония, где ставки заработной платы, впервые нанимаемых в 3,5 – 4 раза ниже ставок тех, кто уже заканчивает трудовую деятельность в данной фирме. Система «пожизненного найма» предусматривает автоматическое повышение зарплаты в соответствии с возрастом работника. Но в последнее время эта система стала дополняться поощрением за достижения. В составе самой заработной платы имеются также «надбавки на жизнь», которые включают жилищные, транспортные и тому подобные виды надбавок для обеспечения различных жизненных потребностей

В целях планирования и формирования основного кадрового состава для управления персоналом компании используется оценка работ. Наибольшее распространение она получила в США, Канаде, Великобритании, Нидерландах. В Германии, Финляндии, Швеции её используют в нескольких отраслях. Оценка работ – это инструмент для систематического определения места работника и иерархии заработной платы внутри фирмы. Она опирается на сравнение и анализ требований достижения нормальной производительности, которые диктует работа её исполнителю. Но при этом не учитываются индивидуальные способности и усилия конкретных работников.

В некоторых странах при определении размера заработной платы учитывается степень заинтересованности работников в делах фирмы, побуждающее персонал к высокоэффективной работе, что в конечном счете выражается в росте прибыли, производительности труда. Но при использовании такого метода определить прямую зависимость весьма трудно. Ведь размер премиального фонда, распределяемый среди работников, зависит не столько от эффективности производства, сколько от коммерческого положения фирмы (уровень конкуренции, доля на рынке сбыта, изменение цен на сырье, топливо, материалы и т.д.), т.е. от тех факторов, которые практически не зависят от рядового персонала.

Требования профсоюзов к программам финансового участия следующие: гарантированность участия; независимость фонда распределения от норматива фонда заработной платы (бонусы по участию в прибылях не должны быть частью основной заработной платы); выплата соответствующих вознаграждений всем работникам независимо от стажа и продолжительности рабочего времени; создание акционерных фондов не должно осуществляться за счет средств пенсионных фондов.

Механизм развития персонала реализуется в конкретных системах оплаты труда, доплат и надбавок. Особенно большую роль играют дополнительные ставки доходов, которые работник получает от предприятия. Система привлечения работников на предприятие может предусматривать, например, для молодежи достаточно высокие первоначальные ставки заработной платы, которые не требуют материальных стимулов.

В Японии для молодежи предусмотрена специальная семейная надбавка, размеры которой сокращаются с возрастом и стажем одновременно с ростом базовой заработной платы, отражающей повышение профессионально – квалификационного уровня работника. Во Франции закрепление кадров происходит с помощью надбавок за стаж, дисциплину труда, пособий на транспортные расходы, компенсаций расходов на поездки на работу (в Париже и пригородах она составляет половину стоимости проездных документов); надбавок за отдаленность места работы от места жительства, премий за преданность фирме.

В странах Западной Европы и США для закрепления кадров на предприятиях используются социальные выплаты и льготы. Кроме систем пенсионного обеспечения в

дополнение к государственным пенсиям, связанным со стажем работы и с уплаченными взносами в пенсионный фонд предпринимателями, остальные системы социальных выплат и льгот непосредственно со стажем не связаны, но они способствуют стабилизации коллектива предприятия. Стабилизации коллектива способствуют и системы участия в прибылях, задачей которых является не только вовлечение работников в интересы фирмы, но и улучшение социально-психологического климата на производстве. Создание на предприятиях должного уровня организационно-технических условий проявляется в систематическом обновлении техники и технологии, улучшении условий труда, что при прочих равных условиях способствует привлечению и закреплению кадров.

Стимулирование непрерывного повышения квалификационного уровня обеспечивается применением систем оплаты знаний, квалификации, совмещения профессий и т.д. Сущность оплаты знаний состоит в том, что работнику платят не только за то, что он делает на рабочем месте, но и за то, что он потенциально может выполнить, обладая для этого суммой знаний. Эта система эффективна в условиях быстрой модернизации производства, перехода к выпуску новой продукции.

Система оплаты за квалификацию возникла в США, а ее широкое применение шло одновременно с расширением поля деятельности производственных бригад в американской промышленности. Суть этой системы состоит в том, что уровень оплаты зависит не только от сложности выполняемых работ, но и от набора специальностей, которые работник способен использовать в своей деятельности, т.е. оплачивается не фактический труд, а рост квалификации. В целом оплата за квалификацию означает, что при освоении каждой новой специальности исполнитель получает прибавку к заработной плате, при этом приобретенные умения (знания) должны в той или иной степени использоваться в работе.

Исходя из выше изложенного можно сделать вывод, что зарубежный опыт применения различных методов оплаты труда, направленные на стимулирование персонала полезен в конечном итоге для фирмы. Качественное выполнение работы каждым работником, и достойная оплата труда дает мультипликативный эффект в масштабе всего предприятия.

Список литературы:

1. Федорова М. С. Совершенствование системы оплаты труда на предприятии // Молодой ученый. — 2011. — №7. Т.1. — С. 119-121. — URL <https://moluch.ru/archive/30/3403/> (дата обращения: 18.04.2019).

ОӘК 06.77.77

КӘСПОРЫНДАРЫНДАҒЫ ЕҢБЕКАҚЫНЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Кеңесова А.Т.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

***Аңдатпа:** мақалада шетелдердегі еңбекақы төлеу жүйесі қарастырылады. Көптеген елдерде қызметкерлерді ынталандыру үшін қызметкерлердің еңбегін бағалау әдістері, қызметкерлерді ынталандыруға бағытталған жұмысты бағалау әдісі сияқты әртүрлі әдістер қолданылады.*

***Кілт сөздер:** жалақы, еңбекақы төлеу жүйесі, жалақыны жетілдіру.*

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА - КАК ИСТОЧНИК ИНТЕНСИВНОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

Машанова З.С., Жумаев Ж.Ж..

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск.

Аннотация: В данной статье рассматривается системная взаимосвязь факторов ресурсного потенциала и ее влияние на рост экономической эффективности. Анализируются традиционные методы оценки эффективности использования ресурсного потенциала предприятий и выявляются причины, породившие их несовершенство. Предлагается способ расчета мультипликативного эффекта как дополнительного результата системного взаимодействия факторов ресурсного потенциала в процессах экстенсивного и интенсивного его использования.

Ключевые слова: ресурсный потенциал, ресурсорасточительность, сбережение ресурсов, совершенствование средств, ресурсоэкономящей, экстенсивный рост, интенсивный рост.

При прогнозировании экономической динамики следует исходить из того, что генеральное направление повышения эффективности производства в целом и эффективности использования ресурсного потенциала связано с переходом к ресурсосберегающему типу экономического развития — снижению материалоемкости, трудоемкости, ресурсоэкономящей направленности капитальных затрат.

Режим ресурсорасточительности, характерный для нашей экономики, сложившийся в условиях экстенсивного экономического роста, исчерпал себя. При оценке эффективности использования того или иного ресурса важно прогнозировать границы эффективности. Невозможно, реализуя ресурсосберегающую политику, одновременно исходить из возможности экономии труда, материалов, капитальных вложений. Сложность состоит во взаимообусловленности экстенсивных и интенсивных источников экономического роста в экономии одних видов затрат за счет дополнительного расхода других. Так, повышение производительности труда, экономия затрат живого труда означает увеличение затрат прошлого труда, овеществленного в средствах производства. Совершенствование средств производства снижает затраты прошлого труда на единицу полезного эффекта, но вызывает увеличение затрат в тех сферах и отраслях, где возникают новые научные идеи, проектируется и создается новая техника. Сама природа замещения ресурсов интенсифицирует процесс производства одних видов ресурсов за счет относительно более экстенсивного использования других. Поэтому экстенсивный и интенсивный рост не только противостоят, но и дополняют друг друга. Главным индикатором эффективности производства и использования трудовых ресурсов является производительность труда. Эффективность использования трудовых ресурсов в общественном производстве характеризуют экономическими и социальными критериями. Для оценки уровня и динамики эффективности использования трудовых ресурсов в общественном производстве основным критерием является производительность труда. Ее конкретными показателями, характеризующими не только эффективность использования живого труда, но и эффективность общественного производства в целом, являются: уровень производительности труда валовой внутренней

продукт (ВВП) в расчете на одного работающего; ВВП на душу населения; темпы роста производительности общественного труда; доли прироста ВВП за счет повышения производительности труда. По производительности труда мы всегда отставали от стран с развитой рыночной экономикой. Важный социальный показатель эффективности использования трудовых ресурсов — обеспечение уровня безработицы в пределах допустимой, естественной нормы. Изучение безработицы зарубежными социологами показывает, что она сказывается на экономической, социальной, психологической функциях людей, на состоянии здоровья, на средней продолжительности жизни. Например, в работах американских психологов указывается, что рост уровня безработицы на 1% увеличивает число совершаемых в стране убийств на 650 случаев, самоубийств — на 820 случаев, психические лечебницы при этом пополняются на 4 тысячи пациентов, а тюрьмы — на 3 тысячи преступников. Развитые страны пытаются справиться с этим бичом рыночной экономики и в одиночку, и сообща, создавая объединенные рынки труда ряда стран: Европейского Союза, НАФТА и других.

К факторам динамики производительности труда относятся научно-технический прогресс структурная перестройка, качественный состав рабочей силы, организационно-управленческие факторы, социальные и социально-психологические факторы.

Современная ситуация вносит изменения не только в сам набор факторов динамики производительности труда, но и в их приоритеты, по-другому расставляет акценты в их взаимодействии. Однако и при переходе к смешанной экономике тенденции роста производительности труда находятся под определяющим влиянием научно-технического прогресса, одна из характеристик которого это технический уровень производства.

Для анализа и прогнозирования влияния этого уровня на производительность труда обычно используют достаточно большое число показателей, в частности, фондовооруженность, энерговооруженность, возрастную и технологическую структуру основных фондов, уровень загрузки производственных мощностей, оборудования и др.

При всем различии отраслей народного хозяйства по технической оснащенности, сложившаяся к началу рыночных преобразований технология в нашей стране — это технология крупной государственной экономики. Переход к смешанной экономике, создание мелких предприятий, фермерских хозяйств предполагает иные технологические решения для существенного роста производительности труда. В результате структурной перестройки изменения касаются в первую очередь промышленности, где наиболее динамично развиваются отрасли, производящие орудия труда: машиностроение, новые виды энергии и предметов труда. В развитых странах внутри машиностроительного комплекса в процессе структурной перестройки формировалась группа прогрессивных наукоемких отраслей и сокращался удельный вес традиционных отраслей, сопровождавшийся модернизацией их производственного аппарата. Сокращался удельный вес сельского хозяйства в общем производстве и по численности занятых, но при этом происходил абсолютный рост объема производства и производительности труда занятых в нем работников. Численность занятых в сельском хозяйстве в настоящее время в западных странах составляет 2—3%.

Структурные изменения в ходе рыночных реформ в Казахстане имеют некоторые позитивные результаты, но их эффективность низкая, а глубокие структурные преобразования в Казахстане не начинались. Рост сферы услуг в экономике Казахстана — это позитивный сдвиг в структуре, но он был обусловлен не ростом эффективности труда, а изменениями в структуре цен на товары и услуги.

В структуре промышленного производства устойчиво проявляет себя тенденция к росту доли добывающих отраслей. За годы рыночных преобразований она возросла на 10% и составляет около четверти объема производства по промышленности в целом. Нельзя добиться положительных сдвигов в динамике производительности труда, совершенствуя лишь производственную базу экономики. Применение современных

технологий требует высококвалифицированной рабочей силы, инвестиций в человеческий капитал. Количественно оценить влияние этих факторов сложно, поскольку оно опосредовано и проявляется через воздействие других факторов. Переход к рыночной экономике в Казахстане ознаменовался снижением «качества» управления во всех звеньях, слабостью государственной власти. Принимаются законы, издаются постановления, разрабатываются программы, но механизм управления тем не менее слабо работает. А как раз для формирования рыночного хозяйства требуется четко организованная, компетентная власть «наверху» и ответственная, заинтересованная система управления в хозяйственной сфере. Следует особо отметить, что в рыночной экономике наряду с необходимостью управления производством, возникает новая, более сложная сфера управления — управление собственностью, что выступает и фактором роста производительности труда.

К социальным и социально-психологическим факторам относится формирование реального чувства хозяина производства, воспитание потребности в труде, современный стиль экономического мышления и поведения, мотивация к труду.

В развитой экономике успешно реализуют «человеческий фактор» в развитии производства, ведущие фирмы понимают важность фактора содержания труда для полного раскрытия всех возможностей и способностей работающего, а значит, и для эффективной его эксплуатации капиталом. Современные методы рационализации труда и активизации человеческого фактора в производстве весьма разнообразны. К ним относятся, в частности, программы профессионального развития рабочей силы; программы, предполагающие более активное вовлечение работников в управление производством («кружки качества» и т.п.); методы материального стимулирования (планы группового стимулирования, участие рабочих в прибылях компании, во владении акциями); нетрадиционные формы организации рабочего времени и др.

Управляющие компаниями делают упор на сочетание морально-психологических стимулов к труду и методов материального стимулирования, причем в последних все большее значение придается различным формам коллективной мотивации поведения работников. С разгосударствлением и приватизацией обычно связывают мощный мотивационный стимул к труду. В действительности же в настоящее время для работников всех форм собственности характерно развитие группового и индивидуального эгоизма. Рост дороговизны жизни пробуждает у части людей стремление зарабатывать деньги любой ценой. Дело не только в упадке общественной морали. Это отвлекает определенную часть наиболее трудоспособного населения из сферы производительного труда, что оказывает тормозящее воздействие на рост производительности общественного труда в целом. Физические запасы природных ресурсов не ставят в обозримой перспективе существенных ограничений на экономический рост. Однако ограниченность и невозобновляемость большинства видов ресурсов проявляется в удорожании природно-сырьевого комплекса, в росте затрат на его транспортировку. Сырьевые отрасли капиталоемки, в них выше фондовооруженность труда по сравнению с обрабатывающей промышленностью. Из-за экономического кризиса страна, являющаяся крупнейшим производителем сырья и первичных энергоресурсов, столкнулась в последнее время с жесткими ресурсными ограничениями экономического роста. В топливно-энергетическом комплексе затруднен не только рост добычи, но и поддержка ее на достигнутом уровне. Сбережение ресурсов и наращивание их производства являются равноправными сторонами единого процесса достижения сбалансированности добычи ресурсов с потребностями. Это отражено в энергетической стратегии Казахстана до 2020 года. В настоящее время актуальна активизация ресурсосбережения.

Список литературы:

1. Афилов, Э.А. Планирование на предприятии: метод. пособие для выполнения курсовой работы для студ. экон. спец. БГУИР днев. и заоч. форм обуч. 2-е изд., перераб. и доп. / Э.А. Афилов - Минск: БГУИР, 2009
2. Головачев, А.С. Экономика предприятия. В 2 ч. Ч.1: учеб. пособие / А.С. Головачев. - Минск: Выш. шк., 2008. - 447 с.
3. «Основы экономики» Попкова Е.Б, Сайлыбаева А.Н, Шегебаева Г.С.

ӘОЖ 06.61.01

РЕСУРСТЫҚ ӘЛЕУЕТТІ ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІГІ ЭКОНОМИКАНЫҢ ҚАРҚЫНДЫ ДАМУ КӨЗІ РЕТІНДЕ

Машанова З.С., Жумаев Ж.Ж..

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Бұл мақалада ресурстық әлеуетті факторлардың жүйелік өзара байланысы және оның экономикалық тиімділіктің өсуіне әсер етуі қарастырылады. Кәсіпорындардың ресурстық әлеуетін пайдаланудың тиімділігін бағалаудың дәстүрлі әдістері талданады және олардың жетілмегендігінің себептері анықталады. Мультипликативтік әсерді экстенсивті және интенсивті пайдалану үдерістеріндегі ресурстық әлеует факторларының жүйелік өзара іс-қимылының қосымша нәтижесі ретінде есептеу тәсілі ұсынылады.

Кілт сөздер: Ресурстық әлеует, ресурстардың тиімділігі, ресурстарды үнемдеу, ресурстарды үнемдеу, ресурстарды үнемдеу, ауқымды өсу, қарқынды өсім.

УДК 330.341:4

ПОНЯТИЙНЫЕ ОСНОВЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ПРИМЕНИТЕЛЬНО К РЕГИОНУ

Нурбергенова У.Т.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: В статье приводится комплексный анализ категорий «регион, региональная экономическая политика, экономика региона, региональное развитие». Определены понятие «регион», проведена систематизация понятия «регион» по различным критериям.

Ключевые слова: определение понятия «регион», территория, социально-экономическое развитие, элемент экономической системы, региональная экономика

Регион выступает одним из ключевых объектов организационно-экономических и политико-правовых отношений, направленных на организацию региональной экономики, формирование благоприятных условий жизни и удовлетворение потребностей населения с учетом специфики его развития. Регион является элементом экономической системы, в

составе которой представлены основные показатели социально-экономической структуры производства, для которой свойственно присутствие определенных природных и ресурсных факторов, процессы управления которой реализуют региональные органы власти.

В условиях динамичного развития экономики в рамках расширения межстранового партнерства, а также становления инновационного типа экономического развития, основанного на знаниях, структура национального и регионального хозяйства принимает качественно новое содержание. Необходимо исследовать казахстанские региональные экономические структуры через механизм управления социально-экономическим развитием, способный привести экономические пропорции в соответствие со стратегическими целями развития региональной экономики и их выходу на траекторию устойчивого развития с учетом сценарных условий макросреды и инвестиционной политики.

Регион с лат. regio, англ., фр. region - страна, область. Согласно Хартии регионализма, принятой Европейским парламентом в 1988 г., регионом является «...гомогенное пространство, имеющее физико-географическую, этническую, культурную, языковую общность, а также общность хозяйственных структур и исторической судьбе».

Из различных источников мы знаем, что в качестве региона могут выступать территории различного уровня: административные районы, экономические районы, целые государства, несколько государств. Таким образом, регион представляется таксономической единицей. Кроме этого, многие ученые полагают, что регион – одно из самых емких понятий в современных общественных и гуманитарных науках, которое имеет различные трактовки. Представленные ниже определения относятся к термину «регион» в целом. Российский экономист Добрынин А.И. считает, что регион – это территориально специализированная часть народного хозяйства страны, характеризующуюся единством и целостностью воспроизводственного процесса [1].

По мнению Маршалова А.С., Новоселова Л.С. регион является не только подсистемой социально-экономического комплекса страны, но и относительно самостоятельной его частью с законченным циклом воспроизводства, особыми формами проявления стадий воспроизводства и специфическими особенностями протекания социальных и экономических процессов [2]. В Малом экономическом словаре дается следующее определение «регион- это область, район; часть страны, отличающаяся от других областей совокупностью естественных и (или) исторически сложившихся, относительно устойчивых экономико-географических и иных особенностей, нередко сочетающихся с особенностями национального состава населения» [3].

Некрасов М.М. отмечает, что регион – это крупная территория страны с более или менее однородными природными условиями и характерной направленностью развития производительных сил, сложившейся на основе сочетания комплекса природных ресурсов с имеющейся и перспективной материально-технической базой, производственной и социальной инфраструктурой [4].

Бильчак В.С., Захаров В.Ф. описывают регион как социально-экономическая пространственная целостность, характеризующаяся структурой производства всех форм собственности, концентрацией населения из расчета на единицу пространства и времени, имеющая местные органы управления своей территорией (область, край, республика)[5].

Денисов Ю.Д., Савельев Л.А., Шевчук Л.Т. считают регион социально-экономической системой, являющаяся составной частью такого системного образования, как национальная экономика, существование и функционирование которой осуществляется в рамках экономических комплексов [6].

По мнению Арженовского И.В. регион - это часть территории страны, которая выделилась специализацией по производству товаров или услуг; общностью и спецификой по отношению к другим территориям характера воспроизводящему ведению

процесса; комплексностью и целостностью хозяйства; наличием органов управления, обеспечивающих решение задач и проблем, что есть в регионе [7]. Похожие взгляды у Тяглова С.Г. Черныша Е.А. Молчановой Н.П., которые отмечают, что регион - это часть территории с более или менее однородными природными условиями, специфическими экономическими, демографическими, историческими условиями, на которой функционирует определенный комплекс отраслей производства, производственной и социальной инфраструктуры [8].

В таблице 1 приведена систематизация понятия «регион» по различным критериям, которые формируют это понятие, представлена их интерпретация, отмечены сторонники [5].

Таблица 1 – Критериальная систематизация понятия «регион»

Критерии систематизации	Содержание	Сторонники
1. Природно-географическое образование	Месторасположение, определенная границами площадь территории, проживающее население	Баранский Н.Н., Витвер И.А., Джонс В.
2. Административно – территориальная единица	Хозяйственная единица, имеющая административную принадлежность с определенным экономическим центром, специализацией производства, соответствующей социальной инфраструктурой	Васильев В.А., Гутман Г.В., Лексин В.Н. Мироедов А.А. Сапожников А.Д. Смольников М.В. Швецов А.Н.
3. Экономико-географическое образование	Часть территории страны, характеризующаяся одинаковыми природными условиями, сложившейся экономической системой, единой направленностью развития производительных сил	Алаев Э.Б., Гладкий Ю.Н. Добрынин А.И., Зиберт Х. Куклинский Э., Макконелл К.Р., Платт Р. Чистобаев А.И.
4.Группа объединенных территорий, характеризующихся совокупностью признаков	Природные условия, свойственные для всей группы, одинаковый уровень социально-экономического развития территории, обеспеченность ресурсами, специфические особенности культуры и традиций	Джейм П., Мартин Дж. Маршалов А.С. Некрасов Н.И. Новоселов А.Г. Смирнягин Л.
5.Местность, обладающая определенными преимущественными характеристиками	Территория с наличием промышленных центров,инвестиционной привлекательностью и активностью	Гирш Х., Будвиль Ж.-Р. Леонтьев В. Ричардсон Х. Фридман Дж.
6.Территория с присущей ей относительной политической самостоятельностью	Субъект, обладающий политической самостоятельностью, отражающей волеизъявление его населения	Декларация о регионализме в Европе В.И. Булатов, В.Г. Игнатов, Н.П. Кетова

На основании анализа таблицы 1 можно сделать вывод, что понятие «регион» это - экономическая подсистема национальной экономики, территориально находящаяся в пределах границ страны, с присущим ей особым географическим положением,

отличающимся специфичностью природных, социально-экономических и других особенностей, имеющая единое ресурсное обеспечение, придерживающаяся установленной региональной социально-экономической политики, учитывающая региональные приоритеты, обладающая свойствами совокупности, целостности, открытости, управляемости, направленная на рост качества жизни и реализацию социально-экономических интересов населения региона.

Регионы выступают ключевым элементом реализации государственной социально-экономической политики, в связи с тем, что сфера ее преломления распространяется, в первую очередь, на региональную экономико-политическую систему. Функционирование экономики регионов обусловлено комплексом интересов государства, направленным на разработку эффективной системы управления, которая предполагает формирование собственной региональной системы управления с правом свободного распоряжения имеющимися ресурсами и потенциалом.

Рассматривая регион как единую, неделимую систему, базирующуюся на определенных принципах и взаимосвязях, технологиях управления и развития, выделяют его особенности:

- наличие множества физически неоднородных, взаимосвязанных подсистем;
- дифференциация структур управления;
- недостаточная координация управляющих воздействий;
- нестабильность отдельных элементов системы;
- стремление к высоким темпам развития и др.

Учитывая представленные особенности, целесообразно рассматривать регион как обособленную территорию в границах государства, характеризующуюся собственной системой административных органов управления, системностью ведения хозяйства, специализацией экономики, сбалансированностью развития производительных сил на основе эффективного разделения труда.

Наличие обособленной территории обуславливает обеспеченность региона различными видами ресурсов, способность и возможность самостоятельно решать возникающие социально-экономические проблемы в рамках регламентированных полномочий и сформулированных стратегических целей. При этом системность ведения хозяйства предполагает наличие тесной взаимосвязи между элементами регионального хозяйства в рамках специализации региона. Сбалансированность характеризует процессы соблюдения пропорций внутри региона, направленного на обеспечение расширенного воспроизводства.

К числу основных условий эффективного развития региона следует отнести:

- 1) учет интересов и удовлетворение запросов населения региона, конъюнктуры рынка, субъектов рыночных отношений;
- 2) адаптация экономической системы региона к факторам внешнего окружения и внутреннего строения;
- 3) формирование стратегии устойчивого развития региона.

Управление эффективностью социально-экономического развития региона представляет собой совокупность управленческих процессов (планирование, организация, мотивация, контроль, анализ и т.п.), опосредующих целенаправленную деятельность субъектов управления по реализации целей регионального развития через использование соответствующих инструментов, методов и механизмов достижения при рациональном использовании имеющихся ресурсов.

Список литературы:

1. Добрынин, А.И. Региональные пропорции воспроизводства / А. И. Добрынин. – Л., 2005. – 467 с.

2. Маршалова, А. С. Основы теории регионального воспроизводства: курс лекций / А. С.Маршалова, А. С.Новоселов. – М.: Экономика, 1998. – 192 с.
3. Малый экономический словарь: 12 тысяч терминов / под ред. Азрилияна А.Н. – М.: Экономика, 2011. – 1088 с.
4. Некрасов, Н.Н. Региональная экономика. Теория, проблемы, методы / Н. Н.Некрасов. – М.: Экономика, 1978. – 344 с.
5. Бильчак, В.С., Региональная экономика: монография / В. С.Бильчак, В. Ф.Захаров. - Калининград: Янтарный сказ, 1998.- 316 с.
6. Денисов, Ю. Д. Региональный дискурс: Сущность, эволюция, современные представления, перспективы развития / Ю. Д.Денисов, Л. А.Савельев, Л. Т. Шевчук// Региональная экономика. - 2013. - № 1 - С. 179-185.
7. Арженовский, И.В. Региональный рынок: воспроизводственный процесс / И. В. Арженовский. - Н. Новгород, 1997. - 186 с.
8. Тяглов, С.Г. Региональная экономика: Учебное пособие для вузов / С. Г.Тяглов, Е. А.Черныш, Н. П.Молчанова. - Ростов: Феникс, 2003. - 320 с.

ӘОЖ 330.341:4

ӘЛЕУМЕТТІК ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУДЫҢ ТҰЖЫРЫМДАЛЫҚ НЕГІЗІНІҢ АЙМАҚҚА ҚОЛДАНЫЛУЫ

Нурбергенова У.Т.

Батыс Қазақстан инновациялық – технологиялық университеті, Орал қ.

***Аңдатпа:** Мақалада «аймақ», «аймақтық экономикалық саясат», «аймақ экономикасы» «аймақтық даму» категориясының кешенді талдауы келтірілген. Түрлі критерийлер бойынша «аймақ» түсінігі жүйеленіп, анықталған.*

***Кілт сөздер:** «аймақ» терминін анықтау, аумақ, әлеуметтік-экономикалық даму, экономикалық жүйенің элементі, аймақтық экономика*

УДК 342.1

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ КОММЕРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

Серік М. А.

Всероссийский государственный университет юстиции
Поволжский институт (филиал), Россия, г.Саратов

***Аннотация:** В данной статье рассмотрено понятие коммерческая деятельность, роль товарно-денежных отношений в современных условиях хозяйствования, изучена правовая система Казахстана в области организации коммерческой деятельности, важность членства Евразийского экономического союза, в рамках которого реализуется коммерческая деятельность, а также проведение скоординированной, согласованной политики в отраслях экономики, а также основные аспекты единого таможенного регулирования.*

Ключевые слова: коммерция, коммерческая деятельность, товарно-денежные отношения, правовые основы, правовое регулирование, таможенный союз, государственно-частное партнерство, предпринимательство.

В современных условиях хозяйствования главенствующим являются товарно-денежные отношения. Известно, что каждый продукт труда, произведенный на предприятиях, проходит стадию обмена. Продавцы и покупатели товара заключают сделки купли-продажи, осуществляют сбыт и закупки товаров, оказывают посреднические и другие услуги.

Коммерция как разновидность человеческой деятельности у большинства из нас ассоциируется с торговлей. Это совершенно естественно, так как происходит данный термин от латинского *commercium* (торговля).

Поэтому, коммерческая деятельность представляет собой часть предпринимательской деятельности на товарном рынке и отличается от нее по большому счету лишь тем, что не охватывает сам процесс изготовления товара или оказания услуги. В широком смысле любая организация, предлагающая на рынок продукты труда своих работников, а, значит, участвующая в процессе обмена, может быть отнесена к категории субъектов продажи. Важно учитывать, что, если данный субъект предполагает получение доходов от продажи (сбыта) товаров или оказания услуг, превышающих по размеру затраты на их создание, то его деятельность принято квалифицировать как коммерческую. Аналогичным образом формируется и представление о деятельности по приобретению сырья, материалов и изделий для производства товаров и оказания услуг.

На наш взгляд, под коммерческой деятельностью понимается процесс торгового обмена товарами и услугами (совершение акта купли-продажи) между субъектами хозяйствования в соответствии со сложившейся и действующей законодательной базой, принятыми нормативно-правовыми актами, конечной целью которого является получение прибыли.

Толкование термина “коммерческий” имеет, прежде всего, практическое значение, так как организация работы коммерческих служб предполагает учет множества специфических особенностей, начиная с экономических основ и заканчивая структурой документооборота. Особым образом производится профессиональная подготовка коммерческих работников. Помимо традиционных знаний в области экономики и управления, коммерсант должен обладать рядом специфических навыков в области делового общения и переговоров, уметь принимать нестандартные решения по выявлению высокорентабельных сфер приложения труда, а главное знать правовые основы организации бизнеса в Казахстане.

Объектами профессиональной деятельности коммерсанта являются материальные товары и нематериальные блага и услуги, подлежащие купле-продаже или обмену в сфере обращения.

Виды заключаемых между сторонами договоров, порядок их заключения, изменения, исполнения и прекращения, а также ответственность за неисполнение обязательств устанавливаются нормами гражданского законодательства, при этом участники имеют право самостоятельно установить особые условия договора, не противоречащие принятым нормативно-правовым актам.

Правовая система Казахстана относится к романо-германской (континентальной) системе права. Основным законом, обладающий высшей юридической силой – Конституция, принятая в 1995 году на республиканском референдуме. Действующим правом в Казахстане являются нормы Конституции, соответствующих ей законов, иных нормативно-правовых актов, международных договорных и иных обязательств РК, а также нормативных постановлений Конституционного совета и Верховного суда. Международные договоры, ратифицированные Казахстаном, имеют приоритет перед

национальным законодательством и применяются непосредственно, кроме случаев, когда из международного договора следует, что для его применения требуется издание специального акта.

Практически все формы и этапы осуществления бизнеса в Казахстане юридически регламентированы. Наряду с основными законодательными актами (законами, постановлениями Правительства и т.д.) действует большое количество подзаконных актов (инструкций, приказов и т.д.), обязательных к соблюдению и применению.

Казахстанское законодательство нестабильно – акты всех уровней (законодательные и подзаконные) регулярно обновляются и дополняются. Основными факторами существенного обновления и дополнения казахстанского законодательства являются в настоящее время такие обстоятельства как вступление Казахстана в ВТО, планы по вступлению страны в ОЭСР, принятие нового президентского Плана "100 конкретных шагов" по реализации пяти институциональных реформ, необходимость привлечения инвестиций в экономику в связи со снижением их объема в результате ухудшения правового режима инвестиций за последние полтора десятка лет.

Казахстанская правоприменительная практика не отличается единообразием. По аналогичным спорам судами одного уровня могут быть вынесены разные, а иногда и противоположные решения. Отчасти это можно объяснить тем, что судебный прецедент в Казахстане официально не является источником права. На практике также нередки случаи неодинакового, а иногда и взаимно противоречащего толкования положений нормативно-правовых актов различными государственными органами.

В настоящее время казахстанское законодательство находится в стадии гармонизации с единым наднациональным законодательством Евразийского экономического союза. За последние годы принято большое количество международных договоров, устанавливающих единые принципы деятельности государственных органов и регулирования коммерческой деятельности на территории союза.

С 1 января 2016 года в Казахстане действует Предпринимательский кодекс, который инкорпировал в себя нормы ряда законов, регулировавших отдельные вопросы предпринимательства, преимущественно в сфере взаимоотношений между бизнесом и государством. Отраслевые виды предпринимательства будут по-прежнему регулироваться специальными законами.

В целом Кодекс направлен на совершенствование и развитие законодательства в сфере взаимодействия субъектов предпринимательства и государства, поддержку предпринимательства, устранение пробелов и противоречий в правовом регулировании предпринимательских отношений.

Кодекс вводит некоторые новые регуляции, принципы и понятия в сфере предпринимательства. В частности, вводятся принципы социальной ответственности предпринимательства, ограниченного участия государства в предпринимательской деятельности; саморегулирования в сфере предпринимательства; взаимной ответственности субъектов предпринимательства и государства. Вводится новая категория субъектов микропредпринимательства, устанавливается режим саморегулируемых организаций предпринимателей, а также консультативно-совещательных органов с участием представителей от государства и бизнеса.

Помимо традиционных способов защиты, включающих судебную защиту, арбитраж и медиацию, Кодекс упоминает также партисипативные процедуры и вводит фигуру Уполномоченного по защите прав предпринимателей Казахстана.

Партисипативная процедура проводится без участия судьи путем проведения переговоров между сторонами при содействии урегулированию спора адвокатами обеих сторон.

Уполномоченным по защите прав предпринимателей Казахстана является лицо, назначаемое на должность распоряжением Президента Республики Казахстан в целях

представления, обеспечения и защиты прав и законных интересов субъектов предпринимательства.

Казахстан, а также Россия, Беларусь, Армения и Кыргызстан являются в настоящее время членами Евразийского экономического союза, в рамках которого обеспечивается свобода движения товаров, услуг, капитала и рабочей силы, а также проведение скоординированной, согласованной или единой политики в отраслях экономики. Территории Казахстана, России, Белоруссии, Армении и Кыргызстана в рамках союза составляют единую таможенную территорию, на которой действуют единые таможенные регуляции, в числе которых Таможенный кодекс и Единый таможенный тариф. Основные аспекты единого таможенного регулирования предусмотрены Договором о Евразийском экономическом союзе.

Подакцизными товарами являются спирт, алкогольная продукция, табачные изделия, изделия с нагреваемым табаком, никотиносодержащие жидкости для использования в электронных сигаретах, бензин (за исключением авиационного), дизельное топливо, сырая нефть, газовый конденсат, некоторые транспортные средства и другие товары. Ставки акцизов устанавливаются Налоговым кодексом РК.

При экспорте товаров из Казахстана НДС уплачивается по нулевой ставке при условии подтверждения факта вывоза товаров. В РК также установлены таможенный сбор за таможенное сопровождение и плата за предварительное решение.

Законодательством ТС предусмотрены 17 различных таможенных процедур, самыми распространёнными из которых являются выпуск для внутреннего потребления и временный ввоз (допуск) товаров. К другим таможенным процедурам относятся: таможенный склад, беспошлинная торговля, экспорт, таможенный транзит, свободный склад и т.д.

При помещении товаров под таможенную процедуру выпуска для внутреннего потребления ввозимые товары приобретают статус товаров ТС и находятся в свободном обращении на всей его территории без каких-либо таможенных ограничений.

Указанный режим предполагает уплату таможенных пошлин и налогов в полном объёме, а также соблюдение установленных запретов и ограничений.

Временный ввоз (допуск) товаров является таможенной процедурой, при которой ввозимые товары сохраняют статус иностранных товаров и подлежат вывозу с территории ТС по истечении срока временного ввоза.

Таможенная процедура временного ввоза (допуска) товаров предполагает полное или частичное освобождение от уплаты ввозных таможенных пошлин и налогов. Перечень товаров, в отношении которых предоставляется полное освобождение от уплаты таможенных пошлин, определяется международными договорами государств - членов Таможенного союза и (или) решениями Комиссии Таможенного союза.

В отношении товаров, не вошедших в указанный перечень, применимо частичное освобождение от уплаты таможенных пошлин в размере 3% в месяц от суммы таможенных пошлин и налогов, которая подлежала бы уплате при выпуске товара для внутреннего потребления.

При пересечении товаров и транспортных средств таможенной границы Казахстана или при изменении таможенной процедуры необходимо заполнить таможенную декларацию.

В соответствии с действующими в настоящее время переходными положениями таможенное декларирование товаров осуществляется по месту нахождения (регистрации) декларанта, тогда как в перспективе таможенное декларирование будет осуществляться в любом таможенном органе стран-участниц ТС.

В последнее время в Казахстане предпринимаются активные попытки по развитию ГЧП с целью развития инфраструктуры в интересах общества путем объединения ресурсов и опыта государства и частного сектора в отраслях, традиционно относящихся к

сфере ответственности государства, на условиях сбалансированного распределения рисков, выгод и затрат, прав и обязанностей.

В 2008 году в Казахстане была создана специализированная организация по вопросам концессии – АО "Казахстанский центр государственно-частного партнерства", основным предметом деятельности которого является проведение экспертизы и мониторинга концессионных проектов. Также создан "Центр сопровождения проектов государственно-частного партнерства", который призван выполнять роль единого оператора проектов ГЧП на республиканском и (в случае необходимости) на региональном уровнях.

23 ноября 2015 года введен в действие новый Закон "О государственно-частном партнерстве", который конкретизирует многие понятия и термины, которые прежде не были определены в законодательстве или имели недостаточно четкое определение. В частности, дано понятие самого ГЧП, приводятся его признаки. Это обстоятельство является достаточно важным, поскольку облегчает выбор необходимого правового режима той или иной форме взаимодействия с государством в коммерческой сфере.

Значительно расширена линейка контрактных видов ГЧП, которые могут реализовываться посредством таких договоров как концессия, доверительное управление государственным имуществом, аренда государственного имущества, а также договоры, заключаемые на разработку технологии, изготовление опытного образца, опытно-промышленное испытание и мелкосерийное производство, а также контракты жизненного цикла, сервисные контракты и иные договоры, соответствующие признакам ГЧП.

Регулирование ГЧП значительно децентрализовано – кроме Правительства и других центральных уполномоченных органов, в регулировании ГЧП могут принимать участие маслихаты на местах, Национальная палата предпринимателей, Центр развития ГЧП. Местные органы власти получают больше самостоятельности в вопросах реализации проектов ГЧП на основе пакета стандартизированных документов.

Закон предлагает менее громоздкую и бюрократизированную систему доступа к ГЧП. Но, тем не менее, он не решает абсолютно всех проблем, из-за которых частный капитал не стремится попасть в традиционные сферы ответственности государства.

Кроме того, ГЧП является рискованной сферой инвестирования, что наряду с отсутствием портфеля привлекательных проектов для инвестирования является объективным сдерживающим фактором. Традиционно в сфере проектов ГЧП выделяются такие риски как политический и судебный, форс-мажорные обстоятельства, рыночные, валютные риски, риски изменения процентов заемным средствам, эксплуатационные, управленческие риски, риск нехватки сырья, финансовые риски, риск изменения законодательства и другие. Справедливое разделение рисков при реализации проектов ГЧП способно в какой-то мере сделать ГЧП более привлекательным для инвесторов, финансовых институтов, государства и общества.

Список литературы:

1. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года №375-V ЗРК.
2. Бобков, А. Л. Коммерческая деятельность фирмы / А.Л. Бобков, Н.П. Карпусь. - Москва: СИНТЕГ, 2017. - 144 с.
3. Жукова, Т. Н. Коммерческая деятельность / Т.Н. Жукова. - М.: Вектор, 2017. - 256 с.
4. <http://www.aequitas.kz/ru/>

ҚАЗАҚСТАНДА КОММЕРЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Серік М.А.

Бүкілресейлік мемлекеттік юстиция университеті, Поволжье институты (филиал), Ресей,
Саратов қ.

Аңдатпа: «Коммерциялық» термині ең алдымен, практикалық маңызға ие болады, себебі, экономикалық негіздерден бастап және құжатайналымы құрамымен аяқтағандағы, коммерциялық қызметтердің жұмыстарын ұйымдастыру көптеген спецификалық ерекшеліктерді қамтиды.

Қазақстанда, бизнес жүргізудің барлық формалары мен кезеңдері заңды түрде реттелген қолдануға және міндетті түрде орындауды талап ететін негізгі заң актілерімен (заңдар, Үкімет қаулылары және т.б.) қатар, үлкен көлемде заң аясындағы актілерде (инструкциялар, бұйрықтар т.б.) қабылданған.

Қазақстандық заң шығару жүйесі тұрақсыз – барлық деңгейдегі актілер (заңдық және заң аясындағы) үнемі жаңартылып, толықтырылып отырады. Қазіргі кездегі Қазақстандық заңнамалардың жиі жаңартылып және толықтырылып отырылуының басты факторларының бірі – Қазақстанның дүниежүзілік сауда ұйымына (ДСҰ) енуі.

Кілт сөздер: коммерция, коммерциялық қызмет, тауар-ақша қатынасы, құқықтық негіздер, құқықтық реттеу, кедендік одақ, мемлекеттік-жеке әріптестік, кәсіпкерлік.

УДК 06.77.64

ЗАНЯТОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Толебаева Б.Т., Савин В.Ю., Уалитханов Т.Ж., Хеммон Р.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: В статье рассматриваются индикаторы рынка труда, показывающие как используются трудовые ресурсы страны в условиях глобализации и интеграции Казахстана в мировое экономическое пространство.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, занятость населения, уровень безработицы, занятое население, уровень молодежной безработицы.

В условиях глобализации и интеграции Казахстана в мировое экономическое пространство для повышения конкурентоспособности страны огромное значение имеют индикаторы рынка труда, показывающие как используются трудовые ресурсы страны.

Логика использования этих показателей основана на выявлении взаимосвязей и взаимовлияния экономического и социального развития страны. Поэтому сравнение показателей экономической активности, занятости и безработицы населения в группе развитых стран ОЭСР и Казахстане имеет особое значение для оценки реальных проблем экономического развития и определения стратегической цели и задач государства в сфере занятости.

Таблица 1 Уровень безработицы по странам, в %

	2012	2013	2014	2015	2016
Европейский Союз	10,5	10,8	10,2	9,4	8,5
Австралия	5,2	5,7	6,1	6,1	5,7
Великобритания	7,9	7,5	6,1	5,3	4,8
Германия	5,4	5,2	5,0	4,6	4,1
США	8,1	7,4	6,2	5,3	4,9
Япония	4,4	4,0	3,6	3,4	3,1
Российская Федерация	5,5	5,5	5,2	5,6	5,5
Республика Казахстан	5,3	5,2	5,0	5,1	5,0

Как свидетельствуют данные таблицы 1, в странах Европейского Союза уровень безработицы остается высоким, хотя имеет тенденцию снижения. В 2016 году уровень безработицы в странах Европейского Союза составил 8,5%, в Австралии 5,7, в Великобритании 4,8%, в Германии 4,1%, в США 4,9%, в Японии 3,1%, в Российской Федерации 5,5%, в Республике Казахстан 5,0%.

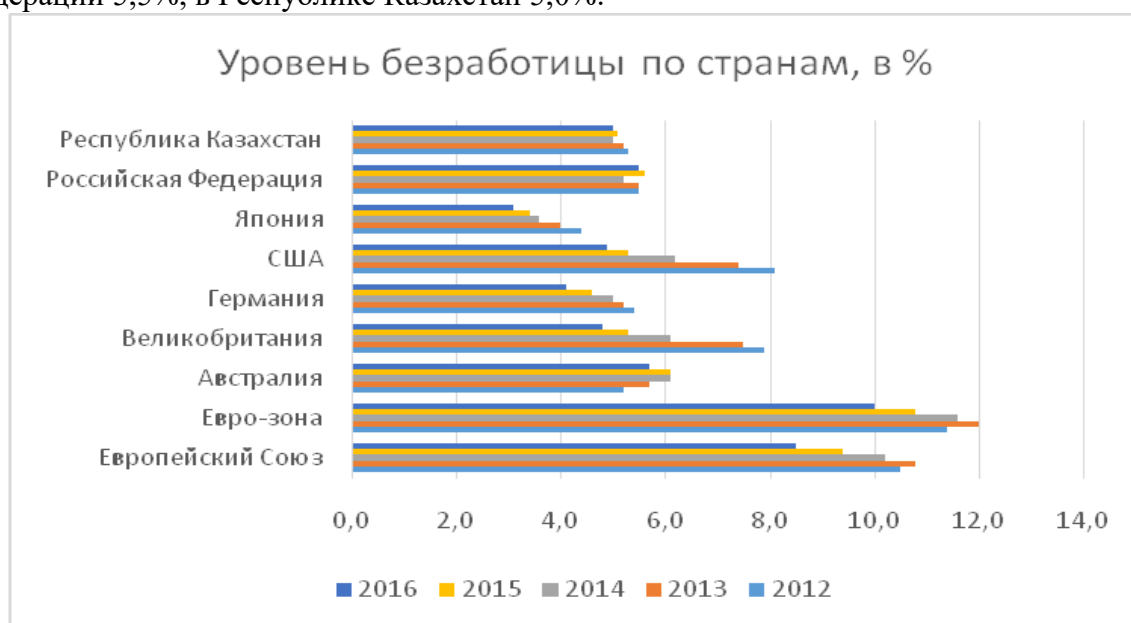

Рисунок 1 Уровень безработицы по странам, в %[1]

На рисунке 1 наглядно представлен сравнительный уровень безработицы по странам в 2012-2016 годы. Наиболее низкий уровень безработицы в исследуемый период был в Японии, Германии, Великобритании и США. Во всех странах уровень безработицы имеет тенденцию снижения. Уровень безработицы в странах ОЭСР представлен на рисунке 2.

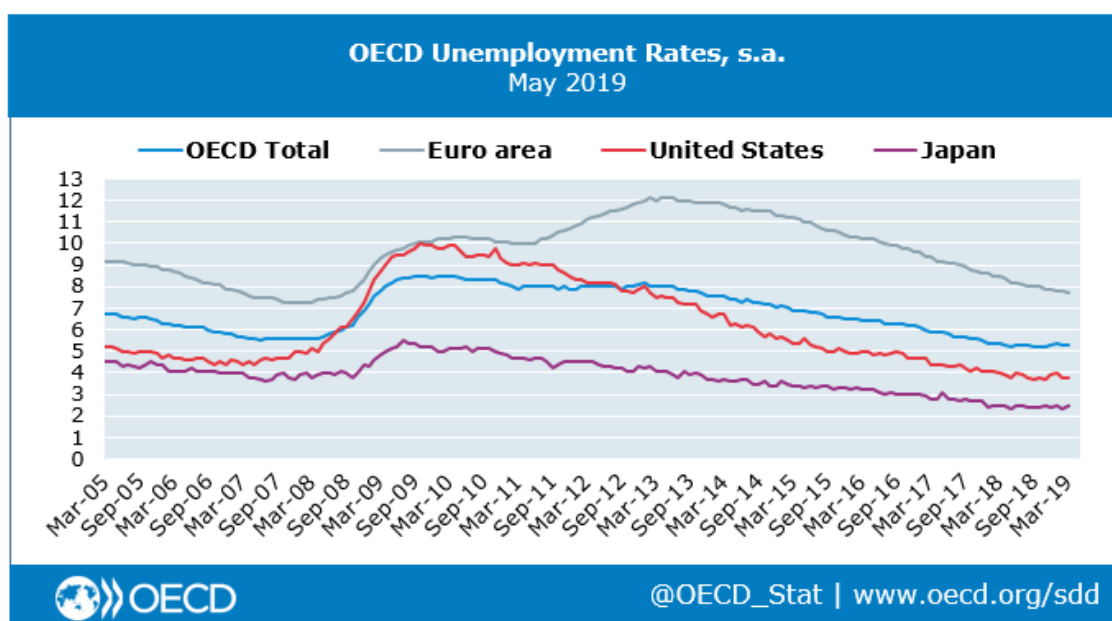

Рисунок 2 Уровень безработицы в странах ОЭСР [1]

Уровень безработицы в странах ОЭСР стабилизировался в марте 2019 года на отметке 5,3%. В странах ОЭСР 33,6 млн. человек были безработными в марте, что на 0,1 млн. человек больше, чем в феврале 2019 г. Наиболее уязвимой группой населения является молодежь, которая иногда не может найти работу, так как у нее нет опыта работы. Уровень безработицы молодежи в странах ОЭСР представлен на рисунке 3.

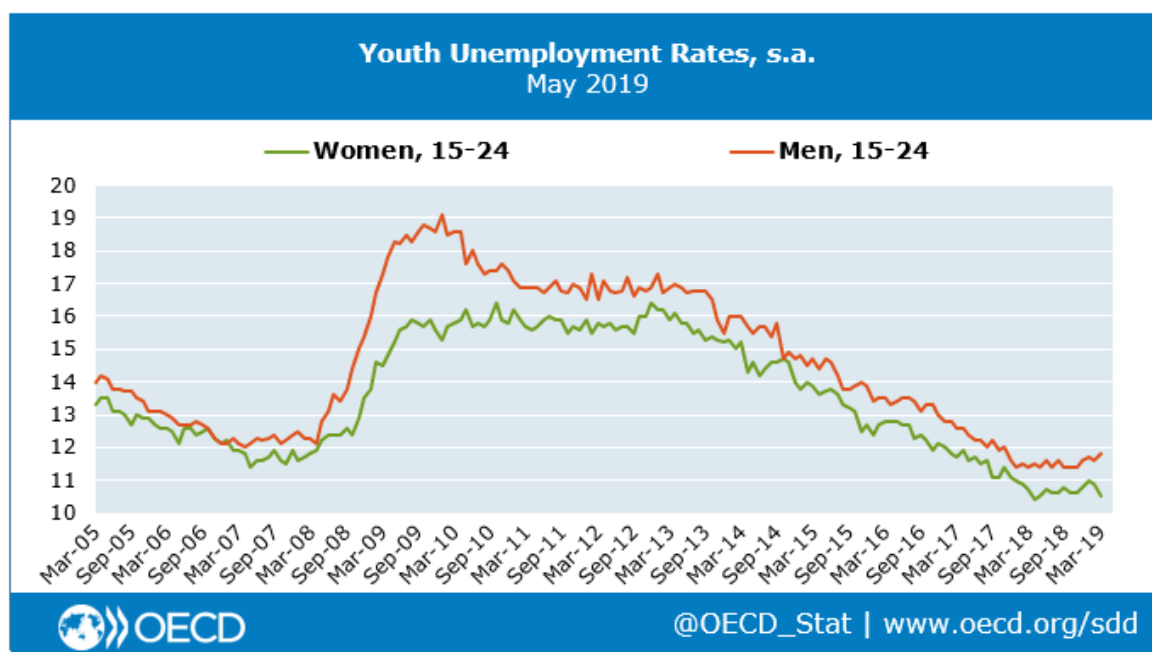

Рисунок 3 Уровень безработицы молодежи в странах ОЭСР [1]

Уровень безработицы молодежи в ОЭСР снизился в марте 2019 года до 11,2% с падением в 0,4% уровня безработицы молодых женщин в возрасте 15-24 лет (до 10,5%), в контрасте с увеличением на 0,2% уровня безработицы молодых мужчин в возрасте 15-24 лет (до 11,8%).

Занятость населения – трудовая деятельность, связанная с удовлетворением личных и общественных потребностей, не противоречащая законодательству Республики Казахстан, приносящая заработок или доход [2].

Таблица 2 Основные индикаторы рынка труда в Республике Казахстан [3]

Показатели	2014	2015	2016	2017	2018
Рабочая сила, тыс. человек	8 962,0	8 887,6	8 998,8	9 027,4	9 138,6
Занятое население, тыс. человек	8 510,1	8 433,3	8 553,4	8 585,2	8 695,0
Наемные работники, тыс. человек	6 109,7	6 294,9	6 342,8	6 485,9	6 612,5
Самостоятельно занятое, тыс. человек	2 400,4	2 138,4	2 210,5	2 099,2	2 082,5
Безработное население, тыс. человек	451,9	454,2	445,5	442,3	443,6
Уровень безработицы, %	5,0	5,1	5,0	4,9	4,9
Уровень молодежной безработицы, % в возрасте 15-24 лет	3,8	4,2	3,8	3,8	3,7
Уровень молодежной безработицы, % в возрасте 15-28 лет	4,2	4,4	4,1	3,9	3,8
Уровень долгосрочной безработицы, %	2,4	2,5	2,2	2,2	2,2
Средняя продолжительность безработицы, месяцев	7,3	6,8	6,9	6,7	6,2
Лица, не входящие в состав рабочей силы, тыс. человек	3 715,9	3 867,4	3 855,0	3 927,3	3 907,3

Данные таблицы 2 свидетельствуют о том, что численность рабочей силы в Республике Казахстан увеличилась с 8962,0 тыс. человек в 2014 году до 9138,6 тыс. человек в 2018 году, или до 102%.

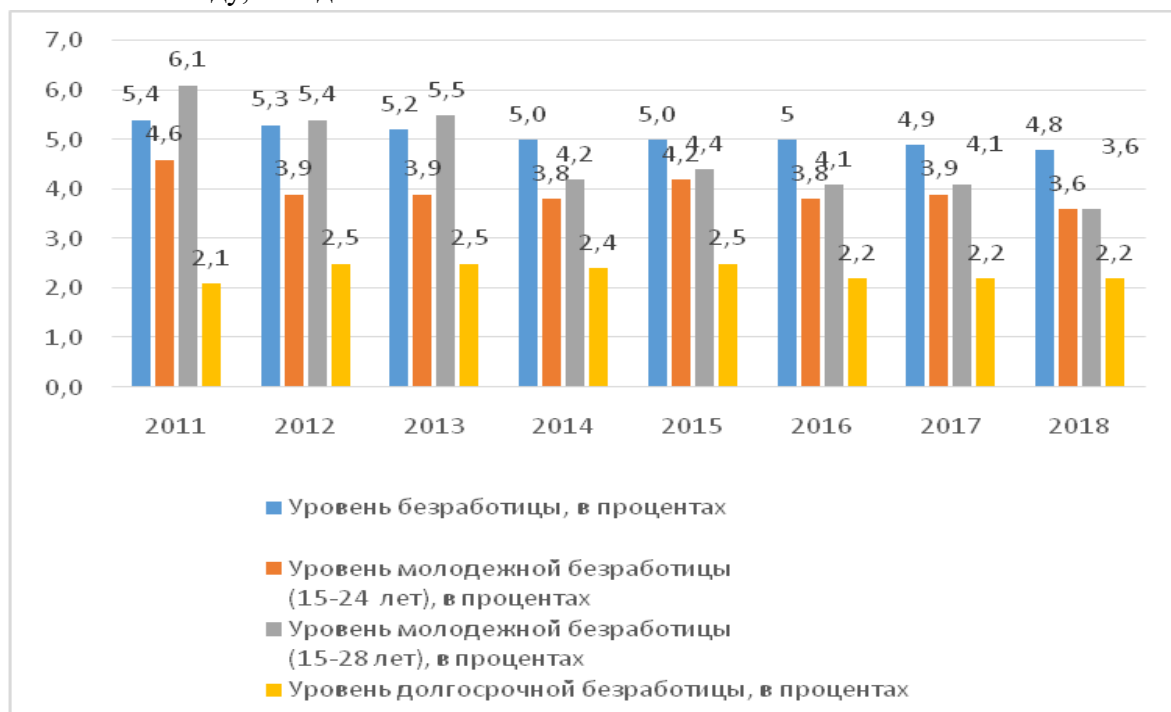

Рисунок 4 Уровень безработицы в Республике Казахстан [3]

За исследуемый период занятое население в Республике Казахстан увеличилась с 8510,1 тыс. человек в 2014 году до 8695,0 тыс. человек в 2018 году, или до 102,2%. Количество безработных в РК за исследуемый период уменьшилось на 8,3 тыс. человек.

Как видно по данным рисунка 4 уровень безработицы в РК за исследуемый период уменьшился с 5,0 до 4,9 %. Уровень молодежной безработицы в возрасте 15-24 лет в РК за исследуемый период уменьшился с 3,8 до 3,7 %. Уровень молодежной безработицы в возрасте 15-28 лет в РК за исследуемый период уменьшился с 4,2 до 3,8%.

В Республике Казахстан численность рабочей силы в возрасте 15 лет и старше в I квартале 2019 года по итогам выборочного обследования занятости населения составила 9,2 млн. человек, в том числе мужчины 4,7 млн. человек, женщины 4,5 млн. человек. [4]

Таблица 3 Основные индикаторы рынка труда РК в первом квартале 2019 года

Показатели	Всего	В том числе	
		мужчины	женщины
Рабочая сила, тысяч человек	9175,4	4719,1	4456,3
Доля рабочей силы в численности населения в возрасте 15 лет и старше, в процентах	69,9	76,1	64,3
Занятое население, тысяч человек	8732,5	4509,8	4222,7
Уровень занятости, в процентах к:			
населению в возрасте 15 лет и старше	66,5	72,7	61,0
численности рабочей силы	95,2	95,6	94,8
Безработное население, тысяч человек	442,8	209,3	233,5
Уровень безработицы, в процентах	4,8	4,4	5,2
Безработные в возрасте 15-28 лет, тысяч человек	83,7	44,4	39,3
Уровень молодежной безработицы, в процентах (в возрасте 15-28 лет)	3,9	3,8	3,9

В экономике республики были заняты 8,7 млн. человек или 66,5% от населения в возрасте 15 лет и старше. Уровень занятости к населению в возрасте 15 лет и старше составил 66,5% и по сравнению с I кварталом 2018 года увеличился на 0,2%. Численность безработных составила 442,8 тыс. человек, уровень безработицы - 4,8%. [4]

В общей численности занятого населения 6,7 млн. человек или 76,4% составляли наемные работники, 1,6 млн. человек - индивидуальные предприниматели, 5,1 тыс. человек - занимались частной практикой, 4,5 тыс. человек - являлись учредителями (участниками) хозяйственных товариществ и учредителями, акционерами (участниками) акционерных обществ, а также членами производственных кооперативов, 498,8 тыс. человек - независимыми работниками.

Занятое население осуществляло свою деятельность в таких видах экономической деятельности как торговля (16,0%), сельское хозяйство (13,8%), промышленность (12,6%), образование (12,6%).

Высшее и среднее профессиональное (специальное) образование имели 7,1 млн. человек, это 81,1% от занятого населения. Доля занятых женщин, имеющих высшее и среднее профессиональное образование выше по сравнению с мужчинами на 5,4 пп. Основную долю занятого населения - 31,4% (2,7 млн. человек) составляли лица в возрасте 25-34 года.

Уровень безработицы в Республике Казахстан за последние три года по кварталам представлен на рисунке 5.

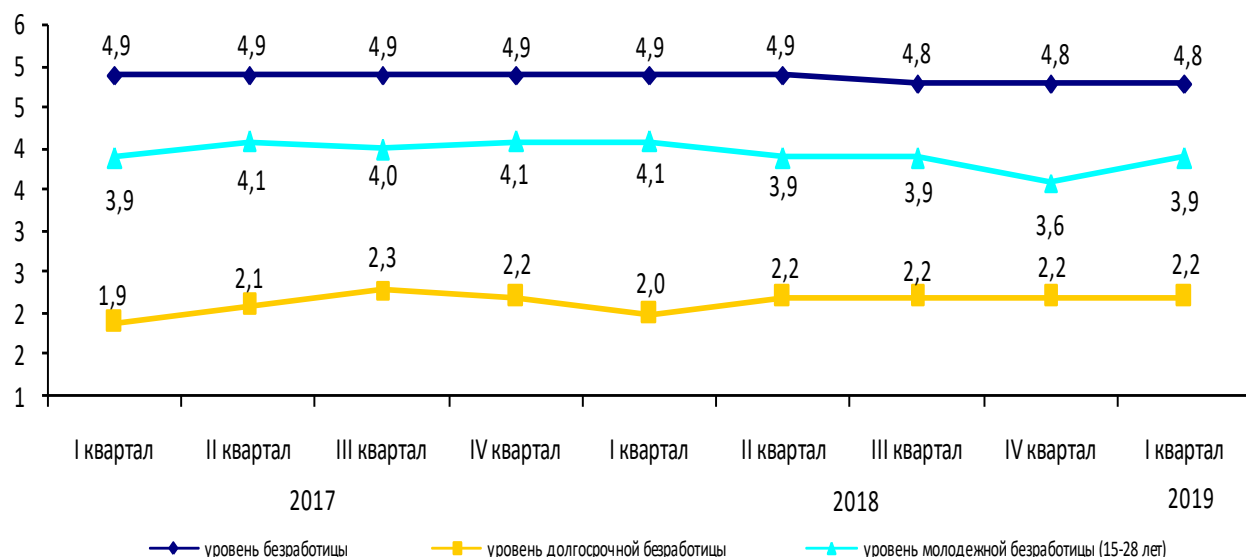

Рисунок 5 Уровень безработицы в Республике Казахстан за последние три года по кварталам в процентах

Доля мужчин в численности безработных в I квартале 2019 года составила 47,3% (209,3 тысяч человек), женщин – 52,7% (233,5 тысяч человек). В общем числе безработных доля молодежи в возрасте 15-28 лет составила 18,9% или 83,7 тысяч человек. Уровень молодежной безработицы в возрасте 15-28 лет сложился в размере 3,9%.

Результаты исследования показывают, что занятость населения в РК с каждым годом увеличивается, безработица снижается, что ведет к увеличению производства ВВП, экономическому росту и повышению благосостояния народа. В перспективе необходимо стремиться к снижению безработицы до 3,1 % как в Японии.

Список литературы:

1. OESD Statistics https://twitter.com/OECD_Stat
2. О занятости населения. Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 482-V ЗРК. Обновленный с изменениями на 03.04.2019 <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z1600000482>
3. Основные индикаторы рынка труда в Республике Казахстан <https://stat.gov.kz>
4. Основные индикаторы рынка труда РК в первом квартале 2019 года <https://stat.gov.kz>
5. Уровень безработицы в Республике Казахстан за последние три года по кварталам <https://stat.gov.kz>

ХАЛЫҚТЫҢ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТЫЛУЫ: ЖАҒДАЙЫ МЕН БОЛАШАҒЫ

Толбаева Б.Т., Савин В.Ю., Уалитханов Т.Ж., Хеммон Р.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аңдатпа: Мақалада жаһандану және Қазақстанның әлемдік экономикалық кеңістікке кірігуі жағдайында елдің бәсекелестікке қабілеттілігін көтеру үшін елдің еңбек ресурстары қалай пайдаланылатынын көрсететін еңбек нарығының индикаторлары қарастырылады.

Кілт сөздер: еңбек қорлары, тұрғын халықтың жұмыспен қамтылуы, жұмыссыздық деңгейі, жұмыспен қамтылған халық, жастардың жұмыссыздық деңгейі.

УДК 06.77.64

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ УЛУЧШЕНИЯ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ

Толбаева Б.Т., Савин В.Ю., Уалитханов Т.Ж., Хеммон Р.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: В статье рассматриваются основные направления улучшения занятости населения в Республике Казахстан.

Ключевые слова: занятость населения, уровень безработицы, наемные работники, самостоятельно занятое население, социальная защита населения.

Одним из важнейших направлений социально-экономической политики любого государства является повышение занятости населения. При повышении занятости населения растет производство валового внутреннего продукта, улучшается благосостояние населения, повышается жизненный уровень народа и создается более благополучное общество.

Рабочая сила в Казахстане составляла в 2016 году 8998,8 тыс. человек, а в 2018 году 9138,6 тыс. человек, а занятое население соответственно 8553,4 тыс. человек и 8695,0 тыс. человек.[1]

Структура рабочей силы в региональном разрезе представлена на рисунке 1.

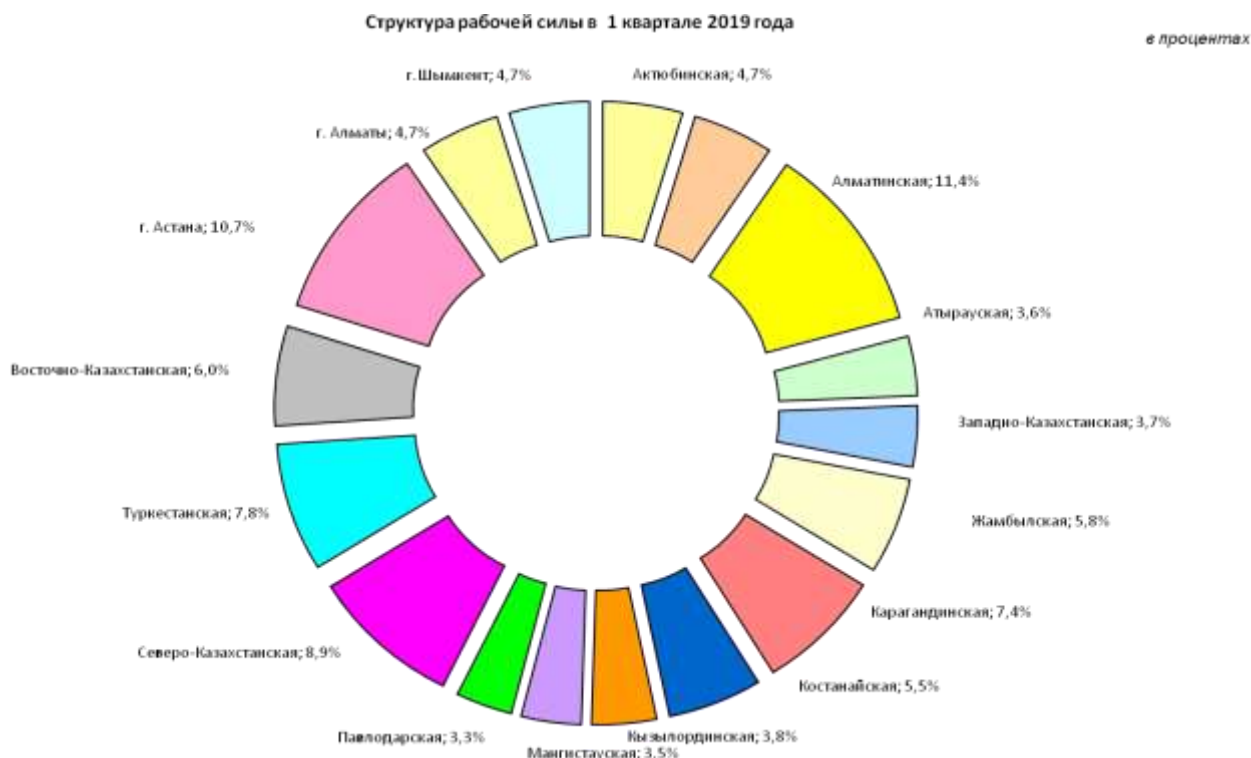

Рисунок 1 Структура рабочей силы в региональном разрезе в 1 квартале 2019 года

В структуре рабочей силы наибольший удельный вес занимают Алмаатинская область (11,4%) и г.Астана (10,7%), Северо-Казахстанская область 8,9 %, Туркестанская область 7,8%, Карагандинская область 7,4%, Жамбылская область 5,8%, Костанайская область 5,5%, Актобинская область, г.Алматы, г.Шымкент по 4,7%. Удельный вес Западно-Казахстанской области в структуре рабочей силы составляет 3,7%, Атырауской области 3,6%.

Уровень безработицы в 2018 году в Республике Казахстан и Российской Федерации составлял 4,9%, в Австралии 5,0% [2].

Уровень и динамика структуры занятого населения в Республике Казахстан в 2014 – 2018 годы представлена на рисунке 2.

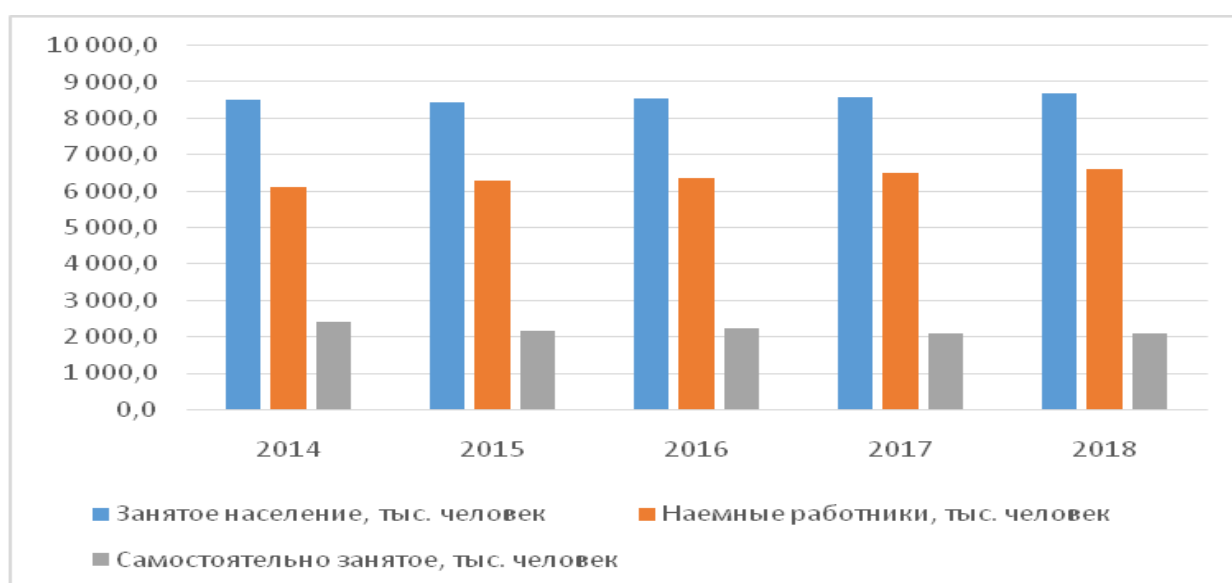

Рисунок 2 Уровень и динамика структуры занятого населения в Республике Казахстан [1]

В Казахстане в структуре занятого населения в 2018 году наемные работники составляли 76%, а самостоятельно занятое население 24%, против 72% и 28% соответственно в 2014 году. Сравнительно низкий уровень безработицы в Республике Казахстан свидетельствует о том, что в сфере занятости в Республике Казахстан достигнуты определенные успехи. Однако около одной четверти занятого населения составляет самостоятельно занятое население.

В настоящее время важным направлением улучшения занятости населения является учет самостоятельно занятых граждан, вывод их из теневой экономики. Это требует совместной работы местных государственных органов управления и правительства. Самостоятельно занятое население в основном является незащищенным слоем населения. С ними в большинстве случаев не составляются трудовые договора, они получают на руки мизерные суммы, у них нет отчислений в пенсионный фонд. Предприниматели, которые не хотят платить налоги, многочисленные посредники эксплуатируют самостоятельно занятых граждан, платят им низкую заработную плату.

Самостоятельно занятое население не имеют оплачиваемых больничных, трудовых отпусков, командировочных и многих других выплат, гарантированных законом для наемных работников. Численность безработных и социальная защита населения г. Уральск приведена на рисунке 3.

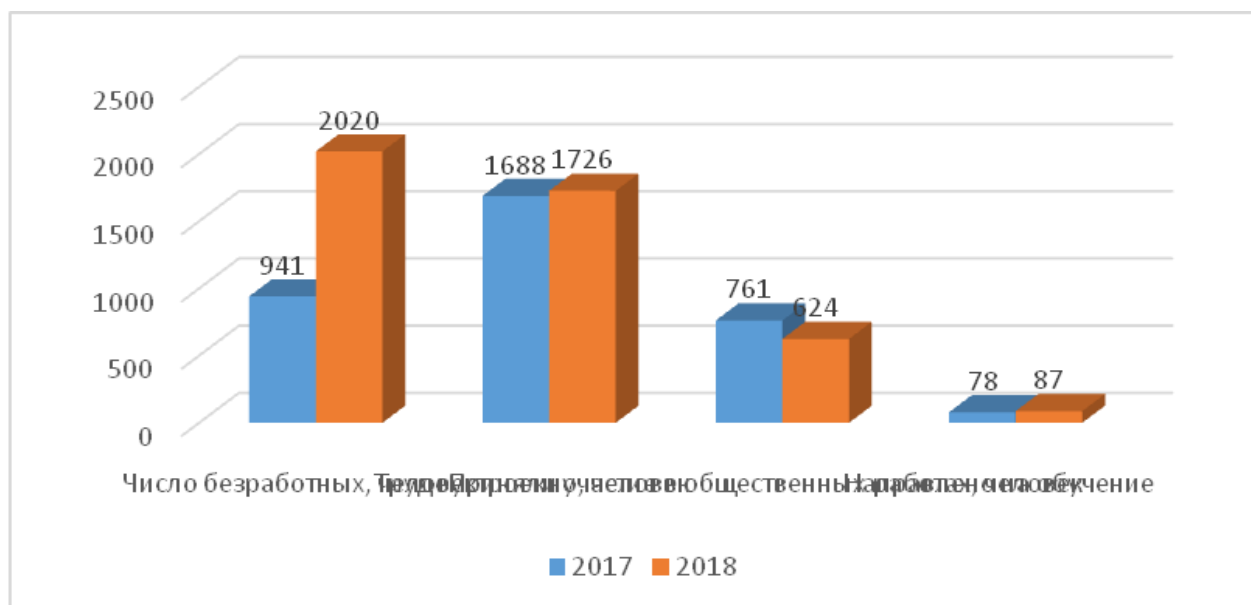

Рисунок 3 Численность безработных и социальная защита населения в г.Уральск

Как видно из данных рисунка 3, численность зарегистрированных безработных в городе Уральск увеличилась в 2018 году по сравнению с прошлым годом в 2,4 раза и составила 2020 безработных. Трудоустроено в 2018 году 1726 безработных, что составляет 102% к уровню прошлого года. Направлено на общественные работы – 624 человек, что на 18% меньше, чем за соответствующий период прошлого года.

За отчетный период было создано 574 новых рабочих мест. По сравнению с аналогичным периодом прошлого года число граждан, обратившихся за содействием в трудоустройстве в органы занятости снизилось на 14% и составило 2322 человек.

Также одним из направлений, влияющих на уровень безработицы и занятости населения является несоответствие подготовки специалистов в учреждениях образования и требованиями рынка труда. При подготовке специалистов не учитывается потребность рынка труда.

Возникает структурная безработица, так как средние и высшие специальные учебные заведения готовят специалистов гуманитариев, а рынок труда предъявляет спрос на инженеров, техников, строительные специальности. Это происходит потому, что не проводится глубокий анализ потребности рынка в кадрах.

На основе анализа потребности рынка в кадрах можно сформировать реалистичный государственный заказ на подготовку специалистов низшего, среднего и высшего звена управления и квалифицированных рабочих для всех отраслей народного хозяйства и социальной сферы.

Следует отметить, что образовательные программы не ориентированы на современные требования рынка труда, поэтому по завершению обучения выпускникам трудно найти работу по специальности.

Для улучшения занятости населения необходимо создать эффективную систему мониторинга потребности рынка в кадрах и адаптировать образовательные программы учебных заведений к современным требованиям производства.

В Республике Казахстан около 7 млн. работников имеют высшее и среднее профессиональное образование, то есть 79% от общего числа занятых граждан, что свидетельствует о достаточно высоком качестве трудовых ресурсов в стране. Это стратегическое преимущество на пути вхождения в 30-ку самых развитых государств мира.[3]

Одним из основных направлений дальнейшего совершенствования занятости населения является развитие малого бизнеса.

Национальной палатой предпринимателей “Атамекен” реализуется проект “Бастау бизнес”, который нацелен на развитие предпринимательства населения и повышение уровня занятости сельского населения. Проект создает благоприятные условия гражданам Казахстана для открытия и развития собственного дела.

Список литературы:

1. Основные индикаторы рынка труда в Республике Казахстан <https://stat.gov.kz>
2. OESD Statistics https://twitter.com/OECD_Stat
3. Нурлан Нигматулин: Необходимо создать эффективную систему мониторинга потребностей в кадрах. АСТАНА. КАЗИНФОРМ

ӘОЖ 06.77.64

ХАЛЫҚТЫҢ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫ ЖАҚСАРТУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Толбаева Б.Т., Савин В.Ю., Уалитханов Т.Ж., Хеммон Р.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

***Аңдатпа:** Мақалада Қазақстан Республикасында халықты жұмыспен қамтуды жақсартудың басты бағыттары қарастырылады.*

***Кілт сөздер:** халықтың жұмыспен қамтылуы, жұмыссыздық деңгейі, жұмыскерлер, тәуелсіз жұмыскерлер, халықты әлеуметтік қорғау.*

Содержание

Естественные и технические науки

1.	Жайлаубаева Г., Жубантаев И. Терапевтическая эффективность различных схем лечения при бронхопневмонии ягнят	3
2.	Ганиева Г.А., Пересветов Н.Н. Общая характеристикам шорт-трека как вида спорта	8
3.	Курмашева Г.Р. Оценка мер защиты от воздействия ионизирующего излучения ТОО «КАЗ-ЕН» оказывающего услуги по неразрушающему надзору	11
4.	Омаров А.Н., Мухтаров М.У, Каиргалиев Е.К. Бакыткалиев А.А. Испытания системы спринклерных систем для сельскохозяйственных культур.	16
5.	Сатыбаев Б.Г., Жубантаев И.Н., Закирова Ф.Б. Эффективность амизона в комплексной терапии телят, больных катаральной бронхопневмонией	24
6.	Сулейменова Л.У., Альмуханов Б.У. Использование волейбольной спортивной мысли как важнейшего инструмента развития физических качеств учащихся	29
7.	Халикова А.В., Сеницкая Г.Б. Методы очистки почвы железнодорожного полотна от загрязнений нефтью и нефтепродуктами	32

Педагогические и исторические науки

1.	Абдрахманова Д.Ж, Peter Owen Методические аспекты билингвального обучения	35
2.	Абуова А.С. Особенности совершенствования эстетического вкуса студентов средствами народной педагогики	38
3.	Айтмуханбетова Ж.К., Гинаятова А.А. Организация психолого-педагогической поддержки детей с ограниченными возможностями в инклюзивном образовании	44
4.	Аманиязова С.Б. Влияние культурно-досуговой деятельности на нравственно-эстетическую культуру подростков	47
5.	Арыстанова А. Б. Оценки ИКТ в организационном процессе	51
6.	Арыстанова А. Б. Формирования понятия электронного сервиса в системе общего среднего образования	55
7.	Ахметов Т.Р,Амангелдиева Б.Н. Проблемы совершенствования профессионального мастерства будущего специалиста и его профессиональных навыков	60
8.	Балашева Г.С. Феномен Буллинга и причины его возникновения у старшеклассников	65
9.	Гайсина М.Б. Ерназаров Ж.Т. Изучение проблемы государственного устройства в истории отечественной политической мысли	70
10.	Дауесова А., Сейдахметов С. Актуальные проблемы в воспитании детей в современной казахской семье	74
11.	Джармухамбетова Г.З.Особенности явления гиперактивного поведения детей в школе	78
12.	Жаңбырбайқызы А. Джонисова Г. Қ. Основы педагогико-психологического менеджмента в среднем профессиональном учебном заведении	81

13.	Жубаналиева Л.У . Использование критериального мышления на уроке математики	86
14.	Жумабекова К.А. Педагогические условия установления отношений с родителями в дошкольном образовании	90
15.	Жумасейтова А.Е. Роль пальцев развития мелкой моторики рук у детей дошкольного возраста .	96
16.	Едилханова С.А. Проблемы краеведения в научных работах С.Кондыбая	100
17.	Кабасов С.Б., Джумакаева К.С., Салов М.В. Национальный вид спорта казахша курес как вид спорта на современном этапе развития общества	103
18.	Канатов А.К., Иргалиев А.С. Особенности творческого мышления младших школьников и его значение в регуляции познавательной деятельности.	108
19.	Кенесбай А.Г., Абдулманов А.А. Формирование и развитие аббревиатур в английском, казахском языках	111
20.	Көлбай Т.Н., Альмуханов Б.У. Формирование здорового образа жизни у молодежи посредством национальных видов спорта.	117
21.	Кузнецова А.Н. Психолого-педагогические проблемы формирования речевой компетенции у учащихся 5-9 классов.	121
22.	Кузнецова А.Н. Педагогические условия формирования речевой компетентности методом диалогового обучения учащихся 5-9 классов общеобразовательной школы	125
23.	Кушалиева Г.М. Особенности организации информатизации в системе образования.	130
24.	Маратов А.Ф. Великий сын Алаша	134
25.	Остапенко В.Е., Койлыбайева Б.Ж., Ажгереева Д.А. Заимствование как один из источников пополнения словарного состава современных языков.	137
26.	Рамазанов А. Взгляды казахской интеллигенции по проблеме предпосылок присоединения Казахстана к России	140
27.	Рахметова М.В. Учебная мотивация как компонент профессиональной подготовки студентов педагогического колледжа	145
28.	Серикова Ф.Б., Сапашева К.Х. Психолого-педагогические особенности гармоничной социализации подростков	149
29.	Темиржанов Ш.Ж., Құрманалин С.Б. Из истории межрелигиозных соглашений в решений национального вопроса в суверенном Казахстане	152
30.	Тлегенова А., Абдрахманова Р.Л. Некоторые аспекты развития системы образования во второй половине XIX века в городе Уральске	158
31.	Сактапова К.Д., Джонисова Г.К. Этнопедагогический потенциал творческого наследия М.Утемисова.	161
32.	Сатымова К.М. Концептуальное наполнение образа женской красоты в современной массовой культуре	166
33.	Силханқызы С., Джонисова Г.К. Теоретические вопросы формирования компетентности педагогов в дошкольной организации через методическую работу	173
34.	Тюлеуов К.Ж., Турдалиев Р.М. Место и значение «президентских нормативов» в физической культуре у школьников Республики Казахстан	177
35.	Утегулова Ж.Ч., Джумакаева К.С. Самоконтроль в физическом воспитании как важный признак координации здоровья обучающихся.	181

36.	Шинтемирова А.С., Балыкова А.М. Основные этапы этнодемографического развития народов Казахстана.	183
37.	Халикова А.В., Сеницкая Г.Б. Контрольная лабораторная работа как форма самостоятельной работы студентов в техническом вузе.	188

Экономические и правовые науки

1.	Абдиров М.М. Демографические проблемы в странах СНГ в годы независимости	193
2.	Арыстанов Е.Д., Мансурова М.А., Нургалиева Э.М. Основные критерии этапов оценки инвестиционных проектов	199
3.	Изгалиева М.А. Развитие инвестиционной активности Западно-Казахстанской области	201
4.	Изгалиева М.А. Инвестиционный климат региона в Западно-Казахстанской области	203
5.	Изделева А.З., Есеналиев Б.С. Эффективность инвестиции в человеческий капитал	205
6.	Изделева А.З., Есеналиев Б.С. Организация управления развитием человеческого капитала	209
7.	Ихсанов Б.К., Богдашкина И.В. Развитие и поддержка малого бизнеса в Республике Казахстан	212
8.	Кенесова А. Роль заработной платы в экономической жизни общества	217
9.	Кенесова А. Зарубежный опыт совершенствования заработной платы на предприятиях	220
10.	Машанова З.С., Жумаев Ж.Ж. Эффективность использования ресурсного потенциала - как источник интенсивного развития экономики	226
11.	Нурбергенова У.Т. Понятийные основы социально-экономического развития применительно к региону.	229
12.	Серік М.А. Правовые основы организации коммерческой деятельности в казахстане	233
13.	Толебаева Б.Т., Савин В.Ю., Уалитханов Т.Ж., Хеммон Р. Занятость населения: состояние и перспективы	238
14.	Толебаева Б.Т., Савин В.Ю., Уалитханов Т.Ж., Хеммон Р. Основные направления улучшения занятости населения	243

Правила для авторов по оформлению статьи для публикации в научном журнале «Вестник ЗКИТУ»

Научный журнал «Вестник ЗКИТУ» является периодическим изданием Западно-Казахстанского инновационно-технологического университета. Журнал выходит ежеквартально, статьи публикуются на казахском, русском и английском языках. Основная тематическая направленность журнала – публикация научных, научно-методических и производственных статей. В журнале публикуются результаты научных исследований по основным приоритетным направлениям науки.

Журнал зарегистрирован в Министерстве информации и коммуникаций Республики Казахстан – № 16782-Ж. от 07. 12. 2017 г. (г.Астана), Комитетом государственного контроля в области связи, информатизации и средств массовой информации.

Статья должна содержать оригинальный материал, отражающий результаты исследований автора (ов).

При подготовке статей в журнал необходимо руководствоваться следующими правилами:

1. Статья должна быть оформлена в строгом соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов». Объем – не более 5 полных страниц формата А4, шрифт – размер 12 кегль, обычный, Times New Roman, межстрочный интервал – 1,0. Поля страницы: сверху и снизу по 2 см, справа 1,5, слева 3 см. Слева – УДК; по центру название статьи **ЗАГЛАВНЫМИ** буквами жирным шрифтом; ниже через пробел фамилия, и.о. автора (ов), строчными буквами; ниже через пробел полное название учреждения, в котором выполнена работа, город; аннотация – на языке текста публикуемого материала; ключевые слова. Ниже через пробел – текст статьи. Список литературы приводится в конце текста, по мере упоминания в тексте и оформляется в соответствии с требованиями ГОСТ. Последняя страница должна быть заполнена полностью. В конце статьи должно быть резюме и ключевые слова (к статье на казахском языке – на русском, к статье на русском языке - на казахском).

2. Статья, в обязательном порядке, подписывается **всеми авторами** (не более четырех авторов). В одном номере журнала допускается публикация не более 2 статей одного автора.

3. На отдельном листе следует привести **сведения об авторах** (организация, должность, ученая степень, адрес, контактный телефон).

4. К статье обязательно прилагается **рецензия** ученого, который не входит в состав редакционной коллегии журнала и ведет исследования в областях, близких с тематикой статьи. Кроме того, заполняется экспертное заключение о возможности опубликования статьи, утвержденное проректором по научной работе.

Статьи, отправленные позже указанного срока и несоответствующие требованиям, не принимаются. Редакционная коллегия журнала оставляет за собой право выбора и опубликования научной статьи.

Стоимость опубликования одной статьи составляет 3000 тенге. Рукописи и электронные варианты со скан-копией квитанции об оплате следует направлять по адресу:

090009, г. Уральск, проспект Достык-Дружба, 194.

Научный журнал Вестник ЗКИТУ

Телефон 50-99-90. E-mail: vestnik@wkitu.kz

Банковские реквизиты при перечислении денежных средств за опубликование статей:
ЧВПОУ «Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет»

г. Уральск, пр. Достык, 194.

Тел: 8 (7112) 50 99 90

БИН 150940012491,

БИК КСЖВКЗКХ

ИИК KZ43856000009539266 (KZT)

АО «Банк ЦентрКредит» Филиал в г.Уральск БИН банка 980841000096

**БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ИННОВАЦИЯЛЫҚ-ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ**

Ғылыми журнал

**ВЕСТНИК ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОГО ИННОВАЦИОННО-
ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

Научный журнал

**BULLETIN OF WEST KAZAKHSTAN
INNOVATIVE TECHNOLOGICAL UNIVERSITY**

Scientific journal

Подписано к печати 28.09.2018 г.

Формат А4 Объем 100 п.л.

Усл. п.л. _____ Уч. – изд.л. _____

Тираж 100 экз., Заказ № _____

Отпечатано и сверстано в ИП «Есмагулова Ж.Е.»
Тел.: +7 7112 51 09 31, e-mail: info_tipografiya@mail.ru

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті,
090006, Орал қаласы, Достық-Дружба көш. 194

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет,
090006, г.Уральск, ул. Достык-Дружба, 194